

Володимир УШЕНКО

ОЧИМА РАЙОННОГО ГЕБІСТА

(нарисы)

Київ 2014

УДК 821.161.2-4
ББК 84(4Укр)6-442
У 93

Ушенко Володимир
У 93 Очима районного гебіста / Володимир Ушенко. – К. : Наш
Формат, 2014. – 360 с. : іл.

ISBN 978-966-97425-0-6

Автобіографічна сповідь офіцера-оперативника КДБ з української глибинки про органи державної безпеки зразка вісімдесятих-дев'яностих років минулого століття, в якій у художній формі описано методи, оперативні дії та заходи, що їх застосовували чекісти проти власного народу, щоб тримати його в покорі страхом невідворотного покарання, масовими чи вибірковими репресіями аж до фізичного знищення непокірних.

Автор описує те, живим свідком чого він був, про що дізнався під час навчальної чекістської підготовки, буденної агентурно-оперативної роботи, зі спеціальної цілком таємної літератури або з оповідок бувалих колег. Зводить нам на очі безкомпромісну боротьбу «озброєного загону партії» супроти українського дисидентського руху, національно-демократичної та націоналістичної опозиції останніх років перед здобуттям Україною державної незалежності.

На прикладі осіб, що перебували в полі зору радянської контррозвідки за часів служби в ній автора, а також на прикладі його близьких і рідних подається дещо інше трактування історії Великої війни.

Коротко висвітлюється історія створення органів держбезпеки, їхнє становлення та розвиток. Аналізуються проти-, позазаконні та сумнівні дії спецслужб, їхні роль і місце, користь і загрози від них у сучаснім суспільстві. Окремо автор здійснює екскурсе в історію власне українських національних спецслужб та відзначає історичні заслуги наших видатних земляків-українців, непересічних розвідників і контррозвідників світового рівня, на службі як рідному народові, так і іншим державам.

УДК 821.161.2-4
ББК 84(4Укр)6-442

ISBN 978-966-97425-0-6

© Ушенко В., 2014
© Мистецька агенція «Наш Формат»,
оригінал-макет, виключна ліцензія на видання, 2014

ЗМІСТ

СПОВІДЬ КОЛИШНЬОГО СЛУГИ САТАНИ	5
ПЕРЕДНЄ СЛОВО	7

ОЧИМА РАЙОННОГО ГЕБІСТА	10
--------------------------------------	-----------

ПЕРША РИБА НЕ ЛОВИТЬСЯ	11
САТАНИНСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ	22
ПРОФІЛАКТИКА	33
РАЙСЬКА МІСЦИНА	39
СПРАВА НА РІДНОГО КУМА	50
ТОРЖЕСТВО ДЕМОКРАТІЇ	61
ШПИГУНОМАНІЯ	69
СЛУЖБОВЕ ПІДВИЩЕННЯ	83
ІНДИКИ ДЛЯ ПРЕЗИДЕНТІВ	92
ІТАЛІЙСЬКІ КАНІКУЛИ	103
ПАРАЛЕЛЬНІ СВІТИ	115
ГОСТРІ ЗАХОДИ	126
ХУДОЖНИК-ВЕРХОЛАЗ	146
ПІДОЗРА НА ТЕРАКТ	154
ПОГЛЯД З ТОГО БОКУ БАРИКАД	165
З ВЛАСНОГО БАЖАННЯ	175
ЯК НЕПРОСТО БУТИ РОМАНТИКОМ	180
ПУТЧ, ПУТЧ, ПУТЧ... ..	188
«ПСЕВДОНІМА СОБІ НЕ ВИБРАВ»	197
ФАКТИ ВІДКРИВАЮТЬ ОЧІ	202
ВИРВАНА СТОРІНКА З ПІДРУЧНИКА ІСТОРІЇ	206
ГЕРОЇ-ЗРАДНИКИ	219
ІНКВІЗИТОРИ-ЖАНДАРМИ	
ЧИ ЯНИЧАРИ-ОПРИЧНИКИ-ЧЕКІСТИ?	232
СОРОК ПРОТИ СОТНІ	246

СПОВІДЬ КОЛИШНЬОГО СЛУГИ САТАНИ

ОПОВІДАННЯ НА ЗАДАНУ ТЕМУ	260
ГЕРОЙ НЕДОПИСАНОГО РОМАНУ	261
ПІДЛЯГАЄ РЕАБІЛІТАЦІЇ?	270
НІ МОГИЛИ, НІ ХРЕСТА	278
СВІДЧЕННЯ ЖИТЕЛЯ СЕЛА МИКОЛАЇВКА ЗАДЕРИ ЛЕОНІДА ПАВЛОВИЧА	280
ПРО НЕСПРАВЖНЮ ВІЙНУ	282
БЕРЛІН. ТРАВЕНЬ 1945-ГО. СОРОМНО	312
ТОЧКИ ДОТИКУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ГІТЛЕРІВСЬКОГО НАЦИЗМУ	315
МАХНО, МАРУСЯ, ЗЕЛЕНИЙ ТА ГАЙДАМАКИ ХОЛОДНОГО ЯРУ	319
ЧОМУ ЛЕОНІДОВІ МЛЕЧИНУ НЕ ДАЄ СПОКІЙ СТЕПАН БАНДЕРА?	324
КОЛІР ЖИТТЯ	328
ІНТЕРВ'Ю «ЗАКОРДОННІЙ ГАЗЕТИ»	334
ВІДПОВІДЬ НА НЕПОСТАВЛЕНЕ ЗАПИТАННЯ	343
ПІСЛЯМОВА	351

Перед тобою, шановний читачу, новели колишнього майора «озброєного загону партії» (комуністичної) КДБ, який прозрів ще в ті часи, коли це прозріння вартувало йому кар'єри. А міг не тільки поплатитись свободою, а й накласти життям. В одній із новел, назва якій «Сатанинська організація», автор пише: «Треба сказати, що в органи КДБ я йшов самохіття, натхненний численними книгами-фільмами-оповіданнями про «холодну голову, гаряче серце й чисті руки». Я мріяв прилучитися до когорти славетних...»

У ті часи, що описуються в книжці, організація вела тотальний нагляд за всіма мешканцями концтабору під назвиськом «Радянський Союз». Керівництво Комуністичної партії прагнуло знати все і про всіх. Для цього кількасоттисячного «озброєного загону партії» малося недостатньо. Потрібна була багатомільйонна мережа сексотів – «секретных сотрудников», які добровільно (були й такі) доносили на своїх товаришів, близьких і навіть рідних. Цих добровільних помічників «компетентних органів» треба було вербувати й організовувати їхню діяльність. Яка нікчемна робота «славетних чекістів»! Якби не її жахливі наслідки... «Лише один чи два відсотки громадян СРСР не йшли на вербовку, – пише автор, – але то дарма – тоді ці громадяни або йшли до в'язниці, або діставали такий квиток у життя, що ліпше було б до в'язниці». Тож не диво, що, як відомо, в СРСР було написано 85 мільйонів доносів від жителів одне на одного. Сам знаю, що в кожній академічній групі з десяти студентів мавсь якнайменше один сексот. У підсумку – мільйони ув'язнених, сотні тисяч покалічених на допитах і в таборах ГУЛАГу. Справді-бо – сатанинська організація. Організація, що мала необмежену ніякими законами владу. Організація, без довідки про лояльність від якої не приймали на найнижчого рангу керівну роботу. Необмежена влада й безкарність «карального меча революції» дозволили кадебістам працювати брутально, цинічно та аморально. Підлими, достоту диявольськими методами.

Якось автор цих новел вигукнув: «Невже я ніколи не зможу від цього відмитись?» Він справедливо пише, що «коли людина заносить на папір спогади про своє життя, мимоволі прикрашає свої вчинки, показує їхню шляхетність, одночасно упускаючи ті моменти, за які в житті буває соромно». Автор зізнається, що йому «невимовно бридко й соромно за свою тодішню державну діяльність».

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Новели, які ти тримаєш, шановний читачу, – це своєрідна сповідь колишнього слуги сатани. Їхня принципова цінність у правдивості. Описуючи реальні події, в яких колишній опер брав участь, чоловік показує вміння аналізувати й узагальнювати, мислити масштабно. Написані новели цікаво й легко читаються. Мені імponує те, що автор уживає сталі словосполучки та аббревіатури «мовою оригіналу». Є в текстах і цікаві дотепні слова та вирази. Ось, наприклад, російське «обивателі» замінено призабутим словом «посполиті»¹.

А в цілому я заздрю тобі, читачу. Бо я вже прочитав, а ти ще дістанеш насолоду. Отож читай, думай і не забувай нашого недавнього минулого.

Леонтій Сандуляк,

народний депутат України I скликання, співавтор (з Левком Лук'яненком) тексту Акту проголошення незалежності України, один із засновників Народного руху України та екологічного руху в Україні

Такої книжки за двадцять років української незалежності ми ще не читали. Я вже не кажу про попередні роки комуністичної деспотії. Звичайно, більшість із нас читала книжки Суворова-Різуна, зокрема його «Акваріум». Однак, ці книжки віддалені від нашої буденної реальності, вони висвітлюють особливі стосунки в ГРУ. Це десь ніби далеко...

Володимир Ушенко, колишній офіцер КДБ, який порвав з цією організацією 1991 року, за два тижні до так званого путчу, викладає в своїй повісті будні районного кадебешника та діяльність цієї достоти сатанинської організації. Пише він цікаво, захопливо, навіть з іронією та сарказмом. Хоча з наведених ним фактів постають страшні картини нашої недавньої дійсності: від шантажу та пресингу кадебешниками окремих «ворогів народу» в недалеких 60-х, 70-х і навіть 80-х роках багато хто з переслідуваних став неврастеником, алкоголіком, а хто й збавив собі віку.

Автор, можна сказати без перебільшення, оре цілину, якої ніхто не торкався, оре майстерно, талановито. Без сумніву, цю книжку треба читати.

Леонід Осауленко,

журналіст, письменник, колишній «об'єкт» КДБ, м. Луцьк

Коли я збирав документи оформити свій призов на дійсну військову службу в органи КДБ, мама сказала:

– Отже, тепер ти зможеш безкарно вбити людину? – так вона, по-своєму, спираючись на життєвий досвід, розуміла повноваження офіцера радянської спецслужби.

А батько свого паспорта й метрику дати відмовився:

– Ти на кого вчився? На цукровара? От і йди на цукрозавод. Там із тебе буде більше пуття. Та й перед людьми мені не треба буде виправдовуватись.

Батьківські документи правдами й неправдами я в нього все-таки добув, але батьківської згоди та благословіння на «службу Родині» дістати не вдалося. Він, член ВКП(б)–КПРС із серпня 1941-го, офіцер-фронтовик Червоної армії, був проти такої моєї служби. Про причини я дізнався вже 1989-го, після його смерті, коли випадково натрапив на ім'я його рідного брата, мого дядька, у списках українських повстанців, що підпадали наказові розшукувати їх у сорокових-п'ятдесятих роках. Це була та таємниця, якої не довіряли навіть рідному синові.

З такою «компрою» в КДБ не брали, однак я туди потрапив: кадри недопрацювали.

Виписку з дядьковим ім'ям я одержав з архіву 10-го відділу УКДБ СРСР Оренбурзької області (архів «чекистско-войсковых операций»), що дотепер зберігає (якщо зберігає) неоціненні відомості про діяльність ОУН і Української повстанської армії.

Для нас, вітчизняних дослідників та їхніх зарубіжних колег, ці дані недоступні. Однак ті архіви закриті не повністю. Їх методично й цілеспрямовано, але упереджено та необ'єктивно використовують владні імперські політичні сили в своїх інтересах. Там схована наша історія. Запити про передачу чи прохання наших дослідників ознайомитись досі або не задовольняються, або задовольняються «в часті, касающейс»...

Цю книжку одні оцінили як нецікаву, інші – як «бомбу». Чому?

Я об'єктивно оцінюю рівень свого письменницького хисту, однак тут визначальним є не талант, а тема. Вона – табу. Не обговорювана за будь-яких часів і навіть за найдемократичні-

¹ Посполитий – те саме що й звичайний (прим. ред.).

ших владних режимів. Я досить ґрунтовно ознайомлений з цією темою і розумію, що таке державні чи галузеві таємниці й чим вони відрізняються від приватних даних або службової конфіденційної інформації.

До державної таємниці належить і такий масив секретної інформації, як справжні імена агентури, що їх використовували «органи» в своїй діяльності в будь-які часи. Навіть якщо сам діючий чи колишній агент (його особисте право) відкриває оточенню свою причетність до спецслужби, то й тоді держава не повинна ні підтверджувати, а ні спростовувати такі факти. Інформації такої не надають. Діючий (хоч би яку посаду він обіймав) чи колишній оперативний працівник-агентурист, що оприлюднює такі відомості, підпадає під кримінальне переслідування відповідно до чинного законодавства.

Проте суспільство має право знати, вивчати й аналізувати свою справжню історію завдяки, серед іншого, й незалежним дослідникам, історикам і аналітикам.

Законодавства цивілізованих країн однозначно стверджують – не існує такої таємниці, яку не можна було б оприлюднити через 25 років. Хоч би який був ступінь державної таємниці, суспільство **має право** знати її, а уряди **зобов'язані** проводити визначену чинним законодавством процедуру розсекречення. Так у них. У нас теж ухвалено закони, що регламентують, **за урядовою ініціативою**, розсекречення документів, які становлять державні таємниці, не раніше ніж через 30 років після подій, однак наш уряд у цьому питанні, м'яко кажучи, не ініціативний.

Прорив стався з приходом до влади президента Віктора Ющенка: тоді Служба безпеки України порушила кримінальну справу з розслідування факту, причин і наслідків Голодомору 1932-33 рр. До партархівів та архівів спецслужб було допущено не тільки вітчизняних, а й зарубіжних фахівців, завдяки чому стала можливою Постанова Київського апеляційного суду від 13.01.2010 року про юридичне визнання страшної народної трагедії злочином перед українським народом і поіменно названо винуватців.

Моє постгеноцидне суспільство не просто має право, а повинне й навіть зобов'язане знати свою правдиву історію. Однак моя влада цього процесу не ініціює. Їй непотрібно чи це вона робить свідомо? І одне, й друге.

Час іде, історія не змінюється, проте є стійке намагання великодержавних імперських сил змінити її трактування. Так мені стало відомо, що декілька років тому знищено 800 (!!!) томів справи оперативної розробки на «Аскета» й «Лису» – такі псевдо мали «об'єкти» КДБ СРСР Андрій Сахаров і Олена Боннер. У Москві також знищили 58 томів іще однієї такої справи на правозахисника генерала Петра Григоренка. А оце недавно мені сказали, що й справу «Блок», яка зберігалася в Києві, також знищено. А справа групової оперативної розробки «Блок», «об'єктами» якої були Василь Стус, Василь Овсієнко, Олекса Тихий, Іван Світличний, Алла Горська та багато інших українських патріотів, – то не просто наша історія, а документальні докази ненависті московської орди до української вільної думки.

То ж чи маю я право мовчати?

Володимир УШЕНКО

ОЧИМА РАЙОННОГО ГЕБІСТА

(нариси)

ПЕРША РИБА НЕ ЛОВИТЬСЯ

*«Ніколи в житті не роби нічого такого, про що
не можна було б розповісти друзям після обіду»*

Оскар Вайльд, «Портрет Доріана Грея»

Літо 1983-го. У зоні посадки на пасажирський рейс аеропорту Ташкента зібралися пасажир до Києва. Серед них і я в новенькій лейтенантській формі. У кожного свій клопіт: хтось плаче, а котрийсь сміється, той журиться, а той цілується...

Аж раптом, голосно співаючи під гітару, з цигарками в зубах і пляшками оковитої в кишенях увалюються три здоровані напідпитку у формі гвардійського десанту. В одного з них, єфрейтора, на грудях горить бронзою медаль «За бойові заслуги», у сержанта, окрім бронзи, видніє ще й срібна медаль «За відвагу», а в прапорщика – срібно-рубіновий орден Красної зірки. Ще б пак – герої-афганці. Позад них дріботить місцевий міліціонер-узбек, на якого вони: «Ану геть звідси, чурко! Не бачиш – дембель з війни додому летить!»

Натовп пасажирів розступився. Неспішною розв'язною ходою вони пройшли наперед, аж до переляканої стюардеси, й остовпіли, уздрівши мої волошкові петлиці й такого ж кольору просвіти на погонах. Цигарки випали з їхніх вуст, пляшки швиденько перекочували в речмішки, гудзики застібнулися, ремені підтягнулися, й вони хвацько стали переді мною в поставу струнко:

– Здравія бажаєм, товаришу лейтенант!

– Вільно, – скомандував я.

Уже коли літак був високо в небі, до мене з тацею зі склянками води підійшла стюардеса й тихенько запитала:

– А що ви їм таке сказали, що вони враз посмирнішали?

– Нічого.

– А все-таки?

– Вони просто побачили колір моїх петлиць.

– І що то означає?

– Комітет державної безпеки.

– То й що?

– Це для вас «то й що», а вони бувалі. Вони знають.

Із Середньої Азії до рідного Києва я, випускник школи КДБ, дипломований лейтенант-агентурист держбезпеки, летів на крилах гордості «Аерофлоту» – лайнері Іл-62. Позаду були враження від Ташкента, його людей, звичаїв та обрядів, клімату й колоритних базарів, від навчання у «вишці», її викладачів, засвоєного матеріалу, від однокурсників, нових друзів і нових товаришів.

Київ зустрів привітним літнім теплом, буйною зеленню та відвертою байдужістю підполковника-кадровика управління КДБ УРСР у місті Київ і Київській області:

– Які квартири в Києві? Ти що, друже? Та й вакансій тут катма. А ти, я бачу, з Яготина – ось і дуй на свою батьківщину в Переяслав-Хмельницьке відділення. Житимеш удома й працюватимеш на славу...

А от у Переяслав-Хмельницькому, на вулиці Одинця, де містився райвідділок КДБ, мені були раді:

– Приймай ділянку роботи – ціла Згурівка з околицями, є де розгулятися!

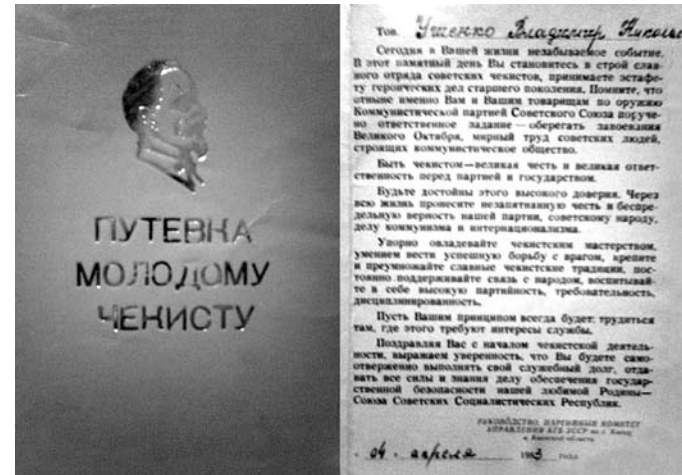
Почав з літерних справ: на цілу Згурівку сторінок зо двадцять, решта – в київських архівах.

Із цих двадцяти сторінок дізнався, що Згурівка колись була районом, потім її приєднували й до Чернігівської області, й до Полтавської, а тепер ось і до Київської.

У сумнозвісній сороковій тут навіть був свій незалежний відділок НКДБ-МДБ, де «трудилось» аж п'ятнадцятеро оперативних офіцерів-агентуристів. Цікаво, що вони тут робили? Адже один офіцер – це 20-30 агентів і до ста довірених осіб... Як потім виявилось, таке було скрізь. Чекістів, що тоді маскувались під міліціантів з УгРо (уголового розыска), було втроє, а то й уп'ятеро більше за самих міліціантів з УгРо, і роботи було вдосталь.

Вражали також прізвища оперів: Меклер, Вайнштейн, Атлас, Файнберг, Рабинович, Халфін... Був ще й Мойша Іванов. А за начальника – капітан Коровін. На хазяйстві мала особиста зброя, кулемет «Максим», бричка, підвода й четверо коней.

Коли читав ті сторінки, то підсміхався й не усвідомлював, що «если партия скажет», то наступним «Мойшею Івановим» доведеться стати мені. Навіть будучи всередині системи, не усвідомлюєш про своє покликання – навіщо ти там. Це видно тільки збоку, а всередині – азарт, спорт, кураж і... безвідповідальність. Утім то було колись.

Найбільш мене цікавили літерні справи рідної мені Яготинщини, що мені їх милостиво, як аборигенові, давав тишком проглядати місцевий яготинський опер майор Василь Васильович.

То що ж воно за літерні справи?

Це геніальна вигадка якогось чи то царського жандармського генерала, чи, може, й сталінського комісара-енкавеесника накопичувати всередині окремих оперативних підрозділів документи з уже відпрацьованих оперативних або кримінальних справ, статистичні довідки про населення чи контингент, його національні особливості, взаємини окремих груп, соціальний чи майновий стан окремих його прошарків, природні катаклізми, технологічні аварії, епідемії або масові протести з заворушеннями. Формувати такі справи тими чи іншими документами ухвалюють начальники цих підрозділів, і за рівнем наявних документів можна оцінювати їхню особисту роботу. Траплялись там інколи й «перли» – цікаві чи показові агентурні повідомлення.

От як би ви, скажімо, відреагували на довідку такого змісту, датовану приблизно серединою 50-тих років:

«Нашого особливо цінного агента «Труп Петрович» (співзвучно зі шкільною кличкою мого вчителя хімії) викрито в дворушництві. Агентові було доручено стежити за Іваном Болботом (батьком мого шкільного товариша), якого підозрювали в причетності до українського буржуазного націоналізму, та який всі вечорниці чи

гулянки за участю місцевої молоді переводив на хорове виконання буржуазно-націоналістичних пісень. Проте в ході особистого спілкування наш агент розшифрував перед «об'єктом» предмет зацікавленості ним з боку органів держбезпеки, після чого той виїхав з місця проживання на народногосподарчі будови Далекого Сходу».

А далі резолюція начальства:

«1. Встановити місцеперебування Болбота Івана Платоновича та надіслати копію агентурного повідомлення у відповідний підрозділ КДБ для його дальшого вивчення.

2. Агента «Труп Петрович» вилучити з агентурної мережі за недовірою з постановкою на облік в обласній оперативно-довідковій картотеці.

3. Про вилучення агента, вчителя місцевої школи, з агентурної мережі КДБ СРСР проінформувати першого секретаря Яготинського райкому партії».

Та повернімось до нашої розповіді:

Отже, ділянка роботи була досить проста: цукрозавод, сільгосптехніка, один радгосп, чотирнадцять колгоспів, три православні парафії, секта баптистів, селище, двадцять одне село й п'ятнадцять хуторів, дванадцять тисяч населення і аж один агент. Справ оперативно-обліку не вели вже років з десять, кримінальних справ з гебешного профілю – теж. Ще, правда, мала оперативна «подборка» на якогось Олега Жупанського, але самої «подборки» в сейфі не виявилось, її передали в київське управління й долучили до справи на «махрового вражину-націоналіста», а запис про передачу зробити забули.

До речі, «подборка» – це та сама справа оперативно-обліку, яка, щоправда, велася без санкції обласного начальства. Усі такі справи починалися з «подборок», а вже потім, на підставі одержаних матеріалів, писався рапорт на ім'я генерала, а після його погоджувальної санкції заводили саму справу, куди першими підшивались матеріали цієї самої «подборки».

Мене попередили, що Олег Жупанський, один з редакторів київського видавництва «Веселка», інколи приїжджає додому в Згурівку, де в хаті своїй чи в друзів за чаркою може вести «антирадянську буржуазно-націоналістичну агітацію».

Лівобережна Гетьманщина «від Києва до Прилук». Через Дніпро проти Переяслава – Букринський виступ, зверху праворуч – Прилуки з базою стратегічної авіації, ліворуч – столиця Київ.

Забігаючи наперед, мушу визнати, що мені так і не випало познайомитися з цим знаменитим Олегом, утім паперів «про його душу» довелося списати, мабуть, із цілий том. Це все були відповіді на запити: «чи не був він такого-то числа в...», «чи не було в його оточенні відомого Н», «як він реагує на виступ Генерального секретаря на з'їзді...», «чи не зберігає він удома літератури буржуазно-націоналістичного змісту».

Почувавши потилицю й промимривши щось на взір «Так, один агент – не густо...», я подався до начальника.

Керував нами тоді такий собі майор Дмитро Григорович. Це вже потім я дізнався, що в це тихе болото Митя-фармацевт потрапив завдяки своєму своякові, на той час генералові, заступнику самого голови республіканського комітету Степана Несторовича Мухи.

Сам Митя був колись парашутистом-десантником. Розказував, що під час Карибської кризи 1963 року четверо діб уряд у повній бойовій готовності ночував у жерлі літака, не знімаючи парашута. Потім вивчився на фармацевта, працював, а коли свояк дослужився до генерала, Митю призвали в органи, надали офіцерське звання, і вже через рік старший лейтенант Митя об'явився в

Переяславі-Хмельницькому в чині підполковника на посаді начальника відділення КДБ.

Без сумніву, Митя був чоловік колоритний. Перед начальством, партсекретарями, їхніми водіями, секретарками й телефоністками він одверто плазував і навіть цим пишався. Проте перед підлеглими та підозрюваними (а до підозрюваних належало все населення дорученої йому ділянки) показував себе безсоромним пихатим самодуром. Чим також пишався.

Якось до нас на службу прислали молодого лейтенанта Толю Мазійчука. Він їхав з іншого кінця області через Київ і до Переяслава втрапив десь під обід. Коли він представився начальникові Миті, той побілів, потім почервонів і надувся мов міхур, а далі зайшовся лайкою впереміж із матюками: як смів молодий офіцер такого престижного й відданого партії та народові комітету, запізнитись на службу?!

Хвилин із двадцять він принижував, ображав і знищував прибулого, тримаючи того в поставі струнко, а потім грюкнув дверима й побравсь додому на обід. Увесь той час Толя провів у тяжких роздумах: що ж робити? Чи змовчати й служити, а чи вліпити кулаком межи очі в оту нахабну начальницьку пику та висказати все, що він думає про радянську владу... Стримався й покорився.

Так розпочалася Толіна служба. А закінчилась вона й геть сумно. Десь так 2006-го в нього, старшого офіцера чорнобильського підрозділу СБУ, прямо зі службового кабінету поцуплять справу особливо цінного агента (на продаж). Замість шукати зрадника-«крота» в своїх лавах, отці-генерали вчинять неабияк «мудро» – проти Толі почнеться кримінальне переслідування за «недотримання режиму секретності». Його «провину» доведуть, засудять умовно, а після суду він прийде додому, ляже спати й не прокинеться. Серце не витримало підлості, наруги та несправедливості.

Це потім ми всі звикнемо до Митіного самодурства й навіть будемо ставитись до цього по-філософському. А на той момент товариш майор був для мене «цар, Бог і військовий начальник».

Коли я звернувся до Миті з питанням про Згурівку, той ліниво наказав надати йому пропозиції з організації агентурного апарату згурівського куща, де слід передбачити кількість, розстановку та можливості агентурних сил і засобів: агенти повинні були бути у

великих трудових колективах, вузлі зв'язку, школах, окрім того, треба було відшукати й завербувати кількох агентів-рейдерів, що за своїми посадовими обов'язками могли безперешкодно потрапити в будь-які село, домівку чи квартиру. Зрозуміло, що такі ідеологічно «антирадянські кубла», як церковні парафії, релігійні секти, неформальні гуртки, творчі спілки чи навіть хори художньої самодіяльності також повинні контролювати як не агентура, то хоча б довірені.

Таким чином, я сам собі запрограмував придбати агента в місцевій середній школі.

Слухаючи подеколи просторікування «потерпілих» від «чекістської сваволі» й тих «заслужених рухівців», що вислизнули з рук кровожерливого КДБ, чудую, скільки сил і старань вони докладали, шукаючись агента КДБ у своєму оточенні. Навіть тоді, коли ці рухівці згодом прийшли до влади й дістали можливість ознайомитися з методами «оперативного сыска», вони не переставали накидатись на якихось там «агентів».

Мабуть, у цьому й полягає оте страшне оперативне мистецтво – шукати винного не в системі, а серед своїх. Винний – він ось, поруч, живе через хату, на роботі тобі підтакує, п'є з тобою пиво чи й горілочку, ділиться плітками й анекдотами, а потім біжить до опера, щоб настукать і виказати твоє потаємне...

Насправді все простіше й жахливіше.

Серед гебешних оперів ходив такий анекдот. Виходить уранці гебешний начальник на ґанок, заводячи руки за голову, потягується й каже: «Кого сьогодні будем вербувати?» Відтак розводить руки й раптово тисне пальцем у випадкового перехожого: «Ось його».

У житті ж гебешна служба шукала «об'єкта», тобто підозрюваного, на якого відкривалося полювання. Чим це полювання закінчиться, то вже річ інша, може, це буде кримінальна справа, може, профілактика, а то й вербовка. Це згідно з наукою. Може бути й «ликвідація по оперативной необхідності».

Признаюсь, команди на «ликвідацію по оперативной необхідності» за всі роки служби не діставав. І то не все ще – я не знаю й не знав нікого зі своїх колег, що діставали та виконували такі команди. Проте і я, і всі мої колеги протягом усього часу своєї служби були готові «к исполнению». Це була конечна й

обов'язкова умова нашого існування «на службі Родине». Тобто «об'єкта» інколи треба зламати, змусити каятись, зраджувати. Можна перетворити його на інструмент підлості й навіть убивства, можна навіть убити – як партія скаже. І начальство.

Опер міг **усе**, проте не міг діяти з своєї волі. На сторожі власна внутрішня інспекція, і це не якась там міліцейська інспекція з особового складу, яка вишукувала серед міліціантів порушників закону та хабарників. Гебешники хабарів не брали, а закони порушувати їх професійно вчила держава, на сторожі якої і стояло **беззаконня**. А, отже, **беззаконня** можна й треба було застосовувати тільки стосовно до тих, на кого партія скаже «*фас*».

Частина радянських людей вербувалась охоче, вважаючи це за ознаку довіри, а згодом, усвідомивши, що її просто ошукано, мучилася своїм відступництвом, стаючи хто неврастеніком, хто психом, а бо й самогубцем. Котрихось залякували, і з того часу вони жили в постійному страху й теж кінчали, як велося, не найкращим чином. Інших громадян вербували «під чужим прапором», тобто не від імені КДБ, а в образі друзів, націоналістів, бандитів, іноземних розвідок тощо. Однак були й такі, що поводитися так, ніби не їх вербують працівники, а вони працівників. Це природжені ділки, крутили, підлота й підлабузники. Вони примудрялися працювати тільки за гроші чи за інші блага. З таких потім виходили самі опери. У спецшколі нам розказували, що все Політбюро ЦК КПРС, а також усіх секретарів обкомів у всі часи набирали єдино з «архівної агентури». Якусь частину агентів вербували силоміць: на «компрі», тобто на криміналі, крадіжці, іншій провині, «на жінці» або на ситуації, яку гебешники організовували умисне. Якщо край потрібен був саме цей кандидат на вербовку, на поміч прибувала спеціальна група офіцерів-психологів-вербувальників з обласного управління чи й навіть центрального апарату. Тоді провадили спеціальну розробку кандидата і, як казали старі й досвідчені опери, «збою спеці не дають». «Клієнта» дотискували, а потім передавали на зв'язок потрібному оперові.

Отже, коли знайдено «об'єкта», під нього вербували агента. Не цього, так іншого. Або обох, або й усіх, хто контактував з «об'єктом». Лише один чи два відсотки громадян СРСР не йшли на вербовку, але то дарма – тоді ці громадяни або йшли до в'язниці, або діставали такий квиток у життя, що ліпше було б до в'язниці.

«Об'єкта» мені ще треба було знайти, а для цього потрібна була так звана сигнальна агентура висвітлювати ситуацію та перевіряти так звані сигнали. Отаким агентом і мав стати хтось із учителів місцевої школи. Отже, робилося все у згоді з наукою: підбирали кількох кандидатів, вивчали їх на предмет можливого використання як агентів, дошукували їм можливі «легенди» абощо.

Зупиняюсь на двох парубках. Пишу рапорт начальникові відділення про встановлення оперативного контакту, тобто офіційного знайомства з легальним співробітником КДБ. Знайомлюся з обома, починаю просити виконати «невинні речі», які ні до чого не зобов'язують, потім іще й ще. Зустрічі переводжу на нелегальну основу (тобто ховаємось, де прийдеться). Поволі «притираюсь» до одного з них, Костянтина. Ерудований, відповідальний, спортивний, компанійський, випиває до міри, подобається жінкам (вони йому часто розкривають душу) – ось те, що треба. Відчувається взаємна приязнь, проте він дещо напружений... Дарма, я ж його розумію – тут усе-таки село, світитися йому знайомством з опером ні до чого, тому обіцяю з ним бути акуратним...

Тут, каюсь, я сам «дав пінку», помилився. Річ у тому, що я спішив вислужитись і до тієї дати, яку встановив Митя, обіцяв «закрити» район агентурним апаратом, одночасно «вів» кількох агентів, іще з десятків кандидатів на вербовку, а тому «перестарався» й недооцінив Костю – та й справді, куди ж він дінеться.

Організую контрольну зустріч кандидата на вербовку згурівського вчителя Костянтина зі своїм начальником. Боже, Митя – як нова копійка, усміхається, підлещується, хизується знанням літератури, поезії, міжнародної політики, тут же грається в принциповість, чесність та історичну відповідальність соціалізму...

З полегшенням пишу рапорт на вербовку агента, й Митя сам везе той рапорт до генерала. Назавтра мене офіційно повідомляють про одержання генеральської санкції на вербовку агента, однак у мене, окрім цієї, ще шість вербовок до кінця півріччя. Та й мається в перевірці декілька сигналів, один з яких з підозрою на український буржуазний націоналізм, а другий – страшно подумати – на шпіонаж, і стоїть він на контролі в того ж таки генерала. І все бігом, усе треба встигнути...

Вибираю той варіант вербувального підходу, що його сам запропонував у тому ж рапорті, хоч його й не обов'язково було виконувати, головне результат. Підкочую до Кості вдавано буденно й наче поспіхом прошу виконати просту «формальність» – написати папірець для «внутрішньої бухгалтерії», – мовляв, ми теж у цій системі звітності й паперового контролю.

– А що за папірець?

– Підписки про нерозголошення.

– Нерозголошення чого?

– Наших з тобою взаємин.

– Тобто вербуєш?

Тут я беру паузу, а Кость додає:

– Слухай, я ж не урка й не бовдур. Сам знаєш, я недавно читав Юліана Семенова – після підписки дороги назад немає.

– А ти не згоден на співробітництво?

– Не згоден. Співробітничати з КДБ, бути для вас джерелом інформації – категорично ні. Будеш давити, а я знаю, як ви це вмієте робити, – не житиму.

Цього я й справді не чекав і навіть розгубився, та (ще полководець Суворов казав, «усі статuti пишуться кров'ю») раптом згадав про свій рапорт, де механічно-автоматично, проте докладно, свого часу описував свої дії в разі відмови кандидата від співробітництва. Кость, згідно з психологічним портретом, що його склав обласний офіцер-аналітик, був із тієї категорії людей, яких не можна було змушувати чи вмовляти.

– Ну ні, то й ні. Подумаєш... Без тебе обійдусь. – Ми холодно й дипломатично попрощались.

Назавтра Митя як з ланцюга зірвався: півгодини мене розпікав криком та істерикою, бігав по кабінету, розмахував руками, тупотів ногами, врешті зачепив графин з водою і... Лиш тоді заспокоївся, стоячи в мокрих штанах посеред битого скла.

– Стривай, а ти ж у рапорті писав, що Костянтин – кандидат у члени партії, претендує на посаду завнача школи. Це дійсно так, чи це перли для генерала?

– Так, це правда.

– Тоді мерщій в Яготинський райком партії до голови парткомісії, там якраз сидить наша довірена. Вона вміє цьому чистоплюєві кисень перекриє. Буде йому й посада, й партквиток...

Їду в Яготинський райком, а самому тоскно: Кость, ясна річ, – гнилий сільський інтелігент і чистоплюй нещасний, але капості йому робити просто так, щоб пам'ятав, з ким зв'язався, було не в моїх принципах. Урешті я сам винен: поспішив, не підготував його... Хоч той, інший, кандидат був би, мабуть, кращим, а Костю треба було тримати як довірену особу на довірі без підписки – дивись, якісь плітки й розказував би...

Заходжу в райком і чомусь згадую, що цю будівлю зводив батько мого друга дитинства, а ось тут, на першому поверсі, мене приймали в комсомол... Як я тоді переживав! Злякано повторював питання-відповіді й чомусь думав, що мене можуть і не прийняти... Іще далася на згадку одна з лекцій спецшколи КДБ, де наголошувалося, що опера ні в якому разі не можна направляти в той район, де він виріс чи вчився. Причина – опер мусить бути вільним від особистих стосунків, які можуть вплинути на оперативні комбінації... «Тьху, дурниці,» – кажу я в думці й стукаю в двері кабінету голови парткомісії при райкомі партії.

– Заходьте.

Я відчинив двері й завмер на порозі. За столом «важного» кабінету сиділа Мирослава Михайлівна, моя колишня й незабутня класна керівницка, вона ж, тепер, – голова парткомісії й довірена особа нашого начальника Миті. Тим, що Мирослава (як ми її скорочено називали) є довіреною особою КДБ, я не переймався. Я знав, що її чоловік – колишній офіцер-оперативник кримінальної міліції, якийсь час навіть керував місцевим міліційним відділком, тому що таке «агент-резидент» вона мала добре знати. А от що саме вона голова парткомісії, якій я повинен «здати» Костю... тут мені стало не по собі.

Я сидів перед Мирославою, ніби школяр перед учителькою з невивченим уроком. Вона мене розпитувала, а я вагався й мимрив щось непевне...

– Годі, не мнись, – мовила до мене Мирослава, – тільки-но мені дзвонив твій Митя. Кого треба запресувати й з якої причини?

З Мирославою, як із справжньою мамою, можна було поговорити про все. Я відверто розказав про свою помилку, про те, як мені жаль Костю, який дійсно ні в чому не винен, просто випад-

ково й без своєї вини він попав під каток системи-машини, яка мусить знищити не тільки його кар'єру, а, можливо, й саме життя, адже довідка про відмову від співробітництва з «органами» все одно залишиться в літерній справі райвідділення, та й у оперативно-довідковій картотеці республіканського комітету теж буде виставлено «сигнальний маячок» на нього як на неблагонадійного. Ми з нею довго сиділи й розкладали справжній складний оперативний пасьянс із порятунку молодого вчителя, якого Мирослава, як колишня заврайвно, сама свого часу рекомендувала до вступу в КПРС. Сильна та вольова жінка, яка не боялась нікого й нічого, взяла все на себе. Вона тут-таки зателефонувала Миті й поставила йому ультиматум: або він закриває всі питання щодо Костя, її протезе, або вона вже не «довірена» й усі питання КДБ в райкомі буде блокувати. Ясна річ, Митя моментально «спікся», почав плакатися та валити все на київське начальство: «А він сам, ви ж знаєте... та я для вас...» Митя звичайно був невідпорний, та для начальства й жінок – коштовна знахідка.

Якось, так років через десять після мого звільнення з КДБ, випало мені зустрітись з Костянтином Олександровичем, директором середньої школи райцентру. Була можливість побалакати й навіть випити.

Зустріч закінчилася тим, що Костя навідріз відмовився, щоби платив я.

— Ця історія заслуговує на те, щоб оплатити хоча б обід. Головне – ніхто нікого не продав, ніхто нікому не хотів зробити зла, й ніхто не винен.

— Якби не Мирослава...

САТАНИНЬСКА ОРГАНІЗАЦІЯ

Коли людина заносить на папір спогади про своє життя, мимоволі прикрашає свої вчинки, показує їхню шляхетність, одночасно упускаючи ті моменти, за які в житті буває соромно. Треба сказати, що в органи КДБ я йшов самохіттю, натхненний численними книгами-фільмами-оповіданнями про «холодну голову,

гаряче серце й чисті руки». Я мріяв прилучитися до когорти славетних, бо ще не знав, що тодішній шеф радянської спецслужби Юрій Андропов, користаючись зі свого високого стану члена політбюро, ще наприкінці шістдесятих домігся ухвалення спеціальної державної програми з популяризації «славної радянської історії» та її каральних органів, які було перетворено на «сяючого меча революції», де мечеві приділялася роль шляхетного символу, а не знаряддя насильства й пригноблення.

Держава витратила значні бюджетні кошти на створення образу людяної, благородної системи вільних людей – будівників комуністичного суспільства. І досі існує доволі потужна ностальгія за «совета́ми», за «ситим і щасливим» життям комуністичним – і в цьому без перебільшення неабияка заслуга видатних кремлівських ідеологів Суслова та Андропова, які зуміли змусити громадськість забути про масові, особисті й суспільні трагедії, катастрофи й страхіття 20-х, 30-х, 40-х і 50-х років.

Тому коли мене, студента-волонтера Московської Олімпіади-80, а певніше її футбольного турніру, що проходив у Києві (мені тоді завдяки знанню англійської довірили торгувати морозивом у прес-центрі Республіканського стадіону), перехопили «хлопці в цивільному» й запропонували попрацювати на батьківщину, задоволенню не було меж. Ще б пак, мені виявлено високу честь, отож підписку про співпрацю як агент я написав без застережень і докорів сумління. Щоправда, мені так і не випало викрити чогось підривного чи протизаконного в діях «установлених і підозрюваних» – представників іноземних видань та інформ-агентств.

Та ось Олімпіада скінчилась, іноземці роз'їхались, а «хлопці» не зникали. Воно ніби й відмовити їм було незручно, але «здавати» своїх друзів-студентів чи викладачів було вже не в хіть. На якомусь етапі я вперся, це одразу ж відчув мій опер і запропонував: «А ти що збираєшся робити, як закінчиш інститут? А не хочеш до нас, у «безпеку»? Якщо хочеш – треба відчувати все, що ми робимо. А беремось ми до питань серйозніших, ніж якась там контррозвідка».

В офіцери Радянської армії здебільш попадали через військові училища, бо треба було знати тактику, техніку, управління та лю-

дей. Але й питання моралі там не зайві – оборонці Вітчизни подеколи й життя віддають за неї. В оперативники кримінального розшуку дорога інша й вимоги специфічні, адже доводиться тісно працювати з кримінальним світом і з особами, які про такі поняття, як честь і совість, мають дещо відмінні від загальноусталених уявлення. Та й без знань юриспруденції робити там було нічого, адже навіть те, що добули незаконно, обманом, хитрістю чи примусом, все одно треба було показувати прокуророві як таке, що дістано відповідно до чинного законодавства. Іноді, правда, домовлялися й з прокурорами, але то іноді... А от до оперативників КДБ вимоги ставилися ще специфічніші. Оперативний контингент тут опозиційний, а отже, розважливий, очитаний і свідомий своєї діяльності. Іще з часів «батька» Сталіна відомо, що опозиція – це «виродки, запродавці іноземних розвідок і емігрантських центрів». Вона – проти власного народу, проти партії, проти держави. Хочеш народові блага – вступай у комуністичну партію й держай. Тому не можна допустити, щоб оперативник програвав «об'єктові» в знаннях, інтелекті чи поінформованості. Він мусить бути не просто освічений, а й свідомо відданий партії, нетерпимий до її ворогів і тих, хто сумнівається в істинності ленінських ідей. А ще мати досвід керівної чи педагогічної роботи і... не бути юридично зашореним, адже ідеї комунізму вищі навіть від «соціалістичної законності». Серед оперативників коли-не-коли траплялися випускники юридичних вишів. «Юристами» вважали також випускників вищих навчальних закладів КДБ, однак це були наші, чекістські, юристи. Так от цих якостей кандидати на роботу в органи КДБ, як велося, набували з часом. Тож коли армійський лейтенант у 25 років вважався «переростком», то лейтенант-агентурист КДБ у 30 – звичайна річ.

Оперативників так званих територіальних органів відбирали з партійно-комсомольського активу та з ініціативної агентури. Випускники ж вищих шкіл КДБ, що вступали туди після шкільної лави, траплялися серед нас дуже рідко. З них формували підрозділи легальної закордонної та внутрішньої розвідок. Утім були всякі випадки. Приміром, у нашому відділенні якийсь час служив генеральський синок з Москви, якого заслали до нас за п'яні «залюти». Згодом, коли той «залетів» уже в нас, його, не зважаючи на батьківські заслуги, було тихо звільнено.

Начепивши офіцерські погони з волошковими просвітами, я став доволі значною номенклатурною особою радянського суспільства, причетною до «власності імущих», до хазяїв цього життя. Змінилася моя поведінка, мова й навіть хода. Мої друзі, товариші та сусіди почали шанобливо величати мене по батькові й навіть на «Ви». Водночас я віддалявся від них, мені вже не довіряли сокровенне, зі мною не ділились наболілим (тільки коли комусь було щось треба). Так майже миттєво я перетворився на *цабе*. Своєю причетністю до такої поважної державної інституції я, без сумніву, пишався, інколи навіть цим зловживав, проте старші товариші завжди ставили мене на місце – опер узагалі повинен бути непомітним, робити свою роботу таємно, без розголосу та підозр.

Якось вивчаючи у вищій предмет СД-4 (спеціальна дисципліна 4 – історія органів державної безпеки), ми дізнавалися, що в тридцятих оперативників-агентуристів ОДПУ СРСР узагалі змушували працювати без посвідчень. І нічого. Важко, але виходило. Нині ж у кожного столичного оперативника чи направлінця лінійника (розвідника «наружки» або оперативника лінійного управління) в кишені не тільки своя ксива, а й три-чотири документи прикриття («криші»), тобто липових посвідчень працівника міліції, фінансових чи страхових органів, а то й навіть посвідчення слідчого Прокуратури СРСР з особливо важливих справ. Щоправда, нам, районним, таке не давали: у своїх селах і містечках ми були аж надто помітні. А ще власники «криш» із власними на них фотками повинні були бути особливо надійні та перевірені, хоча розповідали «перли» про втрату таких ксив під п'яну руч або невміле використання, що призводило до розшифрування, – те, що в нашого брата було за річ звичну, коли районний опер міг «залетіти». Стає на пам'яті один офіцер, що служив у райвідділенні КДБ й полюбляв, добряче хильнувши, осідлати службового мотоцикла, виїхати на трасу, витягнути пістолета й зупинити рух транспорту. Міліцейські даівці не могли до нього підступитись, і він насолоджувався «данной властью». Ясна річ, тверезим щораз усе заперечував і обіцяв «розмазати» зарозумілих даівців, поки ті його не «здали», після чого «в результаті вдало організованої та успішно проведеної чекістської операції» його застудили п'яним на трасі й тихо «попросили» з «органів».

З усім тим, навіть такі анекдотичні випадки не могли посіяти сумніви в головах «обраних», тим паче, що з подібними речами нещадно боролися. Навіть коли мене було посвячено в «страшенну» таємницю існування агентуристів-перевертнів серед наших простих людей, а не серед «врагів», і коли я зрозумів, що справжніми «врагами» системи є ті самі «посполиті», яких треба тримати в покорі, то й тоді відчуття значущості й доконечності виконуваної роботи мене ще переповнювали. Перелам стався пізніше, коли в результаті виконання однієї надважливої та досить сумнівної за моральною чистотою роботи, мені у вічі сказали, що я служу **Сатані** в справжній сатанинській організації. І я змовчав. І не тому що не дібрав розуму, що відповісти, – просто відповідати було нічого. Це була правда, якою мене прикували до ганебного стовпа моєї власної совісті. А почалася ця історія буденно.

Мірилом вагомості й потрібності суспільству гебешного опера було ведення справ оперативного обліку на вже викритих і майбутніх «врагів», однак протягом майже трьох років служби ці клятні ДОУ (дела оперативного учёта) для мене були недоступні. У відділенні я виконував «чорнуху» – організовував власний агентурний апарат, щоб одержувати сигнальну інформацію; виконував численні запити кадровиків і оперативників з усього Союзу, з яких довідувався, що «враг не дремлет», і десь хлопці дійсно трудяться коло ваговитої справи; був на побігеньках у начальника та старших оперів; виїжджав на пожежі, технологічні аварії та катастрофи; брав участь у розслідуваннях зловживань і крадіжок в особливо великих розмірах, де мався на підозрі явно не «посполитий» люд, а особи, наближені до влади й носії заповітних партбилетів. Мене гнітив брак власної справжньої справи, де б я сам визначав доконечність проводити ту чи ту акцію або гострий оперативний захід, сам залучав суміжників з оперативно-технічного управління та зовнішнього спостереження, де б мені було довірено роль ініціатора планів оперативних розробок та комбінацій, і де б я достоту міг показати, на що здатен.

Час ішов, служба протікала, мене постійно докоряли браком справ, слабкістю агентури та одержаних сигналів, постійно зводили мені на очі якісь недоробки, недописування. Особливо бісили зауваження начальства про орфографічні помилки в документах,

які насправді були не помилками, а проявом самодурства мого керівництва, яке навіть свою природну неграмотність перетворювало на реалізацію знаменитого «якщо я – начальник, то ти – дурень». І от нарешті...

Якось начальник розписав мені для ознайомлення документ із якогось сибірського райвідділу, в якому повідомлялося, що на доручену мені територію після семи років ув'язнення та п'яти років заслання повертається й бажає тут осісти «об'єкт», свого часу засуджений за частиною другою статті 62 «Измена Родине» у формі «антисоветская агитация и пропаганда». До документа додавалась довідка «по делу», в якій невідомий мені опер стверджував, що після проведення акції з розповсюдження «самопальних» двох десятків листівок у людних місцях міст і містечок Західної України «об'єкт» був «изобличен и осужден». Покарання відбував на загальних роботах (тобто за повною програмою та без жодних пільг), покарання в штрафному ізоляторі не відбував, «вину свою не осознал и не раскаялся, ведёт себя вызывающе», від співпраці зі слідством і надалі з органами КДБ демонстративно відмовлявся. Тобто «враг», яких іще треба пошукати. Додавалась також його коротка біографія та характеристика: уродженець Західної Волині, до засудження «не привлекался», освіта – мехмат Київського університету та історичний факультет педінституту, має авторські свідоцтва за винаходи, публікації в пресі, працював викладачем профтехучилища, а потім технікуму, неодружений, тихий, спокійний, неконфліктний, зауважень щодо виконуваної роботи й внутрішньої дисципліни немає, характеристики з місця роботи позитивні.

Резолюція мого начальника була теж багатослівна й заслуговує на те, щоб її згадати. Мій шеф ставив завдання проінструктувати довірених працівників міліції та паспортистів – недопустити «под благовидным предлогом» приписку «об'єкта» на території району, націлити агентуру на виявлення місць можливого працевлаштування, провести відповідну «разъяснительную работу» з їхніми керівниками, установити контакт із родичами, в яких він збирається зупинитися й приписатися, визначити серед них осіб, із якими можливі довірчі стосунки або навіть оперативний контакт.

Не треба навіть казати, що «об'єкта» на вокзалі я зустрічав особисто. Відразу ж легко його «вчислив», хоч на образ на фотографії він був мало схожий («зек він і є зек»), і «повів», як учили. Треба сказати, що це був перший в моїй практиці випадок особистого «ведення «об'єкта». «Дело оперативного наблюдения» (ДОН) буде заведено дещо згодом, залучити до роботи бригаду зовнішнього спостереження з відповідного допоміжного управління можливості ще не було, адже потрібна була санкція начальства та підстава – зареєстрована справа, тому все робив сам.

Ясна річ, прибулий одразу ж подався до сестриної хати, де вже «опрацьований» мною її чоловік чітко поставив «об'єкта» на місце: «У нашому роду тюремників не було, тож ми тебе не приймемо. Іди, куди хочеш». Сестра плакати... «Об'єкт» уже повернувся був, щоб піти, але вона його зупинила. Години через три (я вже був замучився сидіти в машині напроти їхнього будинку) «об'єкт» вийшов «з речами» та понуро побрів у бік міліційного відділку. Там його, як рідного, зустріли мої довірені й чемно повідомили, що з радістю припишуть, але після того як він знайде роботу.

Не можна не сказати про ефективність цього достоту езуїтського способу приниження та знущання: «не припишемо, поки не знайдете роботи», а на роботу годі прийняти без приписки. У такому становищі мій «об'єкт» буде перебувати ще якийсь час, який особисто я потрачу на списання більш як кілограма паперу, серед якого буде заповітне й таке сподіване «дело оперативного наблюдения», що відрізнятиметься від усіх інших справ тим, що не матиме чіткого кінцевого терміну. Поки «об'єкт» не покається та не погодиться на вербовку як агент КДБ – постійні професійно організовані радянською системою та «чесними» чекістами особисті життєві капості й підлості йому забезпечені до самої смерті.

З міліції мій «об'єкт» до сестри не повернувся. Назавтра її чоловік сам прийде в мій кабінет і розповість, що вони, мовляв, не звірі, а таки родичі, тим сидільця нагодували, напоїли, обмили, обіпрали... Ще довго плакали, а вже потім відправили, бо ж бачили у вікно машину, в якій так довго сидів опер.

Я ще цілий вечір «водив» «об'єкта» невеликим містечком, разом з ним відвідав величний двохсотлітній парк, справжню місцеву окрасу, споглядав разом із ним захід сонця та вечірню зорю, а

потім довів його знову до вокзалу. Чи бачив мене «об'єкт», чи ні – не знаю, я старавсь йому на очі не навертатися, проте якимось єством усе-таки відчував, що той у мій бік не дивиться принципово. Він ні разу не спробував «перевіритися» чи «відірватися». Ходив чи сидів собі, насолоджувався волею, але однозначно – це була вистава для одного глядача. І глядачем цим був я.

На вокзалі «об'єкта» перехопили мої наперед заінструктовані довірені міліціанти-дільничні й запроторили його до місцевої буцегарні. Назавтра він усе-таки знайде тимчасовий прихисток у якоїсь жалісливої бабусі й ще два тижні добросовісно оббиватиме пороги «присутственных мест», де його знову та знову будуть ображати й принижувати ввічливими усмішками або брутальною лайкою.

Та ж і «об'єкт» мені трапився справді міцний! Не якийсь там книжний тухтій чи вошивий інтелігентик. Виявляється, я все-таки сплхував – не зафіксував його виїзд у Київ до самого начальника обласного управління міліції й не перешкодив йому. До генерала, щоправда, «об'єкта» не пустили, але під тиском погрози самоспалення перед будівлею ЦК партії чиновники змушені були визнати його незаперечні конституційні права та розв'язати його питання на добре.

Через два тижні з Обласного управління внутрішніх справ надійшов особистий наказ тамтешнього генерала видати належний чоловікові за конституцією паспорт громадянина СРСР, у якому поставити штамп про приписку. Таким чином, не вважаючи на мої старання, «об'єкт» легалізувався, ну а про те, що мені за це влетіло, не будемо й згадувати – заробив. Хоча, з іншого боку, не було б «об'єкта», не було б і бажаної справи. Прочуханки, річ певна, ми переживемо, а от те, що я вже справжній повноцінний опер, тепер вже можна було заявити впевнено й з гордістю.

«Об'єкт», хоч і затятий, а проте виявивсь доволі сумирний: улаштувався на роботу кранівником у якійсь будівельній конторі, вибив місце в гуртожитку, не пив, не курих, не бешкетував, а все собі щось читав і писав. Підведені довірені повідомили, що писав щось особисте, яке й не ховав, проте можливості заглянути в написане не було. Підвести ж агента – це вже клопіт, бо в оперативному мистецтві він дасть фору й мені, й моему начальникові – з таким не жартують.

Щотижня довірені й віддалені від «об'єкта» агенти про щось та трохи стукали, але нічого такого особливого в його поведінці не було. Найперше завдання було контролювати його виїзд до Києва, де він може утнути будь-що, і вже тоді на мене чекатимуть неабиякі неприємності. На цей випадок я розробив цілу комбінацію, яка полягала в тому, що на «об'єкта», як на людину тверезу та відповідальну, було покладено деякі обов'язки коменданта, а саме завідування ключами від кімнат. Коли ключі були в кишені, я був спокійний – «об'єкт» удома, коли ж ключі опинялись на цвяшку – мені тут же телефонували, що він може кудись чкурнути. У таких турботах минав час, ми з «об'єктом» мирно й чесно заробляли: він на будівництві, а я на ньому. Я знав його, а він мене, проте ми ніколи не віталися й обидва старанно удавали, що не знайомі. Можливо, він чекав, що я до нього підкочуватимусь, оброблятиму, вербуватиму, одначе сам я на це не зважувався, та й начальство б не дало санкції – не той клієнт. Такого не обробиш і не завербуєш, між нами були зносини «вооруженного нейтралітета», ми з ним просто співіснували.

А життя вирувало. КДБ вже не розстрілювало й навіть не саджало за «три колоски» – от народ і розпустивсь-розперезався. На будівництві, де працював «об'єкт», я завів двох агентів і з півдюжини довірених, яких кранівник (і колишній сиділець), анітрохи не цікавив. Їх понімала чи то несправедливість, чи то заздрість, коли різні будівельні начальнички клали до своїх кишень «чесно зароблену десятину». У середовищі будівельників уважалося, що присвоєння десятої частини будматеріалів, що прибуткуються, – то не розкрадання. Вони й не крилися, бо їм було невтямки, що разом із сидільцем у їхнє тихе будівельне болото прийшло й «государеве» око у вигляді гебешних агентів, які, коли вже стукають, то зразу й про все. І про своїх начальників також.

На будівництві крали всі, навіть мої агенти, – не знали-бо, що система передбачила перевірку одержаних даних, – і впевнено «закладали» один одного. Чесно в цій конторі працювала тільки одна людина – мій «об'єкт», колишній сиділець, який чудово знав, що будь-яка підозра щодо нього миттю обернеться на новий строк ув'язнення. Кого-кого, а його вже ніхто не буде милувати, на нього зразу ж повісять усіх собак. Одне слово – антисоветчик.

Моє начальство вимагало від мене оперативної комбінації з реалізації ДОН через засудження «об'єкта» за загальнокримінальною статтею. Тобто я сам мав спланувати, організувати й провести заходи, щоб у всіх крадіжках на будівництві звинуватити того унікального та єдиного, який не крав. Мені на допомогу з області навіть відрядили досвідченого юриста-майора, який щиро та щедро ділився досвідом професійної фальсифікації загальнокримінальних справ. Нині мені не просто й навіть соромно згадувати, однак я, справді, цілком серйозно, усвідомлюючи відповідальність, брав участь у плануванні та організації всієї цієї підлості.

Ситуація з розкраданням будматеріалів повністю контролювалася, прокуратура (на наше прохання) вже порушила кримінальну справу, відповідний міліційний відділ (знаменитий ОБХСС – Отдел борьбы с хищениями социалистической собственности) теж було підключено до цієї чекістської операції, однак у справу втрутились мораль і вищі сили, які присоромили всіх фальсификаторів.

Місцевий виконроб, якому цілком і сповна підпорядковувався наш «об'єкт», нарешті дає тому пряму вказівку: навантажити оцю машину саме цими піддонами з цеглою та цементом. Проте «об'єкт» не дурень був – відчувалася «школа». Він запідозрив щось недобре й тут-таки зажадав від виконроба розписку з письмовим наказом про вимогу навантажити те й те. Виконробові кишеню вже обтяжувала солідна пачка банківських білетів, робочий день закінчувався, тим будь-яка затримка могла бути фатальною, і він швиденько підписав підсунутого папірця. Та й, знаючи цього набридливого кранівника-сидільця, що завжди в таких справах боявся власної тіні, виконроб не відчув «підстави».

Тільки-но вантажівка викотилась за межі будмайданчика, як тут і ми вродилися – усі, і прокуратура, й міліція і... Ну а як же без мене?

Бідному сидільцеві вже заламали руки, і я почав діловито нишпорити по його кишенях в присутності всієї «правоохоронної» бригади й свідків-понятих. Коли ж вийняв зім'ятий учетверо складений папірець, то зразу й не усвідомив свого краху.

– Читай, начальнику. Читай, тільки вголос, щоб усі чули, – «об'єкт» дивився на мене сміливо й презирливо. Його очі вже

сміялись, смакуючи мою поразку й свою чисту перемогу. Та чи ж буде перемога на його боці? Може, зараз опер розірве папірець у всіх на очах і скаже, що нічого такого не було. Таке вже йому траплялось, він досвідчений, еж він антисоветчик-сиділець.

Я пробіг очима по тексту, де чорним по білому було написано, що такий-то виконроб наказує такому-то кранівникові навантажити на таку-то вантажівку такі й такі будівельні матеріали. Дата, підпис. Читати вголос я не став, а просто передав папірець прокурорському зі словами: «Долучи до справи», а кремезним міліціантам, що тримали сидільця зігнутого, сказав: «Відпустіть його, він не винен».

— Спасибі, начальнику, що не порвав. Спасибі, що долучаєш до справи. Якщо відверто, то не чекав. Знаю ж бо, тобі за це влетить, але ти переживеш. Посадиш другого або й мене, тільки іншим разом. Робота в тебе така — бути слугою в сатани у сатанинській організації.

Прокурори й міліціанти завмерли. Вони чекали моєї реакції, а я мовчав. Що я міг відповісти? Вони ж то не знали всього, та й не відали, що сиділець мовив правду. Я мав щось сказати, бо ж цього вимагав мій статус, утім я мовчав. І навіть не тому, що сказати було нічого, просто до горла щось підкотилось, просто очі чомусь зволожились. Мені було соромно за ту організацію й за систему, яку щойно назвали сатанинською. Просто було соромно.

Років через двадцять ми знову зустрілись. Йому було вже під сімдесят. Виправданий, реабілітований зі зняттям судимості. Як особі, що незаслужено постраждала, держава надала йому квартиру, в якій чоловік живе сам-один. Від колись великої сім'ї зостався він та сестрині діти. У нього самого своїх дітей не було. Та й бути не могло, бо під час слідства його зробили калікою. Щоб зізнався та покався — **били**. Били по голові, в пах, у проміжність, у задній прохід. Били, знаючи діло, били підло, розмірено, безкарно, не боячись, що дістануть задачі: відтоді чоловік, даруйте, став безплідним. Пенсія в нього — мало сказати невелика — мізерна: не заслужив. А ті, що його цькували, полювали на нього та вели слідство — заслужили. Заслужили й ті, що засудили його за два десятки невинних листівок аж на дванадцять років неволі. Мають

добру пенсію й ті, хто з нього у в'язниці знущався, хто принижував і катував. От би Службі безпеки, Міністерству юстиції та Міністерству внутрішніх справ України поцікавитись — а за які ж такі заслуги перед українською державою ті, хто особисто фальсифікував, судив і гвалтував, одержують такі найвищі в державі пенсії? Невже справа **сатани** живе? Невже й тепер йому служать?

«ПРОФІЛАКТИКА»

Так хочеться жити в ситій цивілізованій країні, особливо коли порівнюєш свою державу з «країнами золотого мільярду», коли бачиш, що нічим таким їхні жителі від нас не відрізняються, ба навіть здебільша поступаються. Та чи поступаються?

Американець, що прийняв громадянство України заради розвитку й пропаганди своїх наукових відкриттів, — мовиться за професора історії, філософії та політології, дослідника українського Голодомору Джеймса Мейса — стверджував, що наші сучасні українські соціальні негаразди мають походження від часів більшовицького тоталітаризму, терору й сваволі. Наше суспільство він назвав постгеноцидним, тобто таким, яке не може позбутися генетичного страху й не здатне в умовах демократії захистити себе від самих же себе, а надто від впливу агресивних сусідів. Таке суспільство не здатне на самоорганізацію, усвідомлення своєї волі та історичної відповідальності, на реакцію опору, на прогресивний поступ. Не здатне навіть на ефективне впровадження й використання своїх власних науково-соціологічних чи навіть і науково-технічних досягнень.

Це твердження надто суворе й нещадне своєю безапеляційністю. Його не хочеться сприймати, є стійке бажання його відкинути, хочеться образитись на зухвалого американця, кинути йому виклик... Проте крити нічим, бо це правда.

Нас, більше ніж сорокамільйонний український народ, протягом усього останнього сторіччя ламали, принижували, винищували й ставили на коліна. Багато десятиліть поспіль відстрілювали нашу еліту, мораль і совість, методично полювали на кожного, хто міг собі дозволити не те що дію або слово, а навіть думку,

спроможну розвінчати чи просто поставити під сумнів саму більшовицько-комуністичну ідею – творіння сатани. Саме в своїх теоретичних працях параноїдальний мрійник Карл Маркс виказав припущення про можливість безжального фізичного винищення тієї частини суспільства, яка не сприйме свого існування в умовах первісного казармового комунізму й не упокориться.

Ленін був лиш його сумлінним учнем, якому вдалося створити вимріяний Марксом інструмент – злочинну патологічно людину-ненависницьку владу, а Сталін – звичайним, але талановитим виконавцем, який просто звірвав свої звірства з маніякальним сатанизмом класиків марксизму-ленінізму. За життя останнього ніхто, навіть найближчі соратники, наділені необмеженою владою та яким не були чужі загальнолюдські цінності, не могли бодай у чомусь дрібному ослуhatися вождя. І тільки 1956 року після його смерті на XX з'їзді владущої партії було неспіливо сказано про злочинний курс розвитку суспільства, сором'язливо звинувачено у всіх гріхах покійного диктатора. З усім тим, сутність влади, її ідеологію та її опору змінено не було, та й не могло бути змінено в тих історичних умовах. Так, маховик репресій та придушення було зупинено, якийсь час країна жила за інерцією, проте люди все одно боялись одне одного, громадянське суспільство не розвивалось, бо умов для цього не було. Минав час. Влада всіляко намагалась показати свою цивілізованість, особливо перед очима демократичного світу, який стрімко розвивався. Радянське суспільство поступово виходило зі стану особистого страху та рабства, виростало покоління, яке про жахи репресій знало мало або ж не хотіло знати. Людська природа брала гору. Ще не минуло й десяти років по вікопомному з'їздові, як виник рух шістдесятників. Він іще не був масовим, не був впливовим, проте владці розуміли, що саме цей рух з часом відродить ту частину суспільства, яку свого часу було винищено. Політбюро залишалося сталінським, проте воно вже не сміло повернути державне кермо назад до репресій. Так, були ще «посадки» інакодумців, були й жорстокі переслідування їхніх прихильників, але в умовах прискороного розвою земної цивілізації, в умовах ненастанного науково-технічного прогресу, який потребував сотень тисяч, а то й мільйонів вільних, талановитих, творчих і мислячих рядових виконавців, дороги назад, у тридцять сьомий, вже не було.

1968-го до керма найстрашнішої спецслужби всіх часів і народів стала людина мисляча, творча та інтелігентна, хоча й вихована Ленінім-Сталінім і зашорена марксизмом-ленінізмом.

Юрій Андропов усвідомлював згубність широкомасштабних репресій і неможливість їхнього проведення, проте розумів і доконечну потребу тримати суспільство в покорі, без чого імперські комуністичні ідеї приречені. Він запропонував ряд загальнодержавних програм, які підняли б у народі авторитет більшовицької влади, викликали б громадську нетерпимість до інакодумства та його осуд, підвищили б рівень керованості багатонаціональним радянським суспільством. Саме за його ініціативою кремлівці ухвалили рішення про тотальну й всеосяжну партійну агітацію та пропаганду, яка б охоплювала не тільки партійців, а й переважну частину мислячого суспільства, що було так потрібно в умовах соціалістичного будівництва та гонитви озброєнь. А вже на початку 70-х на одному із засідань Політбюро серед низки агітаційно-пропагандистських, зокрема гуманітарно-просвітницьких, заходів ухвалено рішення про «профілактику».

Що ж бо воно таке ця лиховісна «профілактика»?

Це був такий собі звичайний, грубий і примітивний інструмент шантажу й залякування суспільства, що не мав ніякого юридичного підґрунтя, жодних правових наслідків і громадської відповідальності. В умовах існування в кримінальних кодексах союзних республік статей, за якими переслідувалися «зрада Батьківщини», «перехід на бік ворога», «антирадянська агітація та пропаганда», «наклеп на радянський державний і суспільний лад» і за якими можна було ув'язнювати непокірних інакодумців, було запропоновано абсолютно незаконну та неправову форму впливу на громадянина – «профілактику». Вона полягала в силовому й психологічному тиску до відмови від своїх переконань і діяльності, каяття й засуджування своїх ідей, думок, прихильників, друзів, а нерідко близьких і рідних. Перед органами КДБ ставилася вимога організовувати такі «покаяння» інакодумців публічно через пресу, радіо, телебачення, виступи на зборах трудових колективів і громадян.

Вершиною ж «профілактики» була вербовка «об'єкта» на агента КДБ. Людину, що оступилася, помилилася, злякалася, яку зламали жорстоким тиском, шантажем, а то й грубою силою

міліцейських тортур, кулаків і чобіт, дотискували конечною потребою особисто зраджувати своїх однодумців, наставників і прихильників протягом місяців, а то й років.

Різні люди по-різному ставились до «профілактики». Приміром, я особисто знаю «об'єкта», якого «профілакуванню» (було, а можливо й досі існує таке поняття в термінології оперскладу) піддавали чотири рази. Цей «об'єкт» усі погрози й шантаж офіцерів-агентуристів сприймав по-філософському, з розумінням, охоче й мало не з посмішкою писав усі потрібні покаєнні папірці, щоразу бив себе в груди й твердив, що ось зараз це востаннє; за четвертим разом так само охоче написав підписку про співпрацю, але майже за десять років свого «сексотства» написав, либонь, лиш із півдюжини агентурних повідомлень, зміст яких був приблизно такий: «Джерело повідомляє: ніч яка місячна, зоряна, ясна...» Своєю «співпрацею» він іще довго морочив голову не одному оперові, проявляючи бурхливу активність; примудрився не здати нікого з своїх, до того ж добряче попотрусив статтю дев'яту опервитрат, а одержані кошти витрачав на свою пристрасть – «спортивне» інакодумство. Тепер чоловікові вже далеко за шістдесят. Якось бачив його в метро: обличчя рожеве, життєрадісне, активно запрошував мене до участі в якомусь там черговому «масовому» протесті проти свавілля «краснокацапської влади». Я його давненько не бачив, але зрозумів, що, мабуть, жодна акція протесту в столиці за останні двадцять років не була обділена його присутністю. З усім тим, випадок цей – очевидки, виняток.

Як велося, «профілактика» органами держбезпеки була важка психічна травма для людини, надто ж коли це особистість творча, думаюча й романтична. Практично кожен оперативник КДБ того часу наведе хоча б один приклад, коли такі «профілактики» закінчувалися справжньою людською трагедією: вбивством чи самогубством «об'єктів», каліцтвом або стійким розладом здоров'я, серед іншого й психічного, втратою роботи, друзів, сім'ї, близьких, рідних, засобів до існування. Достоту єзуїтський метод: не заарештовують, не судять, – наяв (особливо для правозахисників, серед них і закордонних) немовби й геть ніякого порушення конституції та законів, проте – чи ж це не переслідування інакодумців та опозиції, чи ж це не репресії?

«Профілакована» особа не просто каялась, її також ставили (відповідно до наказів і нормативних актів керівництва КДБ) на облік у державних архівних оперативно-довідкових картотеках (ОСК) як неблагонадійну. Врешті такого формулювання не було, але «сигнальні маячки» у вигляді невеликої анкетки з ухвалою керівництва управління КДБ про «профілактику» в архівах на картонній картці зберігаються, мабуть, і досі. А якщо людина претендувала на якусь посаду, проходила відбір, конкурс чи кастинг, – відповідні служби завжди запрошували дані ОСК і робили «правильні» висновки. Можливо, тепер, за двадцять років незалежності, все змінилося (дай Боже), однак боюся, що все не так просто, адже зайвої архівної інформації не буває.

У нас, тодішніх оперів, робота з «профілактики» прирівнювалась до роботи зі справами оперативного обліку (ДОУ) й зараховувалась як результат оперативної діяльності. З негласного дозволу начальства ми також практикували постановку осіб на облік в ОСК як осіб «профілакованих», які свідомо чи з якихось інших мотивів відмовлялися від співпраці з органами держбезпеки як агенти.

У моїй практиці була одна історія, де звичайний виробничий конфлікт між зухвалим і впевненим у своїй безкарності керівником, членом райкому партії, та підлеглими, звичайними «пополитими», для звітної галочки було кваліфіковано як «профілактику» антирадянської діяльності. Я не раз діставав від агентури подібні сигнали, проте, навіть доповідаючи про них начальству, ніколи, навіть у думці, не бачив їхньої реалізації. Від начальства, бувало, перепало, однак, хоч би який був начальник, він не міг мене змусити самому особисто проводити опитування десятків людей, збирати доказову базу, організовувати збори колективу чи тиснути на районну газету. Начальству було ліньки, а мені – «проти шерсті», тим і проходило. Утім так сталося, що доказову базу на той, вже згаданий, конфлікт, замість мене зібрав мій яготинський колега майор Василь Васильович. Йому цю роботу робити було не соромно, ще й, може, робив він її з особливою насолодою, так, як він свого часу, не втамувавши азарту нишпорки, вже після завершення офіційно дозволеної всіма генералами та інструкціями «оперативної перевірки» відомого яготинського лікаря-фітотерапевта Євгена Товстухи ще довгі роки цькував його

й далі, переслідував і влаштовував капості, незважаючи на заборону свого безпосереднього начальства. Безкарність надихає¹.

Я ж таку роботу вже тоді робити не міг. Ні, не відмовлявся, просто таке в мене якось не виходило саме по собі. Навіть тоді, проводячи «профілактичні» заходи (незаконні допити, відбір пояснень і покаянь, обробка свідків, які повинні були на зборах трудового колективу затаврувати «заблудних»), я відчував причетність до безсоромної, цинічної брехні.

Нещодавно моя дружина нагадала мені слова, що їх кинув чверть століття тому, прийшовши додому з роботи: «Невже я ніколи не зможу від цього одмитися?» З часом я ці слова забув. А коли нагадали – стало невимовно бридко та соромно за свою тодішню державну діяльність.

¹ Трохи про Товстуху.

Ним, як «связью» численних «об'єктів» ДГОР «Блок» (дела групповой оперативной разработки), що його розпочало П'яте управління КДБ УРСР 1971 року за санкцією та на вимогу московського політбюро ЦК КПРС, і яке («дело») ще років із шість тривало (розробки, зі своїми ж внутрішніми циркулярами та інструкціями, не велися більше ніж рік), Переяслав-Хмельницьке відділення звітувало про свою потрібність владі. Після закінчення ДГОР «об'єктів», яких не було засуджено та ув'язнено за цією справою, вивчали (а як відверто, то цькували) районні оперативники аж до самого 1989-го, коли «український буржуазний націоналізм» канув в історію. За найбільшу «провину» Євгена Товстухи – його природний академічний інтелект і несанкціоновану владою медичну, наукову, літературну діяльність і захист усього українського на нього було зручно вішати всі гріхи, грішки та ймовірні (!!!) злочини, довести які навіть у радянському суді було неможливо. Тому роками й пнулися чимдуж мої зверхники та колеги.

«Гострих чекістських заходів» ми, оперативники, взагалі-то не робили. Для цього існували спеціальні 7-ме управління (зовнішнє спостереження: стеження, підглядкування, підслуховування, несанкціоновані прокуратурою обшуки, силові акції) та ОТУ (оперативно-технічне управління: аудіо- й відеозапис, прослуховування телефонів, радіоперехоплення тощо з використанням останніх науково-технічних досягнень). Усередині ОТУ був навіть цілий ЦНИИСИ (Московский центральный научно-исследовательский институт специальных исследований, до послуг якого були наймодерніші досягнення вітчизняної та зарубіжної науки).

Те що мій яготинський колега Василь Васильович сам особисто підкрадався до Товстухи, намагаючись його десь там підслухати й підглядіти, свідчить про те, що офіційної справи на того, як на «об'єкта», райвідділення не вело, а тому й не мало змоги залучити до цих «гострих заходів» професіоналів з відповідною технікою та можливостями. На це була потрібна генеральська санкція та мотивована підстава у вигляді справи оперативного обліку.

Тоді, в середині вісімдесятих, сільський лікар Євген Степанович Товстуха Київський центр КДБ вже не цікавив. Але що мали робити ці всі «товариші майори й полковники» та інші, «ім'я яким легіон»? Чим виправдовувати своє неदेशеве існування?

Я підсвідомо боюся знову зустріти тих своїх «профілактованих». Бо пам'ятаю їх злими й затятими: свою злість вони ховали за удаваною покірністю та повагою до мене, як до високого начальства. Пам'ятаю їхні натруджені мозолисті руки. Руки, що звикли до молотків, сокир і рашпелів. Руки, що не звикли писати й залишали на покайних білосніжних папірцях разом із незграбними рядками масні й брудні плями, що говорили про селянське походження моїх «підопічних». Мені тоді ніхто не погрожував... За роки вони, мабуть, і самі забули. Проте я підсвідомо боюся.

РАЙСЬКА МІСЦИНА

Чудовий літній ранок не віщував нічого недоброго. Дорогою на роботу, в опорний пункт райвідділення КДБ, зустрів давнього приятеля. Поки стояли та перемовлялися з ним на людному перехресті, серед перехожих побачив свого агента, що вже тижнів зо два вперто не виходив на зв'язок. Зустрівся з ним поглядом, показавши йому свою заклопотаність.

За тих «благословених» застійних часів мобілок ще не було, тож проблема зв'язку з агентами залишалася однією з найскладніших. Керівництво, підписуючи рапорти на вербовку, неодноразово висловлювало побажання, щоб агентура була «дзвінкова», тобто мала телефон. Ще років за двадцять до того, коли доступу до телефонів ніхто з агентів не мав, керівники наполягали на декількох видах зв'язку з ними: поштовому (листами чи телеграмами), мітковому (коли в умовленому місці виставлялися різноманітні мітки, що означали терміновий зв'язок) або зорово-контактному (коли фіксується зустріч поглядом з якимось знаком, наприклад, з газетою в руці). Утім головним способом, що дійшов до нас іще з часів Малюти Скуратова, був безпосередній пошук і перехоплення агента в затишному місці, де його можна притиснути до стінки й чогось від нього зажадати. Також для розшуку недисциплінованої агентури (а такою була переважна більшість) ми залучали такі категорії своїх помічників, як резиденти й утримувачі явочних квартир.

Резиденти – це наші «колишні»: ті, хто вже дослужився до пенсій і тепер «підробляв» (звісно, не безкоштовно) тим, чим

трудився все своє життя. Тямкий резидент сам міг тягнути чи не половину роботи, а справа опера – вчасно «підносити» йому останні інструктажі, вимоги та примхи керівництва. Якусь кількість агентів, звичайно пасивний баласт, ми передавали резидентам («різакам», як ми їх називали) на зв'язок, а найактивніших, що давали корисні плітки, сигнали чи працювали коло справ, тримали самі. До речі казавши, не всі «колишні» отаким-о способом годилися «продовжувати службу». Одного разу я натрапив на такого й запропонував йому співпрацю, чомусь уважаючи, що цим зробив йому «пропозицію, від якої неможливо відмовитись». Та й здивувався ж я, коли мене відверто послали... «Не хочу бачити ні тебе, ні твоїх агентів, ні твоїх поганих грошей», – була відповідь. У часи пізнього застою таке вже не було дивом.

Утримувачами явочних квартир зазвичай були «професійні старпери»: заслужені ветерани, пенсіонери міліції чи партійних органів. Ми платили їм за право користуватися для зустрічей з агентурою їхніми квартирами чи хатами, де б можна було неквапом вести розмови, проводити інструктажі та накачки, одночасно оформлюючи їх у письмовому вигляді. У приміщеннях своїх райвідділень і офіційних кабінетах опорних пунктів зустрічатися з агентурою нам було не вільно. Ми вдавали, що неухильно дотримуємося цієї вимоги, проте грішили всі (і я серед них). Коли ж наша інспекція нас на цьому ловила – годі було оминати догани: розшифровка агентури – найбільший прокол.

Свій робочий день ми починали з того, що хапали трубки телефонів і починали дзвонити з надією, що на тім боці озветься якийсь агент. Отак і того ранку. Покрутивши з півгодини телефонного набирача та попрослухавши довгі гудки чи заклопотані голоси, які мовляли щось на зразок «Зараз нема, подзвоніть пізніше», я витягнувся на стільці за столом і задимів уранішньою цигаркою. Коли деренчить телефон. А треба сказати, що нам дзвонили нечасто. Агентура, як я вже казав, телефонувала тільки тоді, коли їй треба були або гроші, або щось іще. Такого, щоби хтось сам подзвонив і надав інформацію, яка «тягнула» б на «сигнал», – не пам'ятаю. Більше дзвонили друзі-приятелі-довірені з не зовсім службовими пропозиціями, а наше начальство мало з нами свій канал зв'язку: як звичайно, окрему (нехай і не закриту) телефонну лінію. Одначе тоді, ліниво піднявши слухавку, я почув не просто

про «сигнал». Мені доповіли про подію надзвичайного характеру, а таку годилося відразу ж ставити на контроль у самого генерала й доповісти першому секретареві обкому.

На тому кінці дроту захлинався від хвилювання голова Аркадіївської сільської ради: хтось зухвало поглумився над пам'ятником Ленінові. Я відчув упевненість і азарт: головне – не розгубитися й зробити все за наукою. Прошу голову сільради не класти слухавки, а сам витягую з шухляди столу пам'ятку, яку розробили аналітики нашого центру, й починаю методично опитувати чоловіка по пунктах: що, де, коли, яким чином, про свідків, сліди, засоби, наслідки, збитки, заходи з охорони місця злочину, кому вже відомо й наостанок: «Нічого не чіпайте, чекайте!» З голосу чую неабияку повагу до моєї контори. Тут же доповідаю у своє райвідділення. Начальника, правда, на місці немає, але коли з'явиться, секретарка перекаже, що його вірний пес-опер уже відбув на місце та розпочав первинні слідчі дії. Далі телефоную в чергову частину райвідділу міліції, прошу їх поставити до відома своє начальство, бо райком про цю подію, видно, вже давно в курсі. Після цього якийсь час намагаюсь додзвонитися до своєї агентси-рейдерки, яка працювала страховим агентом, ставлю їй завдання – терміново виїхати до Аркадіївки й розвідати, що кажуть у селі про сьогоднішню подію. Потім пробую, але марно, виловити свого вірного «Семеренка», колишнього досвідченого міліцейського агента, якого вдалося було переманити в БХСС сусіднього району, де він раніше був на контакті. Цього агента, після переїзду в мій район на проживання, вилучили з міліцейської агентурної мережі, а я його нібито випадково підібрав і перевіряв. Зупинюся докладніше на історії цього агента.

Як видно із псевдо, цей пан мав освіту садівника, але ніколи ним не працював. Є така категорія людей, яку хлібом не годуй, аби лиш попліткувати, дізнатися про все першим і видати околу «сплетни в виде версий». Так от за три роки до того хтось із тамтешніх міліцейських здуру залучив його до своєї агентурної мережі, але їхня специфіка «Семеренка» не влаштовувала. Йому потрібна була таємна влада над оточенням. Він ніколи не розшифровувався, проте завжди майстерно дізнавався про будь-яку подію першим і в повному обсязі. Крадіжки-п'янки-бійки не задовольняли буйної фантазії природженого стукача, тому коли

його міліцейський куратор натякнув, що з його талантами краще б до кадебешників, він «палко забажав» допомагати чекістам. Перехід з міліцейської мережі в чекістську був проблематичний, адже треба пояснювати й міліцейському, й гебешному начальству про причини «зміни забарвлення». З усім тим, таке й справді могло бути, аби малась вагома причина. Та коли людина змінює місце проживання, й не просто район, а область, тоді це можна списати на те, що на чужого агента вийшли випадково, а далі ніхто й не питатиме.

Отакую складну комбінацію і придумав агент, житель чернігівської Бобровиці: знайшов гебешного опера (тобто мене) в сусідній, але вже київській Згурівці, й заради можливості «бути першим на селі, аніж другим у Римі», переїхав на проживання в Згурівку під моє крило. «Семеренко» був незамінним господарником при райкомі-райвиконкомі-комунгоспі, умудрився залізти в ліжко до самотньої жіночки – третього секретаря райкому, володів усією, на його погляд, цінною чекістською інформацією.

Признаюсь, я тоді «купився» через недосвідченість, – чомусь уважав, що унікальний «сексотський» хист того чоловіка піде мені на користь, однак перегодом, виявивши всі його «чесноти», перестав на нього реагувати, звівши спілкування з ним до найменшого. Попри те, цього разу я неабияк надіявся на нього. Аби лиш вчасно знайти його й поставити завдання.

Виганяю з гаража спецваріант мотоцикла МТ-9 (модернізований BMW часів війни) київського мотозаводу з ведучою коляскою та заднім ходом, що їх постачало наше управління сільським операм (якщо чоловік у шоломі й охайно випрасуваному костюмі з краваткою на мотоциклі з коляскою – значить, наш брат). За півгодини я мав виїхати до Аркадіївки.

Цікаво, чи давно ви були в сільській глибинці? Може, сьогодні? Місяць тому? Чи півроку? А тридцять років тому? Не пам'ятаєте? Тільки облишмо ідеологічну ностальгію... А якщо я скажу, що різниці практично немає, – що й тоді, й тепер село пусткою пустіє, розграбоване, занедбане, згвалтоване та обдурене?.. Тоді, правда, трактори ще дирчали й ферми ще стояли, а в них щось там мукало, квоктало та рохкало, а отже, й красти було що, й вижити було шансів більше. Утім трактористи, скотарі та доярки були п'яні вже о дев'ятій ранку, а голова колгоспу на

своїй території був першим після Бога, бо саме він вирішував, кому платити, кому говорити, кому сидіти, а кому й жити. І все це прямою мовою та без будь-яких умовностей. Можливо, й погоджуся, що стало ще гірше, але, повірте, й тоді було несолодко, бо моя бабуся, пам'ятаю, 1971-го одержувала від держави пенсію розміром аж (!!!) 12 карбованців, а її купівельна спроможність тоді, без сумніву, була набагато меншою за теперішню мінімальну пенсію.

Десь наприкінці XVIII чи на початку XIX століття село Аркадіївка як хутір заснували кочубеївські гайдучки зі згурівського маєтку Кочубея, й невдовзі воно розрослося. Кажуть, навіть за часів кріпаччини воно було козацьким, підтверджуючи свою назву: Аркадія – райська місцина. Український гонор, узброєний шаблею або пістолем, протягом століть протистояв ординському кріпосництву, цілими селами зберігаючи свій предковичний уклад життя та господарювання, не допускаючи до себе московського погонича. Поставте ніжку циркуля на карті в точку з позначкою Яготин, і в колі радіусом 40 кілометрів ви знайдете такі колоритні назви: Лизогубова Слобода, Сомкова Долина, Сулимівка, Капустинці, Хмельовик, Розумівка – усе вотчини діячів часів гетьманщини Лизогуба, Сомка, Сулими, Капусти, гетьманів Юрася Хмельниченка та Кирила Розумовського. Тут же Сотниківка, Богданівка, Вільне – назви промовляють самі за себе. А ще – Райківщина, Зелене, Вишневе, Яблуневе, Красне (тобто красиве)... Ось як називали свою рідну землю наші предки.

На жаль, орда посягнула не тільки на волю, а й на слово. Тут-таки, в колі циркуля, бачимо два Жовтневих (замість колишніх Попівки та Студеників), також села Червоне (замість Покровського), Червоне Заріччя й Червона Дача, нові села Радянське, Більшовик, Майське (не Травневе, а саме Майське) й (треба ж до такого додуматись) село з назвою Право Жовтня. Ну а якщо збільшимо крок циркуля до 50 кілометрів, то знайдемо в його колі ще й цілих три Перших Травні. А ще є два села, одне згурівське, друге переяславське, з однаковою назвою Леніне, що на честь того, хто 1918-го, за Брестським миром, віддав Україну на поталу німцям, одночасно наказавши Червоній армії йти на Київ війною, бо там, бачте, заявили про свою незалежність.

Може, хтось скаже: «какая разница как называть?» – відповім: мої близькі, друзі та знайомі вважають це глузливым, принизливим і образливим, а я сприймаю це за ляпас мені особисто.

У школі я був «нормальним хлопцем»: відмінників і двічників зневажав, бо вчитися на відмінно заважав футбол, волейбол, велосипед і вже в старших класах мотоцикл, а вчитись на двійки не міг, тому що любив школу й був активний на уроці. Примудрявся діставати четвірки й навіть п'ятірки з математики-фізики-хімії, української та російської літератур, ніколи не виконуючи домашніх завдань і не прочитавши жодного рядка із заданого. Зате читав більше ніж усі наші відмінники разом узяті, однак тільки те, що сам уважав за цікаве: пригоди, героїку, мандри, фантастику... Утім уже в інституті, коли змушений був вивчати «теормех», метали та сплави й технологію цукристих речовин, не просто зацікавивсь, а захопився й навіть захворів тією шкільною літературою, яку свого часу ігнорував. Такі «розумники», як я, інколи траплялися в тодішніх вишівських групах. Частенько ми обмінювалися враженнями від прочитаного, читати ж бо тоді було престижно. Після лекцій зі взаємозамінності й стандартизації ми навіть цитували уривки з «Махабхарати», а на практичному навчанні з обробки металів різанням пізнавали філософські системи Еразма Роттердамського та Мішеля Монтеня. Ясна річ, такі наші походи у «високу науку» були уривчастими й безсистемними, але це не заважало опанувати хоча б такий твір, як, скажімо, «Філософія релігії» Гегеля. З усім тим, нічого з Леніна досягнути й зрозуміти нікому ніяк не вдавалося.

Змалечку, тремтячи перед брилою «літературно-публіцистично-організаційного ленінського генія», ніхто з нас не міг знайти й сформулювати бодай одну будь-яку просту й дохідливу думку з його творів. Для того, щоб зрозуміти, що його «мудрі» твори взагалі ніякої думки не мають і мати не можуть, треба було стати інакодумцем, антикомуністом і антисоветчиком, а такого ми собі тоді дозволити не могли. Це вже потім до нас дійшло, що велич великого Леніна описано в... казці Ганса Християна Андерсена, де Ленін – це звичайний голий король, а його «велике вчення» – інструмент одурювати суспільство. За тих радянських часів Ленін був більше ніж ікона. Ми його знали не просто як вождя світового пролетаріату, а й як «мудрого філософа», що нібито

висловлюється на всі теми людського буття й дає їм принципову матеріалістичну оцінку. Та поза сумнівом, він – геніальний основоположник і організатор більшовицької партії, яка перевернула догори дригом одну шосту частину світу.

Радянська ідеологічна система видавала твори Леніна десятками мов і багатомільйонними тиражами, перевершивши кількість надрукованого всіма авторами світу. Усі ці Александри Дюма, Вальтери Скотти та Йогани Вольфганги Гете разом узяті не мали таких тиражів. Тільки однієї книги так і не вдалося подолати радянській ідеологічній системі – Біблії.

Марксизм-ленінізм був не просто суспільною ідеологією – він був справжньою сучасною цивілізаційною релігією, що вплинула на розвій людської цивілізації. Нас змушували захоплюватися відвертою маячнею та словоблудством Ленінових псевдонаукових творів, щоб не помічати таких його висловів-перлів, як: «розстрілювати якомога більше, щоб і століття по тому наша жорстокість нагонила жаху», або «нехай дев'яносто відсотків народу загине, аби лиш десята його частина дожила до світової революції». «Виродок, моральний ідіот від народження, Ленін появив світові щось жахливе й приголомшливе. Він розорив найбільшу в світі країну та вбив кілька мільйонів чоловік – і все-таки людство сперечається, благодійник він чи ні.» – це Іван Бунін, письменник, лауреат Нобелівської премії. А ось теж нобелівський лауреат, всесвітньо відомий фізіолог та психолог, академік Іван Павлов: «Володимир Ленін, російський революціонер і творець СРСР, геніальний мислитель, він же маніяк і садист, помер від ураження мозку сифілісом, який підчепив від паризької повії 1902 року». Тоді ж ми цього не знали, а коли б хто й сказав – обурилися б і не повірили, адже державна ідеологічна машина, що споживала без перебільшення мільярди народних рублів, працювала на пекельний результат дуже ефективно, а наша свідомість була її об'єктом.

І саме йому, цьому радянсько-московському «божеству», що з волі кремлівських авантюристів претендував стати новим Ісусом Христом більшовицької релігії, у центрі Аркадіївки, в мальовничому сквері й поставили бронзове погруддя, на яке було «вчинено замах».

Георгій Іванович, місцевий сільський голова, зустрів мене біля постаменту чемно й доповів, що про подію йому ще о шостій ранку

повідомило двоє селян. Він одразу ж зателефонував дільничному, але того ні вдома, ні на роботі не було, й лише коли голова доповів про подію в райвиконком, там порадили «стукнути» оперові.

Пройшлися навкруги: буйна зелень, слідів ніяких, бюст вождя акуратно знято з постаменту й поставлено з його тильного боку. Можна було б спробувати зняти відбитки пальців, але, бачу, роса вже висохла, тому шанси на результат мінімальні. Чи викликати з райвідділу міліції спеца з криміналістичною валізою? Криміналістична валіза – звучить сильно. Це такий у ті часи чи не єдиний на весь район набір матеріалів і реактивів, що його використовували під час розслідування злочинів. Як звичайно, набір хутко порожнів, а з поповненням не поспішали, тож як траплялось яке вбивство резонансне, по допомогу складовими набору звертались до сусіднього району, а то й області.

Оглянув бюст: фарбована пустотіла бронза, без видимих пошкоджень, схожість вождя зі своїм відомим фотообразом – умовна. Бюст кріпився на постаменті з допомогою цементної стяжки, збити його не важко, а тому злочинець міг бути й сам, без компанії чи помічників. Отже, якщо діяв одинак, шанси на розкриття мінімальні. Слідів на бетонному вимощенні не видно, недокурки в межах десяти метрів від постаменту явно не свіжі, не вчорашні... А більше й нічого.

Голова сільради з готовністю заглядає в рота й підтакує, отож треба щось таке пропонувати. Поки вдавав заклопотаного й роздумував, підкотився знайомий синій «Жигуль» місцевого дільничного Василя Степаненка. З усього знати, він був радий такий зустрічі.

– Ти розумієш, у мене це село неблагополучне, – почав дільничний. – Приїхала сюди на канікули компанія дівок з Києва – й у місцевих парубків уже другий тиждень гульбище: на роботу не ходять, пиячать, гуляють. Дійшло до того, що два дні тому в місцевого голови поцупили «козлика». Щоправда, вранці його пригнали під хату. Не знаю, що й діяти: замкнути їх, так жнива ж край воріт, а не реагувати – на голову сядуть, тоді треба буде справу порушувати. А далі, сам розумієш, слідство, суд... Ні мені, ані їм це не потрібно. Тепер же ж цей Ленін такий привід дає. Викликай начальство. Ми так село причешемо – до зими будуть хоч у вуха бгай. Миколайовичу, сподіваюсь лиш на тебе, виручай.

– Але ж Леніна зняв хтось.

– Увірився тобі цей Ленін. Бий на гвалт, когось та й знайдемо, зізнаються.

– На гвалт уже бито: доповів своєму начальству, та й твоє зараз прилетить. Знову ж таки, й голова райвиконкому, й Перший – усі в курсі.

Залишаємо з головою дільничного біля оскверненого постаменту й вертаємося до сільради, де вже чигають службові волги та «козлики» голови райвиконкому, голови місцевого колгоспу, начальника міліції, прокурора й мого шефа. Поміж них, неначеб хазяїн, походить мій «Семеренко». Коли ми наблизились до гурту, хтось мовив: «Ведуть». Тільки тоді я усвідомив, про що йшлося. Виходило так, що сільського голову, який нібито провинився, вже конвоював місцевий опер. Однак начальство цікавила не подія, що сталась, а доля сільського голови, якого по такій пригоді вже ніби й не існувало. Стало ясно, що в селі буде зміна влади. Голова колгоспу доводив, що ось-ось жнива, людей бракує і ця «революція» так невчасно, але його забивали аргументами про гостроту політичного моменту. Прокурор бажав очолити розслідування, утім дав зрозуміти, що поспішає через свою заклопотаність. Усі разом ми оглянули місце пригоди, після чого побрались назад до сільради. Начальство поїхало, а ми з дільничним стали за чергою заводити в приміщення «контингент». Тільки тепер я мав змогу запитати Сергія Павловича («Семеренка» ж то), як він тут опинився. Виявилося, що першою, кого повідомили в райкомі, була ідеологічний секретар («Ну ти ж знаєш, хто вона мені», – мовляв «Семеренко»), тож, милостиво дозволивши жінці трудитися далі нагальними поточними справами, він узявся проводити слідство сам.

Допитували свідків і підозрюваних переважно я, мій шеф і дільничний Василь. Начальник міліції нудьгував, час від часу курив, а потім сів у «козлик» і, пообіцявши когось прислати на поміч, хутенько зник. Перегодом у село прибули опери з кримінального розшуку та БХСС. Цілий день, до самого смерку, ми сіпали людей, наганяли холоду на них нашими посвідченнями-ксивами, погонами, шкіряними теками та білосніжними паперами, змушуючи зізнаватися в неіснуючих минулих і майбутніх гріхах перед «великою Вітчизною». Щогодини, після чергового кола по селу, до

мене забігав мій «Семеренко», повідомляючи, хто тут проти Леніна, голови колгоспу чи радянської влади. Усі, крім мене й мого шефа, котрий знав «Семеренка» як агента, вважали Сергія Павловича уповноваженим райкому у цій справі.

Вже вечоріло, однак хвалитися перед начальством було нічим, тому дальшу роботу перенесли на завтра. Наступного ранку до нашої компанії затесався районний активіст, вірний лєнінець, а заодно й районний музейний працівник, який привіз стіс фотографій та описи всіх п'ятдесяти шести встановлених у районі пам'ятників Ленінові, опіці над якими він присвятив своє життя. З його появою «Семеренко», що вже другий день крутився коло нас, помітно занервувався, відчуючи конкурента, який відвертає увагу та заважає «реалізації» «оперативних» відомостей, що їх допіру агент одержав.

Допит переляканих селян тривав до кінця другого дня цього загальносільського трусу. На радість дільничному Василеві знайшли налігач від украденої ще весною та вже з'їденої чи проданої корови й лемеші від нових плугів, які поцуплено напередодні. У сусідній лісосмузі натрапили й на вкрадений тітчин матрац, на якому київські дівчата втішали сільських парубків. Та найвагомішим виловом були чотири самогонних апарати й декілька повних молочних бідонів щойно вигнаної сивухи.

«Семеренко» теж мав «здобутки». Він «дав наводку» на декількох буйних і некерованих психічнохворих та одного інваліда-колясочника, що вправлявся у написанні й надсиланні урядовцям «державних програм перемоги над світовим імперіалізмом», які чомусь назад, чи навіть до нас у КДБ, адресати не пересилали. Слухати інваліда-реформатора посадили мене, а з психами працював мій начальник.

До кінця другого дня музейний активіст із допомогою селян на чолі з сільським головою поставили бюст Леніна на те саме місце, звідки його було скинуто, проте цього разу бюст укріплювали, враховуючи можливі «замахи». По роботі, задоволені, вони прийшли до нас поцікавитись, як справи. Активіст відверто мені сказав: «З такими позаштатними уповноваженими (він мав на увазі «Семеренка») ви багато не напрацюєте». – І я, й шеф мусили мовчки проковтнути цього гіркого цвяха: головне щоб без скандалів і письмових заяв.

Третього дня по селу ми бродили вже утрюх: я, дільничний Василь і мій вірний «уповноважений». Василь підшукав двох сільських п'яничок, що були готові «у всьому зізнатися». Вони з «Семеренком» гаряче запевняли, що папери будуть справдешні й «усе матиметься тіп-топ», однак мене, чесного, така «липова» перспектива не влаштовувала, шефа ж бо не обдуриш.

Назавтра ми з моїм начальником доповідали в райкомі. Щоправда, доповідати було нічого, окрім удакої міліцейської «зачистки» села перед жнивами. Після доповіді мене облаяли чекістським сленгом і пообіцяли наступну зірочку на погони або на новому місці, або ж за іншого начальника. Розбитий і ображений, я приплівся додому, де від жінчиного борщу мене відірвав телефонний дзвінок. Дзвонила агентеса-рейдерка, яка повідомила, що бюст із пам'ятника в селі зняв менший Махно, психічно хворий молодик, якого родичі на час трусу сховали, бо боялися, що ми запроторимо його до божевільні. Наступного дня я вже сам допитував Михайла Махна, хоча як можна допитувати хворого на шизофренію, що вже понад десять років стоїть на обліку в районного психіатра? Усе, на що той спромігсь, то це сказати: як, що, коли, яким чином, про сліди, засоби та свідків, єдиним з яких виявивсь Михайлів батько, що поночі приніс із власної клуні, натрапивши в ній на знахідку, до постаменту захований сином двадцятикілограмовий бронзовий бюст. Стало відомо також, що Махно – це по-вуличному, а насправді прізвище «зловмисника» Міхновський, і доводиться він небожем у третій тому самому Миколі Міхновському, теоретикові української державності, який 1917 року був депутатом Центральної Ради, захищав разом із генералом Павлом Скоропадським право України на власну армію від соціалістів Петлюри, Грушевського та Винниченка, але не захистив. Тоді мільйонне українське військо було розпущено, й від німців та лєнінської Червоної армії Україну вже нікому було захищати.

Кажуть, вже за незалежності, в сусідньому з Аркадіївкою селі Турівці, звідки родом Міхновські, вулицю Леніна перейменували на вулицю Міхновського, а в Києві на його могилі на Байковому кладовищі встановлено бюст. Про долю ж того бюста Леніна, якого ми встановили тоді, після наруги, скажу чесно, не знаю. Та й чи цікаво це комусь тепер?

СПРАВА НА РІДНОГО КУМА

Хтось із мудрих колись сказав, що життя – це обмежений час, проведений у певному оточенні. Життя кожного з нас складається з сім'ї, дитсадка, школи тощо. А є ще вуличне товариство, різні спільноти в спортивних гуртках і музичній школі, піонерські табори, дідусеве-бабусине, дядькове-тітчине і... так далі й так далі. Та найвагомніше місце у цьому всьому належить незаперечним авторитетам – учителям, наставникам, дворовим верховодам.

У моєму житті одним з таких незаперечних авторитетів був батько мого вуличного та шкільного друга, а пізніше мого кума – Толі Чистякова – Борис Данилович. Я й досі порівнюю його з батьком. Десь у чомусь він програє, в чомусь перевершує, ще в чомусь доповнює батька. Так буває. Я належу до того покоління, яке виховано на ратному подвигу батьків, на величній та героїчній історії Великої Вітчизняної війни, що була основним стрижнем нашого громадянського виховання. Проте офіційна книжно-газетно-кіношно-шкільна її версія не завжди збігалася зі спогадами наших батьків – безпосередніх учасників подій. Скажімо, моя мама відверто глузувала з ветеранів, яких вона називала не інакше, як «ветенари», беручи на кпини геть усі їхні спогади й свідчення, батько ж намагався офіційну історію війни, партії та країни взагалі не коментувати й більше відмовчувався, переводячи розмову на особисті переживання та враження. А от Борис Данилович, будучи справжнім «руським», вірним партійцем, повсякчас намагався виправдати будь-які діяння генералів, маршалів і генсеків... Не цураючись обговорювати історичні та політичні події, що мали чітко визначене офіційне, партійне трактування, він їх реально оцінював, доповнював і коментував, проте особливістю його поглядів був захист імперської ідеології при помірній критиці більшовизму.

Треба визнати, що Борис Данилович, який мав лише середню спеціальну освіту й досвід будівельного виконроба, був чоловіком очитаним, ерудованим. Він не просто цікавився політично-ідеологічними новинами й новинками, а знав їх на рівні сучасного професійного політолога, багато читав. Не балака-

ючи українською, він нею читав не тільки газети, а й серйозну літературу, залишаючись при цьому «вірним лєнінцем» і «вірнопідданим великої імперії». Завсіди радо спілкувався з нами, не жалів часу й виховував нас за своєю, на його думку правильною, морально-етичною системою цінностей. Саме він намагався прищепити нам смак до серйозних газет, журналів і книг, вчив критично ставитись до прочитаного, шукати істину й захищати свою точку зору. Він же був наш учитель і незмінний партнер у преферансі, на якому розумівся професійно. Протягом років ми сумлінно пильнували звичаю його «святої суботи» – проводили вечір-ніч проти неділі в багатогодинному аж до світанку марафонному преферансі з брандерами, з обов'язковими щогодинними перекурами, які присвячувались історії, політиці, спогадам-побреженькам-анекдотам і життєвій мудрості. Саме під час перекурів ми прилучалися до справжнього наукового аналізу історії наших родів, народів і держави.

Мабуть, не зайве зауважити, що Борис Данилович нарівні з компартійною пресою завжди зв'язався з забороненими тоді радіоголосами, які прослуховував регулярно, однак у полоні всіх цих «пропагандистських першоджерел» не перебував, а аналізував і вчив аналізувати нас. Він немало пишався тим, що саме його вихованець обіймає таку поважну та престижну посаду й що він уже не просто якийсь там виконроб, а «особа, наближена до імператора». Та що там казати, гебешний опер в сільському районі – неабияка величина. Це вам не якийсь там тимчасовий секретар райкому, це опора вічної влади. І ось на цю «опору» він має реальний вплив.

Якось після одного з таких преферансно-пропагандистських суботніх вечорів десь за рік до Чорнобиля я з'явився перед ясні очі свого начальства в Переяслав-Хмельницьке райвідділення КДБ, куди, як звичайно по понеділках, з'їжджалися всі опери для «звітнього відписування». Воно полягало в тому, що ми оформляли-реєстрували одержані за тиждень агентурні повідомлення, готували різні довідки-звіти з інформацією агентів-довіrenих, писали рапорти про пригоди, події, встановлення контактів і вербовки, діставали начальницькі санкції, поради, зауваження, нагінки та розноси, а потім підшивали всю цю писанину до численних справ.

Ми любили виходити на перекур у наш дворик, де наш сержант Грицько вдавав із себе страшенно заклопотаного водія біля нашої службової «Ниви». Тут ми обмінювалися різними новинами та плітками. Чомусь того разу посполу з нами вийшов і наш начальник Дмитро Григорович, який взагалі ніколи не курих, а у вільних розмовах не завдавав собі клопоту щось чи когось слухати, – він залюбки сам брав слово, всерйоз і надовго. І лиш іноді давав можливість уставити комусь слівце – для того, щоб перебити й провадить далі свою самозакохану «доповідь». Тепер уже не згадаю тодішньої теми наших розмов, а завважу тільки, що після самовпевненої та «вірнопідданої» дурниці, яку виголосив наш Митя, я чомусь переказав сказане ним із погляду зарубіжних радіоголосів. Цього ні в якому разі не можна було робити, проте мене немов чорти підняли... і я зірвався. Треба було знати нашого начальника, щоб описати його реакцію. Усім нам було наказано зайти до нього в кабінет, де нас поставлено в поставу струнко й виголошено черговий більшовицько-імперський спітч, що в Митіному виконанні більше скидався на історично-істеричну промову Адольфа Алоїзовича на тему «Чи потрібна нам тотальна війна». Потім Митя накинувся на мене, як на «ненадійний елемент у наших лавах», який, бачте, сумнівається в мудрості нашого ленінського політбюро й дозволяє собі слухати ворожі голоси. Тут треба сказати, що Митю взагалі-то ніхто не боявся. Про його самодурство ходили легенди не тільки серед переяславських районних керівників, а й серед гебешного начальства. Не раз кадровики або інспектори обласного, чи й навіть центрального рівня відверто закривали очі на його витівки, пам'ятавши важку руку його свояка генерала, заступника самого Степана Несторовича Мухи. Не раз, як бігав коридорами обласного управління та підписував якісь таємно-термінові папери, відповідаючи на чергове запитання «а хто у вас начальник?», я чув: «а, то це ти з переяславського відділення, у генеральського свояка? Ну, тобі, хлопче, не пощастило...»

Мляво відбиваючись від Митіних нападок, я чомусь, не подумавши, бовкнув, що зарубіжні радіоголоси мені слухати взагалі-то ніколи, бо я все-таки оперативник-агентурист, і навіть уночі доводиться бігати на зустрічі, однак голоси ті слухає багато хто, он навіть кум якось, між іншим...

Тут Митю прорвало:

– Який кум? Фамілія?! Де працює?! Товаришу майор, – звертався він уже до мого колеги, яготинського опера, – це ваша ділянка, Василю Васильовичу? Наказую: встановити цього кума, перевірити інформацію та доповісти мені. Можливо, навіть візьмемо його в розробку. А вам, товаришу старший лейтенант, – це вже до мене, – варто не забувати, на якій ви посаді, при якому стані, та пильнувати своє оточення. Вам партія довірила...

Що там довірила мені партія, супроти планованої розробки мого кума, мене вже, відверто, не цікавило. Слухаючи другу частину начальницької промови, я ще не міг усвідомити, серйозність цього наказу. Може, це такий жарт чи розіграш. Про те, що це все-таки жарт, мені сказав і сам колега-майор, коли ми разом вертались додому з Переяслава в Яготин:

– Не звертайте уваги й не переживайте, Миколайовичу, – звернувся до мене Василь Васильович, котрий і з начальством, і з усіма колегами був на «Ви», до чого важко було призвичаїтись, – через день Дмитро Григорович уже забуде про вашого кума.

Однак наступного понеділка Дмитро Григорович вичитував уже не мені, а Василеві Васильовичу, що той нічого не зробив стосовно перевірки «Кума» – так він запропонував назвати підбірку оперативних матеріалів з вивчення активного прослуховувача зарубіжних підривних радіоголосів.

– Через годину прошу до мене з планом перевірки на «Кума», – завершив рознос колеги наш начальник.

Мені не треба було через годину заходити до Миті разом з колегою, щоб дізнатися, що таке «зайти з планом». Це означало, що Василь Васильович буде змушений установити місце роботи новоявленого «об'єкта», коло його близьких друзів, і «придбати там джерело інформації» – тобто ввести в це коло свого агента чи довіреного, а, може, навіть і провести вербовку. «Джерело» постійно пресуватиметься на предмет документації антирадянської пропаганди, тобто протягом місяця-двох-трьох кум усе одно щось десь та скаже, і це відразу буде зафіксовано в часі та при свідках, які потім будуть змушені, знову ж під тиском, підтвердити факт цього страшного кримінального злочину.

Маховик розкручування було запущено. Стало ясно, що Митя створював навколо мене випалену землю. Зрозуміло, що кума

ніхто не посадить, але крові попоп'ють, взаємини зіпсуються, оточення буде налякане, мене дійсно боятимуться й ненавидітимуть – і це на все життя. Було неприємно, однак я ще не дуже переймався, бо сподівався домовитися з Василем Васильовичем: він хоч і майор, а все-таки колега, – за два-три місяці йому неодмінно доведеться звернутись до мене з якимось проханням чи навіть по допомогу, про що негоже буде повідомляти Митю. От я й запропоную йому «мирову угоду» – куди він подінеться.

Час ішов. Минали звичні робочі тижні, які вінчалися суботніми преферансними «священнодійствами». Спілкуючись зі своїми друзями, я весь час ловив себе на думці про безглузді начальницькі капості, які тільки розлючують підлеглих і в зручну хвилину загрожують неодмінно датися взнаки, коли ніхто вже не покриє чиеїсь помилки, грішка чи провини, а навпаки – здадуть чоловіка з усіма тельбухами. Та й до всього, ніяково було дивитись у щирі очі кума Анатолія та його батька Бориса Даниловича, для якого наші суботи були небуденною подією та до яких (а він цього й не приховував) той старанно готувався. Це були щирі, майже родинні, вечорниці, про які великий француз Антуан де Сент-Екзюпері казав: «Нема нічого кращого у світі, як радість людського спілкування». Ясна річ, про «підборку», якою опікувався мій колега, я анітелень, проте дождання слухного моменту стало моїм щоденним єством, якщо хочете – хворобливою пристрастю. І нарешті я дочекався. Спрацював принцип організації тоталітарної влади, коли носії цієї самої влади ставали першими ж її заручниками.

Районний офіцер-оперативник був заручником території. Му-сив перебувати тут удень і вночі, а про намір виїхати за межі території зобов'язаний був доповідати своєму начальству (навіть якщо вихідного дня планувалась поїздка з дітьми до столичного театру на новорічне свято). Ясна річ, ми не завжди доповідали про це Миті (з іншими **нормальними** начальниками цієї проблеми не існувало – так, лише формальність), та якби, боронь Боже, він довідався про «порушення дисципліни» – просто розносом могло й не закінчитися: рапорт начальникові обласного управління було майже гарантовано. Обласні ж начальники розуміли ідіотизм становища, однак формалізму дотримувалися, і ми, всі офіцери відділення, приблизно раз на рік мали чергові

догани по службі, які вже потім використовувались для нашого побутового шантажу.

Так от Василеві Васильовичу в якійсь приватній справі треба було терміново відгодитись на кілька день за межі області, й він попрохав мене його «прикрити», мовляв, я його тільки-но бачив, він на зустрічі в якомусь селі з агентом, а потім іще щось документує (тобто опитує людей, а це зазвичай річ тривала та марудна).

Звертаюсь до Василя Васильовича:

– Ну як «підборка» на Чистякова? Не муляє? Митя давно про неї питав? А то, може, спишімо, або передай мені – я її за кілька місяців «затру», тобі ж менше мороки.

– Миколайовичу, Ви що? Це порушення субординації та втручання в мої справи, знаєте ж бо наші порядки. І взагалі, я Вам не тикаю, тож, будь ласка, на «Ви».

Я здав назад:

– Василю Васильовичу, якщо для Вас «Ви» є принциповим – будь ласка, з цього моменту ми на «Ви». І пробачте, що не усвідомив цього раніше. Проте «підборка» на Чистякова – це моя особиста, якщо хочете, шкурна річ, і не треба ліпити дурня про службові межі. Ви бачили, з чого все почалося, зарадьмо ситуації по-тихому, тим більше й сам Митя вже вдає, що про Чистякова забув.

– Товаришу старший лейтенант, будь ласка, з цим питанням до начальника.

– Єсть, товаришу майор. Принаймні питань більше немає – все ясно.

Отак поговорили. Можна ще додати, що мій колега за межі області так і не поїхав – раптом перехотілося.

Ситуація загострилась. Звичайна майже анекдотична ситуація тепер стала для мене справою надзвичайної ваги. Не зарадитися з нею було б підлістю, найперше перед самим собою. Вже потім я дізнався, що Митя так чи інак тримав усіх. Хтось опирався, хтось ламався, а хтось, як мій колега Василь Васильович, цим навіть пишався, мовляв, бачте, я – справжній чекіст.

Якийсь час я не бачив на це ради. Сам не міг ні на що вплинути, треба було негайно з кимось порадитись – адже ще місяць-два, і цей налив вилізе боком. Ось тільки яким – я не знав.

А далі був аналіз. Я придумував найбезглуздіші варіанти примусити мого яготинського колегу віддати мені «підборку». Ясна річ, начальник з дурного розуму «проявил власть» і тепер, очевидно, шкодує, що так сталося. Еж він і сам розуміє, що згурівський опер – не подаруночок, а в колективі, де лиш четверо підлеглих, мати людину, на яку зовсім не можна покластись, а надто ж навченого опера, – ризиковано. Проте природне самодурство не давало йому змоги повернути ситуацію.

Я все запитував (запитую й тепер) себе – як система може висувати на відповідальні посади осіб, які анітрохи не спроможні керувати колективами? Коли мене приймали на службу, то під час медичної комісії я повинен був складати психологічні тести й проходити ретельне обстеження. Так, розумію, що це запровадили порівняно недавно, років із десять, а то й зо п'ять тому, й десь когось вони таки відсіюють. Ніхто й не приховує, що попереднє покоління чекістів славилось садизмом, цинізмом, нерідко траплялися й випадки маніякальних збочень на ґрунті влади. З приходом же до керма спецслужби Андропова ситуація кардинально змінилась, а проте наявність психологічного дослідження й тестів не давало гарантій, що до влади не прийдуть такі «генеральські свояки», як Митя, котрих боялися не тільки підлеглі та колеги, а навіть безпосереднє начальство. Хтось із великих казав, що влада розбещує, а влада абсолютна – розбещує абсолютно.

І все ж із ситуацією тією я таки зарадивсь. Ризикував, діяв відчайдушно, однак нічого кращого на думку мені не спало. Урешті-решт дальші події засвідчили слушність обраного рішення.

Знову ж таки, система. Не вважаючи на середину вісімдесятих, вона й далі готувалась до ядерної війни. У кожному обласному управлінні КДБ був свій мобілізаційний відділ, який підбирав із цивільних людей офіцерів запасу – осіб, яким можна було б довірити агентурну роботу в «особый» період, тобто в період широкомасштабної війни. Певна річ, за будь-яку накинуту ідеологію або чужі інтереси людина помирати не стане, тому її слід поставити в такі умови, щоб не мала собі іншої ради, окрім як погодитись на запропоноване. Отак свого часу утримували на фронті кадрових і призваних солдат, «прозрілих» добровольців, «чорну піхоту» із засуджених, а також селяків. І щоб утримувати їх, потрібен *опер*.

Мобілізаційний відділ підбирав переважно молодих керівників, вивчав їх, використовуючи наші оперативні можливості, потім три-чотиримісячні військові збори через військкомат у школах КДБ, де їм давали ази агентурно-оперативної діяльності. Одним із таких офіцерів-запасників був син мого шкільного вчителя, тоді директор Яготинського молокозаводу, Петро Олександрович. Він завжди тішився з того, що теж офіцер КДБ, хоч і в запасі.

Петро Олександрович був тоді в дуже непевному стані. Річ у тому, що це саме він витягнув гниле районне масло-молочне виробництво на республіканський рівень. Усе просто: грамотний інженер, він розумів, що для модернізації виробничих потужностей потрібні кошти, яких ніхто (рідна держава зокрема) і в думці не мав надавати. Тому новий директор пішов на авантюру й на добуті правдами й неправдами кредити організував виробництво казеїну з молока (тоді це був майже революційний крок). Казеїн – це валюта, а валюта – це нове обладнання тощо. От тільки не врахував він того, що секретарем райкому може бути лише людина з психологією кримінального злочинця, як казав Тельман Гдлян, керівник слідчої групи Прокуратури СРСР в узбецькій справі 1983 року, а той знався на партапаратниках. У Яготині теж був райком і теж був секретар, який уміло, нахабно та безкарно організував побори практично з усіх керівників господарств. То чи ж міг у такому районі якийсь там маслозавод мати валюту й провадити реконструкцію виробничих потужностей (ну який же партсекретар повірить, що валюта потрібна для реконструкції? Сміх та й годі)? Спритний секретар уміло організовував тотальний пресинг непокірних чи нетямущих сільських керівників одночасно з усіх боків і всіма наявними в районі силовими структурами, а їх малося аж-аж скільки: парткомісія райкому, підрозділ обласного контрольно-ревізійного управління (КРУ) райвиконкому, профспілковий контроль, технагляд сільгосптехніки, фінансова, насіннева, торговельна, ветеринарна, архітектурно-будівельна, санітарно-епідеміологічна, автомобільна та пожежна інспекції, а ще під його п'ятою зігнутий у три погібелі прокурор, начальник міліції, об якого можна витерти ноги, й начальник КДБ, що завжди готовий вислужитись. Не забувайте ще й районного військового комісара, який може загнати на «термінову» й довготривалу перепідготовку, по суті тимчасово нейтралізувати, будь-

яку потрібну особу чоловічої статі. Окрім того, до послуг «хазяїна району» були інспекції галузеві: котлонагляд, електро-, газо-, водопостачання й телефонного зв'язку. Ну а якщо ні штрафи, ні блокування рахунків, ні загроза арешту й засудження не діяли, тоді можна було оббрехати в районній газеті – кишеньковий редактор завжди напихваті. А коли ця голодна згряя та на команду одночасно...

Розмах райкомівського здирництва був такий, що сигнали про перевірку фактів хабарництва приходили нам не тільки з сусідніх райвідділів, а й із сусідніх обласних управлінь внутрішніх справ і держбезпеки.

Тут обов'язково треба пояснити, що КДБ, як і всі правоохоронні органи СРСР, тоді працювало в рамках так званої соціалістичної законності. Чим же вона відрізнялася від просто законності? А тим, що в соціалістичній законності є ще й принцип «політичної доцільності». Усе, що стосувалося провин і злочинів з боку партфункціонерів, доповідалось не власним слідчим управлінь держбезпеки чи прокуратурі, а відповідним парткомом, які й ухвалювали, що робити з такою інформацією – чи передавати матеріали до тієї-таки прокуратури, де порушувалися кримінальні справи, а чи просто в обком – «поінформувати», але «без внутрішньої реєстрації». Після такого «інформування» парткомів нам було ясно, що об'єкт уже не об'єкт, а недоторкана особа. Таким чином, «високошанований» злочинець, який заручився підтримкою першого секретаря обкому, мав залізне прикриття одразу у всіх каральних структурах. Наприклад, гучну кримінальну справу з розслідування гучної «бавовняної» справи 1982-84 років в Узбекистані Прокуратура СРСР порушила тільки після санкції Політбюро ЦК КПРС, а, приміром, «шоколадну справу» стосовно київської кондитерської фабрики та міської торговельної мережі 1990-го – з санкції Політбюро ЦК КПУ. Ну а справи обласного масштабу порушувалися (або ж не порушувалися) тільки із санкції бюро обкому та його першого секретаря. А коли секретар райкому «підгодував» секретаря обкому – він ставав такою собі радянською **persona grata**. Одначе знову ж таки, райком, зрозуміло, не може наказати районному відділенню КДБ тримати якогось непокірного сільського голову чи директора під агентурним контролем – тільки через обком, а

далі команда генерала КДБ. От тільки райком не може, а спритний партсекретар ще й як може.

Мій яготинський колега майор Василь Васильович «сидів на Яготині» вже десятий рік і пречудово знав, хто є хто в районі. Можливо, свого часу він і хотів «укусити» місцевого партапаратника, однак **система** дала йому по руках. А потім, видно, зрозумів, оговтався й з часом став виконувати прямі прохання цього райсекретаря навіть і без відома свого безпосереднього начальника. Тільки так я можу пояснити агентурний контроль валютного рахунку Яготинського маслозаводу.

То як же прізвище цього партапаратного кнуря? Не скажу. Це єдине прізвище, яке небезпечно згадувати навіть по двадцяти п'яти роках після описуваних подій. З усім тим, ви його можете легко знайти сьогодні в холі Яготинської міськради, де виставлено стенд із портретами почесних громадян міста. Серед них і наш персонаж.

А що ж наші герої-симпатики, які створили відому не тільки в Україні, а й в Європі торговельну марку «Яготинське молоко»? Вони тихо, без помпи та слави будують реальну незалежність моєї держави. Наперекір і всупереч бурхливій діяльності окремих «почесних громадян».

Та вертаймося лишень до нашого товариша майора, що, будучи справжнім чесним і відданим партії чекістом, дуже любив поласувати продукцією маслозаводу. Тут треба зробити відступ. Читач може забув, що мова мовиться про 1985-й рік, рік «решающий и определяющий», коли крамничні поліці були порожні, а придбати сметану, сир чи те саме масло було неабиякою проблемою. Ясна річ, поласувати корівним хотілося й численним агентам, яких опери «підгодовували», скромно «забуваючи» виплачувати їм належну «дев'ятку», тобто грошові витрати на утримання агентурного апарату, що значилися в КДБ за 9-тою статтею. Ніби дрібниця, але саме за цю дрібницю я й ухопився.

Петра Олександровича, директора заводу, я «ламав» за всіма правилами оперативного мистецтва. І коли пообіцяв йому здати агента, який зливає в райком стан валютного рахунку заводу, вербувати Петра Олександровича вже не треба було – директор був мені зобов'язаний, як земля колгоспові. Та й не дуже я ризикував, адже агент був не мій і знати про нього я не був

зобов'язаний (а хто ж не знає про агентів опера, який ділить із тобою один кабінет?). І берегти такого, з дозволу сказати, агента мені, знову-таки як чесному чекістові, було не честь і не подоба офіцерська. Та й здавав я тіньову схему не резидентові ЦРУ, а офіцерові-оперативнику КДБ, правда в запасі.

Після цього охорона маслозаводу неначе сказала: це вам не жарт, перешкоджати доступові на територію заводу самого майора КДБ. А коли Василь Васильович усе ж туди проривався (оперська школа давалася взнаки), то заводська комора раптом стала вимагати від нього бухгалтерської виписки із (подумати страшно) його прізвищем на накладній та оплатою в касі. І це тривало не день і не два. Директор заводу був страшенно заклопотаний і на дзвінки не відповідав, а коли Василь Васильович усе-таки його переймав, то він казав, мовляв, вибач, друже, горю, спішу, почекай хвилюк і...

Особливо цінного агента раптово з конечної виробничої потреби забрали з бухгалтерії та замкнули в цех рахувати бідони, а поки бідони не скінчилися, через рахунок проходили кошти, про які райком дізнавався тільки по закінченню звітної періоду й на валюту можна було подивитись реально в цеху, де вона виблискувала нержавійкою нового обладнання.

Якогось понеділка після чергової «накачки» в райвідділі ми з Василем Васильовичем разом їхали в його авто з Переяслава в Яготин і мовчали. Аж ось, не дивлячись на мене, він показав:

– Миколайовичу, я знаю, це твоя робота.

– Василю Васильовичу, невже Ви забули, що ми з Вами на «Ви»?

– Облиште... За тіньову схему... тут Ви маєш рацію. Давно треба було прикрити це неподобство, а то перетворили КДБ на придаток райкому. Я й сам думав її зламати, та якось не наважувався, а от як нам агентуру підгодовувати? Вони ж звикли до пайків. А хочеш, я віддам Вам «підборку» на Чистякова? Ну поваляється вона в вас іще якийсь місяць – і спишеш. Дмитро Григорович, видно, й справді про неї забув – давно не питає.

Я мовчав, обдумуючи почуте, й збирався був уже відповісти, коли Василь Васильович запитав:

– А невже й справді до старого Чистякова з самої Москви приїдять на партію в преферанс?

Казавши до речі, Дмитро Григорович, дарма що мав свояка-генерала, все-таки погорів. Ні, він не зрадив «Родіну», просто він любив горілочку та жінок за необліковані гроші з «дев'ятки». Коли нас укотре перевіряла внутрішня інспекція, то опери, і я серед них, чесно зізналися, що цієї самої «дев'ятки» від нашого начальника ми недоодержували, а тому були змушені вдаватися до приписок і походів на місцеві маслозаводи, ковбасні цехи та крупоружки, щастя не на Колимі живемо.

Митю звільнили з начальницької посади, проте закінчив він службу підполковником, старшим оперуповноваженим обласного управління, на пенсію його проводжали з пошаною й на дорогу навіть дали грамоту. Якось, уже будучи цивільними, ми випадково зіткнулися з ним у метро. Митя, як завжди був в ударі, розказував, як його поважають у службі безпеки якогось там банку, а коли я відверто сказав, що мені це не цікаво, він не стерявся:

– І все-таки ти був випадковою людиною в КДБ.

Я нічого не відповів, але, думаю, в цьому він справді мав рацію.

ТОРЖЕСТВО ДЕМОКРАТІЇ

З дитинства пам'ятаю таку картинку.

День виборів. На виборчу дільницю зазвичай батько бере малолітнього сина, тобто мене. Отримуємо бюлетень, потім разом демонстративно заходимо до кабінки, де він дає мені можливість розмалювати бюлетень якимись дитячими машинками чи будиночками. Далі під поблажливі усмішки та сміх доброзичливих жіночок, членів комісії, ми опускаємо, попередньо показаний всім присутнім, розмальований дитиною, бюлетень в урну. Це потім, уже дорісши літ, я збагнув, що отак-о батько свідомо псував бюлетені моїми малюнками. Схоже, це була така собі форма протесту проти радянського варіанту волевиявлення.

З історії права нам відомо, що найліпшою конституцією всіх часів і народів була... Конституція СРСР. Її постулати й досі недосажні ні для усталених демократій країн «золотого міліярду»,

ні для економічних «тигрів», ні для так званих країн «народної демократії», що збереглися ще й існують на нашій планеті. Її вивчають, за нею звіряються й нині. Більш ніж за двадцять років після розвалу СРСР, його (СРСР), завдяки тій конституції, чомусь уважають за взірць соціальної держави. Якщо брати чисто теоретичний, науковий бік проблеми, то й справді, вимоги сталінської конституції визначені на рівні найсміливіших мрій і передбачень провідних філософів світу, проте існує одна, з погляду науки, «невеличка» вада. Цю конституцію так ніколи й не було втілено в життя, її, як потім стало відомо, навіть не намагались виконувати. Вона була вдалим пропагандистським ходом, ширмою робото-власницького тоталітаризму часів розвинутої цивілізації.

Як кажуть, демократія – це відповідальність влади перед соціумом. Сила демократії – в процедурі дотримання як її самої, так і всіх писаних законів суспільства. Але найголовнішим постулатом писаної конституції є виборність владців. Реальна змагальна змінність влади та справжні вибори, а не їхня профанація і є найголовніша ознака демократичного суспільства. Крім того, ще з радянських пропагандистських гасел пам'ятаємо гучне гасло про вільні вибори як торжество демократії. І це справді так.

За часів мого почесного служіння Батьківщині в передчорнобильській Згурівці, як і у всьому Радянському Союзі, також практикували вибори як підтвердження «бажання» місцевого населення бачити своїми політичними та господарськими провідниками «блок комуністів і безпартійних».

Цікаво, але тоді якось ніхто не додумався до такого «рудименту демократії», як виборчі комісії. Насправді вони були й навіть успішно діяли, але офіційно їх формували виключно виконкомми тієї самої влади під пильним оком компартійних комітетів. Пам'ятаю себе, ще школяра старших класів, як не дивно, членом дільничної виборчої комісії, що складалася виключно з моїх однокласників на чолі з головою комісії класною керівничкою – це в шістдесятих. У вісімдесятих цю «почесну роль» школярам до-ручали тільки в малих селах, а у великих містечках і містах комісії складалися з комсомольсько-партійних активістів, що діставали потім на роботі відгули за натхненну роботу у вихідний.

Рахувати бюлетені було неважко, адже кандидат у депутати, чи кудись там іще (еж на суддів тоді теж обирали), був у бюлете-

ні «самотній і голий». Треба було тільки полікувати вибракунів та зіпсованих. Ніде гріха діти, було й таке, адже просто на виборчій дільниці під патріотичні пісні та марші з гучномовців організатори виборів практикували продаж смачненького й спиртненького, що було гарним приводом парубкам і дядькам таким чином відсвяткувати «демократичний вибір». Інколи під час остаточного підрахунку попадались і голоси «проти», про що стиха але негайно повідомляли в КДБ. Узагалі-то це не було нашим обов'язком, однак моє рідне начальство рекомендувало проявляти чекістську ініціативу, самому контролювати формування виборчих комісій та намагатися вводити до їхнього складу агентуру й довірених, котрі повинні фіксувати, а хто ж там заходить до кабінки. Заповняти бюлетені в кабінках тоді було правилом не просто поганого тону. Кожен свідомий громадянин знав, що це «шкідливо для здоров'я». І хоч за часів моєї оперської служби тотального стеження за ходом голосування вже не було – подумаєш, мався один відсоток «проти», а стало п'ять – народ під час голосування кабінки обминав.

Того разу в Згурівці готувались до виборів депутатів місцевих, тобто обласних, районних, селищних, рад депутатів-трудящих. Нетрудящих тоді не було. Кожного «безробітного», іншими словами, дармоїда, як тоді казали, «вираховувала» міліція і, якщо не діяло навіть офіційне попередження протягом визначеного терміну влаштуватись на будь-яку роботу, то світив реальний, передбачений кримінальним кодексом термін ув'язнення. Отже, все йшло за наперед визначеним графіком, кожен ходив коло свого діла. За декілька визначених законом днів до виборів, як і годилося, до селищної ради, яка одночасно, певна річ, «випадково», правила й за окружну виборчу комісію, завезли пачку бюлетенів, які ніхто не відкривав і не рахував. Та й чого їх рахувати, коли в бюлетені лиш один кандидат. Поклали в сейф секретаря ради й пішли спати. Суботнього, у переддень виборів, свіжого й ще не спекотного літнього ранку, до ради зішлись голови дільничних комісій по бюлетені. Сміх, гамір, веселий настрій. Ось зараз можна перейти й до законної процедури. Розсілися за столами, розіклали документи, розірвали пачки та почали ділити. Вибори мали бути місцеві, а це означає, що бюлетені були обласні, районні й селищні. Порахували обласні, попили кави, закурили,

попліткували, потім рахували районні. Тут щось незрозуміло, чогось не вистачає.

— Ану ж відділімо селищні, а далі знов візьмимось за районні, — прозвучала пропозиція секретаря селищної ради й за сумісництвом голови виборчої комісії.

Усі погодились і почали розкладати бюлетені селищні. Усе правильно, як і має бути. Відтак уже без кави й перекурів узялись за районні... Коли це раптом стало ясно, що подіялося щось страшне та непоправне. Бюлетенів не просто бракувало — їх було десь близько половини.

Секретар селищної ради, колишня вчителька, відповідальна акуратистка, що завсіди звикла виконувати начальницькі накази, сяк-так закінчивши це засідання, терміново телефонує місцевому оперові, тобто мені, — та де там: тоді ж мобілок не було, якщо абонент не біля телефону, то як його виловити? Або дома, або в кабінеті, або ж чатуй, коли озветься.

Отже, поки секретар-головиха Людмила Павлівна, так її звали, ще не зняла гамір, спробую пояснити суть справи. Як я вже казав (ні, це не анекдот, так було насправді), в районному бюлетені було тільки одне прізвище, прізвище нашого партсекретаря, що тримав за горло не тільки наш район, а й деяких обласних очільників. Ясна річ, у нього було прізвище, ім'я та по-батькові, однак дозволю собі справжнє його прізвище не згадувати, бо окрім прізвища він мав у «вдячних «посполитих» декілька прізвиськ. Саме ці прізвиська й були об'єктивним мірилом народної любові. Більшість звала його Борман. Хто не знає — це прізвище мав партайгеноссе гітлерівської Німеччини. Війну ми не застали. Про війну ми читали книжки та дивились кіно. Ім'ям Гітлер у нас не називали навіть собак, а от ім'я Борман було популярне. Саме воно й прилипло до комуністичного лідера нашого району. Інші ж прозивали його не інакше як Таразіні. Тоді був популярний італійський телесеріал «Спрут» з Мікелем Плачідо в головній ролі. Жіноча частина телеаудиторії таємно зітхала за персонажем у його виконанні. У кіно він звався комісар поліції Катані. А от його антипод був адвокат злочинної мафії на ймення Таразіні. Стриманий, грамотний, холодний і жорстокий. Треба сказати, що наш Борман-Таразіні взагалі-то був тутешній. Десь тут закінчив школу, кар'єру починав водієм молоковоза, його знали й пам'ятали. А

тому серед аж занадто невдячної частини населення району він був відомий під прізвиськом Кнур. Тут вже будь-які аналогії були зайві.

Годі й думати, що наша секретар-головиха могла б собі дозволити так величати своє начальство. Вона до свого секретарства в селищній раді працювала завідувачкою бібліотеки. Усі книжечки, папірці та звітність завжди знали порядок, і то не все ще, вона таким чином врятувала не одну сільську книгозбірню, тому її й забрали «во власть», щоб «папери були справні», бо керувати «посполитими» було кому й без неї. Отак неждано-негадано вона, «досвідчена паперова миша», постала в центрі цього виборчого детективу. З нею, Людмилою Павлівною, мені довелося зазнайомитися ще раніше, адже пуста читальна зала селищної бібліотеки була ідеальним явочним місцем для зустрічей з моєю місцевою агентурою. До того ж утримувачка явочного пункту завжди могла постачити мені, або моїм агентам, приватно ознайомитись якусь суперпопулярну книжечку. Тоді, за блаженних часів пізнього застою, країна не просто масово читала, деякі товсті журнали могли бути тільки й лише в бібліотеках, і вони інколи були незамінною валютою в оперативній роботі. Мої агенти не мали причетності до якогось криміналу. Це були переважно сільські інтелігенти, для яких книга була кошовність, а тому опер просто був зобов'язаний відповідати цьому рівневі.

З призначенням моєї утримувачки на владну посаду, відповідно до наших внутрішніх наказів і інструкцій, я мав з нею розпрощатись. Але розпрощався тільки на паперах: рапорт про вилучення з агентурної мережі та здача в обласний архів особової справи. Насправді ж наші взаємини тривали далі. Людмила Павлівна ніколи не «стукала», не виконувала завдань і не писала агентурних повідомлень. Вона не була інформатором, одначе я, як оперативник, використовував її можливості для повторної перевірки одержаних даних і збору характеристик на осіб, які мене цікавили. І все ж таки чиновник є чиновник, а Людмила Павлівна, як чиновниця, знала, що в будь-якого посадовця є ще й своє начальство, а тому, не вийшовши на мене після декількох телефонних спроб, вона зважилась потурбувати моє начальство. Уявляєте картину? Мій шеф Дмитро Григорович куняє в своєму кабінеті, розвалившись у кріслі, коли раптом дзвінок: тривога! Пряме посягання на

владу – держбезпеку, до зброї! Для годиться начальство безрезультатно набрало номер телефону кабінету опорного пункту та мій домашній, а потім, з огляду на важливість і пікантність сигналу, вирішило до справи залучити й мого яготинського колегу.

До моєї появи у відділенні згурівський куш уже не одне десятиліття був частиною Яготинського району, й Василеві Васильовичу доводилось працювати на всій його території. Ясна річ, сюди, на згурівщину, він бувало не заїжджав місяцями, однак це зовсім не означало, що тут у нього не було так званих оперативних позицій: довірених, знайомих чи знайомих знайомих. Отож, поки мене не поставили до відома про надзвичайну подію, по «моїй землі» вже добу шастав мій колега.

Пізно ввечері мене все-таки відшукали й «запросили» аж у райком, де в кабінеті першого вже проводилась оперативна нарада за участю всіх районних силовиків. Перший керував процесом як справжній хорт. Глупої ночі після наради вже в кабінеті нашого опорного пункту мій Митя змусив мене писати план агентурно-оперативних заходів, бо на ранок треба було доповідати генералові. Плани – то начальницькі турботи, а от я зранку, ще до початку робочого дня, разом з Людмилою Павлівною вже досліджував обставини вже згаданої чудернацької події.

Отже, в одержаній з друкарні упаковці, яку, згідно з актом, було порушено в присутності всіх членів виборчої комісії, виявилась менш як половина потрібних бюлетенів. Решта бюлетенів теж була тут, щоправда, тільки у вигляді чистих листочків без ознак типографської фарби. Не треба бути Шерлоком Холмсом, щоб зрозуміти: пригода сталася в друкарні, а було це зумисно, чи ні – питання до слідства. Урешті, міркував я, якби не піднятий гвалт, то друкарів можна було б умовити до ранку недостачу додрукувати, й усі були б задоволені: і радянська демократія, і Кнур-Борман-Таразіні... Та підвела мене цього разу моя вірна утримувачка. Це вже розуміла й сама Людмила Павлівна:

– Ви вже вибачте – перестаралася. Злякалася, не подумала, що будь-якій ситуації можна зарадити. Тепер же ситуацію, що склалася, кожен начальник буде використовувати на свій лад. Як кажуть, кому – війна, а кому – мати рідна.

Після моїх первинних слідчих дій стало ясно, що в Згурівці мені робити нічого. Треба їхати в район до друкарні й з'ясовувати

вже там. Однак районна друкарня – це територія мого колеги, а тому потрібна санкція шефа. Дзвоню йому – безрезультатно, десь вийшов. Ну що ж, поки є час, виходжу на ґанок, закурюю цигарку. Коли гульк, перед селищною радою мотоцикл мого колеги. Узагалі в нас не було заведено відвідувати «чужі» території, особливо зі службовою метою, а надто для добування інформації, бо інформацію одержували виключно через джерела, якими є живі люди. Це агент буде (знову-таки, ніхто не гарантує) мовчати, а довірений, себто чоловік, якого спитали раз чи двічі, буде навіть хизуватися тим, що там щось сказав (чи не сказав) оперові. У великому місті, де багато людей, і то існує доволі великий ризик того, що потім тобі ж вилізе боком, а в малому селі таке трапиться й поготів.

По деякім часі з'явився й колега під руку з моїм «Семеренком». Не соромлячись свого агента, доповідаю Василеві Васильовичу, як старшому за званням, одержану інформацію, мовляв, шукати відповідь треба у райдрукарні. А він мені відказує, що є команда шукати підступи місцевої опозиції.

– Яка опозиція? Пакет з бюлетенями було заклеєно, закрито й опечатано ще в друкарні.

– Не розумієте Ви, товаришу опер, політичного моменту. Сказано, шукати опозицію, значить, будемо шукати опозицію. Вам що, команда першого не указ?

Я трішки розгубився, та все ж вирішив додзвонитися до офіційного начальства. Знов сідаю за телефон і ось нарешті... дістаю підтвердження вже від Миті: визначити коло осіб серед партійно-господарського активу згурівщини, що не підтримують політику, яку провадить перший Борман... Такого в моїй практиці ще не було, адже навіть наші кадебівські правила вимагали якоїсь письмової звітності: агентурне повідомлення – сигнальна «підборка» – справа оперативного обліку – кримінальна справа. Знову ж таки, який може бути «партгоспактив», якщо на перевірку чи розробку члена ВКП(б)-КПРС потрібна санкція генерала, тобто обкому партії?

Ой як не хотілося вдаватись до послуг мого знаменитого «Семеренка». Його знали не тільки я та мій начальник, якому це знати належало. Його, як нашого агента, знав не тільки мій яготинський колега, а й переяславський, а ще баришівський і,

здається, наш водій Грицько. Цей панок вже не раз приїжджав до нас у відділення в самий Переяслав і поривався відвідати нашу обласну контору в Аскольдовому провулку, щоб особисто просигналізувати про щось там надважливе... Щиро кажучи, я вже був не радий, що свого часу прийняв його на зв'язок, бо така його активність, видавалося, колись таки вилізе мені боком. Та нічого було вдіяти.

«Партгоспактив» – це був той контингент, на який я не замахувався не тому, що його шанував чи остерігався. Районний «партгоспактив» – це законна вотчина не тільки нашого Бормана, а й будь-якого першого, а я вважав себе вже досить досвідченим опером, щоб, як той Дон-Кіхот, намарно воювати з вітряками.

За декілька днів сидіння з «Семеренком» на явочній квартирі я нарешті на команду видаю своєму шефові «політично-вірнопіддані» з погляду районного начальства характеристики майже на півсотню керівників своєї території. Узагалі це робота якогось там відділу райкому партії, але чому б нашому партайгеноссе Борманові та не мати на своєму столі таємного документа з цікавої організації, про якого відомо всьому тому ж таки «партгоспактивові».

У друкарні слідство проведе без мене мій колега Василь Васильович, усе спишуть на якусь там безпартійну укладницю-пакувальницю, яка неабияк учасно звільнилася «з виїздом на проживання за межі району», а що там тоді з бюлетенями сталося насправді – слово честі – не знаю й дотепер.

Вибори пройдуть без мене, без «Семеренка» й навіть без тих бюлетенів, що їх не вистачало. Додруковувати не будуть, ніколи, порахують «правильно», область нічого не дізнається, а переможе, ясна річ, Борман-Таразіні.

Хоч після цієї історії мене в Згурівці стали боятися як чорта, що неабияк вплинуло на мій особистий авторитет і авторитет усієї спецслужби, радості мені це не додавало. Сама така служба та оперський статус чимдалі ставив мене поза громадою, я поволі, зате неухильно, вже не тільки втрачав друзів, товаришів, приятелів або симпатиків, а й віддалявся від людей.

Відчувалося це навіть у стосунках із Людмилою Павлівною, яка постраждала найбільше, бо, як «сильно розумну», попри мої старання та особистий інтерес, її віднесли до опозиції. Пере-

годом жінку знову, як таку, що не виправдала довіри, переведуть на старе місце в бібліотеку, чому вона буде тільки рада. А я зрозумів, що навіть при певному доступові керувати фігурами районної шахівниці, не було можливості вплинути на ситуацію чи з потреби просто захистити, на мій погляд, чесну та порядну людину, бо будь-яке втручання ГБ розцінювалося тільки зі знаком мінус.

Через деякий час отаке нібито мирне життя скінчиться чорнобильським набатом, старий район буде розділено й з'явиться новий, прибудуть нові люди, об'явиться новий Борман, вже не Кнур і не Таразіні, а ця історія залишиться в пам'яті нового «партгоспактиву» як ознака лягавості вірного пса та недовіри хазяїнові всіх районних стукачів.

Вирватися з цього зачарованого й непрестижного кола я спробую, написавши рапорт про переведення мене на роботу поближче до реактора, однак дістану на відповідь, що як треба буде Батьківщині, то мене не спитають, пошлють хоч у реактор, хоч у пекло, а тепер щоб я сидів, де сиджу, й не рипався.

ШПИГУНОМАНІЯ

Зима в рік після Чорнобиля була надзвичайно сувора та сніжна, мабуть, така буває раз на двадцять років: снігу в полі навалило по пояс, а в лісах, селах і містечках – увишки зі зріст людський. Морози стояли люті й довгі, такі, що вже до середини січня всім добряче набридли. Снігова заметіль позначилась на міжнародних автотранспортуваннях, що їх здійснювали як вітчизняні, так і зарубіжні далекобітники. Деякі ділянки трас республіканського значення, які почали були ремонтувати з початком стійких морозів й сильних снігопадів (як у нас завжди робиться), стали абсолютно непроїжджими, й раптом така тиха, патріархальна та провінційна Згурівка, що завжди лежала вдалині від магістралей, стала на деякий час транзитним пунктом європейського значення. Щоправда, згурівці від цього як нічого не мали, так і не замали, а от для декількох місцевих міліціантів і одного гебешного опера це стало знаменною подією, про що й мовитиметься далі.

Через Згурівку несподівано почали регулярно проїжджати вантажні сорокатонні мерседеси, фіати й сканії з невідомими та незвичними, як на наше око, іноземними номерами й синіми табличками TIR, чого, мабуть, ніколи доти не було. Тут узагалі якщо в селище або й навіть у якесь районне село в'їжджає іномарка, чи то легкова, чи то вантажна, про це повідомляють начальника місцевої міліції та, обов'язково, представника місцевої контррозвідки. З нею міліціантам загризатися не резон, бо принаймні всі офіцери знали, що свого часу покійний московський генсек Андропов за неповний рік свого урядування зробив нашій рідній міліції дуже болючу капость. Уявляєте собі, він офіційно, на законодавчому рівні визнав гебешників вищими за міліціантів. І не просто вищими, а й доручив гебешним структурам на всіх рівнях «узяти в контррозвідувальне забезпечення органи міліції», про що сповістили партійний, радянський і міліційний генералітет. Що це означало на практиці, генералітетові пояснювати не треба було. За кожним службовим, а то й особистим їхнім кроком тепер могли слідувати гебешники, провадити стосовно міліціантів дізнання, досудові перевірки, заводити не тільки справи оперативного обліку, а й кримінальні. До того ж це означало, що в кожному міліційному підрозділі гебешники будуть мати своїх стукачів на законних підставах, завданням яких було б винюхувати й вишукувати «порушення соціалістичної законності під час виконання органами міліції свого службового обов'язку» — а це вже не жарти. Одне слово, кожен начальник міліції, хоч би який поважний чи гоноровий він був, тепер бігав до якогось там хай і найнедолугішого гебешного лейтенанта так само, як і до першого секретаря райкому.

Звідки взялася гебешна напасть на міліційну голову? Звісно що з Москви, де тоді не на жарт зчепилися шеф спецслужби Андропов із міліційним міністром Щолоковим. Та й «наші гебешні», видно до цього прилучились підгавкуючи, бо всі мали проти них свій зуб. Трапилась нам із колегами якась пригода.

Одного разу після цілоденної цілком таємної та надважливої без обіду наради в обласному управлінні, вже надвечір, ми всі, офіцери райвідділення на чолі зі своїм начальником, дружно влізли в свою тісеньку «Ниву». По дорозі заїхали в один зі столичних гастрономів: набралися, накупилися (це ж вам не раймаг)

відповідно до писульок, що отримали дома від жінок, ясна річ, не забувши... чого ж не забувши? Та кілька пляшок біленької, «роздавити» які вирішили дорогою. Тільки-но виїхали на наш єдиний справжній український автобан Київ — Бориспіль, як, даруйте, закортіло. Коли ж вернулися з лісу до машини, гульк, а наш водій сержант Грицько вже відкупорив пляшки й навіть порізав ковбаску. Не зовсім зручно, але...

— Наливай, — скомандував начальник.

Тільки-но почаркувались, як біля нас гальмують гольці з увімкненими моргавками:

— Порушуємо, громадяни — ваші документи, — ми показуємо.

Сержант зі старшиною не стали струнко, як ми сподівалися, а, ліниво посміхаючись і потираючи руки, заповажніли:

— У світлі щойно ухвалені постанови ЦК КПРС про боротьбу з пияцтвом і алкоголізмом складаємо протокол і направляємо до вашого управління... Як, кажете, ваші прізвища? Будь ласка, посвідчення сюди, у світло фар...

Розбиралися довго, з годину, а то й більше, за грудки не брались, але за пістолети хапались, слава Богу, до стрільби не дійшло, розійшлися. Подіяло те, що хтось із наших, показавши своє посвідчення, додумався переписувати в якийсь гробсбх особисті дані гольців з тим, щоб завтра відвідати...

— Ні, ні, не ваше начальство (до нього нам байдуже), а вашого опера. Ну, нам дістанеться — заробили, переживемо. А от ви вилетите. Підловимо — обіцяємо.

Того ранку, сонячного та морозного, щойно я вийшов з під'їзду свого будинку й вдихнув настояне на степовій зимовій ночі повітря, як мій романтичний настрій нахабно сполохав місцевий дільничний Мишко Євтушенко. Узагалі він був нібито моїм агентом, і про це здогадувалась майже вся Згурівка, я ж удавав, що ні я, ні Згурівка цього не знає, хоча б для того, щоб ні та сама Згурівка, ні місцеві міліціанти зі своїм хапугою-начальником не змогли навіть уявити, що їхній міліційний відділ контролює двійко справжніх агентів, один з яких був у ранзі заступника цього самого начальника, регулярно пив горілку з ним, про що й писав письмові донесення. Мишко вже з годину чатував на мене в своєму на вигляд пошарпаному, але всередині міцному, доглянутому й дебелиму «Москвичі», який дасть фору будь-якій «Волзі»,

а то й престижній іномарці. Він одразу сказав, що виконує наказ свого начальства, яке веліло повідомити мене про визначну подію районного масштабу: за селом Середівка посеред поля на узбіччі дороги біля виїзду на трасу Київ-Прилуки від учора стоїть італійський причіп з вантажем без тягача. Ніхто, крім Діда Мороза, вантаж не охороняє, й за ніч його, мабуть, вже занесло снігом, якщо там ще лишилося що заносити.

— Їдьмо глянемо, — запропонував він, і ми поїхали на його «Москвичі», пробиваючи бампером снігові замети.

Поглядаючи у вікно на засніжені поля, я мовчки аналізував, наскільки цей причіп пов'язаний з масштабною оперативною розробкою, на участь в якій мене націлило начальство, і яку вів обласний опер-аналітик (чоловік, із яким ми разом училися в Ташкенті).

За його завданням я націлив свою агентуру й з її допомогою встановив, що гарячих італійських парубків перехоплювали в моєму районі не менш гарячі наші дівчата, а отже, через них можна було мати якусь інформацію. З цією пропозицією я подався до свого начальства, однак мій шеф навіть чути про це не хотів:

— Ти хоч розумієш, що це таке — справжня робота зі спецагентом?¹ По-перше, санкцію на їхню вербовку дає особисто ге-

¹ Спецагент — перевербований, як звичайно професійний, злочинець, що застосовує своє кримінальне вміння, хист чи здібності на користь та за завданням спецслужби (в даному випадку КДБ). Спецагента вербують не районні відділення, а підрозділи спеціалізованого рангу для розробки на дуже серйозному рівні. Такі агенти вербуються з середовища професійного криміналітету: традиційних повій, повій-гомосексуалів обох статей, знавців кримінального світу чи навіть і вбивць. Бувають спецагентами професійні шахраї-наперсточники, кишенькові злодії чи ведмежатники-аси зі зламування сейфів тощо. Думаю, в наш комп'ютерний час серед спецслужб запитані, як спецагенти, професійні хакери. Після виконання завдань спецагентів зазвичай вилучають з їхнього середовища аж до фізичного знищення. Однак найбільш умілі й запитані спецагенти досягають вершин суспільства. Так одного зі спецагентів, адвоката-початківця, що спеціалізувався на професійному зваблюванні жінок, було залучено до судового захисту відомого українського дисидента, в результаті чого того засудили й він помер у радянській в'язниці. Нині цей колишній спецагент є відомий український політик. Інший спецагент, професійний шулер-картяр, за даними одного з інтернет-видань, у результаті вдалої та результативної співпраці з КДБ (і, можливо, з СБУ) став одним з українських олігархів, власником відомого футбольного клубу. Ще один такий наш вітчизняний спецшахрай, тепер теж шанований власник футбольного клубу, став свого часу прототипом голлівудського кіногероя Ніколаса Кейджа в знаменитому фільмі «Збройовий барон». І це не плітки. Хоча можете й не вірити.

нерал (а не якийсь там його заступник). Далі, усю документацію й усі наші реальні дії (і моє чуйне керівництво теж) не просто контролюватиме, а вивчатиме майже з мікроскопом інспекція. Та й невже ти думаєш, що ці «фіглі-міглі», якими ти будеш легендувати свої контакти з дівчатами-спецагентесами, залишаться в твоїй Згурівці непоміченими? Ха-ха. Тобі це що, мегаполіс? Це тільки наші дружини обіцяли кадровикам ставитись до нашої роботи з розумінням. Коли ж вони відчують щось недобре — тоді всі їхні розписки та обіцянки будуть на твоїй і моїй шиях. Вияснювання, скандали, а то й розлучення — забезпечено. На цьому погорів не один опер, хоч усі вони думали, що це тільки робота. До того ж якщо іноземні далекобійники справді агенти італійського корпусу карабінерів, то вони цих дівчат стеменно використовуватимуть як громовідвід від своїх справжніх намірів. Ну а якщо з центру й надійде команда на використання спецагентес, будемо робити все, щоб з ними працювали не ми, а хтось із немісцевих оперів. Охочі завжди знайдуться.

Проїхали Аркадіївку, Середівку, ось засніжене поле, а ось і наш об'єкт. Причіп без тягача дійсно стоїть на узбіччі, рухові транспорту не заважає, але вранішній грейдер вже наполовину накрив його свіжим снігом. З'ясувати, що ж там під затентованою парусиною, було практично неможливо — не різати ж брезент. Походили навкіл, прикинули на око відстань до села — мабуть, кілометрів зо три. Якщо й було виставлено якісь знаки аварійної зупинки, то де їх там знайдеш у снігу. На тому й покінчили та й поїхали додому, обговорюючи будівництво будиночків для переселенців з чорнобильської зони, на якому районне начальство латається дай Боже. Тут тобі можна вкрасти (в особливо великих розмірах) не тільки будівельні матеріали, а й газові плити, газові балони й холодильники, якими малося укомплектувати (але де там) кожну садибу.

Прийшов у свій кабінет і одразу доповідаю телефоном своєму начальникові: так і так, мовляв, причіп з італійськими номерами без тягача та охорони посеред поля вже півдобі мерзне. Прошу санкцію його перевірити власними силами й дістаю стандартне — чекати дальших інструкцій, без команди ні кроку. День пролетів у звичних турботах: вишукував по селах своїх «вірних агентів», що

завжди ховались від мене, як миші від кота, бо знали, що цього разу вже треба щось писати. Минулого обіцяли, а писати було нічого, а вигадувати – ліньки. Робочий день закінчився, удома по-визився з дітьми, переглянув по телевізору програму «Час»: щось діється, невже й справді говорити можна все, навіть начальство критикувати – та де там начальство, ідеї комунізму й ті під сумнів ставляться. Що ж воно буде? Невідоме близьке завжди лякає.

Потягнувся до полиці з книжками: ось позавчора пощастило вилучити у «вошивих інтелігентів» заборонений роман «1984» Джорджа Оруелла, – треба дочитати, бо начальник вже нагадував, питав коли книжку привезу, видно, теж цікавиться забороненим. Новий начальник мій, підполковник Віталій Іванович, треба сказати, це не той самодур, що був у нас раніше, – людина столична, мисляча, відповідальна й тактовна. І тактовна не тільки з нами, але й з усіма. Перед першими секретарями не стелиться, добути операми інформацію про безгосподарність, крадіжки й самодурство «осіб, наближених до тіла», та привласнення ними майна з використанням службового становища надає в райкоми не усно, як його попередник, а, як і годиться, через реєстрацію в секретарів, що викликає тихе невдоволення й навіть страх у районних «власть имущих». Та й вилучену літературу та касети з каверзними піснями не реєструє, знає, що такі реєстри можуть колись зламати людські долі... Боюсь, такий довго в нас не затримається.

Годині о десятій вечора в двері постукали: Віталій Іванович власною персоною.

– Їдьмо! – коротко, але ясно наказав він. Унизу біля під'їзду всюдихід ГАЗ-66 – будка з київськими номерами та емблемою Міністерства зв'язку СРСР.

Залазимо в будку, там усередині горить справжня буржуйка, гріються якісь люди. Знайомимосся: підполковник і два капітани – бригада київського ОТУ (Оперативно-технічне управління центрального апарату КДБ УРСР – опікується технічним забезпеченням оперативно-розшукової діяльності. Це саме вони встановлюють на вимогу оперативників усілякі там прослуховування, підглядання, роблять радіоперехоплення, телефонні прослуховування та провадять технічне, тобто фото-, кіно- й аудіодокументування

в інтересах КДБ і прокуратури «протиправної діяльності ворожих і злочинних елементів»). Тут же в будці ще один майор, Василь Васильович, мій яготинський колега, а також...

– Вітання вихованцям ташкентського осиного гнізда, – щира знайома та майже рідна усмішка людини, з якою є що згадати й з якою душевно не спілкувався вже років зо п'ять. Усе коли бачимось, то якимось на ходу: здоров – здоров, а завжди так хочеться послухати й сказати щось потаємне. Одного разу, коли ми навчалися, сталася пожежа в московській дзержинці, як називали між собою опери Вищу школу КДБ СРСР ім. Дзержинського. Про пожежу якимось чином дізналися іноземні кореспонденти, а згодом світова преса друкувала фоторепортажі та коментарі, й усі вони мали приблизно однаковий заголовок «Горить осине гніздо КДБ». Так, із доброго почину закордонних «борзописців», ми й почали називати всі свої гебешні навчальні заклади.

Капітан Володя Павловський, а це був він, мій однокашник і хороший товариш, оце якраз брався до оперативного вивчення італійських вантажоперевізників, що підозрювалися в співпраці з італійською розвідкою.

– Що ж подіялося в нашій Богом забутій Згурівці, щоб сюди прибула така солідна бригада бравих контррозвідників?

– Володю, – це до мене, – ти ж знаєш, питання в нас не ставлять. Якщо будуть підстави й підозри підтвердяться, тобі dadуть ту частину інформації, яка буде потрібна, щоб виконувати свою частину роботи. І не більше. А зараз краще керуй, куди саме їхати, – я беру переговорний пристрій з водієм, виглядаю у віконечко, керую.

За розмовами «а пам'ятаєш...» незчулися, коли прибули на місце. Стали посеред дороги, бо узбіччя було засипане вже добряче змерзлим снігом від грейдера-снігоочишувача. Починалася хуртовина, яка у відкритому полі відчувалась по-особливому.

Цікава була картина: більше ніж 100 кілометрів від Києва, до найближчого житла кілометрів зо три, пусте засніжене поле, дорога, що ось-ось буде заметена, зима, хуртовина, глупа ніч, навкруги ані душі – і група столичних контррозвідників самовіддано шукає ознаки чи сліди шпіонажу. Походили навкруг, покурили. Доступитись до причепа, а особливо до вантажу, було практично неможливо.

— Чого там думати, — раптом узяв на себе команду ОТУшний підполковник, — під'їжджай впритул, — це він до водія всюдихода. — Якщо там щось є, прибори покажуть, адже відстані три метри для фіксації досить.

Ми з яготинським колегою й нашим начальником мовчки переглянулись. Що там вони шукають? Що та хто покаже, які прибори, яка фіксація? Проте запитань не ставили, а мовчки спостерігали за процедурами бувальців.

Наш ГАЗон, ввімкнувши обидва мости й ревучи мотором на повну потужність, поліз на снігову кучугуру узбіччя, ніби намагаючись притулитися до іноземної залізяки. З першого разу не вдалося, потім була ще друга й третя спроба. Коли змерзлий сніг, певніше крижані брили, під колесами було прогорнуто, будка приліпилася до причепа. Ми втрюх стояли й мерзли на пустій дорозі, спостерігаючи, як ОТУшники то вибігали з будки, то знов туди заскакували, носилися з якимись приладами й датчиками, підігрівали щось замерзле. Щось там у них не вмикалося, потім вмикалося, але не показувало, далі ввімкнулось і показало однозначно Є. З будки виліз ОТУшний підполковник, обличчя його випромінювало задоволення й навіть радість від вдало виконаної роботи.

— Дозвольте доповісти, — офіційно почав він, — у вказаному вами об'єкті ми тільки що виявили діючий радіопередавач із потужністю, достатньою для передачі радіосигналу на відстань до 200 кілометрів. Такі радіопередавачі використовують НАТОвські розвідслужби для передавання сигналу на супутники, що пролітають над нами. Орієнтовно радіозакладка міститься в причепі під тентом. Офіційний документ про проведення оперативного заходу та його результати ваш підрозділ одержить завтра за підписом нашого генерала. Тепер чекаю на ваші вказівки, бо після позитивної фіксації шпигунського спорядження я, згідно з нашою інструкцією, переходжу під вашу повну оруду.

Ми, місцеві опери, стояли приголомшені. Такого ні в моїй практиці, ні в практиці мого безпосереднього начальства ще не було. Віталій Іванович теж був розгублений:

— А на які команди ви чекаєте?

— Наша машина обладнана радіотелефоном, можете зв'язатися з оперативним черговим управлінням або ж навіть і з самим вашим генералом, — відповів ОТУшник.

Усі дружно залізли в будку, де теплом розливалася стара та надійна дідівська буржуйка. Дарма що було вже за північ, спати не хотілось, відчувалося збудження, причетність до чогось такого відповідально-державного, що й було основним виправданням нашої сумнівної, не завжди законної з погляду людської моралі, діяльності, — ще б пак, ми виявили справжнє шпигунське приладдя, яке ось тут, за три-чотири метри, за фанерною стінкою автомобільної будки під парусиновим брезентом функціонувало й яке активно використовувала іноземна розвідка супроти нашої рідної держави, а значить, супроти нас.

Обізувалась трубка радіотелефону. Віталій Іванович «пташиною мовою» (тобто такою, яка не мала жодного слова про справжню подію, але людині обізнаній і причетній зрозумілою) доповів про подію черговому управлінню, той наказав чекати зв'язку з заступником начальника управління, якого зараз піднімуть на тривогу. З годину чекали дзвінка начальства. За цей час повз нас проїхало дві машини, водії яких нас дружно обляяли, однак ми на це не зважали, адже були не просто «при исполнении» — ми з нетерпінням чекали на «особенное распоряжение». Нарешті радіотелефон ожив. Віталій Іванович кинувся до трубки й тут же мовив: усім, окрім капітана Павловського, покинути будку й забезпечити конфіденційність переговорів. Ми з яготинським майором і ОТУшниками неохоче полізли на мороз, хоч самих цікавість аж розпирала. Як виявилось, цікавість розпирала тільки нас із майором, бо ОТУшникам, схоже, таке було не в дивовижу, таке їм хоч і не часто, проте доводилось бачити, на тому не край, вони знали, чим усе це закінчується, але нам не казали, не розчаровували. Нам прийшлося ще з півгодини добряче попомерзнути, поки нас із яготинським майором не покликали в будку, де слово взяв Володя Павловський, ставши раптом серйозним і офіційним:

— Я дістав санкцію від свого керівництва поставити вас до відома про обставини справи оперативної перевірки щодо італійських вантажоперевізників. Суть справи: розвідка НАТО якимось чином, можливо, через вербовку джерела з московського генерального штабу нашої армії одержала оперативні плани Київського військового округу на особливий період. Особливий період — це період можливого воєнного конфлікту між збройними силами країн-учасниць Варшавського договору та НАТО. За

цими планами війська округу мають завдання пройти маршем через Румунію, Угорщину та Югославію і окупувати північну, а по можливості й усю, Італію.

Схоже, НАТОвці поділились цими даними з італійцями, бо декілька місяців тому ми через закордонну агентуру одержали дані про інтерес італійської військової розвідки та їхнього корпусу карабінерів зокрема до з'єднання стратегічної авіації, що дислокується за 50 кілометрів звідси в Прилуках. «Особий» відділ КДБ прилуцького гарнізону (а це й був підрозділ військової контррозвідки, який армійському керівництву ніяк не підпорядковувався) поставлено до відома, й від них одержано дані, що з'єднання стратегічної авіації, згідно з планами округу на особливий період, повинне «завдати ядерного удару» по виявлених нашою військовою розвідкою базах НАТО на терені Італії, а також, у разі потреби (це як виживуть), ще й допоміжного удару по середземноморських військових базах Туреччини, Греції та Франції.

Оперативними засобами агентура обласного управління разом з контррозвідкою центрального апарату та контррозвідкою Київського й Прикарпатського військових округів зафіксували зміни маршрутів автоперевізників італійських і югославських фірм, що постачають різні народногосподарські товари в СРСР: вони проходили через Прилуки, кудюю перевізники ніколи не їздили через погані дороги, а також через траверс напрямів зльоту й посадки аеродрому прилуцької військової авіабази.

Зараз ми, разом з покинутим італійським автоприцепом з діючою радіозакладкою, перебуваємо на траверсі менш ніж за 50 кілометрів від прилуцького аеродрому, який післязавтра (!!!) буде залучено згідно з планами округу із проведення оперативно-тактичних військових навчань округу з імітацією виконання планів особливого періоду, а саме «завдавання ядерного удару» по цілях в Італії. Керівництво контррозвідки комітету допускає можливість використання виявленої радіозакладки для зняття радіоінформації з літаків стратегічної авіації, їхнього радіообміну зі своїми базами, а також із радіоджерел авіабази та передачі цих даних на супутники-шпигуни НАТО.

Завдання нашої групи – відімкнути радіопередавач на супутник і залишити в робочому стані записувальний пристрій для дальшого документування протиправної діяльності іноземних

спецслужб на території СРСР. Також ми повинні забезпечити повну конфіденційність операції від населення, місцевих правоохоронних органів, а також від радянського й партійного активу району та області.

Суха, офіційна й ділова мова Володі, а також те, **що саме** він казав, мало не вкинуло нас, оперів місцевого відділення, у стан ступору: ми ніяк не могли зорієнтуватись, що ж саме треба робити зараз, глибокої ночі за північ, серед поля широкого біля покинутого причепа.

Поки в будку залазили ОТУшники, ми трішки отямались. Віталій Іванович зараз-таки на аркуші паперу зі свого портфеля написав у правому верхньому кутку: «Цілком таємно. Екземпляр № 1. План оперативних заходів із ДОП...» І запитав у Павловського:

– А як справа називається?

– А так і називається «Справа оперативної розробки «Далекобійник».

– А хай їй всячина, назві тій, – вже повністю опанувавши себе, мовив він. – Папери потім напишемо, а зараз, місцеві опери, за лопати, відгрібати сніг, а ви, ОТУшники, шукайте місце закладки.

Наступну годину я, аж цілий капітан, і Василь Васильович, аж цілий майор, у світлі фар ГАЗона відгрібали від причепа сніг, що вже узаявся був кригою. Піт очі заливав, а пальці рук відмерзли. Десь годині о третій під'їхала якась машина:

– Хлопці, що сталося, може підмогти?

Ми заклали – оце тобі й уся конфіденційність.

– Їдь собі, чоловіче, тут нас досить, ми міняємось, – здобувся на відповідь Василь Васильович, який мовчав іще звечора.

Поки ми борювались зі снігом, а ОТУшники шнирили під тентом, наш начальник радіотелефоном викликав підмогу з самого Переяслава – нашу службову машину-всюдихід «Нива» з особою зброєю відділення. До цього моменту я й не знав, що в нас у відділенні на озброєнні є на кожного опера автомати АК-74 і навіть гранатомет «Муха». Усе це вже вранці привіз наш водій сержант Петро. Якраз перед його приїздом ОТУшники, відморожуючи пальці й що п'ять хвилин бігаючи в будку до буржуйки, все-таки знайшли закладку, що була завбільшки зі звичайний транзисторний радіоприймач, перевірили її на предмет замінування та самоліквідації, зняли її й занесли в теплу будку. Далі була вже

моя робота. Як єдиний легальний місцевий, я повинен був забезпечити не тільки охорону, а й конфіденційність, використовуючи для цього всі можливі, серед іншого й особисті, засоби.

Після невеличкої наради, на якій Віталій Іванович мовчки й терпляче всіх вислуховував, попередньо запропонувавши кожному викласти свою думку та плани, начальник урешті владно наказав припинити базар і мовив:

— Усім дякую. Я вас вислухав і вирішив: під підписку про нерозголошення розкрити сам факт проведення операції КДБ перед начальником Згурівського вузла зв'язку. Без нього будка машини зв'язку в чистім полі за селом, та ще й у заметіль, була сильно примітна. Залучити начальника місцевої міліції, а також дільничного Євтушенка, до організації міліцейського огороження місця стоянки причепа, попередивши, щоб ті ні в якому разі, під страхом смерті, не подумались зупиняти вантажівки TIR.

Поки я їздив у Згурівку «вербувати» начальника місцевого зв'язку, а також ставити завдання Мишкові Євтушенку, відриваючи його від роботи (чому він був тільки радий), у чистому полі відбулася «заміна гравців». Будка Міністерства зв'язку була майже така сама, тільки трішечки інша, з тими самими номерами, що й у попередників, але самих ОТУшників уже не було. Замість них у будці, вже без буржуйки, проте з модерновим автономним електричним опаленням, сиділи кремезні хлопці з товстими шиями й накачаними біцепсами, з важенною та громіздкою сумкою воронованого залізяччя, які відверто не приховували, що не обтяжені аналітикою, розумовою діяльністю й загалом «не ведающие, что в мире есть печаль». Це були розвідники та група захвату з управління зовнішнього спостереження. Райзв'язківський начальник, з яким я приїхав на його ж службовій машині, та якого в «нашу» будку не пустили, мовляв, там немає нічого цікавого, тут же на карті показав, що в цьому районі є його НУП («необслуживаемый усилительный пункт» магістральної лінії зв'язку — бетонна будка на узбіччі дороги, засипана землею), розміщений за кілометр звідси в зоні прямої видимості через поле, й сказав, що там, під виглядом бригади ремонтників, можна облаштувати тимчасову базу та пункт спостереження за «об'єктом». Для нас це було не просто дуже доречно — це розв'язувало весь наш «геморой» з маскуванням і легендуванням операції.

До вечора чисте поле обложили два нібито міліцейські даїшні пости, що стояли на максимальній відстані від причепа, проте в полі прямої видимості, а також дві бригади гебешного зовнішнього спостереження та груп захвату, одна з яких сиділа через поле в будці «машини зв'язку» біля НУПу, а друга — на протилежному боці поля в другій будці, яку той же райзв'язківський начальник позичив у місцевому колгоспі «для забезпечення особливо важливих ремонтних робіт на магістральній лінії зв'язку державного значення». Ясна річ, автономного опалювання чи хоча б буржуйки в другій будці не було, тож група захвату грілася біля розкладеного поруч вогнища, від якого смачно пахло шашликами. З самого Києва спеціальною okazією привезли для всіх (!) справжнісінькі та новісінькі баранячі кожухи й валянки, а назавтра обіцяли ще й буржуйку. Особливим колоритом був трактор «Беларусь» із райвузла зв'язку, яким притягнули колгоспну будку, ну й райзв'язківський начальник (я й не знав, що він іще й тракторист).

Коли ми закінчили роботу з організації всього цього антуражу й зібрались пізно ввечері в командній будці, де командував уже не наш Віталій Іванович, а «цілий» полковник з управління контррозвідки центрального апарату, то дізналися, що наш задум — це надовго. По закритій лінії радіозв'язку шифром передали, що італійський тягач TIR марки «Сканія» без причепа тільки годину тому перетнув державний кордон СРСР в Мостисьці в напрямі Європи, тож коли він повернеться, було невідомо. Ну й задля забезпечення конфіденційності проведення операції нам з Василем Васильовичем наказали назавтра й надалі «дефілювати» по своїх містечках обов'язково перед очима в районного начальства, демонструючи тим самим, що «в Багдаде всё спокойно». Усе інше вже відбувалося без мене.

Днів із чотири чи п'ять я ходив коло своєї буденної роботи, щодень двічі або й тричі, удаючи заклопотаного й ділового чоловіка, з'являвся в райкомі, райвиконкомі, місцевій міліції, військкоматі, старався потрапити на якісь там наради, а тим часом ще й полював на своїх агентів, що не встигли сховатися, вимагаючи від них сигналів про антисупільну діяльність «пополитих», а також революційної пильності «в обнаружении врагов». У бік же Аркадіївки та Середівки їздити мені було заборонено. Потім уже в буденному режимі мені зателефонував мій начальник і наказав

прибути такого-то дня й на таку-то годину до нашого обласного управління в Київ на Аскольдів провулок для особистої участі в «наказании невиновных и награждении непричастных».

На підсумковій нараді осіб, причетних до «пресечения шпионско-диверсионной операции НАТОвских спецслужб на территории нашей страны» я дізнався, що затриманих в Середівці італійських водіїв-далекобійників, що приїхали таки по свій причіп з компресором для якогось сумського заводу, прийшлося відпустити під страхом міжнародного скандалу й реальною можливістю розірвання надзвичайно вигідного для московських чиновників вартісного договору про співпрацю між сумськими машинобудівниками та якимись там італійськими фірмами. А радіозакладка, яку ми знайшли, так і не була прив'язана до когось конкретно, й не було доведено, що її використовували з підривною метою. Також було сказано, що ми повністю провалили операцію, не провівши повну розробку підозрюваних з конкретними іноземними іменами та прізвищами (про таких я чув уперше) й не завербувавши в їхніх лавах свого надійного джерела інформації, що наше командування здебільша нами не задоволене, одначе з огляду на наше завзяття, відданість і старання, а також здобутий контррозвідальний досвід, усю нашу групу представлено до відзнак. Так якомусь полковникові, про якого я почув уперше, було надано звання генерала, того полковника, що його лиш раз бачив у будці з автономним опаленням у кожусі та валянках, нагороджено орденом «Червона зірка», а далі було перераховано з десятків прізвищ людей (серед них і мого однокашника капітана Володі Павловського), яких було нагороджено медалями «За бойові заслуги», й уже наостанок іще десятків зо два прізвищ людей, із яких моє було передостаннє (останнім був наш водій сержант Грицько), що одержували від «Родіни» грошові винагороди розміром від 100 до 40 радянських «дерев'яних» рублів.

Після наради до мене підійшов Володя Павловський і запропонував:

— Махньом не глядя: твій сороковник проти моєї бранзулетки? — всі, хто це чув, щиро розсміялись.

Потім, пропиваючи в надійному місці мною чесно зароблені сорок рублів, до яких Володя доклав іще щось зі свого «жалування», ми обговорювали цю подію:

— Уявляєш, — казав він, — і це називається «защита Отечества». Були б дурні ті італійці з НАТОвцями, якби дізнавшись, що на їхні голови планується атомна бомба та ще й проводиться генеральна репетиція апокаліпсису, не полізли до нас. Чомусь наші доблесні розвідники, викрадаючи в них практично все, що вони ховають у своїх сейфах, з сорокових років ні разу не добули планів «нападения на СССР». Чому? А тому що немає таких сатанинських планів у нормальних людей. Це тільки в нас із часів «великого» Леніна постійно «совершенствуются планы мировой революции». А головне, чому ми так бідно живемо? Та тому, що ті їхні кремлівські «революционные планы» — це не тільки якісь там невинні папірці та картинки, це ще й багатомільярдні кошти з державного бюджету, це кров, піт і сльози наших з тобою рідних і близьких, це хліб і майбутнє, що забрано в нашого народу...

— А я підозрюю, що планів захисту нашої країни в московському генштабі досі так і не придумали — не було команди. Так само, як і 1941-го, їх ніколи не було.

— Що й казати, — закінчив він, цокаючись чаркою, — одне слово, імперія зла.

СЛУЖБОВЕ ПІДВИЩЕННЯ

Людство завжди мріє про гармонію, про золотий вік, про відповідальних правителів, про досконалий устрій суспільного правління, який є гарант і основа всенародного добробуту й високого рівня життя. На жаль, моєму народові цього не дісталось. Що підліша, нахабніша та злодійкуватіша влада, то більше самовихваляння, позірності, підлабузництва й брехні, серед іншого й на державному рівні. Нікого вже не дивує нахабна брехня в шкільних підручниках, газетах, на радіо, телебаченні. Один брехун змагається з іншим, а перемагає третій, теж брехун. Брехня — це бізнес і великі гроші. Брехня — це спосіб тримати в покорі. Брехня — це золото, зброя та кайдани. На жаль, ми живемо в світі брехні, що називається державною ідеологією. Так було, так є... Невже так буде завжди? Те саме й зі зверхниками. За мою недовгу військову службу в органах КДБ у мене було п'ять начальни-

ків. Двох із них я описую в своїх оповідках, бо вони аж занадто запам'яталися своїм самозакоханим самодурством, нелогічними діями, наказами й... безкарністю. Вони вічні, бо вічна система, що їх породила. Вони потрібні системі, бо вони і є система. Інші три начальники, які пройшли крізь мою службу та життя якось непомітно й тихо, без яскравих споминів, без героїзму, якого в моїй службі, слава Богу, так і не довелось проявити, й без гучних скандалів. Це були звичайні нормальні чоловіки, що попали в начальницькі крісла через елементарний недогляд системи або ж через катастрофічний брак цих самих самодурів, яких, знову ж таки, слава Богу, в нашому житті значно менше, ніж людей нормальних, освічених і відповідальних. Одному з таких начальників, тихому підполковникові Миколі Миколайовичу, я й завдячую своїм підвищенням і тим, що вирвався сам і вирвав свою сім'ю з глухої провінції, та переведенням на службу ближче до столиці. Хоча навіщо ображати цю провінцію? Ще Юлій Цезар казав: «Краще бути першим на селі, аніж другим у Римі». Та то царі-імператори, нам що до них? Саме йому, Миколі Миколайовичу, я вдячний за те, що своїм переведенням він урятував мене або від в'язниці, або ж і від кулі в потилицю. У наш мирний і тихий час дуже популярні «самогубства» та «автомобільні катастрофи» за участю осіб, «наближених до імператора», що страждають на докори совісті, моралі чи честі, та коли вони уникають цієї долі, то потім проклинають своє колись сите життя десь у сирих в'язницях в оточенні осіб, цією ж таки совістю, мораллю й честю не надто обтяжених.

Микола Миколайович з'явився в Згурівці через рік після Чорнобиля, коли наш край було вже остаточно визначено як місце переселення сільського населення Чорнобильського району й почалося масове житлове будівництво. У район потягнулася будівельна техніка з промислових осередків Запоріжжя та Дніпропетровська, наїхало будівельників, заробітчан, іншого потрібного й непотрібного люду, одразу на дев'яти будівельних майданчиках розпочалося будівництво тисяч стандартних будиночків сільських садиб. Населення району практично миттєво зросло більше ніж у півтора рази, відповідно зросло й навантаження на всі районні служби – від комунальників до торгівлі, від зв'язківців до побутовців.

До речі, коли я ще навчався в спецшколі КДБ, якось на семінарі в полковника Артура Вікторовича Чортко, на той час нашого улюбленого викладача й одночасно політичного оглядача московської газети «Правда», а трохи згодом професора Колумбійського університету в США й, знову ж таки за сумісництвом, політичного оглядача тамтешнього солідного видання «US news and world report», ведучий поставив нам запитання – до якої сфери суспільної діяльності можна віднести службу держбезпеки? Це все-таки не оборона, бо воює більше зі своїми, це й не правоохоронний заклад, бо більше практикує беззаконня... Після палких дебатів ми дійшли до висновку, що КДБ – це все-таки сфера послуг. Послуги ми, бачте, надаємо рідному суспільству, ставлячи його раком.

Та вернімося до Згурівщини – частини Яготинського району, яка колись у якісь лихі часи вже була районом, і яку на найвищому рівні (без жодних там дебатів у Верховній Раді – золоті часи!) вирішено було знову зробити районом з організацією повноцінного райцентру в містечку Згурівка. Ну а якщо район, то перше – райком, друге – райвиконком, потім ще райміліція, райпрокуратура й ще не раз рай-, аж до райвідділення КДБ. Відділенню, зрозуміло, потрібен начальник, а це вже солідна посада «цілого» підполковника. Отак у нас і з'явився Микола Миколайович поспіхом, галопом, з недогляду. Був, однозначно, не самодур, бо читав книжки, думав, сумнівався і... боявся. Як усі нормальні люди.

Роботу ми почали із забезпечення всіх наявних, зокрема новонароджуваних, районних служб контррозвідувальним обслуговуванням, перевірки кандидатів на відповідальні посади, які посунули сюди хмарою трутнів (добре, що сам Перший дав чітку вказівку – без зауважень КДБ райком ніяких кадрових рішень ухвалювати не буде).

Ми були раді: чого б його й справді нам не «прокинути» кандидатів по оперативних обліках, довідкових картотеках та інформаційних масивах, не запросити про них думку колег по їхніх попередніх місцях роботи. Та ба. Перший, схоже, був аж занадто недосвідчений. Йому просто здалося, що з КДБ можна погратися, та коли ми на **кожного** його кандидата стали видавати те, що нам прислали, Перший, та й весь райком, «спікся».

Нам з Миколою Миколайовичем однозначно стало ясно, що кадрова політика будь-якого райкому – це святая святих, що туди не вільно пускати нікого, навіть КДБ, бо саме там закопано відповідь на будь-яку корупційну схему. Наші здогадки підтвердила раптова поява в нашій глушині самого нашого генерала, який тихо й без крику пояснив нам, що на військовій службі головне це триматися подалі від начальства та якнайближче до кухні. І не лізти зі своїми пропозиціями. Річ у тому, що кандидати на районні посади це прерогатива області, а там навіть банківальник не знає, що буде після здавання – покер чи підкидний.

– Не лізьте в райкомівське болото, краще он допоможіть міліції та прокуратурі зарадитися з «чорнобильським» будівництвом: постачанням, забезпеченням і витратою матеріалів. Пройдіться по проектах, фінансах... Не мені вас учить. Як кажуть – фас! – завершив генерал.

Ох генерале, генерале... Краще б він цього не казав, тому що сільське будівництво, на яке, під шумок аварії планетарного масштабу, було кинуте сотні мільйонів необлікованих чорнобильських рублів, перевершувало будь-який клондайк і ельдорадо разом узяті, однак про це тоді ні він, ні ми не знали.

Узагалі-то контролювати таке масштабне будівництво це все-таки прерогатива прокуратури, але наш прокурор, Аїда Андріївна, не завдавала собі клопоту з цим. У прокуратуру вона прийшла з райкому, де пересиджувала свої попередні неприємності п'ятирічної давнини. Пані прокурор була вже аж надто досвідчена, щоб не знати, що це таке – великі й легкі гроші. За таке діставали по голові не тільки прокурори. При черговій нагоді Аїда Андріївна тактовно сказала Миколі Миколайовичу, що генерал – це добре, але він далеко, і в таких справах щоб ні на нього, ні на неї не розраховували – вона все-таки жінка, у неї сім'я, діти та інше. Мовляв, хлопці, я за вас, і навіть, можливо, в чомусь та й допоможу, але голову свою не підставляю.

Місцевий міліційний начальник – той «рад старатися». Як начальник, він ще молодий, йому здавалось, якщо на його боці й КДБ, то руки розв'язані. «А навіщо нам прокуратура? – самовпевнено заявляв він. – У мене он які слідаки – орли! Утруть маку будь-кому, й не сумнівайтесь».

Утім найстрашніше, що ми самі усвідомлювали – найслабшою ланкою виявились саме ми, адже контррозвідка – це все-таки не слідство, в яке ми поринули з головою. Проте, як кажуть, «блажен, хто вірує».

За тиждень ми перенацілили нашу агентуру, придбали ще кілька агентів (якщо бути точним – кандидатів на вербовку): одного – досвідченого будівельника, другого – фінансистку зі стажем. А ще ми мали в своєму розпорядженні двох старих міліціантів-дільничних, які формування на їхніх землях цілого райвідділу міліції з якимось там начальником сприйняли за особисту образу. Я давно був з ними в приязних ділових стосунках (так званому «оперативному контакті»), вони радо допомагали мені в роботі «по іноземцях», далекобійниках і «вошивій інтелігенції», проте на «свою територію» не пускали. Мовляв, ловіть собі шпигунів на здоров'я, а тут ми самі якось зарадимося. От саме один з них, Мишко Євтушенко, і став ключовою фігурою в цій історії. Та, власне, й історії тут ніякої не було. Не було планування операцій і комбінування агентурою. Не було й самого слідства. Просто коли я підкотився до Мишка, той відразу поставив умову: на своїх стукати не буду, а на райкомівських – віддам усе, що маю. Умова – реалізація одержаної інформації. Після залагодження формальностей старший лейтенант міліції Мишко Євтушенко видав нам «бомбу».

«Бомбою» була солідна добряче пошарпана тека з оригіналами товаро-транспортних накладних і дорожніх листів автомобілів, які майже щодня везли в район газові плити, балони та холодильники для сотень будиночків, що будувалися. Везли дефіцитну плитку, кераміку, фарбу тощо... І все це частково перевантажувалось, а інколи й прямим ходом ішло... наліво. За всім цим стояли спритники найвищого в районі рангу на чолі з... Першим – тобто першим секретарем місцевого райкому партії.

Перехоплення й перенаправлення десятків вантажівок з цінностями вимагало солідної та чіткої організації, а будь-яка організація неможлива без документації, й таку «бухгалтерію» вели тільки перевірені та особливо надійні люди. Мишко ж не просто дав точну «наводку», а й особисто «завербував» центральну фігуру, за сумісництвом свою куму.

В отриманій теці також були ще й пачки розписок (бо, бачте, вони одне одному ще й не довіряли). Перевірити наданий фактаж було справою декількох робочих днів, і ми з Миколою Миколайовичем порівняли здобич Мишка-дільничного з раніше одержаними нами даними на районних кандидатів, які все ще надходили на замовлення того ж таки Першого, та які накопичував мій запасливий начальник до кращих часів. Саме кандидати Першого на ключові районні посади й були ключовими фігурами в грандіозному розграбуванні бюджетних коштів, виділених на облаштування постраждалих від Чорнобиля. У нас було все: їхні близькі й далекі контакти, домашні та службові адреси до Згурівки й після, усі можливі телефони – порушуй справу, встановлюй прослухівку й документуй... Іти з цим до прокурора – значить засвітитись. До місцевої міліції – те саме. Величина грошових сум була така, що ставало реально страшно не тільки за свої життя, а й за життя своїх рідних, а нахабність, «криша» й безкарність фігурантів вражала. Ясна річ, за згурівським Першим стояли ще вагоміші постаті, бо навряд чи його влади було б досить для організації такої афери. Ми вирішили на якийсь час «залягти», поки Микола Миколайович на найвищому рівні не «прокачає» ситуацію.

Однак Мишко Євтушенко чекати не збирався. Він щодня мене бомбував – дзвонив, перехоплював на вулицях і в навколишніх селах, заїжджав до мене додому й навіть приходив у відділення. Дільничним він працював уже років з десять, дев'ять із них – повноправним хазяїном району, а тому звик. Звик не ховатись, не кланятись, звик брати на себе будь-які, навіть не властиві міліції, повноваження й нести за них повну відповідальність. Одного разу він навіть приймав пологи в жінки, а про отелення в корів, то нічого й казати. Коли Мишко поруч – буде допомога, або ж її ефективна організація. Це якраз той рідкісний і винятковий випадок, коли влада не розбещує, а окрилює. Якби Мишко був Першим, або й, як пофантазувати, президентом держави – о, тоді й справді настали б золоті часи. Коли ж я почав йому доводити, що в нашій діяльності потрібна технологічна пауза, Мишко мені чомусь не повірив. Даремно я його переконував, навіть організував зустріч з Миколою Миколайовичем. На жаль, навіть мій шеф супроти Мишка виявився безсилим: ну не давити ж на

нього через його міліційного начальника. У підсумку Мишко образився й затих.

А тим часом Микола Миколайович, ці тижні, пропадав у столиці. Спочатку розвідував, до кого можна зайти, а потім вже й заходив. Нашою метою було порушення кримінальної справи не місцевою районною прокуратурою, а прокуратурою області або й вище. Проте всі розмови закінчувались одним: мовляв, хлопці, ви нам віддайте добути матеріали, а ми вже тут якось самі. Урешті Микола Миколайович погодився. Наступні тижнів зо два ми готували матеріали, адже практично до кожного папірця, що його приніс Мишко, треба було підготувати довідку (хто, що, коли, звідки, яким чином, за яких обставин, свідки, докази). З кожним свідком (а їх набралось вже до півсотні) потрібно було зустрітись, кожного переконати, кожному надати гарантії. І коли все було готово, підшито й складено, раптом телефоном внутрішнього оперативного зв'язку нас попросили передати матеріали нагору без... внутрішньої реєстрації. Це означало, що нас, правильних, відданих і чесних, накрили мокрим рядном і показали, на кого ми насправді працюємо.

Микола Миколайович поклав слухавку й глянув на мене:

– Чув?

– Чув.

– Що будемо робити?

– Здаватись у полон, – невесело пожартував я.

Начальник довго думав, потім попросив у мене цигарку, хоча я знав, що він покинув курити років із десять тому, і вийшов геть. Я залишився сидіти в кабінеті й тупо дивився на стіл, завалений паперами, що достоту коштували мільйони.

Матеріали ми поки що нікому не передавали: тут уже Микола Миколайович був принциповим, мовляв, людина військова, наказуйте – виконаю. З Мишком же я зустрівся наступного дня й терпляче вислухав усе, що він думає про мене особисто, «сране» КДБ, комуністичну партію та радянську владу. Шити йому антисоветчину якось не хотілося, та й начальство чомусь теж не наполягало. А ще через день Мишко припер до нас у відділення свою стару друкарську машинку «Ундервуд», що стояла в його опорному пункті з часів воєнного комунізму: «У нас, бачте, ремонт. Коли я віддам її в райвідділ, то назад не отримаю,

знаєте ж бо, які в нас шакали. Ну а вдома діти, вони її швидко «відремонтують». Нехай днів із десять у вас постоїть». Я спочатку був здивувався, проте погодивсь, але машинку в кабінет не заніс, а залишив у коридорчику, попередньо знявши з неї відбитки шрифту.

Тут треба сказати, що описуваний час характеризувався запеклою боротьбою КДБ з усілякими там антисовєтчиками, які тоді полюблили розповсюджувати свої «пасквілі». Однак це була офіційна версія. Правда полягала в тому, що обкоми та райкоми завалювали листи «трудящих» без підпису. «Трудящим» було прикро за бардак, який в країні завела партія, проте сигналізувати верхам вони воліли без підпису. Партія ж боролася з анонімниками. Чомусь нікому не хотілось перевіряти те, що вони пишуть. Ми цькували авторів, які, мовляв, «клеветьуть».

А за день чи два Миколу Миколайовича (ну й мене за компанію як районного опера) запросили до Самого. Товариш Перший, шаркаючи ніжкою, гостинно запросив нас сідати до столу, секретарка вже принесла каву й тихо вийшла, щільно зачинивши двері.

– Дочекались, – задушевно повідомив Перший і показав нам друкованого аркуша, – перша ластівка. Одержав з області. Треба б знайти машинку, а там і автора.

Шеф узяв лист, а я конверт із надрукованою на машинці адресою – і завмерли: машинка, на якій друкувалася анонімка, стояла в нас у відділенні в коридорчику. Це було ясно без жодної експертизи, бо ще недавно я сам знімав відтиски. Поговорили, запевнили, розкланялись. Коли ми вийшли надвір, Микола Миколайович навіть не дивився в мій бік. Він же ж був певен – то все я. І хоч би що йому казав, хоч би що доводив – було б марно. Я б і сам на його місці не повірив.

Так мовчки ми прожили ще днів із десять, які моє начальство провело десь під Києвом, полишивши свої райони на підлеглих. Аж ось до нас надійшов письмовий наказ: «За досягнуті високі показники... капітана... (тобто мене) перевести в Бориспільське районне відділення на посаду старшого оперуповноваженого».

Поки я читав, Микола Миколайович додав:

– До речі, там квартира на тебе чекає, трикімнатна, в центрі міста. Отож вітаю вас, товаришу капітан, з чесно заслуженою майорською посадою.

Вже через роки я зрозумів мудрість мого тодішнього шефа: воювати з нашою радянською системою безглуздо. Вона непереможна. Її можна тільки змінити.

А «подборку» з «бомбою» він (мені так здається) віддав на гору без реєстрації, зваливши несанкціонований збір документів з питань, не підслідних Комітетові, на мене. Утім мене там уже не було. А якщо немає винуватця, то немає й винних.

1973-го перед черговими президентськими виборами команда тодішнього президента США Річарда Ніксона, що балотувався на цей пост удруге, для того, щоб провести несанкціонований обшук в офісі конкурентів, найняла відставних агентів, яких там же затримала поліція (державні спецслужби в солідних державах служать виключно інтересам держави, але аж ніяк не приватним особам, навіть якщо ті є президентами). Щоб затерти скандал, наступного ранку керівник президентської адміністрації наваживсь напямку зателефонувати черговому слідчому офіцерові ФБР з проханням припинити розслідування, на що той, пославшись на норму закону, відмовився.

– Ви уявляєте, що ви тільки сказали? – скипів високопосадовець. – Ви відмовили президентові Сполучених Штатів. Вашій кар'єрі кінець...

Однак, не зважаючи на погрози, розслідування тривало далі й завершилось майже через півтора року гучною та ганебною відставкою президента США в результаті розпочатої Конгресом процедури імпічменту. Навіть перша особа великої світової держави безсила перед суворим законом і демократичною процедурою. Владна система, в особі якогось там чергового офіцера, стала непереборною завадою та призвела до фіаско шахрая в президентському кріслі. Там зовсім інша система й інші суспільні вимоги. Там також є проблеми з демократією, є порушення закону, є злочинність, однак один раз колись давно вибудована самоорганізація влади й правил з цим бореться сама, а цей скандал увійшов у всі світові підручники юриспруденції під назвою «Вотергейтська справа».

ІНДИКИ ДЛЯ ПРЕЗИДЕНТІВ

Узагалі будь-яка одноманітна робота, яку треба щодня робити, набридає, хоч би якою вона була романтичною. Так і для мене «контррозвідувальне забезпечення» Бориспільського району з пошуками та вигадуванням примарних «врагов», з вербовками (так, для годиться) нікому не потрібних агентів, з постійним собаченням із нашим бравим начальником підполковником Петром Михайловичем, вічним комсомольцем і відвертим самозакоханим дурнем, який, либонь, досі, як і тоді, свято вірить у «світлі й непорочні ідеї комуністичного будівництва та пролетарський інтернаціоналізм», давно вже сиділо в печінках.

Віддушиною були літери. Літери – це спеціальні авіарейси високопосадовців, що пильно охоронялися насамперед від народу, роззяв і випадкового населення, бо охорона, щоб виправдати своє недешеве існування, постійно надумувала якісь замахы чи теракти, які, насправді, ні замахами, ні, тим більше, терактами не були й бути не могли. Вряди-годи мене залучали до охоронних навчань, коли наші гебешні «терористи» постійно проходили всі ці охоронні заходи, як ніж крізь масло, успішно завершували свої умовні «теракти», в результаті чого ми всі дружно діставали прочуханки залежно від ролей і посад. Моя ж роль у цих спектаклях була символічно-мінімальна, тому більше ніж «постановки на вид» я ніколи не діставав.

У аеропортівських були ще й інші літери, проте нас, районних, залучали тільки й лише для забезпечення тихого, мирного «проследования» осіб, яких охороняла «дев'ятка», тобто 9-те управління КДБ УРСР, головним обов'язком якої було дбати про комфортне існування лиш однієї людини в Україні – Першого секретаря ЦК. Інші були поза нашою увагою й усередину периметра попадали тільки тоді, коли вони були разом із Першим. В інших випадках – буц і в ряд.

Це вже в наш час осіб, яких охороняють офіційно, стало троє, а як узяти ще й міністрів-депутатів-губернаторів (усе самодурів) та олігархів-скоробагатків, то від самих VIP і від їхньої охорони мерехтить в очах пересічному киянину; саму ж колиш-

ню «дев'ятку» виведено з-під порядкування Служби безпеки (якій, видно, вже не довіряють) в окреме незалежне відомство (Управління державної охорони при Президентові), й керує нею вже не генерал-майор, а сонм генералітетський на чолі з генералом армії (сміх та й годі).

Свого часу Леонід Кравчук своїм вольовим рішенням спротив особисту охорону й навіть їздив простою «Волгою» в супроводі бригади охоронців на червоних «Жигулях» без ніяких там блимавок. А попотіти довелося тоді аналітикам «дев'ятки» й оперативникам-агентуристам, які забезпечували не саме «пересування» особи й трус наближених, а інформацію про ці «пересування» та наближених і організацію «непровокативної діяльності» особи, яку охороняють. Генерал Мудрак, тодішній шеф нашої київської «дев'ятки», щоб захистити від скорочень своїх бійців, навіть збирався до америк вивчати їхній бодігардський досвід. Адже охорона високопоставленої особи від теракту це не охорона її від народу. Це інші завдання, інша технологія та... дещо інші (набагато менші) гроші. А звідси й висновок: що більш недемократична влада, то більш вона корумпована й нахабна, то масштабніша й солідніша охорона, бо вона вже є не чинник забезпечення влади, а форма виконання владних повноважень. Сьогоднішня охорона працює сама на себе. Оце й є справжня та реальна влада.

Кожен говорить більше про те, до чого причетний, або ж про те, що краще знає. За родом своєї служби я майже не стикався з бригадами безпосереднього захисту – тілоохоронцями. Це були люди іншого кола. Ми, оперативники, така собі інтелектуальна еліта спецслужби, працювали переконаннями, умовляннями та «пропозиціями, від яких неможливо відмовитись», що ми їх фіксували в паперах багатотомних справ. Утім спецслужба не могла обходитись без «кваліфікованих ремісників», що не обтяжували себе розумовою діяльністю, а відточували свою кваліфікацію на борцівських килимах, боксерських рингах, стрільбищах чи трасах автодромів. Та якось мені довелося зіткнутися з цією «кваліфікацією», і я одразу ж перестав дивитись на них зверхнім поглядом аристократа на слугу. Одного разу, десь за рік до описуваних подій, я мусив терміново потрапити зі Святошина до Борисполя, а нічого ліпшого за машину «сімки» не було.

– Їдьмо, – браво скомандував я сорокарічному водієві-сержанту. – Години нам досить?

– Цього часу досить не тільки доїхати туди, а й повернутись назад, – відповів водій.

Я скептично поглянув на хвалька.

– От тільки пристебніться, товаришу офіцер, і тримайтеся міцніш. А ще, будь ласка, не заважайте моїй роботі й мовчїть, бо на ваші скигління та благання я не зважатиму, – додав він.

До решти опанував себе, щоб не відповісти на таку зухвалість («Нїчого, – думав я, – ми з тобою ще зустрїнемося»), однак розсудливо послухавсь його: пристебнувся й... Далї здатність думати й міркувати я тимчасово втратив – zostались самї відчуття, а відчував я страх, жах і відчай. Тепер і не згадаю, кричав я тоді, скиглив чи мужньо мовчав. Сїренька непоказна «Волга» з форсованим ролс-ройсївським двигуном летїла вулицями Києва зі швидкістю від 100 до 150 км за годину, незважаючи на жоден світлофор, регулювальника, знаки чи розмітку. Обгїн лїворуч, об'їзд праворуч, помах рукою через відкрите вікно, звертання на себе уваги блиманням фар чи наполегливим звуковим сигналом. За кермом водїй ПРАЦЮВАВ. Ми пролітали за сантиметри від бамперів вантажівок і гаків трамваїв, водїї яких, певно, й не встигали нас обляяти чи й взагалї помітити. Якби не паски безпеки, мене б уже з десяток разів викинуло з автівки, і ще таку кількість разів я б пробив вітрове скло «Волги» власним лобом... Коли ж через двадцять хвилин ми зупинились в аеропорту «Бориспіль», я ще довго не міг одімкнути паски неслухняними тремтячими руками.

– Ти чого так гнав? – спитав я, щоб зняти напругу. – Навіщо марно ризикувати?

– Вибачте, але інакше я не можу. В мене вдома «Жигуль», то я за кермо й не сїдаю – все жінка. Та й не можна менї їздити нормально, бо втрачу «квалїфікацію», а її важко набувати.

Отакї були специ в нашїй спецслужбї, хоча на кожного аса є свїй профї. Кажуть, уже перед самою незалежністю на Бесарабцї, на тому місцї, куди падав погляд гранїтного Ленїна, в момент паузи жовтого світла світлофора зїйшлися лоб у лоб два легковички. Покалїчених і пораниених не було, всї п'ятеро загинули миттєво. У кишнях загиблих знайшли чималенько дивовижних

посвідчень зі справжніми фотографїями власників і мокрими печатками солїдних відомств, однак протоколи про це складати не стали, бо це були двї бригади зовнішнього спостереження. Одна – наша, безпекївська, друга – наших міліцейських колег.

Та повернімося лишень до нашої оповїдї. Казавши далї, портївським і охоронним операм, міліцїї та численним аеропортївським службам цї літери були як сіль в оцї, «вводними», що вносили дисбаланс і плутанину, спричиняючи нікому не потрібні вияснювання, у вивїрений, ретельно відпрацьований графік польотів і приймання-відправлення пасажиро- та вантажопотоків, а для мене це були законні години байдикування. Цї години я мусив стовбичити пам'ятником на площї перед аеровокзалом, періодично вислуховувати доповідї прикрїпленого міліцїйного начальства, що забезпечувало «порядок и спокойствие» на території, яка прилягала до аеропорту. Такий самий «порядок и спокойствие» всерединї портївського мурашника забезпечували своя власна міліцїя та безпека аеропорту, до яких я вже не мав жоднісінького стосунку.

Узагалї коли щось і ставалося, то, як велося, виключно всерединї периметра, навкруги ж був спокїй та мирнота. Треба було тільки слїдкувати (хоч це робили мої міліцїйні підлеглі), щоб наші капосні портївські колеги раптом не винесли до нас, за бордюр периметра, якесь п'яне та аморфне тіло, чи, може, таке, що ще не дійшло, але вже доходило до «потрібної кондицїї». Тодї опікування цим «тілом» геть повністю лягало на нашу службу.

Треба сказати, що законні бездіяльні літерські години я використовував для вивчення портївського господарства, бо менї, як офіцерові КДБ, не боронили вештатись по різноманїтних службах, що забезпечували польоти, а цих служб було безліч, і всї вони мали свою цікавинку для такої допитливої особи, якою насправдї я себе й уважав. Менї подобалося заходити в зали для авїадиспетчерів і збоку спостерїгати азарт і істерику їхньої буденної працї, відшукувати на здоровенних екранах радіолокаторів літаки в зонї аеродрому, споглядати чїтко вивїрену та грамотну метушню інженерно-технічних служб, заправників, маршалів-супроводжувачів, стартовиків, я захоплювався роботою нїкельованого хронометра служб забезпечення політних сніданків, мийників літаків, їхніх салонів і навіть асенїзацїйних

служб. Усе було продумано, розплановано й виконувалось чітко та грамотно, і тільки літер «охораняемого лица» робив усе це гамірним, базарним, лайливим і безглуздим. Зайве, мабуть, казати, що безглуздими й лайливими ці горезвісні літери були тільки всередині аеропортівського господарства. Адже в залах чекання та зонах прильоту-відльоту, де перебували сотні пасажирів, які зустрічали та проводжали, вони були не просто стихійним лихом, а якимось катаклізмом чи й навіть апокаліпсисом, бо всі рейси чомусь раптом на довгі години затримувалися, переносилися й скасовувалися. Навіть тепер, коли чую, що десь щось одночасно й надовго, з різних «незалежних від відповідних служб» причин – значить, «наші» постарались.

На те, що цим нахабно порушуються графік польотів і службові плани, створюються аварійні ситуації на дорогах, злітних смугах і повітряних трасах, гається дорогоцінний час, псується настрої, а то й здоров'я простих людей, «обеспечивающие службы» просто не зважають. Особа ж, яку охороняють, мала бачити лиш чисте на сотні кілометрів від аеродрому небо, пусті злітні смуги, зачищені від народу дороги, улесливі посмішки обслуги та «вірнопідданий» захват супроводу.

Для мене ж ці літерські години були цінними годинами спілкування з колегами, коли чергові професійні дотепні й ласі анекдоти вже набридали й починались розмови «за жизнь и по душам». Саме тут доводилось почути найпотаємніші дрібнички з життя «влассть имущих» від смішних не придуманих випадків до витонченого самодурства, помноженого на безкарне хамство.

Основним моїм візаві-балакуном був начальник агентурно-оперативного забезпечення «дев'ятки» підполковник Михайло Тимофійович. Це не сама охорона, а її розвідка, що вишукує та аналізує можливість замахів, їхні передумови, вірогідних замовників, організаторів та виконавців. І то ще не все, що він був неперевершений дотепний оповідач, за свою більш ніж двадцятирічну службу нерідко сам брав участь у більшості курйозів, які й зобов'язаний був усувати, відвертаючи ганьбу високопоставлених самодурів. Звісно, Тимохеїч, як ми його звали проміж себе, міг і прибрехати, проте робив він це грамотно й акуратно, без накладок і ляпів, і його можна було спіймати тільки тоді, коли цю ж історію розказували вже інші, в іншому колі та

з іншими персонажами. Проте на такому збізі я його впіймав тільки раз, та й його варіант оповіді був значно дотепніший і літературніший, ніж голісінька правда життя, а тому і був він мною прощений.

А ще Тимохеїч знався на наших копчених індіках. Я ж то в Борисполі служив якихось там півроку і якось не брав до уваги, що район має три індічі птахоферми, біля кожної з яких прилаштувались кооперативні «єдинолічники», що спеціалізувались на приготуванні цієї птиці в копченому вигляді. Товар був настільки вдалим, що наші пілоти, стюардеси та їхнє начальство пропонували різним там потрібним їм «спаринг»-іноземцям нашу копченину, як наш український місцевий неповторний колорит. Тимохеїч теж, за родом служби маючи широкі контакти з заморськими бодігардами, не раз згодовував їм наш неповторний делікатес. А щоб вчасно мати копчених індиків у потрібних кількості й асортименті та на потрібну хвилину дня та ночі, він без жодних докорів сумління використовував мене, чому я, звісно, не опиравсь, бо завжди міг легально взяти птиці на одну більше, ніж замовлялось. У ті благословенні радянські часи пустих крамниць і голих полиць (про це вже тепер забули) така доречна «службова можливість» неабияк підвищувала мій особистий авторитет в очах власної дружини.

Якось того спекотного літа під час чергового літера Тимохеїч проговорився, що за доведеними до них планами наше столичне місто Київ включено до об'єктів, які мав відвідати під час чергового саміту сам тодішній американський президент Джордж Буш-старший, що підготовка до його візиту вже почалася на рівні посольств, і вони вже чекають передовий загін штатівських бодігардів, які мають зайти в контакт з нашою «дев'яткою» для забезпечення охорони високих відвідин за узгодженими спільними планами.

І чи треба казати, що тоді будь-які, хай навіть офіційні, контакти між спецслужбами СРСР і США були річчю для нас нечуваною. Узяти хоча б офіційний, під розпис кожного офіцера КДБ, наказ, скасований лиш наприкінці 1990 року, про те, що всі, будь-які, ділові, службові, випадкові чи, крий Боже, сімейні контакти з будь-яким іноземцем мали обов'язково письмовим рапортом доповідатись безпосередньому начальству. А як хтось легкова-

жив це, або затягував установлені для рапорту терміни, – санкції були якнайтяжчі, аж до звільнення. І байдуже про посади й заслуги.

Природно, про майбутні високі візити нікому анічирк, а якщо дійде до діла, то вашого начальника про це офіційно повідомлять. Тимохеїч розповідав, що раз якимось припала йому честь супроводжувати нашого Першого секретаря Щербицького на Генеральну асамблею ООН до Нью-Йорка, й довелося йому тоді особисто заходити в контакт із тамтешніми охоронцями. Був там серед них такий собі сивий афро-американець (боронь Боже, брякнути «негр»), тямущий хлоп'яга на ймення Сильвестр, який знав трішки російську. Працювати з ними було на втіху – щирі, відверті, нелукаві, нічого не приховували, двічі на день подавали в російському перекладі дані про оперативну обставу на об'єктах і трасах проходження, нещадно муштрували місцеву поліцію... От де справжнє професійне використання влади для діла, а не для окомилування. То ми тоді побалакали, поцмокали язиками й розійшлися. Коли це й тиждень не минув, як наш районний начальник підполковник Петро Михайлович із самого ранку алярмовим порядком наказує міліції та всій наявній в районі живій і архівній агентурі місцевій «обкласти» бориспільський базар, бо ж ось дзвонили зверху, казали що прилетіла американська бригада охоронців, відпрацьовує наш аеропорт на предмет прильоту їхнього президента, перемов і прес-конференції в портівській залі офіційних делегацій. Тут Петро роздубівся, мов пухир, і почав нас «накачувати», розмахуючи якимось щойно отриманим папірцем: мовляв, ви ж розумієте, що не охоронці нас цікавлять, а від п'ятдесяти до ста іноземних кореспондентів – усі вони встановлені або підозрювані агенти чи навіть і співробітники спецслужб, ось вже наша розвідка добула з їхнього прес-центру список акредитацій. Далі він почав зачитувати того папірця, сиплячи відомими й знаменитими назвиськами: «Нью-Йорк таймс», «Волл-стріт джорнел», Ассошіейтед пресс, Юнайтед пресс інтернешнл, Ройтер, «Бі-Бі-Сі», Франс пресс... Переривати Петра чи взагалі нагадувати йому, що серйозні світові контори ніколи не поставлять під сумнів свого престижу, що вони ніколи не загравали й не будуть загравати з будь-якими спецслужбами,

було марно. Петро був в ударі. Його пролетарська лють могла навіть передатися нам, якби я не глянув на свого колегу майора Гену, що до цього з десяток років прослужив у Німеччині: його обличчя передавало таку серйозність і відповідальність моменту, що ми трохи не пирснули зо сміху. Після наради Гена тільки й мовив: «А як ще з цим дурнем можна боротися?»

На обідній базар було терміново викликано всю нашу агентуру: виривали навіть із сіл, з роботи, з весіль-родин-хрестин і навіть від надзвичайно святої речі – рибної ловлі. Інструктували, що ось, мовляв, на базар приїдуть із самої Америки їхні шпигуни нібито купувати м'ясо для їхніх капіталістичних шашликів, тож не варто відкидати можливість вербувальних підходів до наших несвідомих громадян, що за якісь там доляри, чи й просто так, можуть випадково видати «страшенну радянську таємницю» про умови відгодівлі наших корівок або птиці. Не знаю, якими словами інструктували своїх «штиків» мої колеги, але я, відчуваючи повний ідіотизм становища, все ж відверто додавав: «Наказ керівництва. Вибачайте, миленькі, але це моя робота, накази не обговорюються».

Базарний день, правда, обійшовся без ексцесів. Із півдюжини американських боїв у однакових строгих чорних костюмах на чолі з нашим розхристаним Тимохеїчем, колоритно гелґочучи та граючись, навмисно плутаючи українські, російські та англійські фрази, купили майже цілу розпотрошену свиню, кілька копчених індиків і купу зелені, затягнули все те в до того не бачений нами джип із червоними посольськими дипломатичними номерами й благополучно відбули «під негласним наглядом» нашої службової «Волги», яка, в особі нашого водія та особисто начальника Петра, «непомітно простежила» за їхнім маршрутом аж до портівського готелю. Ми ж, по змозі непримітно, перехоплювали кожен своїх, щоб назавтра хоч якимись «шкурками» (так ми називали письмові агентурні повідомлення, кількість яких зараховувалась нам як наш бойовий результат) відзвітувати перед Петром про проведення агентурно-оперативного заходу.

Увечері мені подзвонив Тимохеїч:

– Терміново на ранок до вільоту на «Боїнг» треба завантажити з десяток пудових копчених індиків. Уявляєш, той Сильвестр, про якого я тобі якимось розказував, тепер очолює їхню президентську

охоронну службу, не можу ж я його не пригостити. Твій Петро мене вже «послав», і якщо ти не допоможеш, я лишуся без пенсії...

Підполковницька пенсія штука серйозна, щоб отак відмовити, тому я осідлав свого старенького, але ще жвавого «Москвича» та рвонув проти ночі в Головурів (є в нашому районі таке село, яке вдень поголовно трудиться на індичачій птахофермі, а вночі замочує й коптить український колоритний делікатес в експортному виконанні). Появу районного опера в супроводі голови сільради й місцевого дільничного, яких мені прийшлося витягати майже з ліжок, тамтешні жителі після хвилинного ступору (бо саме згадана компанія ще минулого тижня «боролася з розкраданням соціалістичної власності»), знятого пропозицією щедрої оплати, сприйняли з неабияким розумінням – люди ж на роботі, та й ми теж. Рано вранці Тимохеїч радо тис мені руку, дякуючи за порятовану пенсію, обіцяючи обов'язково проставитись на наступному літері.

Незважаючи на ретельно пророблену спецслужбами обох країн підготовку саміту, світові лідери чомусь роздумали їхати до Києва. Якийсь час літери були тільки в московському напрямі, куди чомусь учащати стала наша київська «особа, що охоронялася». Я ж був заклопотаний невідкладними «происками» рухівців, що так недоречно надумали проводити свій з'їзд, на який дружно поперлись усі мої «об'єкти». Треба сказати, що основною моєю діяльністю у відділенні була протидія «українському буржуазному націоналізму», який останнім часом розрісся, як на дріжджах, і за який всім відповідальним за цю так звану п'яту лінію, й мені зокрема, завдавали таки добрячого гарту. Потім я був неабияк заклопотаний «підготовкою спільних з портівськими безпековими й міліційними силами агентурно-оперативних заходів з протидії очікуванім рухівським провокаціям у Бориспільському аеропорту під час транспортування для перепоховання останків засуджених радянським судом націоналістів Стуса, Тихого й Литвина», а там було ще щось надважливе, що й не запам'яталося...

Урешті Тимохеїч так і не дістав можливості проставитись, а я, відповідним чином, втратив можливість послухати його чергові побрехеньки під дармове питво. Кожен ходив коло свого діла: Тимохеїч успішно стеріг «тіло», а я безуспішно рятував «систему».

Якось рано-пораненько в мене вдома задзвонив телефон і чарівний жіночий голос проспівав ламаною, але зрозумілою, англійською: «Тут Мальта, Ла Валетта таун порт. Можете говорити, будь ласка». Останнє слово «плі-і-з» звабливо й неприродно витягнулось. Це мене не злякало, хоч і спантеличило. Допіру я проглянув програму «Час», де повідомляли про саміт глав США та СРСР, що проходив на морському лайнері «Максим Горький», який пришвартувався в мальтійському порту Ла Валетта, й зміркував, що Тимохеїча, як фахівця з контактів із їхніми бодігардами, могли залучити до цієї історичної події. Далі в слухавці хряпнуло й протріщало вже щось наше, рідне, бо моя слухавка була вже з нашого, вітчизняного боку, й бадьорий голос Тимохеїча владно віддав команду:

– Володю, через чотири години у вас у Борисполі буде московський борт до Мальти, сяде спеціально по твоїх індиків, отож, друже, не підведи, організуй з десяток, чи то пак із дюжину, потутешньому.

– Тимохеїчу, а там часом не було команди на особистий супровід стратегічного вантажу, а то я б із превеликим задоволенням, – пожартував я, плекаючи занадто слабку надію, аж раптом згадав, як ще вчора ввечері мене «накручував» Петро на проведення чергової надтермінової вранішньої публічної «контррозвідувальної антирухівської комбінації», й мовив: – Алло, алло! Вибач, але я не можу, бо з самого ранку «задіяний». Ти ж знаєш Петра: боюсь, я з ним не домовлюсь.

– Давай дуй у відділення, й поки ти туди доїдеш, Петро дістане відповідні інструкції. А ти з відділення віддзвонись сюди по вертушці – ось номер, – і він продиктував лише чотири цифри, яких, видно, було досить, щоб обізвалися в оточенні Самого.

Коли я приїхав на роботу, Петро вже в своєму кабінеті готувався надати нам чергові ЦУ (ценные указания) до напередодні затверджених генералами планів протистояння рухівській «сваволі». Я почав був казати йому за Тимохеїча й Мальту, та куди там:

– Мать-перемать, що важливіше?! Злигався з піжонами з «де-в'ятки», а тут голота до влади рветься – і слухати не хочу!

Скидалось на те, що очікуваного дзвіночка з Мальти по вертушці ще не було.

– То дозвольте хоч повідомити про зрив, у мене ось номер вертушки, Тимохеїч жде...

Тут Петро вже не витримав і розрядився громом-блискавицями, мовляв, салага, прослужи з моє: бач, уже рветься до особистого начальницького зв'язку, а тут справи такі ж самі державні, – нічого, переб'ються й без нашої обжиралівки. У кабінет потихеньку почали заходити інші опери, розсаджувались і прислуховувались до Петрового монологу, намагаючись зрозуміти, в чому ж тут річ. Петро притих. Нарешті усі в зборі, наш підполковник урочисто підвівся й зачав промову. Він щось там говорив про історичну важливість моменту, що або зараз, або ніколи, або ми їх, або вони нас. Це було відверто нудно, і я вже приготувався бути цього дня публічною мішенню кривих поглядів і недоброзичливого шептання за спиною, яке давно звик не помічати.

Коли завдання було поставлено, ролі розписано й усі непередбачені випадки передбачено, пролунав мелодійний дзвоник вертушки.

– Ось бачте, ще й на світ не зазоріло, а Київ уже турбується, – Петрове обличчя виражало почуття готовності виконувати «государеві» справи.

Дзвонили й справді з Києва, й з того, що Петро мимохіть почав чемно вставати, було ясно, що телефонує сам генерал. Лице начальника стало мінятись, воно раптово зморщилось, зіщулилось, почервоніло й нарешті, перекошений і переляканий, начальник поманив мене пальцем і мовчки передав слухавку телефонного апарата закритої, суворо шифрованої і таємно кодованої переговорної системи, на диску набірника якого сяяв золотом герб СРСР, і мовив кволим голосом: «Це тебе».

Мені ж «по высочайшему велению» було наказано забрати в Петра його службову «Волгу», їхати в село (мовляв, яке ти там сам знаєш) і доставити на спецборт стратегічний спецвантаж відповідних кількості й асортименту. «За якість спецвантажу відповідаєш головою: все має бути зроблено на найвищому рівні; не забудь пакування, й неодмінно модернове, звернешся до портівської безпеки – вони будуть в курсі. І не спіши там, якщо буде треба, літак затримують».

Я вискочив з кабінету, намагаючись не дивитись Петрові в очі, проте дивитись там було нікуди, бо начальник вже уважно розглядав на своєму столі якісь дуже важливі таємні папірці.

А Тимохеїч усе-таки дотримав слова й проставився, та так, що нас із ним, не зважаючи на наші солідні ксиви, мало не затягнули до місцевої буцегарні. Утім то вже зовсім інша історія.

ІТАЛІЙСЬКІ КАНІКУЛИ

Радянське суспільство – замкнута система, що живе у «ворожому капіталістичному» оточенні. Так протягом десятиліть учили нас класики марксизму-ленінізму та кремлівська пропаганда. Однак у 80-х «визначальних і вирішальних» роках у це вірили тільки штатні агітатори, та й то не всі.

Партійці, офіцери держбезпеки, якщо не брати до уваги нечасті обов'язкові професійні тренінги, взагалі-то були звільнені від агітаційно-пропагандистського «промивання мозгов», яке називалось партійним навчанням. Однак до служби, ще будучи комсомольцем, а потім кандидатом у члени КПРС, я намагався не пропускати цих партійних посиденьок. Не гребував і вивченням наукового комунізму, де вишукував цікаві та достоту унікальні речі, що стосувалися пояснень «переваг» комунізму над капіталізмом. Іще в інституті, пам'ятаю, залюбки брав участь у диспутах на такі щемливі теми, як «чому автомобіль в Америці дешевший за автомобіль в СРСР», або «розвиток робітничого руху в капіталістичних країнах». Заглиблюючись у глибини теорії, бачиш незіставність і нестикування теорії та практики, які офіційною пропагандою відверто підтасовуються. Мабуть, не диво, що саме теоретично підковані знавці наукового комунізму пізніше ставали першими викривачами злочинів більшовизму та переконаними антикомуністами.

Саме ці диспути та постійні порівняння відповідей на них кремлівських маразматиків з коментарями «ворожих голосів» формували протестну свідомість мислячої частини радянського суспільства. Я також розумів різницю між такими, як сам, і людь-

ми, яким бракує бажання думати. Скажімо, перед самим новим 1980-м роком було оголошено про введення «обмеженого контингенту» радянських військ в Афганістан. Колектив, у якому я мав щастя тоді перебувати, з тривогою сприйняв це як початок великої біди, а ось мої товариші робітничих професій, навпаки, сприйняли це захоплено, зі щирим задоволенням, ентузіазмом і «трудовим підйомом».

Це потім, через роки, коли цю біду вже неможливо було приховати, невдоволення міжнародними діями вождів додалися до загального невдоволення радянською системою, а тоді...

І тоді, й тепер була й буде різниця в розумінні суспільних ідей, ідеалів і завдань. Різниця в поглядах еліти й простолюду. Завданням еліти завжди було лідерство. То хто й до кого повинен дослухатись: Сахаров до Горбачова чи навпаки? Чи ж хто з тодішніх владарів дослухався свого часу до слів генерала Петра Григоренка, дисидента Валерія Марченка, поета Василя Стуса, журналіста В'ячеслава Чорновола? Кому тепер соромно, що ми, як барани, аплодували відвертій маячні Брежнєва, Суслова та Щербицького? Кому тепер соромно за наших нинішніх вождів? За тих, що наші ідеали, розсварившись, зрадили, й за тих, що їх відверто зневажають?

Боже, як легко можна маніпулювати суспільною думкою. У ті часи протестні думки піддавалися остракізмові так само, як і 37-го, коли одурманені з ентузіазмом голосували за розстріли «зрадників батьківщини».

Це нині ми можемо говорити на такі болючі теми, а тоді... Тоді на сторожі стояв КДБ, який спрямовував свою агентуру на негласне виявлення носіїв «неправильних» думок, їхню оперативну розробку, яка закінчувалась або їхнім каяттям, або ж ув'язненням, або тихим самогубством чи «випадковою, несподіваною» загибеллю.

Звідси й випливало питання, кого ж випускати за кордон: того, хто буде прославлять соціалістичні завоювання, чи того, хто буде «клеветать». Пропагувати соціалізм за кордоном було одним з найважливіших завдань партії, а тому цей процес організовували та контролювали відповідним чином.

За тих часів розповідали такий анекдот:

Запитують американця:

– На якому автомобілі ви їздите на роботу?

– На власному «Форді».

– А на якому їдете до коханки?

– На службовому «Бьюіку».

– Ну а за кордон?

– На орендованому «Крайслері».

Те саме питають у нашого «совка»:

– Як ви добираєтесь на роботу?

– На рейсовому автобусі.

– А до коханки?

– На колгоспному ГАЗоні.

– А за кордон?

– На бойовому танку.

Поїздка простої радянської людини за кордон розглядалась як подія нечувана, туди їздили тільки обрані, достойні й перевірені. Недостойним і неперевіреним довіряли ж тільки танки, на яких треба було «поневолею і пригнобленим» капіталістами тамтешнім робітникам нести «радянське щастя». Тож коли потихеньку почали відмикатись «замки на радянських кордонах», за недостойними, які раптом почали вилазити у вільний світ, треба було встановлювати невисипуще око, роль якого й виконувало рідне КДБ. Певно, що окремі поїздки не проконтролюєш, тут є завжди ризик неповернення, тому відбір «достойників» був якнайсуворіший. А от контроль групових поїздок було поставлено на потік. Офіційно контроль поїздок за кордон здійснювали *ПЕРШІ* розвідувальні служби та відділи, що були в кожних обласних управліннях. Узагалі за задумом вони повинні були вести розвідувальну роботу з внутрішніх позицій. Тобто вивчати прибулих іноземців, посольські й консульські служби, торговельні представництва, туристів і приватно-родинні відвідування нашої держави. Вони жваво плели інтриги, а нерідко й вербували декого з потрібних іноземців як своїх агентів. Одночасно ж брались за розроблення інструктажів і для наших громадян, що виїжджали за кордон. Інструктажі ці передбачали вивідування за кордоном тих чи інших питань, або й секретів, військових і політичних. Цей же «контингент» вивчали й *ДРУГІ* контррозвідувальні служби, які вишукували в ньому ворожих шпигунів. Вони також інструктували тих, хто виїжджає.

Та коли стало ясно, що офіційні службові й приватні виїзди стали використовувати наші рідні, внутрішні «приховані вороги» для втечі з соціалістичного раю, контроль за «виїжджальцями» взяло у свої міцні, залізні руки П'ЯТЕ ідеологічне управління. Саме в них з часів репресій зберігались недобрі традиції недовір'я та підозр до своїх громадян, а причетність до роботи з п'ятої лінії і в самих офіцерів держбезпеки викликала тихе, приховане невдоволення, хоча ця п'ята лінія в роботі «територіалів» КДБ УРСР була профілюючою. Нерідко в приватних розмовах між собою хлопці жалілись на цю «жандармську» роботу й мріяли перебраться у відділи чистої розвідки чи контррозвідки. Однак розвідка – це «блакитна кров», еліта спецслужби. Ці хлібні місця вже давно закріпилися за генеральськими й секретарськими синками, які в своє коло чужаків не допускали, тому нам, сірякам, залишалась робота брудна та невдячна. Ми часто цитували слова Михайла Булгакова, який вустами генерала Хлудова з «Білої гвардії» цинічно запитував: «А вішати? Вішати хто буде?»

У середині 80-х поїздки за кордон вже не скидались на диво, хоч і залишались для радянських людей рожевою мрією. У ті часи туди потягнулись групи військових, технічних і наукових спеціалістів, спортсмени, театральні й концертні колективи, проривалася мистецька богема, за якою потрібен «глаз да глаз». За всіма цими групами й колективами було організовано постійний контроль, у їхніх штатах з'явилися молоді й чемні кадровики, консультанти різних там режимних відділів, які насправді були офіцерами діючого резерву (ОДР КДБ), що контролювали надійність колективів, виявляли імовірних «неповерненців».

Почав розвиватись і організований туризм, який також треба було контролювати. В усіх туристичних групах штатних ОДРів не заведеш, працівники туристичних фірм хоч наполовину й перевербовані, але що таке некерований агент? Не треба бути опером, щоб знати, що саме він, підкуплений, силою чи обманом завербований агент і є першим потенційним порушником. Якщо не втече, то, в кращому разі, стане професійним контрабандистом, а в гіршому (який жах!!!) пропагандистом капіталістичного способу життя. Саме агентура КДБ в «Супутнику» (була така єдина на весь Союз турфірма) під прикриттям своїх же оперів, а часто й без їхнього відома, налагодила майже промислові постачання в

СРСР друкованої, аудіо-, а потім і відеопродукції «антирадянського змісту». Записи «Бітлз», «АББА», «Боні М», класичного джазу, екзотичні тоді еротичні й порнографічні журнали, література ОУН чи монархічного Народно-трудового союзу, емігрантська преса, статті та монографії західних радянологів, заборонені в СРСР книжки...

Якщо на початку туристичної ери, ще 60-ми роками, ОДРів вистачало для супроводу туристичних груп, то вже 80-ми їх спрямовували тільки у великі команди чи колективи, а також подібні до них групи. Робота була як завжди підленька, але можливості малися інші. Можна було контролювати фарцювальників зі всіма фінансовими можливостями, що звідси витікають. Цим словом називали валютних спекулянтів, які в агентурній мережі КДБ знаходили захист від усяюдисущого БХСС. Також у полі зору перебували й валютні повії, яких у всі часи використовували спецслужби як одержувати контррозвідувальну інформацію, так і за їхнім прямим призначенням. 1982-го грандіозний скандал сколихнув наше столичне управління. За подібні «грішки» вигнали з органів і засудили до ув'язнення самого полковника, заступника начальника управління. Подобиць про перемоги над жінками з використанням зелених долярів з дев'ятої статті опервитрат до сільських оперів не доводили. Серед київських оперів також ходили не придумані історії про одного ОДРа зі столичного театру, який за право виїзду на престижні гастролі перепустив через своє ліжко половину кордебалету (хто що робить, той те й має), а довівши цими приставаннями одну з балерин до самогубства, цинічно виправдовувався оперативною потребою придбати спецагентесу для роботи з іноземцями. І єдине, на що спромоглася наша хвальна «кришталеву чиста» інспекція, – це переведення його на іншу, не пов'язану з жінками, оперативну роботу.

Основну ж масу туристів «обслуговували» перші служби обласних управлінь, які для цього самі підбирали своїх оперів. Черга, ясна річ, на «блатну» роботу супроводжувача туристичної групи до капіталістичної країни існувала неабияка. Кожен опер мріяв про цей щасливий квиток, ну а для районного опера це була майже нездійсненна мрія. Нас же навіть у чергу не брали, особливо коли нашим начальником був підполковник, який справжній

кордон бачив тільки на морському горизонті в Криму у відпустці. Однак у будь-якій справі є свій винятковий випадок.

Сільські райони відрізнялись від міських тим, що в нас, бувало, й гній смердить. Утім, як казали ще наші діди, де смердить – там і пахне. Хіба можна порівняти запах крамничної копченини з ароматом свіжини? А якщо до духмяного додати ще й дзвін монет, якщо за свіжину, рибу чи яблука можна ще й не платити – то можна спробувати щось і поза конкуренцією. Завдань собі таких я не ставив, вийшло якось саме собою.

Спочатку начальник попросив відвезти в Київ для «потрібних людей» декілька ящиків яблук. Потім ці люди самі навідалися до мене в райцентр, де раптом уздріли, що дармовими яблуками завідує наш особливо цінний агент, а колгоспною свіжиною – теж агент, тільки вже міліцейський. Позналилися ближче, виявилось – оперативники першого розвідувального відділу, хлопці інтелігентні, ерудовані й тямущі. У чергу на закордон поставити не брались, але при нагоді обіцяли посприяти. Перші півроку чекав-сподівався, а далі й забув. Шпари, як то кажуть, відійшли.

Та ось одного разу, серед ранньої золотої осені, серед запахів яблук, які дозрівали, коли я з якогось села доповідав телефоном своєму шефові, відчув у його голосі неприховану начальницьку тривогу за мій терміновий виклик в обласне управління якраз у розпорядження начальника першого відділу. Назавтра, вже в розвідвідділі обласного управління, мене повідомили, що в зв'язку з тим, що я, як офіцер, який володіє італійською мовою й навіть одержує за це офіційну доплату до заслуженості, мушу підмінити хворого й терміново прилучитись до супроводження групи митців-художників на спеціальний шестиденний науково-музейний круїз у Рим, Флоренцію та Болонью. Інструктаж у другому та п'ятому відділах і ознайомлення з літерними й особовими справами агентів, що їх передавали мені на тимчасовий зв'язок, уже сьогодні, а завтра літаком у Москву знайомитися з групою та одержувати додатковий інструктаж уже від п'ятих служб центрального апарату. Повідомлення було настільки несподіваним і сумбурним, що мені якось не спало на думку доповісти, що доплату за знання мов я одержував іще років зо три тому, коли успішно, хоча б на четвірку, складав річні мовні іспити. Після того ж, як черговий іспит склав на трійку, доплату

було знято, а наступного року я вже й не претендував. Знавці мов розуміють, що це таке протягом років підтримувати належний рівень, не маючи ніякої мовної практики. Та й одержував я ту доплату за знання мови фарсі (персидської), яку вивчав іще в Ташкенті. Однак за брак мовних доплат і за те, що фарсі, м'яко казавши, мало схожа на італійську, я чомусь сказати не встиг. Надія була на англійську, яку знав у межах програми технічного вишу, закінченого, правда, ще раніше. Утім головне – потрапити в Європу, а там якось викрутимось.

Знайомлюся з особовою справою агента «Коструба», якого мені передають на тимчасовий зв'язок. Художник, професор-мистецтвознавець, завербований в результаті реалізації «профілактичних» заходів. За кордон їздив частенько у складі виставкових делегацій та туристичних груп іще до «профілактики». Схильний до фарцювання й контрабанди. Має зв'язки серед української націоналістичної еміграції Канади та Франції. Співпрацю не обтяжується, раніше надавав сигнальну інформацію, до роботи в справах оперативного обліку не залучався.

Швидко біжу у відділ кадрів управління, оформляю відрядження, отримую належну валюту, потім галопом додому, де перелякав домашніх невідкладністю закордонного відрядження (навіть дружина не відразу повірила, що я раптом кидаю напризволяще своїх рідних сільських сексотів для якогось там супроводження гламурно-богемного контингенту в самісіньку Італію).

Вночі не до сну – подумати тільки: вже взавтра я буду дихати повітрям вічного міста й колиски цивілізації. Ранок додає певності: переліт літаком з Борисполя до московського Шереметьєвого, де у крихітній кімнатці відділення місцевої портівської безпеки останні інформування, інструктажі та знайомство з літерними версіями цього маршруту від центрального (московського) апарату КДБ. Тут же від бувалого московського опера, що проводжав мою групу, дістав і житейські настанови туристів-чайнику: «Чудернацькі подарунки з-за кордону не тягни, все купиш поворотітьма в безмитній валютній крамничці аеропорту «Шереметьєве». А щоб на «ганчір'я та брязкальця» вистачило валюти, то в кожному, який відвідуватимеш, музеї купиш по два екземпляри мистецьких фотоальбомів з репродукціями тамтешніх експонатів. Альбоми віддаси мені, за кожен із них

отримаєш по п'ятдесят (!!!) зелених американських «рублів». Разом півтисячі доларів, які (всі) витратиш у місцевій лавці. Додому полетиш без шеляга в кишені, але з мішками іноземного краму. Згоден?» – «Аякже!»

Отже, все нормально: в групі вісімнадцятеро художників і мистецтвознавців з України (переважно з Києва та Львова) з обов'язковим московським агентом. У кожного своя робота: я опікуюсь групою, а він – мною. На чолі – московська мінкультівська інструкторка. Вона ж старша групи, вона ж – наша довірена, що має досвід більше як двадцять поїздок і звикла навіть своїх кураторів з КДБ тримати за підлеглих. Поки слухав її менторсько-зневажливу промову столичної штучки до хохлів-провінціалів (мене вона чомусь за хохла не вважала – кадебіст, мовляв), привезли фельдзв'язком особову справу агента «Фокіна». Справа, щоправда, була з новими палітурками та свіжими білосніжними паперовими сторінками, одначе я не був перевіральник, тож на такі «тонкощі» уваги не звертав.

Досвідчений стукач, якому довіряли «соглядатайствовать за соглядатаями», про що в його робочій справі агента було декілька власноручних хвалькуватих звітів – і стосувались вони подібних поїздок – про роль у них і про його можливості. Здивувала характеристика його основного куратора, затверджена високим начальством, про те, що агент прилучався до виконання завдань і запитів Першого головного управління центру (політична розвідка), – ого! Зробив відповідний запис про ознайомлення зі справою та взяття агента на тимчасовий зв'язок. Власноручний підпис, звання, прізвище й навіть тут легендована посада: оперуповноважений першого відділу київського УКДБ.

У групі два агенти, а також довірена – керівниця групи (про агентів вона не має знати). Інші – «підозрювані». Моя ж легенда – завідувач районним будинком культури з глибинки: хоче – вірте, хоче – ні.

За турботами, інструктажами, справами й довідками, знайомствами та розставаннями пробігає день. Залишаю на відповідальне зберігання своє круте посвідчення (за кордоном ним нікого не налякаєш) і пристаю до вже досить стомленої чеканням, «налітої» спиртним і кавою групи, що розташувалась у залі чекання аеропорту. Вислуховую «накачку» старшої в зв'язку з за-

пізненням (цим вона мене «зашифровувала»), після чого всі дружно побралися до стійки реєстрації рейсу «Аерофлоту» Москва – Рим. У ті «благословенні» часи без Москви ми не могли аж ніяк: Київський міжнародний аеропорт «Бориспіль» власну митницю, прикордонну й карантинну служби мав у такій кількості, що могла забезпечити, мабуть, один або два міжнародних рейси на добу, а, може, й на тиждень.

Залишок дня був приємним: вишколена обслуга красеня лайнера, правування, розгін, зліт, закладені вуха, вода, політний сніданок, газети, журнали, ліниві розмови, вечірня зоря за ілюмінатором, дрімота, знову у вухах заклало і... Ось він, Рим, вічне місто! Приліт, метушня й розміщення в готелі були вже опівночі, а ранок належав мені.

Здавалося, що ранок мій, однак тільки-но ми зайшли в кав'ярню поснідати, старша відразу ж узялась керувати:

– При мене тільки по-руськи, – безапеляційно заявила вона, почувши ненависний їй галицький акцент, що пропливав над столами разом із плямканням і дзенькотом ножів і виделок.

Умить «мої кияни», які до цього жваво спілкувались «на общепонятном», перейшли на літературну українську:

– А невже пані геть тупа, не розуміє мови «братерського» народу? – почулось із-за моєї спини.

– Владимир Николаевич, – це вже вона до мене, – наведіть порядок в своїй групі.

Мені так і хотілось їй відповісти, мовляв, дякую за «розшифровку». Якщо амбітним, навченим і заслуженим указують на їхнього погонича, «завклуба з глухого села», то навіть дурневі стає ясно, хто тут хазяїн. Вирішив не заходити в безглузду суперечку, а дочекавшись старшої в коридорі після сніданку, пояснив, що це моя перша й, мабуть, остання поїздка. І якщо пані бажає їздити за кордон і надалі, то вона має працювати відповідно до інструктажів. Якщо ж у мене виникнуть щодо пані якісь зауваження, то їх обов'язково буде викладено в моєму письмовому звіті, бо я, знаєте, «писучий». Генерали, що їх читають, ридма плачуть. Наостанок додав, що на мене не подіють ніякі столичні впливи, бо далі районного відділення мене все одно не зашлють.

Таким чином «контакт» із довіреною було налагоджено. Тепер лишалось «відловити» для «інтиму» своїх агентів. Професорові

«Кострубу» пощастило переказати вітання від його київського опера в туалеті, коли стояли поруч біля пісуарів, а ось із «Фокіним» мав клопіт. Віч-на-віч якось не виходило зустрітись, а, може, він не хотів попадатись, адже тепер знав, хто я. Та цур їм, тим агентам, коли навколо вирує Рим, і ми рушаємо до Ватикану в знамениту Сикстинську капелу.

Палац для церковних урочистостей, де розмістився цей знаменитий музей, вражав пишнотою, а головне тут (підказали) навіть не полотна, фрески чи статуї, а подвійні гвинтові сходи – єдиний у світі, неповторний архітектурний шедевр. Швидше до нього!

Група розбрелася. Дехто тут уже був, решта про це багато чула або читала... Ось полотно Мікелянджело, ось Караваджо, а це Рафаель... Туди-сюди – лишився сам. Глянув на годинника – до кінця оглядин іще понад дві години, можна розслабитись і помилувати на прекрасне. Залами проходять групи та окремі відвідувачі, зусібіч приглушено лунають чужі мови. Ех, хотілося б якихось пояснень знавця чи гіда. Саме тут узяв мене жаль невимовний: насправді мов європейських я так і не спромігся вивчити. «Як проїхати, як пройти» – хіба ж це знання мови? Щоб отак прилучитись до якоїсь групи й послухати пояснення фахівця – яке там. Засумував. Аж раптом чую тиху вишукано-літературну російську мову. То якийсь статечний, випещений і доглянутий дядечко (зразу видно – не совок), тримаючи за руку підлітка, грамотно розповідав йому про виставлені шедеври. Я тихенько побрів за ними. В сусідній залі до нас пристало ще двоє незнайомців, далі – ще. На виході з музею дядечка супроводжувала вже група чоловік із десять цікавеньких російськомовних «роззяв», які вже на сходах дякували йому оплесками, до яких прилучивсь і я. Такий собі неписаний закон вдячності, про який нам, совкам, невтямки, та якого, потрапивши в це цивілізоване оточення, ми радо й охоче додержуємо.

Тут же в кіоску біля палацу купую фотоальбоми Сикстинської капели. Це вам не те, що в нас. Кожен їхній музей видає якнайповніші, якнайпривабливіші, в найвишуканішому та наймодернішому поліграфічному виконанні альбоми (майже каталоги) всіх своїх виставлених шедеврів, а також тих, що в запасниках. Вони вільно продаються за символічними цінами – купуйте, знайомтеся, приходьте.

Спустившись із захмарних високостей вишуканої культури на площу, оглядаю: наша старша група вже чатує на підлеглих. Приєднуюсь, обмінююся враженнями, рахуємо своїх по головах. Начебто всі зібрались. Рахуємося ще раз: сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять... Двадцятого немає. Чекаємо, ще є час. Поки чекаємо, вирішую провести «інтим» із «Фокіним». Глянув туди-сюди – немає. Ага, це якраз його й ждемо. Зачекали ще якусь хвилю.

– Кого немає? – лунає бадьорий голосочок старшої.

Називаю справжнє прізвище «Фокіна» – Єгоров. Вислуховуємо прокльони старшої на його адресу. Чекаємо ще. Настала обідня пора, в кав'ярні вже нас дожидають. Група вирушає обідати, а я лишаюсь чекати. Ховатися немає сенсу: кому треба, той вже давно знає, хто я, а хто ще не здогадався, тому зараз пояснять.

За якусь годину прибігає посланець від групи, адже у нас у програмі якась там із кимось зустріч. Кидаю все й приєднуюсь до групи, однак настрої закордонного свята вже геть зіпсовано.

Ночувати в готель «Фокін»-Єгоров не прийшов. Десь близько опівночі телефоную черговому в місцеву посольську резидентуру за номером, що визубрив напередодні, мовляв, у нас надзвичайна пригода, зник один із туристів.

На ранок зустрічаюся з місцевим «компетентним» консульським співробітником, доповідаю, що зник агент, якого ще не встиг прийняти на тимчасовий зв'язок. Той поспівчував: буває, не бери в голову, за це вже не розстрілюють, ну а на горіхи дістанеш, переживеш.

Група й далі відвідувала музеї, зустрічалася з митцями, знавцями, хтось там із кимось обмінювався, бігали по лавках, крамницях і супермаркетах, а я ходив, як побитий собака. Старша переживала, що це вже все, це її останній виїзд, більше не пустять. Інші туристи з цікавістю спостерігали за нами й тихенько підсміхалися.

Потім була рукотворна краса Флоренції, затим Болоньї. Щодня по декілька разів мене сіпали ті чи ті «компетентні» консульські й посольські, вимагали пояснень, дій, деякі заспокоювали, а інші заходили в контакт для годиться, мовляв, не ти перший, не ти останній. Я автоматично оглядав музеї, не криючись рахував

своїх по головах, переживав за свою службову кар'єру й не забував купувати альбоми. Шість днів промайнули, як одна мить, і якби не той клятий «Фокін»-Єгоров, кращих канікул не придумати. З Болоньї до римського аеропорту імені Леонардо да Вінчі ми їхали автобусом, здружені прикрістю, як одна сім'я. Наша старша вже не реагувала на галицьку говірку, натомість обіцяла вивчити українську й возити московські групи до Львова, бо закордоння для неї вже закрито. «Коструб» добросовісно постукував на всіх одночасно, теж, видно, перестраховуючись.

Перед аеропортом стояв строкатий і неохайний натовп місцевих хіпі, які чекали на приліт знаменитих «Роллінгів». Коли ми спробували протиснутися всередину, несподівано натовп відринув і просто на мене вийшов Мік Джаггер, обличчя якого за фотографіями я знав ще зі школи. Вважаючи, що я один з його прихильників, він хвацько вихопив один з моїх мистецьких журналів, що стирчали в мене за пазухою, хутко розписавсь на ньому й тицьнув мені в руки. Натовп тут же відніс його далі. Підійшовши до стійки реєстрації, я з цікавістю розглядав несподіваний трофей.

— Продай, дам сто доларів, — почув я. Підняв очі — переді мною стояв «Фокін». — Командире, це добра ціна. — Він чекав моєї реакції.

— «Фокін», мати твою! — зопалу гаркнув я. — Де тебе чорти носять?!

— Єгоров. Я — Єгоров, чого розкричався? Даю двісті. Більше не дам.

— Що двісті?

— Двісті доларів за альбом з автографом Міка Джаггера. Селюк, ти й не знаєш, як тобі поталанило, адже це сам лідер знаменитого гурту «Роллінг стоунз». Жаль, що відлітаємо — усе покинув би заради їхнього концерту.

— У пику хочеш?

— Не хочу, — сказав він, підняв свою валізу й подався до реєстраційної стійки. — Де тут реєстрація рейсу на Москву?

А вже в «Шереметьєвому» мистецькі фотоальбоми в мене, як обіцяли, було куплено за тією ж договірною ціною, долари я «добросовісно» витратив у валютній лавці. Місцеві портівські опери, що садовили мене на київський літак, чомусь заздри-

ли: «Не всім дають таку премію». А коли вже в Борисполі отримував з багажу свої важкі лантухи, чув у потилицю від своїх «підозрюваних»: «Кадебістські крохобори». Утім до «знаків пошани» від народу до представників моєї професії я вже звик і не ображався.

Удома про свою поїздку я офіційно подав рапорт із подробицями, а чи генерали плакали, читаючи мій твір, — не знаю. Про «Фокіна» мене більше ніхто не питав, ніхто також і не пояснив, премію я отримав у валютній лавці чи хабаря. Дивно...

Десь через півроку після поїздки мені раптом оголосили подяку від командування, а хлопці з розвідвідділу пояснили, що про це постарався... «Фокін», який насправді був генералом нашої закордонної розвідки. В нагальних шпигунських справах йому потрібно було терміново пошастати з тиждень Римом як нелегалові, а тому він і придумав таку комбінацію. Ще він просив підібрати собі за опера-супроводжувача якогось сумлінного сільського «лопуха», для якого така поїздка буде першою та останньою, який лютуватиме й підніме справжній, потрібний для легендування розвідника, «гвалт».

А фотоальбом з автографом Міка Джаггера я так і не продав. По-перше, не давали такої ціни, а по-друге, було жалько: на весь наш райцентр лиш я мав такого раритету.

ПАРАЛЕЛЬНІ СВІТИ

Діяльність органів державної безпеки завжди була й залишається утаємничена. Нам пояснюють, що від «врагов», а от я (та й не тільки я) стверджую, що саме вони, «врази», пречудово знають предмет діяльності вітчизняних спецслужб. Справжня утаємниченість потрібна передусім від своїх «підданих». Насправді свідома й освічена частина населення добре знає, або ж здогадується, чим опікується спецслужба, однак переважній частині «посполитих» це невтямки. Принаймі тоді, коли я сам, як мені здавалося дуже розумний, оформлявся на службу в КДБ після років «таємного стажування», я не мав чіткого уявлення

про справжні «цілі й завдання», а також про «форми та методи» діяльності радянських чекістів.

У цивілізованому суспільстві, де влада є на службі в суспільства, також є таємниці, однак ці таємниці мають визначений законом термін давності, а ще діє законна та контрольована процедура «утаємниченості», в яку досить-таки складно (хоча немає нічого неможливого) заховати осудливі дії, проступки, аморальність, а тим паче відверті плановані злочини конкретних владців. У нас же в цьому для «владсть имущих» повна свобода й розв'язані руки. «Утаємниченість» – це можливість бути поза контролем, поза державою та суспільством. Це держава в державі, такий собі паралельний світ суспільних взаємин.

Отже, поставмо собі запитання: що є предметом зацікавленості й контролю з боку спецслужб у нашому рідному суспільстві, яке так «успішно» протягом останніх десятиріч, «розвивається».

У системі держбезпеки всі питання зацікавленості суворо розмежовані відповідно до чинних підзаконних актів, тобто актів, що мають забезпечувати виконання закону, та насправді, вже самим своїм існуванням, схиляють до його порушення в ім'я якихось там «вищих інтересів».

Кожен блок питань зашифровано вже в середині системи. Так під цифрою «1» ховається закордонна розвідка, все, що з нею пов'язане й усе, що її забезпечує. Цифра «2» означає власне контррозвідку, тобто все, що ініціює, організовує та сприяє виявленню та знешкодженню інтересу чи протиправних дій з боку закордонних «партнерів». Це стосується як закритої інформації, так і політичних, технологічних чи наукових секретів, політичної зацікавленості й забезпечення власної діяльності владців і спецслужб. Третій («3») напрямок діяльності спецслужб – це військова контррозвідка, тобто забезпечення охорони власних збройних сил від різноманітного впливу іноземних держав. Військова ж розвідка не є предметом діяльності вітчизняних спецслужб, а забезпечується самими військовими, завдяки існуванню в армійському господарстві власного розвідуправління, діяльність якого поширюється й на можливі в майбутньому театри військових дій та на військові стани передбачуваного супротивника. Далі йде цифра «4». Це так зване контррозвідувальне забезпечення діяльності вітчизняних, серед них закритих і урядових,

інформаційних мереж, засобів зв'язку, транспорту, шляхів сполучень тощо, а от «6» – це аналогічне забезпечення протидії внутрішньому безладові та світовій конкуренції на вітчизняну економіку, її секретів та пріоритетів. Далі йдуть допоміжні служби, що забезпечують вищезазначені сфери діяльності. «7» – це так зване зовнішнє спостереження з набором усіх доступних державі науково-технічних засобів. «8» – власні шифрувальні служби, організаційне оформлення та безперебійне функціонування яких і забезпечує реальний суверенітет і незалежність влади й держави. Цифра «9», схоже, нині вже не є актуальна, бо за Союзу вона означала підрозділи охорони вищих посадових осіб держави й забезпечення їхньої ефективної діяльності, серед іншого й забезпечено-комфортного існування як їх самих, так і численних членів їхніх родин і осіб наближених. Тепер цю службу виділено в Державне управління охорони при Президентові, а куди поділи зниклу циферку, даруйте, не знаю. Цифра «10» означає те, без чого спецслужба не є всесильною. Це основа основ, яка за радянських часів була найбільш закрита й оберігалася найдужче. Це найрізноманітніші архіви, інформаційні та оперативні масиви, які постійно поновлюються, накопичуються та упорядковуються. Доступ до них, за наукою, повинні мати лише керівники держави, керівництво спецслужб та уповноважені ними особи. На жаль, нині це вже ні для кого не секрет, що саме ці архівні дані є предметом «крутого торгу», основними замовниками якого є наші колишні співробітники, що «вірою та правдою» працюють на сумнівні й щедро оплачувані приватні охоронні структури, утримувані переважно вітчизняним олігархатом або й справжнім криміналітетом. У такому стані «вражим» розвідкам туди відкрита широка дорога.

Отже, підсумуємо. Що ми пропустили? А пропустили, певніше, відклали наостанок, найголовніше. Під цифрою «5» заховані найголовніші інтереси влади й спецслужби, те, заради чого й було її створено. За радянських часів цей напрям називався «контррозвідувальним забезпеченням протидії ідеологічним диверсіям іноземних центрів та антисуспільній діяльності окремих громадян». Як ми пам'ятаємо, радянська спецслужба була навіть не державним органом, а, відповідно до Положення про Комітет державної безпеки при Раді Міністрів СРСР...

«озброєним загоном партії». Якої? Для тих, хто не знає, поясню: в Радянському Союзі була тільки одна партія, комуністична, яка з власне комуністичною ідеологією мала мало спільного, бо була партією влади, а у влади завжди є інтереси, які вищі за будь-яку ідеологію.

Влада будь-якої держави, навіть най-найдемократичнішої, має й завжди хоче забезпечувати власні (шкурні) інтереси. У тих самих цивілізованих країнах існує спеціальний, законом визначений, механізм її контролю. На противазі інтересів влади й суспільства, що регулюється дієвою конституційною та судовою процедурою, і базується їхня демократія, забезпечення прав людини й той рівень життя, про який ми так мріємо. Як кажуть, демократія – це насамперед дотримання процедури. У Російській же імперії, з якої ми все так хочемо вилізти, існували й досі існують багатовікові традиції владної верхівки нехтувати суспільні закони. І байдуже, як та верхівка називалась: самодержавство, абсолютна, обмежена чи парламентська монархія, політбюро чи адміністрація президента разом з «вірними» народними обранцями.

Та що стосується п'ятого напрямку, він і собі ділився на свої циферки, що означали ті або інші піднапрями протидії чужинській нам ідеології. Уважний читач уже здогадався, що профільним напрямком діяльності українських радянських спецслужб була «протидія буржуазно-націоналістичній ідеологічній диверсії». Про неї вже багато сказано й написано. Не забуду і я про це. Утім був напрям, про який нині сором'язливо забувають згадувати, хоч досягнення тодішніх оперів саме на ньому, як велося, забезпечувало ефективне кар'єрне зростання, що було заповітною мрією практично кожного офіцера. Цей напрям ховався під скромною цифрою «4», або, якщо точно, то «4/5», тобто четвертий відділ п'ятого управління. Напрямок боротьби з ідеологічною диверсією з боку церковників і сектантів.

Одну зі своїх перших вербовок я провів саме в цьому напрямі. Мій кандидат, пресвітер сільської баптистської громади, був чоловік уже в літах і, м'яко кажучи, не дуже освічений. Окрім Біблії, він так і не подужав, мабуть, жодної іншої книги, окрім «Положення про техніку безпеки при обслуговуванні комунальної котельні», в якій майже все своє життя служив кочегаром. Він і не приховував, що від тягот життя, сім'ї та односельців звик

ховатись і в тій таки котельні, й у християнській вірі баптистського спрямування, яку перейняв від батьків. Усе життя він був вірним рядовим членом церкви, однак волею долі та через брак відповідних кадрів на селі, йому випало стати пресвітером – іншої кандидатури просто не було. Мій вербувальний підхід сприйняв як ознаку визнання владою його лідерських амбіцій, що, по ньому було знати, дуже тішило чоловікове самолюбство, тому на співпрацю з органами КДБ він себе давав «уламувати» для годиться. Вербовка була, як то кажуть, для галочки, однак те, що агент був пресвітером, різко підняло мої «акції» в очах не тільки колег, а й начальства.

Якоїсь такої оперативної значущої інформації він не надавав (та й не міг надати, бо що можна розказати про декілька десятків стареньких сільських бабусь та про десяток дітей шкільного віку), однак мною, як виявилось, було закрито позицію, що муляла обласному начальству вже не один рік. Мене відзначили в наказі, згадали на загальних зборах оперативного складу управління, а відповідні управлінські направлінці, офіцери відділення «4/5», стали вітатися шанобливо й за руку. З «молодого» опера я відразу ж перетворився на визнаного «спеца».

З усім тим, лаври не тільки тішать, вони ще й зобов'язують. Виявилось, що в моєму районі, в одному з великих сіл, є незакрита агентурним апаратом ще й православна громада. Там довгий час був досвідчений священик, він же багаторічний досвідчений агент. Однак декілька років тому його переведено до управління обласної єпархії, а на його місце прислали молодого амбітного попа, випускника столичної духовної академії.

Ясна річ, не тільки безпосереднє, а й пряме моє начальство розраховувало на мої нові здобутки. Що робити? Діяти. І я без жодних докорів сумління взявся до справи. Спочатку провів архівне вивчення молодого попа, опитав відповідних колег за місцем його навчання та народження, запитав характеристики особистів з місця військової служби. Тодішній мій начальник незабутній Дмитро Григорович одержував відповіді, що звалися «возами» за великий обсяг тексту, доводив їх відділенню «4/5», потім давав мені для накопичення в «підборці», потирив руки й підбадьорював, мовляв, ось ми покажемо цим направлінцям, що й тут можна братись до справжньої контррозвідки.

Одержані «вози» повідомляли, що «об'єкт» у поле зору органів не потрапляв. В армії він був при кухні, в семінарії теж нічим таким не відзначився: учився, молився, оженився. Походив з багатодітної попівської родини, де сприйняв Христову віру як єдине вартє свого земного існування: ні в жовтенятах, ні в піонерах, ні в комсомолі, а все при церкві, при хорі, при службі Божій.

Глибоко в душі я не був упевнений в успіху, проте навзники не давав і, здуру, забив цю вербовку в план роботи на наступний звітний період як обов'язкову. З усім тим, установлювати контакт не поспішав. Мені дуже не подобались характеристики на нього від моїх рідних міліцейських дільничних: у нього, як виявилось, ні машини, ні мотоцикла, ні велосипеда – весь час пішки по всій парафії, а парафія – майже половина району. Із владою та місцевими господарниками від імені громади спілкуються тільки його старости, він же нікому нічого зайвого, крім «Слава Ісусу Христу», не сказав.

Час ішов, мій шеф Митя став делікатно нагадувати, що вже час братися й за попику, тим більше що в цій частині району агентів узагалі не було. Нічого не вдієш, готую відповідні рапорти, одержую відповідні санкції і... Тут постала проблема: а як же й де його зловити? Кілька днів катався по тому селу на службовій «Ниві й чатував, мовляв, перехоплю. Думав уже запитати направлінців, коли й де їх збирає єпископ, однак начальник уперся, мовляв, вони засміють та й перехоплять готову вербовку собі, відзвітують за неї, нам передадуть готового агента, а ми вхопимо облизня. Ще з тиждень покрутився кругом того села в тяжких роздумах і нарешті відважився – пішов прямо до нього додому. Це я тепер знаю, що такі, на стороннє око, несуттєві дрібнички, як місце першого контакту, вибирають прискіпливо, бо це впливає на тему розмови, її настрій, тональність, а головне, на результат, а тоді... Казати, що мене прийняли багнетами, це не сказати нічого. Подивитись на прибулого гостя вийшла паніматка, а з нею ще зо три старенькі церковні активістки. Про відверту розмову чи вербувальний підхід не могло бути й мови, лишалось тільки виторгувати нову зустріч, проте попик був непохитний: розмовляти буду тільки при свідках. Спіймавши такого облизня, довелось задкувати.

Начальник, як на диво, тільки поспівчував, проте нічого путнього не порадив і не додав, окрім того, щоб зайти при нагоді до

направлінців – може, що й розкажуть. У четвертому відділенні 5 відділу обласного управління мене зустріли з філософським розумінням:

– По-перше, з'ясує, чи потрібен він тобі. Якщо це чергова галочка, відступись. Завербувати його завербуємо, відзвітуєшся, а далі? Що він даватиме? Те, що й твій підстаркуватий баптист? – почав бувалий опер у званні підполковника.

– По-друге, з'ясує рівень його віри, – провадив далі молодий майор з університетським значком на лацкані. – Якщо він справді «від Бога», якщо не має меркантильної жилки – відступись. Таємниці сповіді нам ні до чого, та й чи буде йому відкриватись якась там жіночка про те, як і з ким згрішила. Віруюча людина, тим паче батюшка, – це людина не від світу цього. Такі живуть не серед нас, а в якомусь незбагненному (для нас) паралельному світі. Для того, щоб такого зрозуміти, треба самому таким стати. До речі, а ти сам хрещений? А в церкві коли-небудь був? А чи знаєш ти, що це таке духівник і порадник? Для того, щоб працювати з таким «контингентом», треба не атеїстичну літературу читати, а духовну. Спочатку хоча б Біблію.

– А де ж її взяти?

– Правильно, от там і візьми. І ще пам'ятай, цей «контингент» сам факт вербовки сприймає як великий гріх. І не просто гріх, а гріх відступництва, гріх зради своєї віри, своїх переконань. А ще вони на будь-який свій крок, тим паче такий, зобов'язані, та й звикли, просити благословення. Тож будь готовий, що через усі обіцянки нікому нічого не казати він переступить з чистою совістю, бо благословення його панотця-духівника для нього вище за будь-які обіцянки та клятви.

Біблію в ті часи, справді, знайти було не просто, тому почав я все-таки з довідника атеїста. Виявилось, що там теж чимало інформації. Хоча б про те, що радянський уряд на чолі з Ленінінм з 1918 року перебуває в анафемі Російської (з 1943 року – Руської) православної церкви, й ніякі обновленці її так і не скасували. Тут же були дані про церковну ієрархію, монастирі, чернецтво, схиму, єпископат, клір тощо. Зацікавила історія православної церкви, тільки відомості про це були мізерні, а більше взяти було ніде.

Стало ясно, щодо цього питання в мене катастрофічний брак елементарної інформації. Товариші по службі, начальство та на-

правлінці тільки відмахувались. Там були інші проблеми й інтереси, а термін вербовки вже підпирив. Аж тут сліпий випадок, або ж церковною мовою – провидіння. Забігаю якимось у справах до місцевого райвідділу міліції, бачу, з кабінету в кабінет ганяють мого попика. Я до міліційного начальника, мовляв, виручай, організуй. Узагалі міліція нам не дуже помагала, але тут така нагода прогнутись і підставити «ідейно-шкідливого ворога», до якого тобі байдуже та який для тебе безпечний.

Попик саме одержував дозвіл на будівництво нової церковної споруди, а за тих часів (за наших тим паче) треба було зібрати цілий віз непотрібних дозволів і підписів практично у всіх інстанціях, які тільки існували в районі. За якусь хвилю попика перейняли в коридорі й загнали в спеціально звільнений пустий кабінет, де були тільки стіл, два стільці, заґратоване вікно, й сидів змучений опер, тобто я.

З громадянином Митрофаном Богодєєвим, так попа звали в миру, ми спілкувались більш ніж три години, що пролетіли, як одна мить. Першу годину мовчав він, а говорив я. Говорив як учили, як знав, як повинен був говорити. Старався, відпрацьовуючи належне, але без надії, що це дасть якийсь прийнятний результат. А от вже наступні дві години я чудував та милував на глибину чоловічого інтелекту, ерудиції, красномовства, доброзичливості й (без пафосу) любові. Ні, він не навернув мене до Бога (моя вища технічна освіта й матеріалістичні переконання, що їх прищепили мені свого часу викладачі-комуністи, опираються цьому й досі), не читав і не тлумачив мені Слово Боже, не сповідав, не причащав, не соромив і не проклинав. Розмова якимось непомітно перейшла на той самий катастрофічний брак інформації, якої я ніде не міг одержати. Він добросовісно, й не жалкуючи часу, читав мені лекцію про історію християнства, походження руського патріаршества, наводив прості, але вражаючі приклади відмінності між православ'ям константинопольським і православ'ям українським і російським. Він це робив невимусшено, з радістю від того, що його уважно слухають, і ще з більшою радістю, що його розуміють. Ми обидва були вдоволені спілкуванням, і тільки одне знання пригнічувало мене: після цієї бесіди я знав напевно, що вербувати його не буду. По-перше, його ніхто й ніколи не завербує, навіть якщо буде заганяти голки

під нігті. По-друге, вербувати його, справжнього, хоча й молодого за віком, людського пастиря було безглуздо, бо він просто й щиро не розумів і не вірив у те, що така людська підступність узагалі можлива. А як можна робити те, в що не віриш, що неможливо й чого взагалі немає в цьому житті?

Декілька наступних днів я перебував під враженням од цієї бесіди. Від планової вербовки, вже не пам'ятаю під яким приводом, якимось відкараскався, а сам дальші роки до переведення з цього благословенного краю завжди викроював собі часинку, щоб просто приїхати в те село й поспілкуватися з дивною, багато в чому незрозумілою, проте непересічною й прецікавою людською брилою. Оце й було тим, що в науці називають духовно-спасительськими бесідами. А на те, що він, настоятель православно-го храму, довгими годинами спілкується з місцевим опером, наш попик просто не зважав. Бувають же такі.

Восени 1990-го український православний світ кипів і клекотав. Ще б пак, наш київський митрополит з рук самого московського патріарха урочисто отримав власноручно підписаний і скріплений всіма церковними печатками документ, «томос», про утворення незалежної в управлінні та автономної Української православної церкви. Цю подію в нашому відділенні сприйняли як належне, в душі тодішньої «перестройки», однак відвідавши давно знайомих керівників в управлінському підрозділі «4/5», одразу ж відчув тривогу та напруженість. Чому? Та тому, що тут сиділи знавці свого діла, аси, які, принаймі самі для себе, вже передбачили майбутній катаклізм. Мою наївну репліку про «братство єдиновірних народів» сприйняли з кривою посмішкою:

– Ти б краще підготував оперативні позиції на цьому фронті. У вас там є амбітний ігумен, церкву буде. За нашими даними, в нього серйозний нелад із Філаретом, от ти його й повивчай, підготуй... Пригодиться. Оперативний процес, він, друже, безупинний, адже ми повинні працювати на випередження.

Ця інформація мене спантеличила. Ні, я не кинувся нікого вивчати, хоча б тому, що церква була в місті, а місто не було «моєю територією». Там працював інший опер, з яким я вже дома побалякав з цього приводу.

— Ні, — сказав він, — ніяких планів щодо ігумена в мене немає, та й шеф нібито про це не згадував. Однак сам знаєш, шеф є шеф. Він теж має агентуру й теж може вербувати.

Нашого настоятеля знало все місто. Він був справжній православний авторитет без ніяких там лапок: душпастир, зцілювач, будівничий, художник, поет, публіцист. До нього люди плином ішли, влада поважала й побоювалась. Лише рік тому міськком партії відмовив йому надати ділянку в центрі для будівництва церкви (чотири місцеві церкви було зруйновано ще в тридцятих, остання, п'ята, впала наприкінці шістдесятих), а тепер на краю міста вже стояли високі стіни найбільшої на Київщині храмової споруди. А ще ігумен, він же місцевий благочинний, тобто старший священник місцевої округи православних парафій, симпатизував рухівцям, виступав за незалежну українську помісну церкву не тільки в своїх публічних проповідях, а й у газетних статтях, радіо- й телевиступах. Тобто фігура не просто помітна. У церковному розколі, що грянув незабаром, він відіграв велику провідну, здебільш так і не зрозумілу тоді широким політично заангажованим масам роль, що викликало сумніви у багатьох його щирих прихильників. Маловірам важко, якщо взагалі можливо, збагнути різницю між вірою та ідеологією.

При погонах я так і не посмів підійти до нього, однак тількино їх зняв, одразу подався до святого панотця. Наші взаємини розвивались на тлі бурхливого церковного розколу українського православ'я, де я, вже чиновник обласної держадміністрації, стояв за київський, а він, рухивець, за... московський патріархат. Дарма що мали різні політично-релігійні вподобання, ми й далі спілкувались, і вже наступного літа він запросив мене з дружиною в одну з головних храмів Києва на власну хіротонію, урочисту всеношну, з приводу висвячення його на єпископа. І досі не можу собі пробачити, що не пішов. Нині по роках уже забулась та якась надважлива причина, що перешкодила мені бути гостем на його хіротонії.

За якийсь час мені випала нагода знайомити уповноваженого Кабміну з питань релігій з новоспеченим єпископом. Зустріч відбувалася в дворі будівництва нового храму, серед куп цегли, вапна, колод, трісок, де повітря сповняв запах свіжовиструганих дощок і дух справжнього українського православ'я. Владика на-

магавсь переконати високопосадовця (й мене заразом), що спроби й намагання подолати всеукраїнський церковний розкол владною підтримкою якоїсь одної православної течії будуть марні. Цього йому не вдалося, проте він неабияк привернув до себе наші симпатії. Повертаючись до Києва в комфортному службовому авто, я почув від урядовця:

— А знаєте, ми сьогодні, здається, мали розмову з нашим майбутнім патріархом.

Далі були вибори, де наш єпископ балотувався в народні депутати, а я був довіреною особою його конкурента. Вибори владика програв, зустрічатися ми стали дедалі рідше, наші зустрічі ставали все сухішими, офіційнішими та менш змістовними. А там його й моя служби розвели нас по різних містах. Ми й досі чимененько переказуємо один одному вітання, подеколи зіздвонюємось, а от бачилися, мабуть, рік чи два тому.

Існує думка, що всі православні єпископи часів СРСР були агентами КДБ, а історія обновленства це тільки підтверджує. Важко таке коментувати, адже московського патріарха Тихона, що не визнав Радянську владу, оголосив анахему більшовицькому урядові та опирався йому якомога, підступно знищили. Кажуть, цьому немає доказів, однак ознайомившись із обставинами його смерті та знаючи «своїх» — не сумніваюсь. А далі... Далі церкві, як суспільній, народній інституції, треба було вижити. Не просто вижити, а бути разом із народом, саме з тією його частиною, яку винищували. Хто, як не церква, міг це зробити?

Якось знайомі направлінці розказували, що коли вербували одного агента з попів, вони, перевіряючи його через іншого такого самого агента, дізналися, що кандидат на вербовку просив благословіння вербуватися в діючого агента. І дістав його. І погоджувався на вербовку. І співпрацював з органами. І служив у церкві Богові та його народу.

То ж чи вина душпастира в тому, що він жив за таких страшних часів, що він переступив через гордість і совість заради віри, не покинув пастви, щоб вижити або загинути разом з нею. Багатьох душпастирів зламали чекісти, проте не всіх. Завжди були ті, хто зумів устояти, й ті, кого вербувати НЕ ПОСМІЛИ. Тому й вижила церква, тому й скінчилась та влада, тому й стали можливими ці рядки, ці роздуми, які, може, комусь і здадуться не вартим ува-

ги скиглінням миршавого інтелігента, що через своє надумане чистоплюйство не спромігся зробити кар'єри в найпрестижнішій і найшанованішій службі нашої такої «вільної, демократичної» держави.

ГОСТРІ ЗАХОДИ

Гострі заходи – це українською. Наведене словосполучення або ріже слух, або нічого не пояснює. Я та моє покоління оперативників звикли називати це поняття російською: острые контрразведывательные мероприятия.

Певно, спостережливому й допитливому читачеві невтямки, як може автор так сміливо, нахабно й, головне, безкарно писати про таке таємне, заборонене й сокровенне, адже всі розуміють: коли людина остаточно звільняється з органів державної безпеки, хоч би хто вона була, хоч би яку посаду обіймала, обов'язково лишає на пам'ять кадровикові розписку про нерозголошення. Невже це зрада державних інтересів? Зрадники були й раніше, утім вони все якось із-за кордону, а тут раптом... Щоправда, моя розписка датована вереснем 1991-го, а проте все одно це ЗОБОВ'ЯЗАННЯ. І не просто забов'язання, а зобов'язання перед державою.

Що ж, поясню. Насамперед держави, перед якою автор зобов'язувався щось там не розголошувати, вже немає. Була... й загула. Але, знову ж таки скаже читач, у тієї держави є правонаступник, бо спеціальною постановою, яку одразу ж за Актом про державну незалежність України 24 серпня 1991 року ухвалив наш парламент, було констатовано, що до ухвалення відповідних законів України діють закони СРСР. Отже, держава має всі підстави позиватися зі мною.

– То й що, – відповім я, – нехай цей правонаступник спробує. Я розкриваю не форми та методи діяльності нашої розвідки й контррозвідки, які, між іншим, добре відомі всім іноземним шпигунам-агентам-резидентам, що сидять у нашій столиці в цікавих місцях. Я розкриваю технологію діяльності радянських (то-

талітарних) спецслужб, що виконували каральну функцію, воювали проти власного народу, пильнуючи інтересів купки нелюдів, які своє нелюдство прикривали комуністичною демагогією. Позов щодо мене був би однозначним доказом правонаступності ідеології радянських спецслужб, що служили не народові, а злочинній владі. Я ж маю надію, що наша українська влада, хоч її й важко назвати власне українською, все ж не є злочинна. Так, до нашої влади я маю багато претензій (а хто з нас нею задоволений?), проте навіть сумнівна особа в нашій українській владі це ще не злочинна влада за своєю природою, як було за советів, коли навіть порядна людина при владі мусила або коїти злочини, або ж, ставши жертвою системи, загинути. І вибору не було.

Ще в передмові до цієї книжки я охарактеризував себе як особу, що досить ґрунтовно, знову ж таки на мою власну думку, володіє питаннями в сфері державних, відомчих, службових чи приватних таємниць. Урешті цими питаннями повинен володіти будь-який грамотний юрист. Однак це в них, а в нас... Почнімо з того, що в нас, за Леніним, держава – це апарат насильства. Леніна вже давно немає, немає й тієї свободо-, людино- та україноненависницької держави, але апарат насильства коли-не-коли застосовують якісь там чиновники найвищого та найповажнішого державного рівня. Зрозуміло, що таке застосування юридично бездоказове, а тому безкарне. Тим і дожило до нашого часу. Приклади? Справа Гонгадзе, автокатастрофа з В'ячеславом Чорноволом, залякування депутата Єльяшкевича чи побиття Подольського, зникнення Бойка, «самогубства» міністрів Кравченка та Кирпи. Усі ці події мають стійкі та явні ознаки спецоперацій. Якби у нас в Україні дійсно була незалежна правова й судова система, то щодо цих подій і фактів провадилися б офіційні незалежні розслідування. Однак, коли виконавча влада може впливати на цю, нібито незалежну гілку влади, то слідство або не провадять, або провадять так, як потрібно певним зацікавленим особам при владі.

То що ж бо за таємниці розкриває ця книжка? Ніяких таємниць. Усе, про що я пишу, ви легко можете знайти в зарубіжних і вітчизняних детективах, відповідній ВІДКРИТІЙ літературі галузевого чи відомчого призначення, не кажучи вже про інтернет. Там у відкритому доступі є ВСЕ не тільки про КДБ, а й про сучасні

діючі спецслужби всіх країн світу. І якщо шпики чи їхнє начальство «змилили» й щось таємне таки «проморгали», воно тут же з'являється в інтернеті вже як «несекретне». Такий закон жанру, такі умови гри: що з воза впало... – ніхто не винен, бо охорона державних таємниць це справа державних службовців, а не відставників-борзописців і голодних газетярів.

Таємницею ЦЕ стало лиш тоді, коли комуністичний тоталітарний режим став широко застосовувати поза- та протизаконні можливості спецслужб і підпорядкованих йому збройних сил для упокорення народних мас власної країни, для репресій, залякувань, депортацій, голодоморів, вибіркового знищення опозиції, неугодних, непокірних і співчутливих. Так, до прикладу, перемогу над збройним «українським буржуазно-націоналістичним» опором великодержавний сталінізм здобув після позасудових ліквідацій і фізичного знищення ОУНівських лідерів, а також після депортації (виселення у віддалені та малозаселені райони СРСР) більш ніж 1,5 мільйона західноукраїнської людності (1944-1950 рр.), яка підтримувала або ж співчувала повстанцям. Це була війна. Агресивна війна. Імперська радянська влада проти українського народу. Війна на упокорення, що сучасний офіційний підручник історії замовчує. І це злочин вже влади нинішньої.

Тримати в покорі переважну частину населення великої країни можна було тільки силою. Силою таємною, підступною, всеохопною, від якої неможливо було захиститися чи сховатись, яку неможливо було ігнорувати. Інформаційним інструментом спецслужб були не тільки агенти чи оперативно-технічні засоби спецслужб, цим інструментом була сама влада: будь-яка сільська рада, парткомітет будь-якого рівня, якийсь непримітний осередок управління будь-яким державним підприємством чи його підрозділом, занюханий кербуд чи житлова контора. Спецслужби були тільки таким собі позасудовим аналітичним органом відмірювання й розподілу покарань, де судова гілка була тільки одним із численних примусових і каральних засобів. Усю цю позазаконну та позасудову вакханалію радянська влада ховала від людського ока не тому, що було соромно (який сором, панове?), а для того, щоб проводити масове промивання мізків, щоб виховувати упокорених у потрібному рабському й «вірнопідданому» річищі, щоб показувати людству, яке стало на шлях цивілізовано-

сті, свою нібито «цивілізованість». Будь-яка влада (якщо вона влада, а не окупаційний режим) виховує ту частину суспільства, на яку можна було б обпертись, якій можна було б довіряти, з якої можна рекрутувати для реалізації своїх сатанинських планів мільйони виконавців, симпатиків та прихильників. І треба сказати, що з цим завданням російська імперська радянська влада успішно справлялась, бо я сам був свого часу в тих лавах і чим до певної міри навіть пишався. Одначе так довго тривати не могло, це був стан «нестійкої рівноваги», порушення якого могло бути фатальним як для владців – носіїв злочинної ідеології, так і для великого народу могутньої країни, що претендувала на світове лідерство. Про це влада знала. Знала не тільки вона, знали мислячі, допитливі та розумні представники упокорених. А ще про це відверто наголошувалося в усіх чисельних школах партійного, комсомольського й агітаційного активів, це було основним предметом, що його вивчали у спецшколах не тільки спецслужб, а й органів правопорядку чи навіть і збройних сил. Нас привчали бути пильними й виявляти ворогів чи тих, хто ворогом може стати або й посприяти ворогові через незнання. Розмови про «світовий імперіалізм» і про «загрозу ядерного нападу» на нас теж впливали, але не такою мірою. Головними були вороги внутрішні.

Основною дисципліною, за якою готували контррозвідників у наших чекістських вишах («осиних гніздах»), була все-таки не розвідка чи контррозвідка, а «захист соціалістичного суспільства від ідеологічної диверсії». До «ідеологічних диверсантів» зараховували не тільки всіх, хто не з нами, а й тих, хто не такий: не «вірнопідданий» росіянин, не комуніст-комсомолец-піонер, не радянський патріот чи не патріот соціалістичної Вітчизни (ключове слово «соціалістичної»). Якщо раптом заявиш, що ти радянський, але Україна для тебе рідніша, миліша й головніша ніж Росія, – ти ворог. Якщо ти засумніваєшся в правильності й правдивості ідей комунізму-більшовизму-соціалізму та їхніх апологетів – ти ворог. Якщо ставитимеш питання щодо ефективності й непохибності радянського суспільного чи громадського ладу, його ідеології чи способу господарювання – ти ворог. Якщо заради наукових, технічних чи гуманітарних досягнень навіть найвищого світового рівня шукаєш можливості їхньої реалізації й знаходиш їх не

у советах – ти ворог, бо як «вірнопідданий імперії» всі свої досягнення, виявляється, повинен долучати до скарбів «нашої соціалістичної Батьківщини». Винахід, відкриття чи досягнення за радянщини можна було використовувати лише «во благо» радянської влади, інакше ти зрадник, знову-таки, ворог. І таких прикладів було безліч.

Тренуватися й наважувати руку до боротьби з «ворогами» ми вчилися за навчальною справою оперативної розробки «Пров». Усі, хто був свого часу причетний до КДБ (а можливо, й тепер в СБУ – про це, відверто, мені невідомо), справу «Пров» знають, як вірні – Біблію. Спочатку нею зачитувались, як супердетективом, потім її марудно вивчали й зубрили, затим аналізували та моделювали на практичних заняттях. І вивчали, поки не набридала. Потім її ненавиділи, а вже тоді, після закінчення спецшкіл, коли тасувати людські долі нам доводилось особисто, її забували. Забували, щоб пам'ятати її фрагменти, щоб автоматично, але непомірно визначати конечну потребу застосувати в своїй діяльності ті чи інші гострі контррозвідальні заходи.

Отже, що таке навчальна справа «Пров»? Це цілком таємний підручник, в якому описано дійсну справу оперативної розробки реального шпигуна, агента ворожих спецслужб Олега Пеньковського. Справа стала навчальною саме тому, що в ході оперативної розробки агента, тобто активного збору доказової бази його злочину негласним способом, контррозвідальні органи КДБ застосували й провели весь відомий чекістській науці комплекс гострих заходів: агентура, підглядкування (фото- та кінофіксація його дій), підслуховування вуличних розмов з допомогою слухових гармат та підслуховування розмов в офісі, перехоплення його телефонних перемов як удома, так і на роботі, перлюстрація поштових відправлень і кореспонденції, негласний автомобільний супровід, фізичне стеження, виявлення міток, закладок, неодноразові негласні обшуки його автомашини, помешкань як удома, так і на службі... А служив Олег Пеньковський не ким-небудь і не де-небудь, а полковником у Головному розвідальному управлінні Генерального штабу Збройних сил СРСР. «Пров» – це скорочено-зашифроване «проверяемый». Навіть уже проводячи санкціоновану генералами оперативну перевірку, «об'єктові» довгий час не давали псевдонім, тому що не вірили в його зраду, в

те, що це насправді серйозно й на найвищому рівні. Я не торкатимуся суті самої справи, яку блискуче описав іще один «шпигун», письменник Віктор Суворов, у книжці «Кузькина мать» (до речі, рекомендую). Автор подає досить несподівану версію «зради» радянського бойового офіцера-фронтовика. Олег Пеньковський, за твердженням Суворова, зайшов у контакт із розвідслужбами вірогідного супротивника, виконуючи прямі завдання заступника міністра оборони СРСР маршала Сергія Бірюзова та керівника радянської військової розвідки генерала Івана Серова. Саме так вони, найвищі керівники радянських збройних сил, змогли переконати військове й політичне керівництво США та НАТО в неадекватності вищого радянського керівництва (Хрущова та компанії), слабкості й небоєздатності військового потенціалу СРСР і тим самим відвести превентивний (на упередження) ядерний удар по Радянському Союзу. Версія оригінальна, що й казати, проте вона (як і все у Віктора Суворова) знов улучила в яблучко. У те яблучко, до якого я свого часу доторкнувся особисто.

Знаючи навчальну справу «Пров» (а от колишній радянський військовий розвідник Володимир Різун, він же письменник Віктор Суворов, про неї й не здогадувався), я пригадую описану в підручнику таємну інформацію, що її передавав Пров-Пеньковський американцям. Це були хімічні формули та кількісні показники наповнювачів і добавок у паливо радянських ракет, а також карти з мітками дислокацій практично всіх наступальних бойових ракетних з'єднань Радянської армії та армій країн Варшавського договору. А ще це були копії розпоряджень радянського уряду й наказів силових міністрів. Якось тоді нам, слухачам-лейтенантам, було все ясно й зрозуміло: ось він, зрадник, здав усе, що міг. Однак коли ми самі почали «прасувати» свої «ділянки роботи», виявилось, що добути потрібну інформацію не так просто. Це тільки в детективах, казках-брехнях і в навчальних справах усі пазли складаються в єдину та ясну картинку, в житті ж так не буває. Добути інформацію, на яку ти полюєш, – річ одна. Інша – добути ту інформацію, яку ти охороняєш. Даруйте, але я сам, офіцер-оперативник столичного управління КДБ, про чорнобильську трагедію від свого командування офіційно дізнався... днів через п'ять-шість після події. Ніхто з керівництва не додумався цього зробити, вважали, що інформації і так досить. А вияви-

лося, що переважна більшість офіцерів управління, безпосередньо не задіяних в аварійних заходах, «випала» з інформаційного поля свого керівництва й потім викручувалась, хто як міг. Це вже пізніше наш генерал звалить свій ляп на свого секретаря парткому. Отже, чуже можна ще якось украсти, а от про своє, без санкцій і дозволів, можна дізнатись тільки випадково. Цілеспрямовано добути інформацію свого відомства – річ неабияк клопітлива. А якщо ця інформація не просто закрита (таємна «С» чи цілком таємна «СС»), а особливо важлива («ОВ» – генеральський рівень) або ж є особливою текою («ОП» – найвищий рівень державної таємниці, до якої допущені тільки президенти-прем'єри та наближені особи), то й взагалі неможлива.

Тому пізніше й виникло запитання: а звідки в кишенях у звичайного полковника, хай навіть і шпигуна такого рангу, копії постанов уряду? А карти дислокацій пускових столів ракетних дивізій? Це ж не його профіль. Його шпигунський профіль – це паролі, адреси, явки, псевдоніми та імена агентури, ключі від сейфів-квартир-автомобілів та пістолети-кастети-презервативи... Так, у його кишенях могли завалятися карти дислокацій стартових майданчиків ракет, аеродромів і військових баз... Але не свої, а армій вірогідного супротивника. Могли бути й копії постанов уряду. Могли. Тільки уряди мали б бути чужими, хай навіть і дружніми. Та аж ніяк не свій уряд.

Олег Пеньковський не міг бути агентом-одинаком, як його подавала навчальна справа, що її цитував. «Об'єкт» справи оперативної розробки «Пров» був не агентом-«кротом», а агентом-зв'язківцем, такою собі передавальною чи з'єднувальною ланкою між кимось невідомим, інформованим і впливовим у Москві та розвідцентрами країн-супротивників. Цей хтось не фігурував ні в навчальній справі, ні свого часу в радянському суді. Цей хтось надовго, на десятиліття, пропав з історії, щоб воскреснути в книжці Віктора Суворова. Чому до цього ми, такі розумні й допитливі, не додумались тоді? А тому що предметом вивчення був власне не «Пров», а численні та різноманітні гострі заходи, підготовка, організація та проведення яких стосувались нас, їхніх майбутніх ініціаторів і виконавців. Ми вивчали інше.

Отже, головне беззаконня спецслужб, про яке ні прокуратура, ні суд, ні громадськість, ні ЗМІ не підозрюють, – це гострі заходи

й спецоперації в арсеналі оперативних підрозділів спецслужб. От, наприклад, оперативно-технічний захід «Т» або «Тетяна». Це відеофіксація. Вона може бути фото-, може – кіно-, а може й – просто для фізичного спостереження під протокол, журнал чи й без нього – як скаже начальство. Приміром, треба провести «Тетяну» певної квартири, звідси питання: негайно організувати спостережний пункт у сусідній квартирі (кімнаті), що має із зазначеною спільну стіну. Як організувати, а ще й залегендувати свою там присутність – ціла справа, яку організовує офіцер або й цілий відділ, і план дій якої затверджує керівник у ранзі, мабуть, не нижчому за полковника.

Інша річ, спосіб підглядування. Можна з допомогою системи дзеркал (потрібно їх встановити, захистити від виявлення, прибрати після використання). Можна через отвір у стіні. Знову ж таки, отвір має бути непомітний для «об'єкта» і його оточення, його слід робити непомітно, беззвучно, без слідів і без наслідків (бажано). Звідси інструмент (спеціальний надтонкий та надміцний свердел та дріль, досягнення вітчизняної науки й техніки, можливо, застосоване в єдиному примірнику), встановлення відповідної мініатюрної камери, з'єднувальні дроти, батареї чи блоки живлення, обслуговування, встановлення фокусів, заміна плівки, касет тощо, їхні перевезення, розшифрування. Потім потрібно ще й демонтувати та винести, так само непомітно для «об'єкта» й оточення, усе це господарство, замести сліди, й при цьому всі мають бути впевнені, що безпекою тут і не пахне. А скільки разів було таке, коли роботу зроблено, все підготовлено, налагоджено й вивірено, а «об'єкт» не з'являється – роботу виконано марно. Або ж, ізнову наприклад, оперативно-технічний захід «С» або «Сергій». Це аудіофіксація. Буває з записом на магнітофон або... Даруйте, тоді магнітофон був вершиною інженерної думки, нічого іншого ще не планувалось. Так, уже існували слухові гармати, що дозволяли слухати надворі на відстані 30 – 40 метрів, але, знов-таки, не гарантовано. Краще було з «жучками» в приміщеннях чи з «жучками» на одязі або в особистих речах «об'єкта». Проте їх треба було комусь таємно ставити, обслуговувати, а потім так само таємно та непомітно для оточення забирати. Щоправда, вже тоді центральний апарат московського центру користувався приладами, які знімали вібрацію віконного скла й відтворювали роз-

мови чи звуки в кімнаті. Кажуть, що захиститись від цього можна, просто відчинивши квартиру. Однак в одному з фільмів вже перебудовчої пори показано роботу цього пристрою, що успішно функціонував якраз при відчиненій квартирі. Можна було б усе звалити на непрофесіоналізм постановників фільму, якби в його титрах не значився консультант, такий собі генерал Іванов. Хто крився за цим прізвиськом, було воно справжнє чи це псевдонім – невідомо. Однак сама наявність консультанта з генеральським званням (а це, на мій упереджений погляд, єдине чому можна вірити), свідчить про фаховість і достовірність показаних фактів. Пересічний глядач звичайно не зважає на такі дрібниці, як, скажімо, консультант фільму «Сімнадцять миттєвостей весни» генерал-полковник Дніпров. Під цим прізвиськом сором'язливо ховався тодішній заступник голови КДБ СРСР генерал армії Семен Цвігун. Самі розумієте, до його зауважень режисерка фільму Тетяна Ліознова уважно прислухалась не тому, що боялась його таємної влади, а тому, що знала: в даному випадку бувалий віл борозни не зіпсує.

Наші ОТУшники відверто заздрили «колегам» з іноземних розвідок, які свої засоби стеження не забирали, а лишали напризволяще (не жалько). То й що, як колись їх знайдуть? Велика річ. Ми ж, радянці, через свою бідність і скнарість, змушені були організовувати цілі оперативні заходи за участю десятків виконавців для зняття та повернення вже використаних технічних засобів. Інколи доходило до маразму з ідіотизмом: коли вже ніяк не вдавалось демонтувати пристрої оперативного контролю таємно, тоді приходили з міліцією (або ж із перевдягненими під міліцію) й нахабно забирали своє. А щоб не попало від начальства, змушували «об'єкта» писати ще й розписку «про нерозголошення».

Існує ще й такий гострий захід, як «Д», «Дмитро». Це негласний обшук. Якщо негласний, то, значить, без вилучень. Просто треба виявити, чи щось є, або що саме. Інколи треба ЦЕ вилучити (поцупити), інколи навпаки, підкласти, підкинути, щоб потім знайти з понятими, зафіксувати в протоколі за підписом прокурора для судового рішення. Тому треба підготувати, відвести зайвих, тварин, якщо вони є, собак, папуг чи котів, які можуть вискочити (або вскочити), коли туди входять чи виходять «наші». А для того,

щоб увійти, треба не забути ключі (поцупити, зробити дублікат), відмичку, або ж зухвало зламати замки чи двері, імітуючи пограбування. А ще не лишити слідів, виявити мітки (волосинки на замкових щілинах, нитки на одвірках тощо), які ставлять у своїх кублах бувалі кримінальні авторитети чи спеціально навчені й натреновані агенти, щоб поставити їх потім на місце.

В арсеналі спецслужб був і поліграф. Так-так, це не вигадка. Пристрій, що відділяє правдиві відповіді від спроби обману. Він існував і діяв ефективно ще за часів совка. Ми, районні оперативники, такого пристрою, звісно, не мали, однак це не означає, що його не використовував Центр проти тих, кого влада вважала реальною загрозою. А ще були, правда, знову ж таки, не в нашому районі, пігулки, які нейтралізують алкоголь. Або мікстури, що розслабляють людський організм до фази глибокого сну. Десь там у бойових офіцерів відділу активних розробок (так називався під час моєї служби найзасекреченіший підрозділ КДБ) на озброєнні малася зброя, що стріляла ампулами з отрутою або надто сильними транквілізаторами, здатними моментально викликати апатію, ступор чи параліч. Ну а якщо помилились-промахнулись-недодивились – передоз і смерть. Пробачте, але ми ж цього, звісно, не хотіли. Також вже тоді були розмови про успішне випробування безконтактного генератора височастотного випромінювання спрямованої дії, який мав такі самі можливості, як пігулки чи щеплення транквілізаторами (тобто миттєво паралізував волю або вводив людину в стан ступору). Уявляєте собі, безконтактно, тобто на відстані. Наприклад, міг діяти з автомобіля, що їде слідом за тим, яким кермуєте ви. Якщо тоді його випробували, то можна припустити, що років через двадцять його могли застосувати для ліквідації В'ячеслава Чорновола чи голови «Укрспецекспорту» (єдиної української «лавки», що торгує танками, літаками й ракетами) Валерія Малєва. (Прошу уваги! Я нічого не стверджую – я розмірковую на задану тему. Можете вважати, що мене занесло, я не ображусь).

Цікава річ, в одному з сучасних американських кінотрилерів показано, як спецслужби відслідковують місцеперебування підозрюваного з точністю до декількох метрів, фіксуючи сигнал його мобільного телефону. Якщо порівняти побачене з розповіддю одного мого знайомого, справжнього діючого шпигуна (не

дивуйтесь, є в мене такий), котрий якось проговорився, що навіть вимкнений мобільний телефон відстежується, то висновок напрошується сам.

Уже тоді на озброєнні спецслужб були технічні розробки, які дозволяли для прослуховування використовувати звичайний телефонний апарат, що стояв у будь-якій квартирі чи офісі в режимі чекання. Навіть якщо телефонна трубка лежала на клавішах апарата, можна було з телефонної станції підключитись до мікрофона й слухати. Це було вже тоді. А хто може гарантувати, що так, як дровотий апарат тоді, не можна використовувати вашу мобілку сьогодні? А коли ми вже заговорили про мобільні телефони, варто сказати, що тепер у спецслужб розв'язані руки, бо вже непотрібно ризикувати, домовляючись із начальником вузла зв'язку, головним інженером і всюдисущою «несвідомою» обслугою про несанкціоноване прокурором підключення до телефонних дротів, кросів, реле та контактів. Розгортай станцію прослуховування (яку легко можна придбати через інтернет – були б гроші) в будь-якому місці, де є надійне покриття мережею мобільного оператора, який тебе цікавить, і нічого не бійся. Тобто перлюстрація вашої електронної пошти або персональних сторінок в соціальних мережах, надсилання, одержання та зміст СМСок, ММСок, телефонних розмов – річ не просто реальна, а й у сто разів дешевша.

Я не хочу згадувати Едварда Сноудена. Він провадив речі за прослуховування американськими спецслужбами ЗАКРИТИХ, ЗАХИЩЕНИХ і ЗАШИФРОВАНИХ ліній зв'язку. Ми ж із вами відкриті всім вітрам. Як сірому захиститись?

Заспокойтесь і не впадайте у відчай, хоча б тому, що спецслужби перехоплюють такий надвеликий масив інформації, що в його потоці просто нереально відслідкувати й виокремити якийсь ваш особистий «грішок». Зрештою шукають не вас, а тих, хто їм цікавий чи на кого вже є сигнал. Ну а якщо вже шукають і слухають вас, то рада на це дуже проста: позбавтесь усього електронного, до кавомолки, праски та пілосмока включно, й не забудьте відімкнути акумулятора від своєї мобілки, – отоді й попотіють нехай.

Утім вертаймося в «благословенні» часи пізнього застою. Про ті чарівні можливості спецслужб ми, тодішні хазяї сільського життя, причетні до всесильної радянської контррозвідки, любили

попліткувати, бо такого в нас не було, а як раптом і траплялось, то тоді приїжджали чужі дядьки, самі все робили, а наша роль була в забезпеченні, легендуванні, прикритті та організації заходів відвертання. Зате наступні п'ять або й десять років ця тема була головною в розмовах «за життя».

Гострі заходи – це простір для творчості, фантазії, це адреналін, азарт, торжество або розпач. А ще це наш бойовий результат, нагороди, зірочки, гордість і хвальба з нашого боку, а також реальні строки ув'язнення, публічні покаєння чи, навпаки, не публічні, й безслідні зникнення, самогубства, нещасні випадки або наглі вбивства «об'єктів», що попались під важку руку радянської контррозвідки.

Було таке і в моїй практиці. Якось прямо на вулиці в Згурівці випадково без підготовки надібую припарковану й запаковану під зав'язку «Сканію» італійських вантажоперевізників. Кругом нікого, окрім молоденького сержанта міліції. Його, як виявилось, залишили сторожувати іноземну машину. Боже, який фарт, це ж можна зараз, одним махом чимось поживитись, адже оперативна розробка «Далекобійник», що її вело наше обласне управління, в самому розпалі, а розробник, мій товариш, капітан Володя Павловський, аж захлинеться із заздрощів і безперечно буде вдоволений будь-яким результатом. Я сержантові під ніс свою круту ксиву-посвідчення, а він мені межи очі... дуло свого пістолета. Я йому: «Зігну в баранячий ріг, погони зірву», а він: «Товаришу капітан, вибачте, я при виконанні». Ну не битися ж із ним на пістолетах посеред Згурівки. Тоді мобілок не було, поки добрався до його начальства... виявилось, що можна було й не добиратись. І в баранячий ріг не скрутив, і погони не зірвав, а вибачився й навіть похвалив.

Отже, для проведення гострих оперативно-технічних заходів потрібно мати «об'єкта» («об'єктів») справи оперативного обліку. У ті прегожі часи другої половини вісімдесятих сільські райони інколи мали «об'єктів». Одного-двох. Наше новосформоване райвідділення в містечку Згурівка з моменту свого створення й аж до мого від'їзду в інший підрозділ (майже два роки) справ оперативного обліку не мало, а тому не мало й «об'єктів».

Гострий захід – це, по-перше, визначення конечної потреби його проводити, по-друге, подання відповідного мотивованого

рапорту самому генералові, мовляв є вороги, треба їх зафіксувати (задокументувати). Отоді, вже з генеральською санкцією, прямуємо у відповідну допоміжну службу й вияснюємо, що в них немає коштів (бензину, мастила, акумуляторів), або ж у ремонті основний пристрій стеження (спеціальний фото- чи кіноапарат, магнітофон чи мікрофон), або ж люди у відрядженні (у відпустці, в декреті, на лікарняному). Якщо все є, то, виявляється, існує черга, бо якраз такий самий гострий захід проводить підрозділ центрального апарату або моторна команда оперів з сусіднього району: до них, бачте, приперся «об'єкт» главку з самої Москви, і його розробка поза чергою. Саме з цієї причини ми не мали ніяких формальних підстав проводити будь-яке оперативне розслідування з залученням допоміжних служб, які могли б професійно провести оперативно-технічний захід контролю чи фіксації злочину або його ознак. Свої масштабні розслідування ми проводили тільки й лише з допомогою своєї рідної агентури. І, знаєте, нічого. Інколи виходило так, що й дух захоплювало в тих самих оперів центрального апарату з ОТУшниками.

Урешті подібне, як мені інколи плачуться колишні колеги, існує й тепер у нашій хваленій СБУ. Тільки заявки на проведення гострих заходів, що їх подає Управління Державної охорони при Президентові України, тобто сучасної охоронки, виконуються без черги. Усі інші – буц і в ряд. Кажуть, що навіть сам перший заступник голови Служби скромно докидається, щоб дати санкцію на ведення якогось нью-йорксько-мюнхенського чи єрусалимсько-пітерського. Про СБУ взагалі розказують такі перли, яких ми в тодішньому КДБ і не уявляли. Ось послухайте.

Відповідний, тобто профільний, генерал дає спецзв'язком начальникові відділення безпеки на міжнародному транспортному вузлі усну команду провести поза митним контролем такого-то паночка з невеличкою валізкою. Начальник відділення слухається, інструктує свого опера та ставить його до роботи. Але фокус у тому, що нині не ті часи. Митники СБУшників уже не бояться, чіпляються. Перевіряють і того паночка та... Ого!!! Виявляють у його невеличкій валізці ще й яку велику, як для самої валізи, контрабанду. Кінчається все це справжнім арештом і паночка, і... опера. Щодо паночка, то його подальшої долі не знаю. Може, й досі сидить, а може, як у нас тепер часто буває, відпустили за дзвін-

ком або ж і відкупився. А от опера... Звільнили з посади й зі служби, як-то кажуть, без вихідної допомоги. І ніхто не заступився. Нехай ще скаже спасибі, що не посадили. А могли б.

Про те, що оперативники української спецслужби, мавши скромну платню, крадуть агентурні справи або й справи оперативного обліку на продаж, я вже писав в одному зі своїх попередніх нарисів. Таке, на жаль, уже й не дивина. Мої колеги по службі, які дослужились в СБУ до нинішніх часів, теж розповідають про такі випадки. Розповідають, правда, на вушко, щоб цей інформаційний витік не можна було відстежити й довести до оповідача. Так один уже поважний полковник, офіцер діючого резерву солідного міністерства, якимось розповідав, що «помаранчевого» 2004-го зі службової потреби знайомився з первинним протоколом огляду місця події «самогубства» одного з міністрів. Застрелився, сердешний. Так от у цьому протоколі фігурувало 12 (дванадцять) кульових поранень. Буває ж таке! Або інший випадок. Один мій однокашник, нині генерал, начальник управління, плакався, що декілька років тому особисто спалював у спеціально для цього призначеній грубці багатотомну справу на одного нині надуспішного й відомого в країні олігарха. Так от у цій справі фігурувало 54 (п'ятдесят чотири!) кончини різних причетних до справи осіб насильницьким способом.

– А як же слідство, прокурори? – упав був у річ.

– Либонь, друже, ти й геть-зовсім стратив нух на «гражданці», – розсміявся однокашник. – Справа ж не кримінальна, а оперативного обліку. Ти мав би пам'ятати, прокурорам таке не показують.

А ще в моїй практиці районного опера був один єдиний випадок перехоплення телефонних перемов «об'єкта». Тоді у нас в райцентрі був «об'єкт» – німецький фахівець на одному з наших підприємств. Якщо іноземець, значить шпигун, хоч насправді річ там малась інакша. Німецькі фахівці намагались запустити закордонне обладнання, яке ми придбали, а воно не хотіло працювати, всі нервувались, ми всіх підозрювали. Вину ж нічию так і не довели, бо справу було закрито: усі наявні в районі оперативні сили та засоби перекинуто на капосних рухівців. Я особисто справу не вів, був «на підхваті»: зустрічав, легендував і селив у готелі працівницю ОТУ, прислану для організації прослуховування. А

ще особисто домовлявся з начальником райвузла зв'язку та з його головним інженером про надання можливості підключити ОТУшників з їхньою апаратурою до лінії зв'язку, якою користувались німці в перемогах зі своєю Німеччиною. Пам'ятаю, як возив магнітофонні касети на розшифровування й переклад із німецької в центральний офіс київського ОТУ, а ще пам'ятаю, що коштувало прослуховування однієї години телефонних перемов аж 400 (чотириста!!!) радянських рублів.

До чого це я? А до того, що нині, як виявилось, всі заслужені рухівці стали колишніми «об'єктами» КДБ: їх усіх «прослуховували», «переслідували», «трюїли», «душили», всім «створювали перепони» й «не давали жити». Шановні панове, я не хочу применшувати ваші заслуги у справі здобуття державної незалежності, але не робіть із тодішнього КДБ всесильної інквізиції. Так, вона такою задумувалася, такою організовувалася. На тому не край, іноді вона була такою, саме нелюдською, сатанинською та людиноненависницькою. Іноді, й навіть досить часто, результатами діяльності були вбивства та смерть переслідуваних, їхні хвороби, розлади психіки, спеціально організовані життєві й сімейні негаразди, але на той історичний момент кінця вісімдесятих це вже були винятки. На час розвалу совка КДБ страждав на імпотенцію через перебування в ньому критичної, як для тоталітарної спецслужби, кількості інтелігентів-моралістів, серед яких був і ваш покірний слуга. І в зумисне організовану смерть поета Василя Стуса ми, оперативники Київщини, відверто не вірили. Нам здавалося, що ми (радянські спецслужби) на таке не здатні, що це була чергова «клевета». Саме те невір'я і було причиною заперечень, що переростали в наші наївні переконання.

Якось, одразу після Чорнобильської катастрофи, наше київське управління стало об'єктом комплексної перевірки з боку головної московської інспекції КДБ СРСР, а нас, районне відділення, перевіряв московський полковник на прізвище Сергєєв. Знаєте, що таке комплексна перевірка? Спочатку іспит на знання основних та допоміжних наказів, діючих розробок-орієнтувань-інструктажів. Потім: «Ключі від сейфів на стіл – і йдіть покурить», а далі заходимо й даємо пояснення на довідку, яку писали півроку чи рік тому. І запитання. «Чому три місяці тому не провели навчання свого агента за визначеною в наказі темою?» «А де письмо-

ві відмічання про інструктажі агентів з розшуку такого-то...» «Ви інструктували й не зробили запису? Тоді ми проведемо разом з вами контрольну зустріч із вашим агентом і запитаємо його, чи одержував він тоді той чи той інструктаж».

Самі розумієте, що до кінця комплексної полковник із кожним із нас був уже майже на «ти». Перевірка відділення, як і всяка перевірка, закінчувалася в місцевому ресторані, де Сергєєва, як то кажуть, понесло. Виявляється, він був тим самим головним розробником самого... Висоцького. Так-так, того самого Володимира Висоцького, артиста «Таганки», пісняра й поета. Ми розкрили роти й не дихали. Для нас тоді Висоцький був навіть не кумиром, він був богом – і раптом... Заговорив Сергєєв. Що він розказував? Нічого особливого. Пізніше його розповідь дивним чином зійшлася зі змістом книжки Марини Владі «Владимир или Прерванный полёт». Книжка була для нас, шанувальників його творчості, холодним душем, бо була правдою. А правда була в тім, що знаменитий артист був слабка людина з усіма вадами, страхами, залежностями та помилками. Хто захоче, той книжку прочитає, а тоді ЦЕ ми почули вперше й були неабияк обурені. А ще Сергєєв оповідав про оперативні комбінації з гострими заходами у справі Висоцького. Можливо, в архіві ФСБ чи в особистих архівах його шановних ветеранів і досі зберігаються «записи з Висоцьким». Ні, не з піснями, а з його кашлюками-матюками, пікантним звуковим рядом кохання з жінками, чи, прошу пардону, відвідин туалету. Одержані результати аж ніяк не тягнули на «шпигунську» чи «антирадянську» діяльність, а свідчили про елементарну безвідповідальність представника мистецької богеми, що жив своїм невідомим і незрозумілим життям невизнаного, гнаного та нещасного творця, кумира мільйонів. Сили й засоби, а головне немаленькі кошти, витрачені на псування крові артистові, були звичайною примхою якогось зарозумілого та злопам'ятного чиновника, що застосовував владу. І хто був у цьому крайній? Звичайно, КДБ.

Урешті поки я вірно служив, бігаючи своїм районом за черговим зухвалим рухівцем, нестикування справи «Пров» мене мало турбували. Повернутись до неї довелося вже наприкінці моєї служби, в Борисполі. Містечко, як я вже писав, унікальне тим, що тут на п'ятдесят тисяч населення є аж сім серйозних підрозділів

спеціальних служб, які ведуть агентурно-оперативну діяльність. Перелічимо їх ще раз: районна міліція та районна безпека, аеропортівська міліція й безпека, оперслужба аеропортівських прикордонників, особовий відділ місцевої військової частини й, нарешті, військова розвідка тієї ж військової частини. І всім потрібні резиденти, конспіративні та явочні квартири, явочні місця й десятки агентів для пошуку, для перевірки, для прикриття, для розробки, для роботи... І для «галочки» теж. Хай що, а для «галочки» треба всім і обов'язково. Ще раз повторюю, агента використовують один раз. Буває, що використовують повторно або одночасно. Таке в моїй практиці також траплялось, але рідко. Саме така прикра накладка й сталася зі мною цього разу.

Отже, Бориспіль. Я планово шукаю явочну квартиру. Явочна — це звичайна, яку ми оплачуємо, квартира з «вірнопідданим» господарем для зустрічей опера з агентурою. Підібрав декілька кандидатур, перевірів через можливості всіх доступних мені оперативно-довідкових картотек та інформаційних масивів. Усіх агентів-резидентів-утримувачів нашого підрозділу знає наш начальник, тому найперше раджуся з ним. Якщо він давав згоду, значить кандидатура була чиста. Коли раптом я натрапив на архівну «кавичку» (так ми називали підсобний оперативний апарат, псевдоніми представників якого на папері бралися в лапки), архів давав нам її номер, і можна було запитати справу для ознайомлення. Бувало, що піднімали з архіву, виходили на контакт і знову використовували. А як натрапляли на «кавичку» діючу (не нашого підрозділу), то повідомляли не мене, а «власника» «кавички», тобто діючого опера, — мовляв, вашим агентом (резидентом-утримувачем) цікавиться такий-то співробітник такого-то підрозділу. Тоді дзвонили спецзв'язком мені (певніше, моєму начальству) й кричали: «І якого біса?!» Коли ж натрапляли на «кавички» міліцейські, то нас так і повідомляли: ви цікавитесь агентом відділу кримінального розшуку (чи БХСС) такого-то підрозділу внутрішніх справ, і ми вже самі вирішували, турбувати міліцейське начальство, чи можна обійтись і без цього.

Цього разу було інакше. Через декілька днів після розсилання запитів-«метеликів» про мого кандидата на вербовку у всі можливі інформаційні масиви до будівлі нашого райвідділення, яку ми ділили разом з міськрайпрокуратурою, підлетів «козлик» з

чорними військовими номерами, й зухвалий прапор-літун у військовій формі з закачаними рукавами, без галстука (яке нахабство!), зайшовши всередину, кинув мені: «Вийдімо, поговоримо». Я оторопів. Згадалися шкільні роки, юнацькі мордобой, занудило під ложечкою й засвербіли кулаки. У приміщенні нікого з оперів, начальник кудись повівся, лише одна секретарка куняла над друкарською машинкою. Ще раз виглянув у вікно: за кермом УАЗа «блакитний» солдат Радянської армії, а в тіні брезентової кабіни два майори авіації, що належали до розвідувального повітряної армії, одна з військових частин якої дислокувалася в нашому містечку. Встигаю зателефонувати нашим закритим спецзв'язком їхнім особістам: вони хоча б колеги-гебісти, тобто свої, може, щось порадять. Однак відповів черговий сержант, мовляв, на місці нікого, усі «в полі». Автоматично, за наукою, хоч і незручно, проте страхуюсь — буджу секретарку: «Там до мене приїхали з військової розвідки, я скоро». Знаю, вона цікавенька, дивитиметься у вікно, в разі чого заб'є на гвалт. Виходжу у двір — мене запрошують в машину. Вагаюсь, заглядаю всередину: там уже наливають у гранчак щось жовто-коричневе, чи то коньяк, чи то «Старокиївську». Полегшало.

Пам'ятаєте «Старокиївську»? Це «красна», а «білі» це «Московська», «Столична» та «колінвал». Чому «колінвал»? Тому що слово «ВОДКА» на етикетці пляшки було видруковано стрибучими літерами, неначе шийки колінвала. А ще була непрозора горілочка в пляшках без етикеток. Невже не пам'ятаєте? Самого-ном називалась.

Отож не встиг допити, як оголосили привід: скільки налити, щоб відступивсь од нашого агента? Пропозиція була настільки легка й невимушена, що я похлинувся. Поки відкашлювався, закушував цитринкою та приходив до тями, відкупорили вже другу пляшку небаченого досі справжнього французького коньяку.

— Гей, хлопці, припиніть, не гоніть, — кажу. — Дождіться мого начальника, адже я простий опер. Такі питання хоч і в моїй компетенції, проте відповідь дає тільки шеф. Та й розмови про «кавички» вести при прапоріві-солдатові у нас не заведено, — майорильотчики дружно розсміялись.

— Не боїсь, — поплескали по плечу, — головне домовитись, а таємниці треба берегти не від своїх, а від врага.

«Наївні та щасливі, – подумав я. – Військова розвідка до аген-
тури на своїй території ставиться безпечно, як до своїх. Вони ж
удома, навіть у своїй, радянській військовій формі, – які тут мо-
жуть бути секрети? Це там, «за бугром», вони «цивільні», за-
легендовані, зібрані та насторожені, ризикують, бо знають, що
провал – це довгий і справжній тюремний термін у комфорта-
бельній закордонній буцегарні. І міняти на таких самих невдах
їх ніхто не буде, часи не ті. Частіше, правда, буває звичайна де-
портація, але це майже однозначна дискваліфікація вдома,
втрата професії, перспектив, а ще часто за це їх просто виганяють
з армії без пенсії. Та й взагалі чи відомо їм про саме існування
багатомільйонного інституту агентури радянської контррозвід-
ки. Звідки?»

Так я зазнайомився й потоваришував зі справжніми розвід-
никами нашої закордонної військової розвідки, з хлопцями, що
до нас ставились як до своїх, щиро не розуміючи самого явища
з назвою «жандармський гебізм». Вони хоча й остерігалися нас,
хоча й намагалися десь і щось не доказати, проте більше вірили в
те, що ми з ними на одному боці. Я ж то, навіть цокаючись із ними
чи обіймаючись, знав напевно, що країна у нас із ними одна, а
от «боки» та «сторони» різні, й остерігався не стільки їх, скільки
їхньої щирої наївності, про яку так і не випало нагоди їх попере-
дити. Та й чи ж зрозуміли б?

Улітку 1990-го один з цих «блакитних» майорів переводився
для дальшого проходження служби додому в Приволзький вій-
ськовий округ, де, як він жартував, не боротиметься з мафією, а
вже сам буде поважним членом місцевої мафії. Наше недовге то-
варишування, що почалося зі службового конфлікту й переросло
в щире приязнь, доходило кінця. Я ж, як офіцер, що опікувався
«українським буржуазним націоналізмом», на прощання подару-
вав майорові-розвіднику українську вишиванку, відповідаючи на
його жарт, мовляв, якщо його місце в мафії, то моє, мабуть, серед
українських націоналістів. Розчулений таким несподіваним по-
дарунком, майор на декілька годин зник і вже ввечері об'явився
у мене вдома з невеликим пакунком, перев'язаним блакитною
стрічкою. Це була англійська карта європейської частини Ра-
дянського Союзу з позначками цілей-місць ядерного бомбарду-
вання. Цю карту викрали з НАТОвських архівів радянські військо-

ві розвідники ще років із десять до того, цебто десь 1980-го. Ця
карта свого часу наробила багато галасу, призвела, мабуть, не до
одного скандалу та інфаркту, а все тому, що ніхто зопалу не до-
дививсь до дати її дії – 1959 рік. Це була остання карта агресив-
них планів НАТО. Після арешту Пеньковського в жовтні 1962-го
потреба в третій світовій війні з боку США та НАТО відпала. Ра-
дянський Союз іще тужився, приндився й задирався, однак після
Карибської кризи 1963-го його військова потуга на американців
вже не справляла враження. Вони повільно, але впевнено дово-
дили холодну війну до чистої перемоги виснаженням скриплячої
радянської військової машини. Спочатку пілотованою космічною
гонитвою, потім місячними проектами, зати́м ангольськими, в'єт-
намськими, арабськими та іншими військовими конфліктами,
щоб уже наприкінці вісімдесятих добити СРСР нокаутом у вигля-
ді космічної стратегічної оборонної ініціативи (так званого СОІ).
Цього СРСР вже не витримав. Ще ніхто не вірив у стратегічний
прогреш і ганебний розвал великої країни, й «агресивна карта
превентивного атомного бомбардування» 30-річної давнини ще
була ефектним доказом нашої «миролюбності» й «правоти». І ми
тоді в це щиро вірили.

Викрадену карту або ж забули НАТОвські стратеги у своїх сей-
фах на довгі роки, що малоймовірно, або ж, навпаки, нашим
шпикам підкинула їхня контррозвідка для того, щоб познущатись
і посміятись. Копії цієї карти, виготовлені фотоспособом у влас-
ній лабораторії в потрібній кількості примірників, керівництво
розвідуправління повітряної армії ще довго дарувало всім своїм
друзям-товаришам-знайомим, а також впливовим особам, на-
чальству та наївним цивільним, щоб полякати їх «суворою прав-
дою холодної війни». Певно, вона й досі висить на стіні кабінету
начальника відділення СБУ в моєму містечку як нагадування на-
шим оборонцям про ті невільні, колоніальні й залежні часи, коли
наші рідні українські міста й села, частина «червоної імперії»,
були справжніми цілями упереджувального ядерного бомбар-
дування. Такою була плата за нашу бездержавність.

ХУДОЖНИК-ВЕРХОЛАЗ

Не помилюсь, якщо скажу, що всім оперативним працівникам Комітету держбезпеки УРСР, які протягом сімдесятих-вісімдесятих років несли пильну службу з протидії «українському буржуазному націоналізмові», упам'ятку ДРА (дело розыска анонима) «Художник-верхолаз». Це одна з наймасштабніших операцій, що її тими роками вів КДБ УРСР. На цю справу працювали сотні офіцерів-оперативників, аналітичні підрозділи, найкращі експерти-криміналісти й психологи, тисячі агентів. Довгий час ця справа стояла на особливому контролі КДБ СРСР у Москві, щомісяця про проведену роботу звітували центрові всі обласні управління КДБ України. Дванадцять (!) років напруженої роботи було увінчано незаперечним визнанням абсолютної поразки системи перед відчайдушною та жертвною любов'ю «слабкої» людини до своєї землі, до свого народу, до України.

Хто ж він, Художник-верхолаз? Назвімо його «Сивий». Сімдесят сьомого йому зрівнялося тридцять. За покликанням художник, скульптор. Цікавився україністикою, читав усе з цієї теми, на що тільки натрапляв, надруковане й ненадруковане. Він шукав одностумців, фахівців, знайомився з ними. Відкривав для себе могутній культурний національний пласт, що мав право на життя лише за кордоном, а вдома, на рідній землі, обстрілювався, замовчувався, перекручувався. Саме знайомство з творами Шевченка й Грабовського, Франка та Грінченка, Нечуя-Левицького й Симоненка вже наштотувало на думку про трагічність цієї культури. А скільки заборонених імен, які згадували тільки пошепки: Грушевський, Винниченко, Багряний, Стус.

Він знає вже, що початок сімдесятих у Київському університеті ознаменувався жорстокими репресіями та переслідуваннями. За спроби поширення та осмислення своєї культури – десятки заарештованих, сотні вилучених.

Не відають «посполиті», що це і є результат чітко виконаного, заздалегідь продуманого плану, котрий лежить серед паперів ув одному з товстезних томів ДГОР (дела групповой оперативной разработки) «Блок». Метою масштабних оперативно-агентур-

них заходів щодо «Блоку» і є знищення ґрунту, на якому могли б прорости паростки національної свідомості й українського патріотизму. Санкцію на проведення «Блоку» дає особисто Щербицький, про що доповідає на черговому засіданні московського політбюро.

Справа «Блок» є одним із пунктів ще масштабнішого плану інтернаціоналізації, а якщо відверто, русифікації українського народу. Згадайте, ті, кому за п'ятдесят, саме цей період ознаменувався переведенням на «общепонятный язык» викладання тисяч середніх шкіл України, десятки вищих шкіл і університетів, заборною захищати українською мовою кандидатські й докторські дисертації нефілологічного профілю. Зникли українські фільми, кастровано національне телебачення та радіо, наполовину зменшено тиражі україномовної літератури та преси. Навіть допоміжні школи для глухих і ті переводили на російську. На черговому з'їзді КПУ звітна доповідь читається російською. Хто протестував, потрапляв в «об'єкти» «Блоку». Українці були залякані, росіянам байдуже – не своє, не болить. Одне слово – націоналізм. Народ пригнічений, мовчить. Через декілька років на волю повертаються перші засуджені у справі «Блок». Та не на волю, не до університетів, а у вантажники, сторожі та художники. І не до столиці, а на «сто перший кілометр». Отак і зійшлися два мистці «Сивий» і «Чужий».

Довгі розмови на кухні, зітхання під оковиту, а на ранок важка праця в пошуках хліба насущного. Тривалий час «Чужий» навіть живе у «Сивого» вдома, всіма силами намагаючись бути корисним його жінці та дітям. Проте «Чужий» не тільки щойно звільнений інтелігент-художник, що постраждав за національно-зухвалі думки, він ще й «об'єкт» ДОН (дела оперативного наблюдения), яке вели зазвичай територіальні підрозділи КДБ на тих, хто відбув покарання за ідеологічними статтями. А в ДОН операм треба було працювати: потрібна постійна інформація, а отже й постійний компетентний інформатор. А кращого за «Сивого» годі було знайти.

Спочатку випадкове, але душевне знайомство «Сивого» з опером. Одночасно декілька агентів усебічно вивчає художника: стосунки в сім'ї, на роботі, пристрасті, збираються відомості про маленькі «грішки», що їх можна після опрацювання перетворити

на страшний злочин. За цією простенькою схемою, старою, як світ, і попав наш «Сивий» в тенета ідеологічної контррозвідки.

Виявляється, він (який жаж!), не оформивши замовлення, намалював якомусь колгоспові якогось Леніна й узяв гроші. Після опрацювання компетентними органами «грішок» перетворився на справу про одержання хабара (свідки, речові докази – усе, як належить).

Затіпалось у грудях серце, запрацював шалено мозок. І о ти, рятівний спомин! Опер! Майже друг! Може, врятує! Мерщій до нього!

Опер не поспішав: «Припинити справу – порушити закон. От якби ви нам допомогли боротися проти ворожих розвідок...»

– Який клопіт, я ж патріот! Підписати? Де?

Справжнім операм читать докладний опис того, що діялося далі, було б нецікаво. Рутинна важка робота з переконування не-свідомого агента, що справжній ворог не за кордоном, а тут, у нас, і майже вдома.

«Сивий» опирається. Фактично рубікон він уже перейшов, проте совість іще не заплямована. Та коли мова зайшла про «Чужого», він захворів. Крий Боже вас від такої хвороби, коли бачиш вихід тільки в зашморзі. А діти, дружина? Хто ж вас буде кохати? Раптово вирішує. І настає жаданий спокій, певність у діях. Діях не зрадника, діях воїна.

За черговою чаркою «Сивий» провокує сварку з «Чужим» і виганяє його з дому. Далі біжить у майстерню, де знаходить два шматки тканини – жовтої та блакитної. За якийсь час прапор готовий. Обережно його згортає й за пазуху, до серця. Потім бігцем холодними вечірніми вулицями. Ось вокзал, поїзд. Під гуркіт коліс у напівтемному вагоні оглядає пізніх пасажирів. Чи назвав би його хто героєм, якби знав, куди й навіщо він їде? Навряд чи.

Київ непривітно затихає після трудової днини. Дощ і сніг, опале листя на бруківці. Але вперед. Здається, відлуння ходи привертає до себе чужі погляди, проте ні – це страх. Швидше, швидше. Нарешті потрібний будинок на Хрещатику (давно про нього думав). Угору по сходах, бо ліфт може привернути увагу. Вище, вище. Ще зусилля – і вже на даху. В обличчя дощ, вітер, страх. Покрівля взялася кригою, та він цього не помічав. Тремтливими руками хапається за шпиль...

Отямився тільки на вулиці. Глянув туди, де щойно був. Горішні поверхи ледве видніли, а десь там, на даху, на шпилі, – жовто-блакитний прапор. Його прапор. Зараз його не видно, а завтра... Завтра всі будуть знати, що ще не вмерла Україна. Щоб погасити збудження, йде пішки через парк. Ось і Дніпро. «Сивий» простує по набережній. Те, що він зробив, не заспокоїло його, збудженість не згасає. У темряві наткнувся на якусь будку ремонтників. Чомусь заглянув у неї: смола, старі чоботи, фарба... Фарба!!! Схопив банку й малярну щітку, що була поруч, і до Дніпра. Невеликий парк, огорожений бетонною стінкою, на диво сухою в цю непогоду. Слова самі збігли на думку: «Хай живе самостійна Україна!» Напис розтягнувся метрів на вісім. Банку з фарбою кинув тут же. Руки спробував вимити снігом. На жаль, його мало. До ранку, мабуть, і зовсім не залишиться. «Сивий» кинувся через набережну, вскочив у трамвай.

На ранок вітер стихився, сонце вийшло з-за хмар і заглянуло в вікно одного з кабінетів сірої споруди, що на Володимирській. Проміння впало на аркуш паперу й просушило напис: «Цілком таємно. Постанова про заведення справи розшуку аноніма «Художник-верхолаз». Розгонистий генеральський підпис: «Санкціуюю». Аркуш поклали до нової цупкої картонної теки і в описі документів зареєстрували «стор. 1». Потім сюди ляжуть документи про проведення різних експертиз: почерку, відбитків пальців, хімічного аналізу фарби, тканини, визначення місць виготовлення матеріалів, підприємств-постачальників, а також психологічний портрет «об'єкта», попередній його опис. Будуть тут і орієнтування всім підрозділам КДБ України щодо пошуку особи, яка підпадає під опис «об'єкта». Буде й наказ: усіх «об'єктів» по всіх справах, які були, є й будуть, приміряти під «Художника-верхолаза».

Дані, що надійшли, було оброблено в обчислювальному центрі, в аналітичних підрозділах. Висновок: «Художник-верхолаз» не проявився. На пошук «об'єкта» зі спеціального наказу було кинута найгострішу зброю комітету – агентуру. Тисячі агентів опитали за спеціально виробленим опитувальником. Найкращих та найвідданіших залучено до пошуку з частковим розкриттям предмету злочину, самі ж відомості про злочин було засекречено. Щоб не наклепати на себе підозру, «Сивий», котрого теж бу-

ло опитано на предмет пошуку самого себе, починає співпрацювати. Довго й нудно він шукає місто, в яке виїхав «Чужий», що також опинився серед підозрюваних. На подив «Сивому», за виконання цього завдання він одержує як заохочення винагороду.

- Ось вам тридцять карбованців за працю.
- Давайте вже краще тридцять три.
- Якщо вам так треба, то нате вже сорок, – не розуміє іронії опер.

Далі «Сивого» зобов'язують розширити свої знайомства з художниками, як у своєму містечку, так і в Києві, й шукати, шукати, шукати особу, що схожа на таку, яку описано в опитувальнику. Вислуховувати, хто з художників знає про подію, хто з них займається альпінізмом, акробатикою, хто схвально відгукується про «український буржуазний націоналізм», хто з них того дня був у Києві. І в жодному разі не бути для них джерелом інформації про цю подію.

Минали роки. А скільки всього відбулося за той час у Союзі: Олімпіада-80, її футбольний турнір у Києві, Афганістан, Московський фестиваль 1983 року, з'їзди КПРС, КПУ, комсомолу, форуми, візити закордонних лідерів! На сторожі безпеки всіх цих заходів стоїть КДБ. На всіх інструктажах про несення служби всі ті роки на одну дошку з можливими терористами заносять і «Художника-верхолаза». На тому не край, героя нашого ототожнюють із самим поняттям тероризм. Роками офіцерам-оперативникам і агентурі прищеплюють переконання, що тероризм у нас може виходити лиш з «українського буржуазного націоналізму». На цій тезі виховують покоління офіцерів. Їм утовкмачують, і не без успіху, думку, що любити Батьківщину можна, тільки щиро ненавидячи українство. Та воно й сьогодні спробу звернутися до об'єктивного вивчення таких постатей, як Петлюра чи Бандера, розцінюють як прояв «войовничого українського націоналізму» та антиросійської політики.

Страх і замкнутість стають рисами «Сивого», він намагається поринути в роботу: пізно приходить додому, рано йде, обмежує свої стосунки з друзями та однодумцями. Утім як ти обмежиш, коли вже почалася перебудова. Стільки надій, новин, початкування! Однодумці гуртуються в Український культурологічний клуб, заявляє про себе Українська Гельсінська спілка, відроджується

хор «Гомін», товариство «Громада». Опер вимагає від «Сивого» спілкуватися з їхніми учасниками, вивчати, інформувати, протидіяти. Але «Сивий» вже не той, його слабкий протест надалі тільки посилюється.

Тим часом факти пробудження національної свідомості викликали й зворотну реакцію.

«Цілком таємно. Активізувати роботу з протидії «українському буржуазному націоналізму». Наявність в «об'єктів» ідей самовизначення України розглядати як обтяжливу обставину. До даного напрямку службової діяльності залучити найбільш досвідчених працівників, навіть якщо вони працюватимуть, використавши послаблення робіт на інших ділянках. Допоміжним підрозділам заявки 5 управління, яке організовує роботу в цій лінії, виконувати негайно».

«Цілком таємно. Активізувати роботу з пошуку «об'єкта» «Художник-верхолаз». Багаторічний марний пошук дає підстави вважати, що «об'єкт» перебуває в мережі агентурного апарату КДБ й знайомий з інструктажами та пошуковими заходами. Тож вивчити на предмет причетності до «об'єкта» всю агентуру, що працює та працювала в цій справі».

Треба сказати, що районні, так звані територіальні, підрозділи це зовсім не центральний апарат. Тут далеко від генералів, лише п'ять-вісім офіцерів, які тижнями пропадають або в селах з агентурою, або в кума на печі, – спробуй, перевір. А тому перевірка «Сивого» на причетність до «Художника-верхолаза» проводилася геть кепсько. Не проаналізовано його психологічного стану на момент акції, поведінку після акції та настирливе допитування опера про деталі справи. До того до всього ще й сліпий випадок утрутився в перевірку. «Сивому» офіційно замовили (в маленькому містечку художники не мають конкуренції) облаштувати приміщення райвідділу, і в момент, коли його справу ретельно вивчали, саме він у сусідньому приміщенні малював газету «Чекист».

По якимось часі оперативника, на зв'язку в якого був «Сивий», переведено на роботу в інше місто. На його місце прислали нового. Процес приймання-передачі агентури завжди є найбільш

сприятливий для вилучення баласту з агентурної мережі. Цього разу з агентів нарешті було вилучено й «Сивого». В обох сторін ця процедура викликала тільки полегшення.

Вилучення «Сивого» відбулося на початку вісімдесят дев'ятого. Та через кілька місяців з'являється нова вказівка у справі:

«Цілком таємно. На предмет причетності до «об'єкта» перевірити всіх членів Руху (тоді, щоправда, нечисленних, але які вже голосно заявили про себе)!

Одинадцятирічне пригнічення вимушеним співробітництвом наклало свій відбиток на «Сивого», тому вступати в Рух він утримався. І вкотре пильна увага держбезпеки обійшла його особу.

А тим часом уже вирують пристрасті. Жовто-блакитний прапор зухвало тріпотить над головами відчайдушних і будить, будить, будить «Сивого». Через деякий час він ізнову з тими, хто несе його прапор. Він ізнову серед однодумців, одначе радість буття затьмарюється усвідомленням свого відступництва. А тут іще в колі рухівців і угеесівців поширюється шпигуноманія, підозра до того чи того добродія у співпраці з КДБ.

Народний Рух ширився лавиною. Оббріхувати й замовчувати його вже було неможливо. ЦК та КДБ були в патовій ситуації, справи з українського націоналізму стало вести небезпечно. Рядові офіцери-оперативники вже відверто саботували цю роботу, проте керівництво КДБ ще влітку 1989-го вимагало на кожного активіста Руху, члена УГС вести ДОП (дело оперативной проверки: попереднє вивчення та збір компромат-матеріалів), збирати інформацію, яку надалі використовувати для компрометації «об'єктів». Так готувалися вибори до Верховної Ради. Утім бацила націоналізму проникла вже й у КДБ.

«Цілком таємно. Начальникам підрозділів. Для ведення зазначених справ відібрати найвідданіших соціалістичній та інтернаціоналістичній ідеям співробітників».

Ненадійним офіцерам потихеньку стали «робити» умови для звільнення. А з огляду на те, що ненадійні звичайно були не найгірші, ухвалили доповнення до статей звільнення офіцерів з дійсної військової служби. Приховувати, що самих офіцерів-опе-

ративників стали ділити на «своїх» та «чужих», навіть не намагались, адже тут не той «контингент». Усі дожидали «жандармських чисток».

Восени 89-го стало ясно: інформаційні витоки про ведення такої масштабної справи, як «Художник-верхолаз», можуть серйозно підмочити репутацію КДБ і КПУ, тож хай живе (верхолаз же ж то) – тепер не до нього.

«Цілком таємно. Всім оперативним підрозділам КДБ УРСР. Справу (ДРА) «Художник-верхолаз» припинити. Матеріали знищити. Акти про знищення матеріалів справи надіслати в КДБ УРСР».

Що робив у той час «Сивий»? Хтозна. Мабуть, бігав на збори Руху, готував до випуску підпільну газету, читав страшну правду нашої історії та малював. Еж він художник. Малював плакати до виборів у Верховну Раду 1990-го року, розповсюджував листівки, вболівав за своїх і боявся.

Після виборів у містечко прибув новоспечений народний депутат, колишній політ'язень. Сьогодні він герой. Серед тих, хто прийшов засвідчити йому свою повагу, й «Сивий». Як годиться – мітинг, потім зустріч у тіснішому колі з хлібом-сіллю, а потім вже й з оковитою. І тут якийсь гедзь укусив «Сивого». Раптом, рвонувши на собі сорочку, він випалив, як колись дванадцять років тому: «Над Києвом!.. На Хрещатику!.. Жовто-блакитний... Хай живе самостійна Україна!.. КДБ шукало... Дванадцять років боявся, а тепер – ні!»

Цю ніч, мабуть, він спав спокійно. Хоч і не зовсім, хоч наполовину, а проте він герой. А як не герой, то відчайдуха. «Сивий» ще спав, а заінструкований на пошук «Художника» агент «Легінь», який організовував цей мітинг, писав оперативникові, що нарешті знайшов «Верхолаза».

Наступний ранок у райвідділі КДБ був бурхливий. Гуртом обговорювали непересічну подію, адже щойно закрита справа протягом попереднього десятиріччя була основним змістом їхньої діяльності. Вже ціле покоління українських чекістів складало байки: ми не здужаємо знайти «Художника-верхолаза», тому що в спецшколах нас учили ловити Пеньковського.

- А я ж казав...
- А я ж попереджав...
- А я печінкою вчував...
- А може, задля сміху пошлемо? Порадуємо діда-генерала.

Сказано — як зав'язано. Копію агентурного повідомлення агента «Легеня» — в Центр. А через декілька днів трубка спеціального оперативного зв'язку, що її підняв тамтешній начальник, смачно лаялася державною мовою з дуже зрозумілими вставками іноземного походження. Побілілий начальник відповідав сторопілим підлеглим: «Догану нам всім. Перестарались».

О часи, о звичаї! Новина викликала шалений вибух сміху — аж шибки дрижали! Поодинокі перехожі здивовано дивилися на вікна непривітної установи. Надворі було літо дев'яностого.

— Дай Боже дяки, що я вас зустрів, — сказав мені «Сивий» перегодом. — Хіба таке можна в собі втримати? Ні жінці сказати, ні дітям. Страх розплати то від одних, то від інших. А потім приходиш до висновку, що нікого, крім тебе, це не цікавить. Он послушайте в чергах: «Навіщо нам така незалежність?»

— Не хочу вас образити, — відповідаю йому я, — але в художники-верхолази нині до снаги пошитися будь-якому грамотному та спостережливому агентіві.

— Знаю, куди ви хилите. Ну що ж, погоджуюсь на слідчий експеримент. От тільки слідчі та свідки нам не потрібні.

Ми прогулялися до пам'ятних для «Сивого» місць, потім знову вийшли на Хрещатик. Проти Київради на високій щоглі величаво майорів державний жовто-блакитний прапор.

- Хто б міг тоді подумати... — упав був у річ «Сивий» і замовк.
- Обернувшись, я побачив у його очах сльози.

ПІДОЗРА НА ТЕРАКТ

Ця історія сталася на новому місці, де я прослужив тільки з півроку. І хоч тут був іще новачком, відчував себе впевненіше. Бо це вже вам не якась там сільська глибинка, а районне містечко, хоч і невелике, однак престижне. Як-не-як єдиний в ра-

дянській Україні міжнародний аеропорт та ще й військова частина... хоча, якщо бути об'єктивним, то треба навпаки, спочатку військова частина, певніше цілих п'ять: військово-транспортної та розвідувальної авіації, навчальний полк, підрозділ аеродромного забезпечення та спецпідрозділ зв'язку, а потім вже аеропорт. Це пізніше, за незалежності, він стане достоту міжнародним і головним за значенням об'єктом нашого району. Його реконструюють, тут з'являться справжні дієві відповідні до його статусу служби, підрозділи та інфраструктура, а до того було саме лиш назвище.

І аеропорт, і військовий гарнізон мали свої власні відділення держбезпеки. Хоча у військових він називався «особый отдел», проте суть, а отже й форми, й методи, були ті самі. Це не наша територія, туди ми не лізли, хоча «околиці й оточення» військовиків і авіаторів ми, районні, відпрацьовували за окремим планом, за чим слідкував не тільки наш начальник, а й обласне керівництво, якому ми звітували. З колегами-оперативниками ми дружили, інколи підставляли їм плече, рідше вони нам. Не тому, що вони нас не поважали, — в них були інші завдання, більш конкретні, більш дієві й такі, результатами роботи над якими можна легко звітуватися. В особистів-бо профілюючим було «забезпечення боєздатності військ та протидія прагненням розвідок вірогідного супротивника до військових таємниць», а в портівських — «забезпечення безпеки польотів та розвідувальна діяльність із наших позицій», тобто відпрацювання для своєї агентури, що літає «за бугор», розвідувальних та контррозвідувальних завдань. Певна річ, і результати в них були дещо інші, вагоміші та солідніші. У нас же основною була сумновідома п'ята лінія: ідеологічна боротьба та «український буржуазний націоналізм» у вигляді Руху, що тільки народився, але вже добряче увірився нашому керівництву й нашим «партійним замовникам».

Признаюся, з програмою Народного Руху України за перебудову, я ознайомився наприкінці 1988-го, ще в Згурівці, щойно її видрукували в пресі. Опозиційність оприлюдненого тексту вражала, однак ніяких роз'яснень щодо цього від наших отців-командирів нам не надходило, а всі поточні завдання, інструктажі та орієнтування про Рух не згадували. Це вже потім нам стало відомо, що керівництво нашого республіканського центру саме під той час невтомно працювало, майже щодня бомбардуючи

контору Щербицького аналітикою, аналізом, пропонуючи «ефективно та без ускладнень» ліквідувати чи хоча б локалізувати нечувану в радянській історії легальну політичну опозицію. Проте, як то кажуть, команди зверху не було, а проявляти ініціативу в такому дразливому питанні не зважувалась навіть єдина на весь УРСР особа, яку охороняють.

Оце й було тим, що увійшло в історію як «перестройка». Саме вона, на мій погляд, розхолодила радянський репресивний апарат, адже брак команди на протидію збігся з гласністю, тобто з небувалою інформаційною навалою. Ми, оперативники, як і весь радянський народ, читали епатажний тоді журнал «Огоньок», дивилися телепрограму «Взгляд» і прямі трансляції московських з'їздів народних депутатів. Республіканське телебачення та преса тоді пасли задніх і тільки невід підгавкували. Ми сперечалися й, природно, розділились на голубів і яструбів, що, як відомо, кардинально вплинуло на бойову ефективність не тільки окремих підрозділів, а й на Комітет у цілому. Не тільки високі партійні бонзи не були готові до конкретних репресивних закликів і наказів. Завзяті виконавці репресивної машини, навіть якщо й мали якісь накази, на мою упереджену думку, були вже розхолоджені й не здатні їх виконувати.

Усі навколо однозначно мали нас за «вірних дзержинців-ленінців», проте ми такими вже не були. Особливо це відчувалося, коли доводилось випадково ставати свідком «перебудовчих» розмов серед міліцейських, військових чи місцевих райпартапаратників. Було як підходив до гурту сперечальників, чув: «Ша, кадебіст іде!» А коли вчасно не помічали, то моя несподівана поява викликала миттєву оглушливу й напружену тишу, і тоді вже я мав якимось несуттєвим зауваженням давати сигнал, що я або нічого не чув, або ж те, про що вони говорили, мені «до лампочки».

Інколи мені кидались на груди справжні «вірні ленінці» з плачем, що все пропало, або ж відвертим «стуком» на всіх і кожного конкретно. Самі розумієте, що оперативна цінність таких, із дозволу сказати, «сигналів» була нічого не варта навіть у тому випадку, якби я насправді захотів подавати їх як доповіді своєму начальству. Те, що ми ще вчора вишукували й документували, раптом стало масовим, незабороненим і буденним. Десь через

рік «український буржуазний націоналізм» буде офіційно вилучено з наших класифікаторів, за якими надавали «забарвлення» всім нашим сигналам, а «антикомунізм» не вилучать і до самого путчу, однак із народженням Руху як офіційної політичної опозиції робити по п'ятій лінії нам було майже нічого. І тільки десь на початку літа 1989-го, на нараді оперативного складу управління було доведено усну (!!!) пропозицію про доконечну потребу придбати оперативні позиції в неформальних молодіжних колективах і рухівських організаціях. Також належало всю роботу з цього напрямку документально оформлювати як придбання інформативних позицій з протидії використанню опозиційних течій і рухів ворожими закордонними ідеологічно-диверсійними центрами. «Нарешті», – потирали руки яструби. Голуби ж, до яких я себе чомусь відносив, тільки засопіли.

Уже вдома, у рідному відділенні, наш начальник, з яким тоді в мене склалися ще приязні стосунки, не ховаючи задоволення від передчуття справжньої чекістської роботи, діловито почав нараду, де ставив конкретні завдання. Зважаючи на те, що я був там іще ніби новачок, а всі мої місцеві колеги були при «довгограючих» справах, які стояли на контролі в обласних полковників і генералів, головним борцем із міськими й районними рухівцями було призначено мене. «Ну що ж, – потішав себе, – треба ж комусь виконувати й невдячну, але потрібну суспільству роботу. З іншого боку, саме я зможу бути вищим суддею та десь і якось запобігти непоправному». З такими думками засів за план агентурно-оперативних заходів щодо придбання інформаційних позицій з контролю опозиційного до влади Народного Руху. Цей план мав стати складовою плану нашого районного відділення, а потім увійти розділом до плану обласного управління, після чого його затвердять генерали п'ятого головного управління центру. За цим планом не було передбачено ніяких справ оперативного обліку, а тому всі можливі допоміжні, серед них і гострі заходи, мали проводитися, знову-таки, за усним розпорядженням керівництва.

Це до того, що тепер деякі професіонали та аматори вже долупали до колись суворо закритих архівів, проте якогось документально підтвердженого сліду там не знаходять, тим і ставлять під сумнів спогади учасників процесу. Врешті сам план має збе-

регтись, однак він однозначно не на тих полицях, або й навіть не в тих уже відкритих архівах. Чому тоді ті цікаві теки й папірці так раптово закортіло вивозити в перші дні після путчу? Та й горіло там, кажуть, теж добряче.

Отож писанина нарешті дійшла краю, плани написано й затверджено – до роботи. Починаю вивчати місцевих рухівців: скільки їх, де збираються, хто їх очолює, які можливості, адреси, посади, шукаю компромат-матеріали, зокрема використовуючи можливості архівів та оперативно-довідкових картотек. Коли ж ось яка несподіванка. Начальник дає ознайомитися щойно одержану відповідь на мій раніше спрямований до архіву ОСК «метелик»: один із найзатятіших рухівських крикунів – наш агент. Щоправда, агент архівний. Завербували його років за десять до того, коли він був ще студентом. Але не просто студентом, а комендантом гуртожитку й головою студради педагогічного вишу. Співпрацею не обтяжувався, а навпаки – заохочувався, про що в його послужному списку свідчило багатенько, як для агента, що не працював у справах оперативного обліку, грошових нагород. Виникла підозра, що він радо ділився «дев'яткою» зі своїм опером, через що й заслужив вилучення з агентурної мережі. Начальник став пригадувати, що цей учитель часто якось наvertався нам на очі, не раз чіплявся, заходив у речі, однак ні наш шеф, ні інший наш уже бувалий опер так і не зрозуміли причин надто надокучливої прихильності. Вербувати його не випадало, бо місцева школа, в якій він учителював, око нам тоді не муляла та й була перекрита іншими можливостями, а потреби в черговій «галочці» не було. Однак тепер, коли «Наташа» – таке архівне псевдо мав цей агент – став предметом неабиякого зацікавлення з нашого боку, його ставки на співпрацю вирости до небес. Тому не було нічого простішого, як зробити запит його справи для нашого відділення, провести таємну зустріч із відвертою розмовою-пропозицією (мовляв, як буде кожному поцінно – порозуміємось), написати рапорт керівництву на поновлене використання потрібного добродія як агента.

«Наташа» з першої зустрічі почав давати настільки цінну інформацію про місцевий осередок та чисельні контакти зі столичною опозицією, що ми збоялись, чи не заберуть у нас нашу знахідку спритніші колеги з області чи навіть і з центрального апа-

рату. Вже не раз за ці літні місяці до мене на контрольні зустрічі з ним приїжджали полковники й генерали, яких досі ще не бачив, його робоча справа з новенькими палітурками (стара, видно, або пішла в архів, або її знищили) почала загрозливо розбухати, а наша секретарка вже потай проклинала мене, щодень передруковуючи для Києва копії його багатосторінкових агентурних повідомлень. «Наташа» до кінця цього літа вже офіційно перейшов у ранг особливо цінного агента, а витрати на його утримання почали перевищувати витрати на утримання всього нашого відділення. Згодом надійшов наказ центру, посприяти просуванню агента «Наташі» в керівні структури столичної опозиції через інші наші можливості.

Ми вдавали, що все зробимо, однак інших позицій не мали та й не могли мати. Начальник, відчуваючи такий розклад, запропонував мені підшукувати серед рухівців іншого кандидата на вербовку, щоб у разі чого мати хай і неповноцінну, але заміну. Проте яка могла бути йому заміна, коли агент вів себе так, ніби не він, а ми в нього були за попихачів. Він хвацько ставив нам завдання, сам планував заходи з одержання інформації. Доходило до того, що ми на його вимогу самі організовували транспорт перевозити рухівську літературу з Прибалтики, де вона тоді вільно друкувалася.

Я з дозволу й на вимогу начальства закинув усі інші справи, інших агентів і двічі, а то й тричі на день, а то й уночі, бігав на зустрічі до «Наташі», які він призначав то в нашому райцентрі або його околицях, то в Києві, то навіть у Львові, де мені з ним уперше (і востаннє за мою недовгу службу) було надано можливість відвідати не якусь там явочну, а справжню конспіративну квартиру, яку берегли для закордонних розвідників і генеральських коханок.

Через «Наташу» мої ставки в очах начальства не дуже вже й вирости, бо всі розуміли: цінний не опер, цінний універсальний агент. Моя ж роль була виключно в забезпеченні своєчасного та безперебійного зв'язку з ним, підтриманні його можливостей і його мобільності. Хоча завдяки такому агентові в мене з'явилося багато нових дуже цінних знайомств як серед обласних на правлінців, так і центру та їхнього начальства, що я їх мріяв використати для дальшої блискучої кар'єри.

«Наташа» ставав не стільки цінним джерелом інформації, скільки агентом впливу. Він уже не без успіху рекомендував найвищим рухівським керівникам свої «мудрі думки», що «дивним чином» збігалися з бажанням моїх шефів, давав рекомендації щодо партійних заходів і навіть, за нашими кадебівськими оцінками, які він видавав за свої, рекомендував чи відводив ті чи інші кандидатури «крикунів», що рвалися покерувати масами. Не без його особистої участі (ось де високий клас) удалося навіть просунути на посаду в Центральну виборчу комісію від опозиції людину, рухівський авторитет і чесноти якої «збігалися» з позитивними характеристиками нашого шанованого начальства. Був це наш агент чи ні, стверджувати не можу, але однозначно ця людина для влади була не чужа.

Окремо треба згадати про мої з агентом взаємини. Це була не співпраця, й навіть не дружба. Це була любов. Ні, до статевих стосунків не дійшло. «Наташа», незважаючи на псевдо, яке було ім'ям його дружини, віддано любив жінок. Усіх, з якими мав справи й навіть усіх, яких бачив. Жінки для нього були ВСЕ. Він і не приховував, що «дев'ятка» йому була потрібна саме на них, та й, за моїми спостереженнями, він усе чесно тратив відповідно до узятих зобов'язань. Це, як не дивно, давало йому чималі дивіденди й було ефективним у його діяльності. А ще «Наташа» мав унікальний дар підлещуватися. Ніхто не міг так щось випросити, умовити чи переконати зробити щось корисне собі особисто. У будь-якому питанні він завжди бачив свою вигоду й умів її вичавлювати. Нам усім було або ж соромно, або якось незручно, у нас про це не повертався язик і не піднімались руки. Але це в нас, а не в нього. У нього все це проходило тільки тому, що він мене любив, а тому я не міг йому відмовити випрохати для нього в начальника додаткові кошти, транспорт, зв'язок чи інші можливості. І я, і мій начальник часто дивилися на нього очима кролика, що покірно йде в пашу удава, й відмовити йому просто не мали сили. Він не соромивсь ділитися з нами своїми крамольними ідеями (а треба сказати, що рухівцем він був відданим), і навіть не крився, що співпрацю з КДБ використовував для кар'єрного сходження, бо не мав планів і бажання залишатися звичайним учителем. Те, що шлях до державницьких посад лежить через сексотство, він дізнався не з таємних підручників контррозвідки. Про це він

знав із дитинства, про це мріяв, це було сенсом його життя. А ще він щедро й з готовністю пропонував мені частину одержаної «дев'ятки», а також жінок. Правда, все якось намагався мені запропонувати тих, хто вже не збуджував його цікавість. Він щиро дивувався моїй непоступливості в цих питаннях, навіть тоді, коли я повідомляв про подвійний контроль наших з ним стосунків з боку моєї служби.

Немає сумніву, що «Наташа», завдяки своєму видатному й непересічному талантові та ще й за сприянням спецслужби, таки добрався б до омріяних посад, однак в історію втрутився випадок, що перекреслив і його, й моє кар'єрне сходження. Отже, поки ми з ним «розбудовували» організаційну структуру опозиційного Народного Руху України за перебудову, будували плани та підшукували можливості їхнього втілення, в нашому сільському районі, який ми стали забувати й сприймати вже як чергову щаблинку нашого державного поступу, сталася прикра пригода. В одному з невеликих ставочків, що їх природа рясно, навіть не по одному, розкидала на околицях, а то й всередині кожного села, втопився чоловік. Пригода прикра. На жаль, таке трапляється не так вже й рідко. Комуś не пощастило, для когось це стало найбільшою трагедією життя, але для окола – просто подія. Хай і невелика, хай і місцевого значення, однак життя вона не спиняє. І ми б цього теж не помітили, якби не посада цього чоловічка. Це був перший секретар районного комітету комсомолу.

Поїхав гурт дівчат і парубків спекотного серпневого вихідного відпочити. Узяли, як завжди так буває, певну кількість спиртного. Випили, смачно закусили, весело поспівали. Поки гралися-купалися, не зчулися, як один з них пропав. Шукали-шукали – не знайшли. Надвечір повідомили відповідні районні служби, а самі роз'їхалися по киевах, бо всі були нетутешні. Дільничний теж днів зо два сполом із місцевими бувалими дядьками тягав ставком невода, поки не вловили потопельника. І тільки відшукали тіло, з'ясувалась особа потерпілого. Коли ж дійшло до начальства, що загинув перший комсомолець району, та ще й за нез'ясованих обставин, та ще при невстановлених свідках, які накивали п'ятами... Міліція, однак, швидко встановила, що серед свідків-відпочивальників перебував модний тоді молодий київський письменник, який товаришував з небіжчиком. Це він тоді був

молодим і модним, а нині відомий і поважний, тож у моїй оповіді він матиме імення Олекса Крижанівський.

Олексу швидко «вираховали» й вже днів зо два він потів у кабінеті слідчого, де писав свою «невмирущу прозу», яка не підлягала публікації, доки до високих чинів дійшло, що цей молодик – один з активних керівників щойно народженої опозиції. Принагідно з'ясували, що він і мій агент «Наташа» не просто знайомі, а близько знайомі, бо належали до невеликої та авторитетної команди неформальних лідерів опозиції, яка перебувала в негласній розробці комітету. Крижанівський не вилазив з екрана телевізора, а «Наташа», хоч і не лазив на трибуни, зате був одним із «сірих кардиналів» організації.

І от тільки тоді, десь через тиждень після події, мені було поставлено інше завдання, суть якого цілком передає цитата з одного надпопулярного тоді кіносеріалу: «А чи не було тут умислу на теракт?» Прикрий летальний випадок з комсомольцем дав поживу для фантазій комітетських аналітиків і став тлом для творчості оперативників.

Після ознайомлення зі справою, а також після декількох зустрічей агента з Крижанівським, і для мене, й для «Наташі» було ясно, що ця смерть ніщо інше, як нещасний випадок, спричинений винними парами, недбальством і гультяйством, проте наше начальство було іншої думки. Усім нам поставили вимогу: з допомогою агента організувати докази для гучної судової справи, де було б доведено причетність рухівської опозиції до вмісного вбивства.

Двоповерхова будівля на вулиці Радянській, де нагорі примостилось наше відділення, а перший поверх займала міжрайонна прокуратура, перетворилася на штаб операції. Добре що в будні і наші, і прокурорські не носили належні нашим службам однострої, а то б лампасами й великими зірками неабияк налякали місцевий базар, що містився поряд. Чорними «Волгами» був щільно заставлений наш внутрішній дворик, однак я цього не бачив, бо бігав містом за «Наташою» з однієї явочної квартири на іншу. Майже двічі, а то й тричі на день організовував щедрі застілля в окремому кабінеті єдиного тоді на все місто ресторану «Альта», а ще в моєму розпорядженні завжди було декілька тоді дефіцитних автомашин таксі, що безупинно снували до Києва й

назад. Якось, вже пізніше, я підрахував, що на одержані протягом того місяця слідства кошти з «дев'ятки» можна було б придбати шикарну тоді нову «Волгу» (іномарка в ті часи, пам'ятаю, на весь наш райцентр була тільки одна, американська, пошарпана й дуже примітна, а нові ще не продавались).

Крижанівського не затримували й не арештовували, як цього вимагали закон і прокуратура. Він і так був зламаний та переляканий, бо аж занадто добре був знайомий з колишніми фігурантами справи «Блок» і їхніми незавидними долями. Ні, про саму ту знамениту справу він може тоді й не здогадувався, але майже всі її «об'єкти» були або його близькими товаришами, або ж колегами по гусячому перу, партнерами по непрозорій пляшці чи співмрійниками запаморочливої ідеї. Це тепер ми сприймаємо новонароджений Рух за якусь серйозну опозицію, а тоді вони себе вважали відчайдухами, щось на взір повстанців-смертників радянського концтабору «Кенгір», яких геніально змалював Солженіцин в «Архіпелагу ГУЛАГ». Тому коли Олексі повідомили про підозри в «навмисному вбивстві радянського державного діяча», він не обурювався й не вчиняв сцен про непричетність. Відбитися чи вирватися він і не намагався, бо розумів, що це марно. Він готовий був іти на все заради волі. Він готовий був співпрацювати, але цього йому ніхто не пропонував. Владі потрібні були не його доноси, а його життя, й він це розумів. З іншого боку, засадити в слідчий ізолятор популярного трибуна владці побоювалися, тому вибрали саме такий варіант дій. До того ж, у буцегарні до нього неможливо було б підвести кваліфікованого внутрішньокамерного агента, якому б він довіряв цілком і беззастережно. Кожного співкамерника він мав би на призрі як стукача й думав би, а нашим завданням було забрати в нього таку можливість. Не вважаючи на те, що Олекса мав квартиру в Києві, весь цей час він жив удома в «Наташі», не підозрював-бо, що піддавався цілодобовому тискові та пресингу. Йому не давали можливості побувати вдома й передихнути. З іншого боку, його арешт міг би спричинити небажані наслідки, а тоді цього боялися.

Усе було зроблено наче правильно, й начальство чекало на результат, але... Але агент «Наташа» все розумів. Він розумів, що реалізована спецслужбою кримінальна справа з обвинувачення

Крижанівського в навмисному вбивстві буде особисто для нього кінцем його політичної кар'єри. І хоч він досі був усього-навсього заступником голови місцевого осередку Руху, його амбіції небезпідставно сягали депутатського крісла не де-небудь, а в парламенті. А ще він інтуїтивно відчував неабияку небезпеку. Вже після гучного провалу оперативної комбінації, яку ми так вдало (у своїй ділянці) провели, нам із шефом стало відомо, що «Наташу» теж не планували берегти: якщо так ляже слідча чи судова карта, то й він має піти за співучасника. А буде йому срок, чи ні – то вже не так важливо. Головне довести теракт, чи щось таке, в чому дійсно можна було гучно на весь Союз звинуватити Рух.

А що я та мій начальник з агентом працювали в постійному режимі, то нас про це просто не поставили до відома. Та й навіщо, адже ми могли десь проколотись і тоді... Ми не прокололись, але все якось пішло не так. Слідству не вдавалось нічого довести, Крижанівський був готовий визнати все, що від нього вимагали, бо щиро вірив слідчому та «Наташі», але фальсифікувати справу так, як раніше, не дозволяв час і «перестройка». Суд повинен був бути публічним, але судова фальшивка могла викликати небажаний резонанс і стати причиною некерованого розвитку подій. На якомусь етапі з ініціативи явно навіть і не генералів (куди там їм), справу зупинили, однак фігуранти були занадто залякані. Крижанівський зник з екранів і засів за свої невмирущі твори, а «Наташа» раптом чомусь розлаявся з рухівцями, повернувся в сім'ю й заспокоївся на посаді завуча місцевої школи. Чому? Тому що він бачив більше, ніж модний письменник-трибун, якого, до речі, йому було й не жалко (подумаєш, втрати на великому шляху). «Наташа» зрозумів, що це нині він знаряддя в чужих руках, а завтра буде на місці Олекси Крижанівського й тоді йому вже не зарадять ні роки ефективного сексотства, ні колишні заслуги, ні пропозиції в мабутньому бути ще кориснішим. Особисто я ще ніколи не бачив такої майстерності у виконанні ролі друга та порадника з боку агента.

Щодня будучи поряд, інструктуючи «Наташу», підтримуючи його, знімаючи стреси та напругу, я десь на якомусь етапі відчув зміну в наших стосунках. Наша любов скінчилась, почалось напружене й вимушене терпіння один одного, неприязнь і погано прихована ненависть. Про причини й не треба було запитувати.

Дуже швидко після цієї історії агент «Наташа» перестав бути особливо цінним і через півроку його перевели в розряд утримувачів явочної квартири, бо нічого цікавого вже не писав, а перед самим моїм звільненням з військової служби, дев'яносто першого, його й взагалі списали з агентурного апарату. Особову справу знову відіслали в архів, а робочу я з наказу начальника палив у нашій грубці й жалкував, що генерали не визнали її такою, яка має оперативну чи історичну цінність. Нині вона гарантовано читалася б із неабияк більшою цікавістю, ніж невмирущі твори Олекси Крижанівського. Тоді багато чого спалили з переляку.

ПОГЛЯД З ТОГО БОКУ БАРИКАД

«КДБ – озброєний загін партії».

З Положення про Комітет державної безпеки СРСР

Коли я служив офіцером-оперативником у Бориспільському відділенні КДБ УРСР, відповідав за 5 лінію, що тоді означало «український буржуазний націоналізм». Треба сказати, що у відділення я перевівся з іншого підрозділу на шостому році служби вже у квітні 1989-го року, якраз через півроку після знаменитого звернення українських письменників, які опублікували в пресі програму майбутнього Народного руху України. Це вже потім, на установчому з'їзді Руху в залі КПІ, він дістав назву Народний рух України за перебудову, а тоді він був просто РУХ.

У всіх підрозділах КДБ існував такий собі «Класифікатор». Це була досить солідна книга, яку написали та вивірили «компетентні фахівці», й текст якої було затверджено наказом голови московського КДБ СРСР, в якому було прописано характеристики всіх проступків «нелояльних громадян», які можна (й треба) було кваліфікувати як підривною чи ворожу діяльність супроти радянської держави та її суспільного ладу. Там був цілий розділ «Український буржуазний націоналізм», в якому, наприклад, були такі перли, як (цитую з пам'яті) «наявність у особи переконань про самовизначення України й побудову незалежної української держави розглядати як підставу для її вивчення через ведення стосовно неї справи оперативного обліку».

Якщо підрозділ КДБ одержував оперативні дані (тобто власні агентурні повідомлення, дані перехоплень оперативно-технічних засобів, заяви та повідомлення партійних та радянських органів чи «свідомих» громадян тощо), то після відповідної перевірки, на проведення якої давав санкцію начальник підрозділу, складався обґрунтований рапорт на ім'я начальника обласного управління КДБ про доцільність ведення справи оперативного обліку. Це могло бути ДОП (дело оперативной проверки), ДОР (дело оперативной разработки) або ДОН (дело оперативного наблюдения). У межах цих справ дозволялось проводити поточні або гострі оперативні заходи, метою яких було дістати докази для порушення кримінальних справ за статтями кримінального кодексу УРСР «Зрада Батьківщини» або «Антирадянська агітація та пропаганда».

Після порушень кримінальних справ справи оперативного обліку вважались «реалізованими», а «легалізовані» матеріали (тобто такі, які можна було показати прокуророві й суду) долучались до кримінальної справи. Все інше знищувалось.

Реалізацією справ оперативного обліку вважалось також закінчення таких справ «профілактикою», тобто письмовим чи публічним (радіо-, теле-, в пресі) покаанням і засудженням своїх дій і переконань. Проте вершиною «оперативного мистецтва» вважалась «реалізація» вербовкою «об'єкта» справи як агента КДБ.

Треба зазначити, що «самодіяльність», тобто несанкціоноване проведення стосовно до пересічного громадянина будь-яких оперативних заходів (агентура, зовнішнє спостереження, а серед іншого й оперативна фіксація його дій та намірів) суворо карало керівництво, та й на сторожі стояла власна інспекція КДБ, підрозділ якого був у кожному обласному управлінні на особливих правах – і це не красне слівце. Саме робота цієї інспекції, яку контролював особисто Юрій Андропов, і сприяла тому високому авторитетові КДБ, що його ця спецслужба мала на той час у «радянському» суспільстві. Ясна річ, цьому також сприяла коштвана та ефективна пропаганда чекістської діяльності, яку ініціював той самий Андропов, і до якої було залучено найкращі радянські літературні, театральні, радіо- й кінематографічні сили.

Рух шестидесятників, гуманітаріїв-дисидентів чи добровільних громадських контролерів гелсінських угод був тоді, завдяки діяльності того ж КДБ, практично маргіналізований, не мав автори-

тету, розголосу, преси та дієвої підтримки суспільства. Показником ефективності роботи кожного офіцера-оперативника КДБ була наявність ведення таких справ оперативного обліку. Зрозуміло, що це було й власним бажанням і завданням кожного офіцера, адже він, «шукач-нишпорка», саме цим доводив свою вагу та користь суспільству. Це був природний азарт лягавої-хорта.

Це все я пишу не для того, щоб подратувати сьогоднішніх свідомих українців. На тому не край, я навіть самого себе зарахував би тепер до свідомих українських патріотів і навіть до бандерівців. Тоді ж ми ВСІ були іншими. Мабуть, трішки іншими.

Нині деякі ветерани-рухівці поширюють свої спомини про те, як вони боролися проти «ненависного радянського режиму». Так, це правда, боролись. Боролись, як могли, як уміли, як розуміли тодішню ситуацію. Це тепер видається, що ми тоді, по обидва боки «барикад», усе робили свідомо, «чистими руками, холодною головою та гарячим серцем». Насправді оцінити тодішні свої дії ми можемо тільки тепер, дивлячись на них із висоти прожитих літ, а найголовніше –проаналізувавши одержану інформацію, яка називається історією України. Особливо її новітнього періоду, періоду ХХ століття.

За президента Ющенка професійним дослідникам стали на решті широко доступні матеріали партархівів та архівів КДБ-НКВС. Багато чого виплило назовні. Але я хотів би навести всього один документ – постанову політбюро ЦК КП(б)У від 31 липня 1946 року. «Кожна українська та (обов'язково) україномовна радянська (інших не було) газета, кожен засіб масової інформації **в кожному номері (випуску) зобов'язані** подавати інформацію про злочини «українських буржуазних націоналістів». Її дію було припинено спеціальною Запискою ЦК КПРС «украинским товарищам», яку підписав Л. Брежнев тільки 1964-го року. І це був тільки один з численних пунктів. В інших же були завдання численним штатним агітаторам, пропагандистам, лекторам товариства «Знання», парткомам, 1-м і 2-м відділам всіх установ і організацій, керівництву та парткомам вишів, шкіл і навіть дитсадків.

Невже 20 років масованої й цілеспрямованої тотальної брехні та дезінформації й далші десятиліття інформаційної інерції повзучого сталінізму не минулися марно, не вплинули на масову,

суспільну, та особливо побутову, свідомість покоління, народженого в 40-ві, 50-ті й 60-ті роки? Так, ми діти свого народу, постгеноцидного суспільства. Одиниці з нас не були піонерами та комсомольцями. А на вступ у комуністичну партію, особливо серед інтелігенції та «претендующих» осіб, був конкурс (приблизно чотири чоловіки на місце).

Не хотів би, щоб написане оцінювали як спробу колишніх гебешників «примазатись» до нинішньої української патріотичної справи. Просто треба мати на увазі, що люди були скрізь і скрізь різні. Так, оперсклад КДБ завжди «славився» патологічним переконаним свідомим україноненависництвом, проте ставку треба робити саме на словах «свідомим» і «переконаним». Багато хто з нас, серед них і я, жертвний бандерівський дух вдихнули саме в школах КДБ, де прискіпливо вивчали московське тлумачення історії української національно-визвольної боротьби на жорстоких і нелюдських прикладах «чекістсько-військових операцій» з «рейдуванням агентури та бойовиків», «перевербовки бандитів» з допомогою «близких связей», що означало прямий шантаж дружин, дітей, батьків з їхньою висилкою, депортацію рідних, близьких, близько- й малознайомих людей та сусідів, використання для боротьби зі своїми перевербованих, перекуплених, пригноблених і зломлених. З усім тим, саме із середовища «оперсостава КГБ» вийшли й майбутній прем'єр незалежної України Євген Марчук, і нардеп Володимир Сивкович, і навіть нинішній мер Борисполя Анатолій Федорчук та багато інших. Та і я, зокрема, теж ізвідти.

Та повернімося в той незабутній Бориспіль 1989-го, коли мені довелося приймати ділянку оперативної роботи з «контррозвідувального забезпечення» Бориспільського району, яке на той час полягало в «протидії несвідомим неформальним і інспірованим політичним напрямам і рухам антикомуністичного та «буржуазно-націоналістичного спрямування».

Партія перед КДБ ставила конкретне завдання: за будь-яку ціну не допустити створення опозиційних до КПРС структур. Ще раніше, коли тільки-но зародились Українська Гельсінська спілка (УГС), Український культурологічний клуб (УКК) та інші «не-

формальні» структури «націоналістичного спрямування», вони одразу ж попадали під тотальне вивчення 5-го (ідеологічного) управління КДБ УРСР і відповідних профільних оперативних підрозділів територіальних органів, що працювали за єдиним планом. Серед «неформалів» проводились не просто вербовки, організовувалися ще й так звані «провокативні вербовки», метою яких були провокації в майбутньому. Так не тільки документально, але й на рівні нібито «витоку оперативної інформації» до «об'єктів» доводилась свідомо дезінформація про наявність серед них агентів КДБ, якими нібито були різні їхні представники, чи авторитети, а чи рядові члени. Разом із цим легендувалися справжні агенти, яких вдавалось завербувати або ввести в середовище тих відчайдухів.

У підрозділах центрального апарату, обласних управліннях КДБ та всіх районних підрозділах було піднято всі архівні матеріали з усіх гучних і резонансних справ, принаймі таких, як ДГОР (дело групповой оперативной разработки) «Блок», численні матеріали «профілактик» з забарвленням «український буржуазний націоналізм». У розпал роботи аналітичних підрозділів з визначення кола «врагов» у листопаді 1989-го мені довелося зустрічати в Бориспільському аеропорту скорботний борт з останками Стуса, Тихого й Литвина. Наступного дня обласні офіцери-аналітики випрошували в мене листівки з віршами Стуса, що їх поширювали рухівці в аеропорту, й цілком серйозно вчитувались у рядки, намагаючись зрозуміти їхній зміст. Мене це вразило – моє таємне захоплення українським націоналізмом, яке я не міг довірити навіть найближчим, раптом стало модним і престижним, навіть серед кадебешників. Я був шокований.

На той час мій колега майор Геннадій уже вів дві справи оперативної перевірки на таких «запеклих націоналістів», як учитель іноземної мови Гнідинської середньої школи Михайло Ратушний та інженер бориспільського заводу «Прометей» Анатолій Ковальчук. Якщо з Михайлом Ратушним усе було ясно: західняк, «засланий козачок», відвертий націоналіст, активіст-руховець обласного масштабу, контролювався з допомогою «надійної» агентури (тобто люди, які висвітлювали Михайлову діяльність, щиро його ненавиділи та щедро давали «потрібну» інформацію), то з Анатолієм Ковальчуком було важче. Якщо Михайло був відкри-

тий, щирий, друзяка-хлопець із широким колом товаришів і знайомих, серед яких йому легко було підставити агентів, то Анатолій якраз навпаки: відлюдкуватий, замкнутий. Інформацію «про ворожу діяльність» Ковальчука наше відділення одержало від київської агентури як «о связи известного националиста «объекта» ДОУ (дело оперативного учета) Ивана Зайца». Перевірити це було важко, адже треба рейдувати своїх районних агентів до Києва, а зробити це непросто, бо підвести до Анатолія агента було проблематично. Завербувати когось із його близьких друзів було ще важче через практичну відсутність цих самих друзів.

Майор Геннадій, мій «співкамерник» (бо сиділи в одному кабінеті), якось жартома запропонував мені «замочити» Анатолія Ковальчука. Він йому не просто заважав, він просто «валив» одну з найголовніших його справ. Причина була проста й банальна. Гена, окрім усього іншого, вів «контррозвідувальне обслуговування» заводу «Прометей», який за декілька років до описуваних подій, одержав закуплене державою за золото дорогоцінне обладнання для виробництва магнітних дисків із західної Німеччини. Незважаючи на всі спроби нашої вітчизняної наукової та виробничої еліт використати його за призначенням, справа з місця не рухалася, бо московські розпорядники бюджету «одержали відкат» від самих німців і закупили обладнання, яке там на заході вже було морально застаріле й ніяк не хотіло працювати «на перестройку». Гена вже мав конкретних підозрюваних, практично повну доказову базу й готувався перевести свою оперативну розробку в кримінальну справу, коли його змусили вивчати Ковальчука. І не просто змусили, а поставили вимогу звітувати в 5-те управління центру у справі Ковальчука щотижня. Зрозуміло, що за таким розкладом розробку з «відкату» треба було відкласти на безрік. Геннадій, добре розуміючи непорівнянність цих справ, неодноразово їздив в область і в центр, щось комусь доводив, проте, діставши догану, принишк, тихо мріючи або передати справу мені, або десь якось удавити цього Ковальчука, який невідомо звідкіль так недоречно взявся.

Я ж ходив коло іншої «надзвичайно важливої справи»: навесні 1990 року було одержано генеральську санкцію та заведено справу оперативної перевірки щодо одного з активістів Руху лікаря-психіатра Романа Никифорука. Він ініціював у місті всі пікети й

маніфестації та активно брав у них участь, що так дратувало районне керівництво, а особливо ідеологічного секретаря Тамілу Анісімову, яка майже щодня викликала до себе «на килим» нашого начальника-підполковника.

Треба сказати, що Бориспільська райлікарня давно сиділа болячкою райвідділові КДБ. Там працювало декілька раніше «профілакованих» «архівних об'єктів», які свого часу швиденько «покаялися в гріхах» і підписали відповідні папери із зізнанням. Що вони робили тепер і яка була їхня роль у нині народжуваному Русі – було неясно, адже саме їхнє відвідування рухівських зборів ще не ставало нам за підставу щось вирішувати, тому мене було кинуте саме на «цю відповідальну ділянку роботи».

Деякі з «профілакованих», таких як, наприклад, лікар-педіатр Олександр Бойчук, на наше щастя, тоді працювали в Києві, у Борисполі ж тільки ночували, а тому всі інформаційні «вози» за їхньою участю, що приходили до нас, ми з чистою совістю відсилали у київські райвідділи, де вони губилися в численних томах «літерних справ» без належної перевірки.

Щодо Гнідинської школи інформацію постачав сам «горком партії», який вимагав «пресечь» діяльність Ратушного саме тому, що директором тієї школи була така собі Валентина Стрілько, активістка українського національного шкільництва, відома далеко за межами Бориспільщини. Було використано звичайний «виробничий» конфлікт між завідувачем Бориспільського райвно та непокірною директоркою, якій приписувалась «організація опозиційних антипартійних структур» у районі. Під прикриттям цього конфлікту протягом 1989-1990 рр. райвідділ КДБ організував «оперативне вивчення та документування протиправної діяльності» Валентини Стрілько й Михайла Ратушного як «об'єктів» справ оперативної перевірки з забарвленням «український націоналізм і антисупільна діяльність» із застосуванням всіх «дозволених» оперативних можливостей і засобів.

Важко тепер об'єктивно оцінити діяльність того чи того «об'єкта» зі створення осередку Руху в районі. Так, Валентина Стрілько була серед його активних ініціаторів і провідників. Однак, на мою суб'єктивну думку, справжнім натхненником і організатором українського культурного, просвітницького, а го-

ловне – політичного відродження в районі був член бюро Бориспільського міськкому партії, головний редактор районної газети Валентин Лисиця. Він уміло використовував свій службовий стан, перетворивши звичайну районку з невизначеною назвою «Трудова слава» на справжню трибуну «перебудови та гласності», а головне на справжню українську газету «від землі». Його кабінет перетворився на штаб новоствореного Руху, а шпальти газети – на дискусійний майданчик політичних сил. Газета широко подавала розвідки з непростой і трагічної історії рідного краю, відкрито та активно виступила за відкриття українських класів у двох російськомовних міських школах, втручалася в розмаїття економічних відносин району й міжнародних контактів працівників місцевого міжнародного аеропорту.

Це не просто дратувало, воно бісило як обласне, так і районне партійне начальство. Протягом 1989-1991 рр. тиск на газету чинився шалений. Не гребували прямими вказівками бюро міськкому й навіть обкому. Секретар міськкому Таміла Георгіївна прямим текстом вимагала від підполковника Петра Михайловича, начальника нашого відділення КДБ, «розібратися» з головним редактором. Той же кивав на міськком, мовляв, виводьте його з членів бюро міськкому, тоді я зможу все. Міськком партії не мав реальної влади над своїми членами й не міг отак просто вивести з своїх лав непокірного «борзописця». Партсекретарі хотіли прибрати Валентина Лисицю чужими руками, руками КДБ. Однак часи вже були не ті. КДБ на той час вже не мав «розв'язаних рук», керівництво обласного управління, та й центральний апарат, не сміли переступити через інструкцію КДБ СРСР від 1956 року, яка зобов'язувала оперативні підрозділи порушувати внутрішні справи оперативного обліку на членів партійних комітетів тільки з дозволу та санкції вищих партійних органів.

Протягом 1990 року наш бос Петро Михайлович двічі звертався до генерала, начальника нашого обласного управління з рапортами про доцільність «збору доказових матеріалів про антисупільну й антирадянську діяльність члена бюро Бориспільського міськкому головного редактора районної газети «Трудова слава» Валентина Лисиці в рамках справи оперативної перевірки». Та генерал не наважувався йти з цим до першого секретаря обкому. Часи вже були не ті. Коли ж наш підполковник

звернувся з рапортом утретє, доклавши до нього клопотання міськкому, підписане першим і другим секретарями, генерал не витримав і вліпив Петрові сувору догану. Пояснення цього «сміливого» вчинку не забарилося: в листопаді 1990-го надійшов цілком таємний наказ голови КДБ СРСР про внесення змін до біблії контррозвідника «Класифікатора». Цілі розділи, серед яких і знаменитий «годувальник» – «Український буржуазний націоналізм», було вилучено. Тепер «наявність у особи ідей і переконань про самовизначення України та побудову незалежної української держави» вже не були підставою для цькування з боку КДБ. Статтю кримінального кодексу «Антирадянська агітація та пропаганда», а також частину другу статті «Зрада Батьківщини» у формі переходу на бік ворога з'їзд народних депутатів СРСР скасував.

Усі справи оперативного обліку з цим забарвленням було припинено, самі справи знищено за актом у присутності не менше як двох офіцерів, а акти було надіслано до спеціального архіву 10 відділу КДБ УРСР. Тільки одну справу оперативної перевірки було реалізовано достоту «по-чекістськи». 7 листопада 1990 року за участь в акції з недопущення військового параду в Києві на Хрещатику «об'єкта» Михайла Ратушного було заарештовано, його офіцера-розробника майора Гену та начальника, підполковника Петра Михайловича, було відзначено в наказі. Усі інші «наші об'єкти» голосно, й головне вже безкарно, протестували проти арешту свого товариша, ну а нам було вже не до них. «Український буржуазний націоналізм» перетворився на парламентську партію, і ми, як і всі радянські люди, мовчки визнали його своєю владою. 6-та стаття «советской» конституції назавжди відійшла в історію.

Змінювались закони, змінювались правила, щось не заборонялося, а щось уже й дозволялося. Проте любов і ненависть ніхто не скасовував. Розкол був не тільки в суспільстві, а й серед особового складу КДБ. Саме тоді надійшла ще одна таємна інструкція з підбору кандидатів на роботу в органи КДБ: «Отбирать исключительно преданных социалистической идее и интернациональному долгу» (тоді ще тривала жорстока й безглузда війна в Афганістані). Силкові структури України й далі поповнювалися «інтернаціоналістами», які або не були українцями взага-

лі, або щиро ненавиділи так звану демократію разом з Україною, або були відвертими пристосуванцями до будь-якої системи. Саме тоді й у бориспільському, й в інших підрозділах КДБ з'являться молоді, запеклі й правильні, голодні та зубаті комунисти-лейтенанти, що через десять-двадцять років сформуують безапеляційну СБУ, готову виконати будь-який злочинний наказ цинічної, нібито української, влади.

Тиск на «неправильну» районку не припинявся, не зважаючи на рішення московських з'їздів. У день, коли країна слухала «Лебедине озеро», а над Борисполем кружляло 40 бортів з 10-ма тисячами головорізів вітебської дивізії ВДВ на борту, бориспільський міськвиконком уже ухвалив остаточне рішення: припинити фінансування районної газети «Трудова слава».

Чотири місяці колектив газети буде працювати без зарплати. Усі дивитимуться на свого головного редактора, а він не зводитиме очей. Так триватиме до грудня 1991-го, до самого референдуму, на який газетарі будуть працювати відчайдушно. Добившись незалежної України без заробітної плати, Валентин Лисиця у відчаї застрелиться. Після його похорону поновиться фінансування газети. Усе буде як і раніше. Не буде тільки Валентина Лисиці.

Двадцять років по тому.

Об'єкт ДОР «Тоший», він же Михайло Ратушний, – народний депутат України трьох скликань, голова правління Інституту національного державознавства, а віднедавна голова Української Всесвітньої Координаційної Ради.

Об'єкт ДОП «Стерва», вона ж Валентина Стрілько, – екс-заступник глави Київської обласної держадміністрації, нині президент Міжнародного освітнього фонду ім. Ярослава Мудрого.

Об'єкт ДОП «Хмурий», він же Анатолій Ковальчук, – екс-заступник глави Бориспільської районної держадміністрації, нині помічник-консультант народного депутата України.

Об'єкт ДОП «Пікетчик», він же Роман Никифорук, довгий час очолював Київську міську клінічну психоневрологічну лікарню №1 (Павлівську), нині лікар-практик.

Колишні компартійні секретарі, генерали та оперативники держбезпеки, що вже вийшли на непогані заслужені пенсії, те-

пер живуть нівроку й навіть беруть посильну участь у політиці своїх районів, міст, а то й держави.

Начальника місцевого відділення підполковника Петра Михайловича, з огляду на його невгамовну запопадливість, уже недоречно навіть у спецслужбі більшовицьку відданість і пристрасть до алкоголізму, як потім мені розказували вже колишні колеги, згодом було усунуто від цієї відповідальної посади. Проте він не пропав, а швиденько перебів в особовий відділ СБУ місцевого військового гарнізону, де його ще кілька років відверто терпіли, поки не провели на заслужену пенсію. А тоді, коли його знімали, кажуть, наш генерал привселюдно заявив: «Не того ми свого часу звільнили» (мавши на увазі моє скандальне звільнення за кілька років до того). Утім мені так і не запропонували поновитись на службі. Найприкрішим було те, що я так і не мав честі присягнути на вірність моїй Україні.

А на Рогозівському кладовищі міста Борисполя над могилою Валентина Лисиці співають степові пташки...

«З ВЛАСНОГО БАЖАННЯ»

З власного бажання й з роботи, й на той світ. Якщо воно збігається з волею партії, КДБ та іже з ними. Пішов з життя Валентин Лисиця. Пішов сам, з власного бажання. В останній записці прохав не шукати винних. «Крім газети я нічого не вмю робити, і якщо вона загине – мені не жити», – казав друзям. Він помер, продовживши життя газеті.

Знову й знову дивлюсь на фотографію. Він у центрі – мій друг Валентин Лисиця. Валентин уважно слухає виступ Левка Лук'яненка, тільки-но обраного народним депутатом. Виступає Левко Григорович після жінки з міськкому партії і звертається до неї «пані секретарка». Цим і запам'ятовується присутнім і його виступ, і цей день, коли вперше за багато десятиріч було згадано про бориспільське антибільшовицьке повстання. День, коли на Бориспільщині вперше пролунало: «Наші діди виступили проти більшовизму ще 1920-го року». Я в кадр не потрапив. Офіцерові держбезпеки не вільно потрапляти в кадр. Я сидів на

лаві автобусної зупинки поряд з кладовищем і спостерігав за панахидою.

Перед закінченням панахиди з воріт цвинтаря вийшли дві розлучені жінки.

– Ви записуєте? Записуєте?! – впізнавши мене, запитала одна з них, та сама «пані секретарка», сподіваючись, певне, на те, що мій запис стане останнім нищівним доказом у суді чи ще деś при ухваленні вироку «зухвалим жовтоблакитникам», які – о жах! – дорвалися до депутатських мандатів.

– Пишу, – збрехав я, щоб надати ваги своїй службовій присутності на занедбаному цвинтарі.

Люди мовчки розходилися. Промовці дружно задиміли цигарками. Змотувались жовто-блакитні прапори. Повз мене пройшов «запеклий націоналіст» років вісімнадцяти з плакатом про Бандеру.

Від виголошених зухвалих речей небо не впало, земля не розкололась. Годинник показував, що час уже додому.

Ні я, ні Валентин Лисиця не знали тоді, що саме цей день стане в нашому житті вирішальним, стане початком дружби кадебіста з людиною, яку КДБ переслідувало понад двадцять років. Проте день іще не закінчився. Левка Григоровича місцеві рухівці запросили до себе й майже до ночі щось одне одному доводили, погоджувались і сперечалися, сварилися та освідчувалися у вічній дружбі. А головними фігурами на тій зустрічі, поза сумнівом, були двоє: Валентин Васильович Лисиця, редактор районки, член бюро міськкому, головний ідеолог і організатор панахиди за жертвами антибільшовицького повстання в Борисполі та легендарний народний депутат Левко Григорович Лук'яненко, теж колишній райкомівець, пізніше багаторічний політв'язень.

На ранок агент Легінь письмово відзвітує начальникові КДБ (найбільш цінні, на думку начальника, агенти, підлеглим операм не передавались, а залишались на зв'язку особисто в нього), що з членом міськкому Лисицею пов'язані основні події вчорашнього дня. Так сталося, що копію агентурного повідомлення друкував я. Усе було як завжди, якби не одна обставина – член бюро міськкому владущої партії – «вражина».

У Борисполі я служив другий рік і вже знав, хто є хто. Усвідомлював і те, що Бориспільський міськком мав би пишатися,

що членом його бюро був Валентин Лисиця. Він був на голову вищий за всіх зростом і на три голови – за рівнем ерудиції, інтелігентності, освіченості й порядності. Як і всі ми, Валентин тоді ще вірив у партію, в комуністичні ідеали, сподівався на майбутній поворот до загальнолюдських цінностей, до правди. Гадав, що звернення до історичної правди спонукає функціонерів переглянути ідеологічні догми. Він докладав багато зусиль, щоб його газета змушувала читачів думати, пробуджував у них людську, історичну й національну гідність.

Тоді мені ще не було відоме прізвище Олега Калугіна. Але я вже добре знав про капітана Віктора Орехова, члена оперативної групи 5-го (ідеологічного) управління КДБ Союзу у справі Орлова та Щаранського. Намагаючись на початку 70-х допомогти дисидентам, він утратив не лише погони, а й волю на цілих вісім років. Знав також ім'я полковника Ярослава Карповича, який вірою та правдою служив системі 25 років, на відставку пішов із посади начальника 5-го відділу московського КДБ. Публічна спроба в журналі «Огонёк» піддати сумніву свою діяльність коштувала йому пенсії, нагород, обернулася відвертим цькуванням з боку вчорашніх колег. Вони зробили свій вибір. Тепер цей вибір мав зробити я.

Валентин Лисиця ще вірив, а іржаве колесо партократичної системи крутилося собі далі. Райвідділ – начальникові управління КДБ, бравий генерал інформацію для роздумів – секретареві обкому, обком – міськкому: вжити заходів, вигнати з бюро, усунути від керівництва газетою.

Через день-два закрите засідання бюро Бориспільського міськкому партії констатує: «Ворог пробрався в наші лави. Не кається за вільнодумство, не виправдовує довіри... Догану йому! З бюро – геть! З газети – геть!»

Тільки забули керівники, що надворі не тридцять сьомий. З бюро вигнати можна, але з міськкому – зась. На заваді був високий авторитет Валентина Васильовича в Борисполі. Не погодилися члени міськкому, здебільшого люди порядні, з присудом «зрада», як було охарактеризовано зустріч комуніста з антикомуністом. Той факт, що антикомуніст Лук'яненко мав статус народного обранця, до уваги, звичайно ж, не брався.

З газети теж просто так не виженеш, минулися ті часи. Тому й застосували до Лисиці випробуваний метод – «з власного бажання».

Добре знайоме Валентинові це «власне бажання». Так його вже звільняли. Майже півроку він, професійний журналіст і перекладач, «з власного бажання КДБ» був безробітним у «країні, де безробітних не було». Пам'ятним йому було й те, як допоміжна школа, в якій навчалася глуха донька (його біль, його невітшне горе), «з власного бажання» батьків за одну ніч стала російськомовною. «З власного бажання» тоді жили ми всі. Він, комуніст Валентин Лисиця, теж виявив «власне бажання» під тиском бюро. Один із членів цього високоповажного органа наполягав, щоб «власне бажання» було засвідчено одразу ж, щоб нічого вже не могло змінитися. І Валентин мусив дати слово, що залишить газету. До пізнього пізна просидів тоді Валентин Васильович у своєму редакторському кабінеті, впорядковуючи папери перед передачею газетного керма в інші руки. Від цієї безрадісної роботи його відірвав мій телефонний дзвінок.

– Якого біса? – озвався він на мій голос. Людина, яка втратила головне, вже не боялася образити кадебіста. – Що вам від мене ще потрібно?

– Що потрібно нам, тобі відомо, а що потрібно мені, поясню при зустрічі, про яку я прошу терміново й таємно, – відповів я.

– Про таємну зустріч по телефону не домовляються, – парирував він мою красномовність.

– Я сам себе не прослуховую, – заспокоїв його.

Хоча ми й були знайомі, але саме ту, проведену за всіма правилами конспірації, зустріч можна було назвати нашим справжнім знайомством.

Валентин Лисиця майже все свідоме життя, відчуваючи на своєму горлі руку КДБ, не міг, звичайно, повірити, що капітан держбезпеки не готує якоїсь хитромудрої провокації. Якби ту чотиригодинну нічну розмову в його розхитаному «Запорозжі» було записано, вона варта була б публікації. Мене тоді ніс на крилах бог красномовства. Щоб переконати Валентина порвати заяву «з власного бажання», мені довелося не тільки цитувати класиків від Еразма Роттердамського до Тараса Шевченка, а й декламувати вірші й навіть співати пісень. Такого від кадебіста

рафінований інтелігент явно не чекав. Але справа ускладнювалась тим, що Лисиця дав обіцянку членам бюро, а поняття честі для «гнилого» інтелігента зовсім інше, ніж для жандармського служачи.

За ті чотири нічні години мені вдалося вивести Валентина зі стану безвиході й депресії. На ранок це вже була людина, готова відстоювати свою правду хоч би й кулаками.

– Заяви писати не буду, – кинув рукавичку партократам Валентин. – Знімайте, якщо зможете.

Для партбюрократів, навчених лише розподіляти й володарювати, але не здатних на дію, це виявилось холодним душем. Зняти редактора вони були не в змозі. Міськкомівські клерки, як і різні активісти, ті, хто спостерігав, співчував і зловтішався, раптом побачили, що реальна влада комуністів скінчилась...

Щоб зрозуміти одну з причин Валентинового самогубства, звернімось до стосунків чесної інтелігентної людини з організацією, сумно відомою під аббревіатурою КДБ. Ще наприкінці 60-х, коли на зміну хрущовській відлизі приходив брежнєвський застій, студента Київського університету Валентина Лисицю, котрий мав широке коло зв'язків з так званими націоналістами і якого вони мали за одностудента, було відібрано на «шляхетну» роль агента КДБ. Однак, проявляючи свою національну свідомість, він продемонстрував несвідомість політичну й «заручини» з КДБ відкинув. Тоді на нього тисли сильніше, ніж бориспільське партбюро. І Валентин поставив питання так: співпраця або життя. Прощання з життям із власного бажання він уже тоді розглядав як форму протесту. Мені, офіцерові держбезпеки, якому випадало неодноразово вербувати агентів, така ситуація добряче знайома. Той чорний Мефістофель кінця 60-х, якому, можливо, і я тис його полковницьку руку, своєю непрофесійністю та невіглаством завдав Лисиці тяжкої психічної травми, яка далася взнаки через 25 років.

Останній запис про Валентина Васильовича в анналах КДБ датовано 1983 роком: його зняли з обліку й припинили стеження за його громадською та професійною діяльністю. Тоді й почався стрімкий злет Лисиці по службових сходинках: йому не заважали. Але він цього не знав. До останнього свого дня вважав, що телефон його прослуховують, кореспонденцію прочитують, необережні слова фіксують. Гадав, що очолює список, який

уклала місцева держбезпека для арештів і ліквідацій під час путчу. Як тільки міг, я переконував його, що немає чого боятися, що перестороги безпідставні, імені його немає в сумнозвісних путчівських списках, бо немає потреби ці списки складати – все є у внутрішніх архівах. Путч я зустрів як особа, яку усунуто від посади та яка перебуває «в розпорядженні управління кадрів». 7 серпня 1991-го мене усунули зі служби в органах КДБ. Формулювання традиційне – «з власного бажання», однак чомусь без права залишатися в запасі держбезпеки. До путчу лишалось 12 днів. А ще через чотири місяці бориспільці прощалися з Валентином Лисицею.

ЯК НЕПРОСТО БУТИ РОМАНТИКОМ

Не секрет, що ті люди достоту щасливі в житті, котрі примудряються зробити своєю основною життєвою професією те діло, яке одночасно є й хобі, й пристрасть, і задоволення. А якщо твоє захоплення, хист і вміння, окрім усього, дають іще засоби для існування – що може бути краще? Недарма в будь-якому суспільстві є вічний і ненастанний запит на творчі професії, що пов'язані з мистецтвом, публічною славою чи звичайним майструванням.

У мене є друг дитинства, який ніколи не виїжджав з сухопутного Яготина, але все своє життя будує морські яхти. Ще в школі, коли ми зачитувались книжками про славетних капітанів, піратів і морські мандри, він малював вітрила і, як міг, вивчав морську справу, такелаж, вітри, течії та гідродинаміку. До цього часу в нашому місті його вважають за дивака, весь час підозрюють у чомусь такому незаконному, бо він, будучи майже сорок років офіційним безробітним (таким він примудрявся бути ще за совітів), усі ці роки будує коштовні прогулянкові річкові човни та чайки, а також справжнісінькі морські яхти. І не тільки їх будує, а й обійшов і Дніпро, і навколишні річки, й усе Чорне море. І сьогодні яготинець Микола Самокиша є неабиякий митець свого діла та незаперечний авторитет навіть республіканського масштабу, не зважаючи на те, що не має ніякого офіційного дипло-

ма чи професійної освіти. Утім саме за рівнем освіченості йому, мабуть, немає рівних не тільки в містечку.

Великий романтик, якому ми всі, його ровесники, потай заздримо. Чи ж може бути романтиком людина на державній службі? Чи може вона виконувати щоденну нудну й марудну роботу із задоволенням і захватом? А чи може особа, професією якої є плетіння хитромудрих візерунків з людських доль, в розпорядженні якої є дозволені державою та рекомендовані відповідною майже академічною оперативною наукою шантаж, брехня, підступність, підлий обман чи насилля, бути вдоволена своєю діяльністю? Стверджую – так. Я таких бачив і знаю. Таких після ретельного відбору готують державним коштом у спеціальних навчальних закладах. Проте не всі, навіть успішні, випускники такими стають, бо люди завжди були, є і будуть різні. Система намагається їх зробити однаковими робочими гвинтиками відповідно до поставлених чинною владою завдань.

Знаменитий англійський кіносеріал про пригоди Джеймса Бонда досі викликає неоднозначну реакцію у відповідального й мислячого суспільства – а чи можна давати таку безперечну індульгенцію й дозвіл на підступність і вбивство? Чи може бути вигода, навіть і державного масштабу, вартою простого людського щастя або й самого життя?

Юрій Андропов свого часу намагався розв'язати цю проблему, вимагаючи від своїх кадрових служб відбирати в органи КДБ людей освічених, відповідальних і моральних. Людей, які б могли будь-коли й у будь-якій ситуації самі свідомо фільтрувати вічне питання: що ж таке добро, а що – відверте зло. На цьому неодноразово наголошували в наших «осиних гніздах» – спецколах, потім це було предметом партійно-політичного навчання та виховання, проте, як і вся інша марудна наука, не завжди відкладалося в головах і свідомості офіцерів-агентуристів, бо найголовнішим були нагальні завдання партії та безпосередньо окремих керівників, які, відверто, такими сентенціями не переймалися. А завдання були: знайти, виявити, вилучити, не допустити, обмежити, усунути й, навіть, ліквідувати.

Ще в спецшколі на стадії підготовки були випадки, коли деякі з нас, слухачів, не витримували оголеності й цинічності одержуваної інформації, коли не тільки керівництво школи когось

вибраковувало, а дехто й сам відверто відмовлявся від такої служби. На моєму курсі один слухач, лейтенант, прямо на лекції в присутності генерала, начальника школи, заявив про неприпустимість таких методів у роботі спецслужб і тут же поклав на стіл своє посвідчення. Дехто тихо залишав службу «під слушним приводом», незважаючи на високий номенклатурний статус, зарплату, соціальний пакет і майбутні високі пенсії. Таких не переслідували й, мабуть, не ставили на облік. Та й навіщо їх ставити – вони все життя будуть мовчати, намагаючись викинути з пам'яті ці жахи, що мали стати повсякденною діяльністю. Ну а як заговорять – добре знають, що на них чекає.

Мені, поміркованому романтикові й людині, яка вважала, що повністю контролює свою честь, мораль і свідомість, здавалося тоді можливим лавірувати між «можна» й «треба», між «повинен» і «зобов'язаний». Сказати правду, теми честі й гідності в наших відвертих розмовах на кухнях чи деінде за чаркою були не рідкісні, а часто й головні. Навіть було таке неписане мірило: ці про це говорять, а ці – ні. Це був такий собі вододіл, непомилний показник «свій – чужий». За цим показником усередині системи вибирали товаришів і друзів. За цим показником начальники підрозділів з різних таборів, якщо вони могли собі таке дозволити, відверто підбирали собі підлеглих і кадровий склад.

Потім, 1989-го, коли телебачення транслувало прямі репортажі зі з'їздів народних депутатів СРСР, такі розмови виплеснулись у начальницькі кабінети й залежно від того, до якого табору належав начальник, представники другого «заягали». Часто ідейні протистояння між начальством і підлеглими виливалися в конфлікти, які нерідко завершувалися не лише гучним вияснюванням стосунків, а й переводами або й звільненнями. Особливо це стосувалося підрозділів, що опікувались так званою 5-ю лінією: «українським буржуазним націоналізмом», церковниками-сектантами, творчою, освітньою, науковою інтелігенцією, письменницькою, малярською та іншою богемною братією.

Остаточний розкол оперскладу стався тоді, коли почалася масова реабілітація жертв сталінських репресій. Власне, реабілітація була й раніше, але проводилась вона за постановами судів, що переглядали кримінальні справи: або ж занадто одіозні, або ж на вимогу постраждалих чи їхніх родичів. Тепер напевно не

пам'ятаю, але, здається, рішення про масові реабілітації ухвалив з'їзд народних депутатів СРСР. Після цього «озброєний загін партії», попри бажання свого ЦК, став шерстити старі архіви та справи з грифами «розглашенню не подлежит», «хранить вечно» і «знакомиться только с письменной санкции ЦК».

Приблизно тоді ж у наш райвідділ фельд'єгерський зв'язок доставив здоровенний цілком таємний пакет з однією з таких справ. Усі дружно почали її вивчати й не одразу помітили, що в нашого начальника Петра Михайловича якось пропав до цього інтерес. Його чомусь не зацікавив унікальний документ: вирок трійки, написаний на газетному аркуші зверху над друкованими літерами червоним олівцем, у якому обвинувачуваного засуджували до «высшей меры социальной защиты – расстрела». Звинувачувати в масових злочинах ленінську партію й КДБ могли тільки наші «об'єкти», від нас же завжди, за будь-яких обставин, вимагали її аргументовано та ефективно захищати, аж тут раптом...

Потім начальник розпорядився комусь із нас, ініціативних підлеглих, установити сина репресованого (місцевого жителя із шляхетно-польським прізвиськом), викликати його до райвідділу, надати йому ознайомитися (в нашій присутності) кримінальну справу й від імені Президії Верховної Ради СРСР (цікаво, а чому не від імені ЦК КПРС?) офіційно вибачитися й висловити співчуття. Назавтра ми з нетерпінням чекали першу нашу реабілітацію. Прийшов непоказний чоловік років сорока з десятирічним хлопчиком. Несміливо й навіть боязко пройшов у приймальню, де йому надали можливість погортати страшну справу. Було видно: він не знав, що шукати. Сторінки з грізними резолюціями, прізвиськами й датами гортав більше для годиться. Потім закрив справу й спитав:

– А батькова фотографія є?

Усі кинулись допомагати: знову розгорнули справу, знайшли підшитий конверт, у якому зазвичай зберігаються фотографії, й витрусили звідти чотири чи п'ять пожовклих маленьких фотознімків різних людей.

– А хто з них мій батько?

Ми стояли ошелешені й не знали, що відповісти.

Раптом відвідувач схопився з-за столу, став перед нами з міцно стиснутими кулаками, набрав повні легені повітря і... промов-

чав. Він стояв, не приховуючи сліз. Його син теж скочив зі стільця й злякано пригорнувся до батька. Коли вони пішли, залишивши на столі підписку про відсутність претензій до органів КДБ, зайшов начальник:

— Ну що там, усе нормально?

У розпал перебудови, в часи народження опозиції комуністичному режимові, розквіту надій, віри та сподівань офіцери-агентуристи, що працювали з опозиційним середовищем, нерідко самі сповнялися «крамольними» ідеями. Вже не було абсолютного несприйняття переслідуваних ідей, з лексики зникало й ставало недоречним колись дуже популярне в середовищі оперів поняття й саме слово «вражина», яким характеризувався ідеологічно затятий і непіддатливий «об'єкт».

На моєму робочому столі під склом (тоді так було модно) якимось непомітно, і головне безкарно, з'явилися газетні вирізки з текстом Хартії прав людини 1948 року, текст національного гімну «Ще не вмерла Україна»; обласні офіцери-аналітики, не криючись, без страху та сорому випрошували в мене листівки з віршами Василя Стуса, пачку яких я притяг у райвідділ з організованої рухівцями зустрічі в Бориспільському аеропорту останків Стуса, Литвина й Тихого. Усе це раптом стало незабороненим, нормальним і навіть престижним. А одного разу я застав свого колегу майора Гену за тим, що він робив свої правки в тексті Декларації Народного Руху України за перебудову, лаяв і шпетив рухівців, мовляв, крикуни вони, нероби й алкоголіки, дійсно завалять таку потрібну та нагальну державну справу.

Стало модним вишукувати в архівах і оперативно-довідкових картотеках різних рівнів (аж до самої Москви) дані про своїх родичів (якось на нараді оперативного складу в обласному управлінні наш генерал розпікав за це всіх начальників підрозділів, за чийми підписами ми посилали ці «метелики»). Раптом виявилося, що майже всі ми, «білі й пухнасті», маємо родичів, на яких приходили з архівів цілі «вози» компромат-матеріалів. Як могло таке статися — для мене досі велика таємниця. Видно, кадровики свого часу фільтрували їх за ступенем тяжкості, серйозності й особистої залежності від них кандидата. Для нас стало ясно, що архівно «чистих» представників наш народ узагалі не має.

У пресі з'явилися одкровення й роздуми генерала-розвідника Олега Калугіна, полковника ідеологічної контррозвідки Ярослава Карповича. Ми вже не так затято гортали знамениту службову, цілком таємну, грубезну книгу з фотографіями та біографіями зрадників Батьківщини й неповерненців з-за кордону, на розшук яких мали постійно спрямовувати нашу агентуру.

Усе це провокувало мене, підштовхувало й спонукало виражати свої думки письмово й публічно. Утім роздуми мої не стосувалися діючої державної системи чи методів діяльності спецслужб. Мій письменницький свербіж народився, коли я почув по радіо звичайну літературну передачу про художницю Катерину Білокур, про її трагічне кохання, що було перервано колективізаціями-індустріалізаціями. Наклавши на почуте свої непевні дитячі спомини, мені відкрилося, що я, саме я в дитинстві був причетним до її творчості. Так з'явилось оповідання «Колір життя», яке було видруковано в місцевій бориспільській районці й передруковано в районці яготинській. Сам факт цієї публікації став останньою краплиною, яка переповнила чашу терпіння мого бойового начальника підполковника Петра Михайловича. Цьому також сприяв мій неприкритий сарказм на начальницьку агітацію голосувати за Союз на березневому референдумі 1991-го. Чомусь було вирішено, що я вже стеменний рухивець і зрадник. Якись там рядові службові наради раптом почали проводитися без моєї присутності, що мене явно зачіпало. Начальникове ставлення до мене стали помічати колеги, які про всяк випадок притихли. Ні, наодинці зі мною вони були відверті, проте в присутності шефа мовчали. Якось мені навіть переказали думку нашого генерала, якому наш підполковник возив мій вже опублікований допис «на експертизу». Генерал, заклопотаний своїми, масштабнішими, проблемами, не побачив ніякої крамоли в написаному, проте, схоже, сам факт несанкціонованої публікації його теж не порадував.

Міжособистісні стосунки з моїм начальником повільно, але вперто псувалися. Ставлячи завдання, висловлюючи зауваження чи побажання, наш бравий підполковник-комсомолец завсіді примудрявся докорити підлеглому, а то й принизити його чи образити. Це в нього виходило легко та невимушено. Особливо перепадало майорові Гені, якому наш шеф ніяк не міг пробачити десяти років служби за кордонами совдепії. Гені (а заодно

й мені) діставалось за недоречну в нашому колі начитаність, ерудицію та... україномовність. А ще Петро ніяк не міг забути мого відкритого непослуху й вільнодумства під час горбачовського референдуму, присікувався та шкірився за брак оперативної інформації про опозиційний, хоча вже й легальний, Рух, виказуючи свою неспроможність подолати ідеологічну інерцію нетерпимості до інакодумства. Це було тлом, на якому ми незримо сходилися навіть без обговорення цієї теми. Конфлікт не міг довго приховуватись, назривала якась розв'язка. Я й собі проявляв «нетерпимість» до очевидного невігластва, неучтва й самозакоханості свого начальника. Коли ж почалась ця історія з українським класом (про це розповім трішки згодом), терплячість Петра Михайловича (хоч я й намагався свою участь у діяльності ініціативної групи з відкриття класу по можливості приховати) луснула.

Невдовзі без видимих причин, а насправді як реакція на начальницький рапорт щодо службово-оперативної придатності, на черговій нараді оперативного складу управління мені, як грім серед ясного неба, було оголошено неповну службову відповідність – найвище покарання офіцера перед усуненням від посади. Урешті й саме усунення не забарилося. Мене запросили в управління й запропонували... підвищення. Або ж обрати підполковницьку посаду начальника відділення КДБ у... чи то азербайджанському, чи, може, вже у вірменському Нагорному Карабасі (де не просто пострілювали, а вели справжні бойові дії з залученням артилерії та авіації). Або служити далі начальником відділення в... литовському Каунасі (де ще не стріляли, проте красномовно обіцяли). Сам факт, що на відповідальні посади в проблемні точки всесильний Комітет спрямовував «штрафників», яким я в той час був для кадровиків, було показовим і багатозначним. Ну а якщо я був не згоден, пропонувалося обрати собі посаду опера у відділі, що обслуговував Чорнобильську АЕС. Там, щоправда, всі посади начальників і старших оперів були не вільні, але дарма, казали: почекаєш, мовляв, із рік-два, повернешся на посаду старшого опера, а там...

Ну а поки я мав подумати й вирішити, мене відправили в чергову відпустку. Цю липневу відпустку дев'яносто першого я провів, не виїжджаючи на моря чи в гори. Майже щодня зустрі-

чався зі своїми товаришами по службі, які тихо жалілися на самодурство нашого начальника та переповідали про страхотливі інформаційні повідомлення московського й київського центрів і тривожні орієнтування, що нагадували про літо сорок першого. Так мій баришівський колега майор Іван, в оперативному підпорядкуванні якого була березанська колонія суворого режиму, розказував про команду різко ущільнити умови утримання в'язнів і звільнити місця для «поповнення», а старший лейтенант Вітя на вухо повідомляв, що особисто читав інформацію начальникам управлінь, відділів і відділень про те, що КДБ СРСР замовило в Міністерстві середнього машинобудування два мільйони кайданів.

Списки підозрілих і кандидатів на інтернування не складалися. Та й навіщо? Підніми оперативно-довідкову картотеку – там наявні усі «маячки». Вибирай кого хочеш, а можна й не вибирати, а закривати всіх оптом.

Зрозуміло, була ще маса наказів. Скажімо, перевірити справність наявної у відділенні зброї (чого взагалі ніколи не практикували – і так ясно, що за особисту табельну зброю кожен відповідає сам), терміново провести контрольні стрільбища особовим складом. Начальника декілька разів викликали на спільні наради з міліцейськими начальниками «для узгодження можливих спільних дій». Також терміново писалися плани узгодження різних оперативних служб (а їх у Борисполі було аж шість: міськрайонні відділення міліції та КДБ, відділення міліції та КДБ в аеропорту, оперативна частина аеропортівських прикордонників, а ще особовий відділ КДБ у місцевому військовому гарнізоні). До того до всього наказовим порядком усі, й міліція, й КДБ, готувались до роботи з агентурою за планами «особого періода». Що таке «особый период», пояснювати було зайве. «Особый период» – це війна.

Відпустка закінчилась, 7 серпня 1991-го я з'явився в кадри управління на Аскольдів провулок у Києві. Довелося довго сидіти в коридорі під кабінетом одного з кадровиків. Із-за нещільно причинених дверей чулася чоловіча розмова на підвищених тонах, до якої я не прислухався, аж раптом мій слух різонула фраза:

– Та я сторожовий пес імперії! Я завжди служив вірою та правдою, я...

Що там було далі, мене не цікавило.

Мені не хотілося бути «сторожовим псом імперії». Я чомусь раптом усвідомив, що імперія – це щось бридке, відразливе й чуже. А служити чужим ідеалам, та ще й «вірою та правдою», не хочу, та й не можу.

Бажання продовжувати службу, а тим паче кидати квартиру в Борисполі та їхати з дружиною й малими дітьми в Карабах, Каунас чи Чорнобиль, у мене так і не з'явилося. Коли я написав рапорт про звільнення з власного бажання в зв'язку з переходом на роботу в народне господарство, всі кадровики разом полегшено зітхнули, адже потреба пресувати мою особу відпала. До 19 серпня, до путчу, лишалося дванадцять днів.

ПУТЧ, ПУТЧ, ПУТЧ...

У серпні 1968-го спецназ розвідуправління Балтійського флоту лише за півгодини захопив Празький аеропорт столиці Чехословаччини, замінив усіх їхніх диспетчерів на своїх, чим забезпечив блискавичну й безперешкодну висадку Вітебської повітряно-десантної дивізії Радянської Армії.

З інструкції про застосування повітряно-десантних військ ЗС СРСР

19 серпня 1991 року, неділя, п'ята ранку, диктор ще нічого не говорить, «Лебедине озеро» ще не транслюється... Пронизливо дзвонить телефон. Я за звичкою зриваюсь, не усвідомлюючи, що вже дванадцятий день, як підписано наказ про моє усунення з посади старшого оперуповноваженого КДБ УРСР.

Це вже місяців через два з'явиться наказ про моє звільнення з військової служби з власного бажання без права перебувати в запасі органів КДБ СРСР. У військкомат я піду пізніше, де на мене витріщить очі тамтешній начальник відділення з обліку офіцерів запасу, – кадебістів у них зроду не було. Виник конфуз, адже звання лейтенанта мені надавав міністр оборони, а наступні звання – якийсь голова чогось там, що для воєнкомівців не авторитет (мене просто переплутали з численними міліціантами, чиїх спеціальних звань вони демонстративно не визнають). Гебешні

ж запасники стоять на обліку в мобілізаційних відділах обласних управлінь. Звільнені за порушення дисципліни, нероби чи п'яниці все ж залишаються в запасі КДБ і тільки таким, як я, що свідомо не побажали служити далі й звільнилися з власного бажання, відмовляли бути гебешниками навіть запасу.

Я, дурень, обурився, почав качати права й урешті домігся, щоб мені залишили звання, вказане у військовому квитку. От якби погодився стати тоді знову лейтенантом, мав би тепер підставу з ними судитися, адже позбавлення військового звання – це офіційне покарання, засвідчене відповідним наказом тощо. О, який був би «шкандаль»: розголос, преса, високоповажні й високопоставлені вболівальники та співчувальники – дивись, може, й мав би якісь дивіденди. Боже, ну чого ми такі розумні заднім числом?

Я схопив слухавку й почув істеричний голос моєї доброї товаришки Ліди, авіадиспетчерки міжнародного аеропорту «Бориспіль»: «До нас летить вітебська повітряно-десантна дивізія на сорока бортах! Наш військпред бігає по залі, розмахує пістолетом і вимагає їх терміново прийняти. Усіх оперативних та відповідальних чергових авіарайону, галузі, міністерства, радміну й ЦК республіки сповіщено, проте всі ухиляються від відповідальності. Ніхто не дає ніяких команд. Борти ми зараз ставимо в коло, де вони зможуть повісити ще годин зо три. Що робити далі? Що це? Переворот, путч, війна?»

З Лідой ми жили поруч. Моїй доні та її синові було тоді по сім років. Разом водили дітей в сусідський російськомовний дитсадок, а потім ми з нею створили так звану ініціативну групу з відкриття українського класу в російськомовній школі. Ми повірили в щойно ухвалений Закон про мови в Українській РСР, де, зокрема, зазначено, що за наявності восьми заяв батьків у школі зобов'язані відкрити клас з українською мовою викладання. Я, як офіцер КДБ, намагався не «світитися», а от Ліда, добра душа, діяла активно. Особисто обходила батьків майбутніх первачків і умовляла, просила, агітувала, у мене ж усе допитувалась, чи справді дозволять Рух. Чи справді відкриють український клас. Вона так журилася, що старшого синовця змушена була віддати

в російську школу (адже вона отут, поруч). Уболівала за українську мову, бо її було ОФІЦІЙНО ЗАБОРОНЕНО і в Ліди, і в мене на роботі, хоча біда була не в цьому – біда була в дедалі нахабнішій мовній поведінці і її, й мого начальства, яке дозволяло собі не просто гучні заяви, а й приниження, образи, ба навіть звільнення за мовною ознакою. Скажете, такого не було? Помиляєтесь, таке існує й нині, на двадцятому році незалежності. Існує, бо воно безкарне.

Ліда збрала 28 заяв і ми торжествували. Раптом виявилось, що відкривати україномовний клас недоцільно, бо недостатньо заяв. Ліда зчинила ґвалт: вона ж особисто передавала ці заяви директорові школи. Та поки вони дійшли до міськвно, їх зосталося тільки шість. Ліда знову побігла по людях і прийшла до мене в сльозах: батьки відмовлялися від своїх заяв. Одних «сильно просили», іншим «радили добре подумати», а декому відверто сказали: якщо не хочете втратити роботу (одержати квартиру, машину, путівку) – не дратуйте міськком.

Коли я поклав трубку, то подумав: «Кінець українському класові в нашій російській аеропортівській школі № 8. Після таких подій, що розгортаються, ніхто не зважиться його відкрити, бо...»

Бо на мою столицю сунула ціла бойова повітряно-десантна дивізія, уповні споряджена та узброєна (з боєприпасами, медикаментами й навіть кухнями), яка вже кружляла над Боришполем з готовністю виконати будь-який наказ партії. А на вежі аеропорту – анархія й мітинг: жоден відповідальний керівник чи черговий так і не дали зрозумілу й однозначну відповідь-наказ: приймати чи ні. Знову Ліда дзвонить мені:

– Тут дехто пропонує зіштовхнути борти, й тоді аеропорт зачиниться. Але тільки на одному борту 250 людей! Живих людей.

– Боже, Лідо, чи ти сповна розуму? Ти знаєш, що всі без винятку телефонні розмови служби диспетчерів пишуться в постійному режимі? І взагалі, що ви там думаєте? Вимагайте рішення керівних органів – у цьому ваш порятунок. Подавайте до уваги те, що ви тільки стрілочники... Невже думка про катастрофу справді наявна у ваших розмовах?

– А як ще ми зможемо відкрити україномовний клас?

Її згадка про україномовний клас остаточно мене спантеличила. Далі пішли тільки короткі гудки: чи то Ліда кинула слухавку, чи то, може, хтось пильний відімкнув (автоматів стеження тоді ще не було – і справді, в це нині важко повірити).

Вже потім Ліда мені розповідала про той безлад, що діявся в диспетчерській службі аеропорту: ніхто не скасовував рейси з численними відпочивальниками, пасажирами інших міжнародних і внутрішніх напрямів. Доводилось поєднувати щоденний графік з надзвичайною ситуацією.

Аеропорт мав дві злітно-посадкові смуги, одну з яких повністю контролювали військові, хоч жваво експлуатували їх обидві сторони, й військова, й цивільна. Злітні смуги були паралельні, починалися від будівлі аеропорту з пасажирським терміналом і численними допоміжними службами, що стояв посередині, межі смугами, а закінчувались кілометрів за три звідти, далеко в полі, різними «руліжками», поміж якими одиноко стояв «туалет типу сортир» – звичайна «шпаківня» на одне очко.

Військово-транспортні літаки підходили до повітряного простору аеропорту поодиноці з півночі, і їх акуратно ставили в «коло» на значній висоті, щоб не заважати буденному графіковій роботі летовища. Диспетчери тут же вираховували та передавали пілотам параметри ешелонів, швидкість, дистанції, напрям і швидкість вітру тощо. Вишколені військові пілоти десантних «Ілів» і «Анів» дотримувались радіотиші, в той час як у телефонно-телетайпному режимі конференції між оперативними черговими військових штабів Москви, Києва, Мінська й Вітебська, основних та запасних аеродромів, черговими міністерств транспорту Москви та Києва не просто велись перемови, а точився справжній базар з лайками, матюками, погрозами, криками, істериками. Інколи він ущухав, коли хтось із керівників намагавсь обрати якесь вольове рішення й усім щось наказати, проте ці накази явно суперечили всім можливим інструкціям і дозволам, які тут-таки в ефірі коментували диспетчери, що за всіма писаними й неписаними правилами мали вирішальний голос у цій какофонії. Учасники цього унікального радіобазару примудрялись у перервах між радіолайками зазирати в телевізори, де вже транслювалося «Лебедине озеро», яке періодично переривалося озвученням Указу віце-президента СРСР про ГКЧП. Усі дружно відмовлялися

брати на себе будь-яку відповідальність, посилалися на свою «відповідну інструкцію», що її кожен тримав у себе на колінах.

Час спливав, у бортів, що підійшли першими, вже закінчувалось пальне, а єдино правильного рішення не знаходили. У цей час штатну військову охорону периметра аеродрому було поставлено в режим «отраження агресії»: навкруги злітних смуг з'явилися вантажні будки «Уралів», «Зілів» і «Газонів» упереміш із бронетранспортерами та самохідними зенітними установками, зчетверені жерла яких відбивали сонячні зайчики й навіювали невеселі думки. Цю численну техніку та ланцюжки солдатів, які бігли, було пречудово видно з вершечка вежі, де розмістилася диспетчерська служба, і їхній вигляд, м'яко кажучи, не сприяв її професійній пильності й зосередженості.

Раптом старший зміни диспетчерів прильоту порадив відсунути цю військову армаду хоча б на півтора-два кілометри від будівлі аеропорту, щоб не спровокувати паніки серед пасажирів і обслуги, якою була щерть набита споруда цієї спекотної недільної днини в розпал сезону відпусток. «Порада» була настільки слушна, що на неї беззаперечно пристали, погодившись як з наказом до практичного виконання. Саме «виконання цієї поради», на думку численних свідків тієї події, стало якоюсь іскрою дієвості влади й поклало кінець анархії. А що ця команда прозвучала в режимі телерадіоконференції, її з полегкістю сприйняли учасники «радіобазару», й з цього моменту всі, не зважаючи на звання та посади, звертались до старшого зміни авіадиспетчерів, як до головного командира.

Стали надходити доповіді передових бортів про наявність пального, з чого стало ясно, що вони вже «прилетіли» – пального вистачало тільки на посадку. Іншого рішення бути вже не могло. Після команди старшого зміни: «Увага, підготувати смугу для приймання бортів!» – базар раптом ущух, усе поточилось своїм звичаєм, буденно й розмірено. Усі знали, що робити, команди надходили й виконувалися з точністю нікельованого хронометра. Красиві металеві птахи з трихвилинним інтервалом торкалися розпеченого бетону, миттєво гальмували й скочувались на «руліжки», звільняючи смугу для наступного сріблястого красеня. Помножте 3 хвилини на 40 бортів і дістанете повних дві години –

саме стільки тривала посадка дивізії. І все це впереміш між зльотами й посадками пасажирських бортів на паралельній смузі, адже графіки роботи аеропорту ніхто не скасовував. Пізніше я запитував: «Ризикували?» – «Було трохи, однак, хоч і незвичний, проте робочий, розрахунок надзвичайного режиму – така робота». За весь той час не було викурено жодної цигарки, не випито жодної склянки води, не сказано жодного зайвого слова. Хлопці й дівчата втратили до 10 кілограмів ваги кожен. Коли вони доберуться додому, то попадають у свої ліжка, забувши пообідати, а дехто навіть і роздягнутись. І в кожного з них з'явиться маленьке пасмо сивини «на згадку».

На момент посадки останнього перший борт стояв уже дві години під палючим серпневим сонцем на розпеченій бетонній сковороді допоміжної смуги – так званої «руліжки». Всі на місцях: льотчики – в кріслах пілотських кабін, а солдати – у вантажних відсіках, спресовані, як оселедці в повній викладці, з особистою зброєю, до розпеченого воронованого металу якої неможливо було доторкнутись. Єдине, на що спромоглися командири, – настій відчинити вантажні люки літаків, щоб люди всередині не «зварилися».

Якщо в залі диспетчерської вежі аеропорту та в диспетчерському пункті військових тривала напружена, але звична робота, хоч і в неймовірно шаленому темпі, то за злітною смугою, за полем, у диспетчерській залі військового терміналу всі присутні й далі слухали радіолайку між генералами різних відомств. Ті ніяк не могли вирішити, що ж робити з прибулим військом, якому не було поставлено жодних завдань, окрім того, що «прибути в місто Київ». На розвантаження та маршувати на місто наказів не було, на відміну бойової готовності – теж. Про них наче забули. Всі намагання дізнатися про наступні дії впиралися в «чекайте на особливе розпорядження». Власники великих зірок на погонах теж ніяк не наважувались на хоч яку зрозумілу команду. Час минав, спека не спадала... Настала пора обідати, й хтось із «батьків-командирів» нарешті розпорядився: «з бортів розвантажити польові кухні, годувати особовий склад» і, знову-таки, «чекати на особливе розпорядження».

Кухні розвантажували години зо дві, адже за бойовим розписом вони мали десантуватись останніми, на вже захоплений

плацдарм. Солдати вийшли на свіже повітря під палюче сонце й полягали в траву, а кінець смуги з табуном літаків-красенів затягнуло хмарою відпрацьованих газів численних моторів, адже всім цим бойовим машинам десанту – газикам, «козликам» і легкій артилерії треба було випхатися з жерла літаків, випустити запхнуті «на дно самісінької скрині» кухні, а потім знову влізти назад і сховатись від сонця.

Від літаків до розташування місцевої військової авіаційної частини пряму через поле по траві, бо «руліжки» призначені тільки для повітряних суден, потягнулися «газики-козлики» – майже десять тисяч молодих, здорових і відчутно вимучених спекою та спрагою парубків зараз просили тільки одного – води. Невдовзі задиміли кухні. Ще трохи й біля них вишикувалися в черги солдати. Потім обід, тут же на траві, і хоч команди «відбій» не було, розморене військо заснуло, прибравши найкумедніших поз, які характерно показували, як і хто спромігся порятувати свою стрижену голову й татуйоване тіло від «прямого попадання» сонячних променів. Усе це, щоправда, без комфорту, утім так «воювати» ще можна було. А в цей час і керівники, і різноманітні чергові служб, і працівники чергових змін, а також численні пасажери в аеропорту й навколо нього, які монотонно мінялись залежно від «прильоту-відльоту», заглядали в екрани телевізорів, притискали до вух транзисторні приймачі, допитували та перепитували всюдисущих таксистів і водіїв пасажирських автобусів найшикарнішого на той час маршруту «Політ» – що ж там?

З усім тим, у кожного були свої турботи, хтось відлітав, хтось прилітав, хтось проводжав, хтось зустрічав, а для когось це була просто звичайна робоча зміна. Ну прилетіли солдати, ну полягали на траві – головне, що ніхто не стріляє і, здається, не збирається. Шоу закінчилося – всім стало не до них. Уже пізнього вечора, коли сонце закотилось за обрій і спека спала, командирів батальйону охорони аеродрому сказали, що «отражать» нічого не треба, бо агресія скасовується, а тому гайда в казарми. Місцева піхота з блакитними погонами жваво завантажилась у свої «Зіли» та «Урали» й поїхала, нарешті, додому. В кінці колони до них прилаштувалися самохідні установки протиповітряного вогню з уже зачохленими жерлами та апарелями. Їхній від'їзд викликав полегшення у всіх, хто це бачив. Потім настала ніч, за нею – день.

Дожидали, що ж буде далі. То ждали, що скаже Кравчук, то – що скаже Єльцин. Не вірилося в серйозність цього балагана, вже названого путчем. Хтось сподівався свята, хтось – горя, хтось радів, хтось панікував, а хтось про це взагалі нічого не знав – країна велика. Хтось порівнював те, що відбувалось, зі словами поета: «В России было воскресенье, но... очередей оно не отменяло», мовляв, ну-ну, воюйте, а ми подивимось.

А військо в кінці злітно-посадкових смуг Бориспільського міжнародного аеропорту засмагало. Про нього не просто забули – батькам-командирам було не до нього. Щоправда, командир дивізії, генерал, як і належить, щогодини нагадував про себе, але його швиденько ставили на місце – ти чого, мовляв, не вгамуєшся? Лежите, спите, кухні кашу варять – не заважай розв'язувати «государеві» справи.

Заночувати в серпневому степу на духмяній траві – що може бути краще? Та є й такі, кому гори подавай, а декому – море. Е, це треба спробувати, а потім говорити. Хоча щопівгодини, навіть тієї глибокої ночі, поруч по злітній смузі з несамовитим ревом мчить щось страшне... проте якщо знаєш, що це звичайний літак і що зі смуги він нікуди не подінеться, то поряд з бетонкою можна ще й які сни бачити – і ніщо не завадить молодому парубкові так служити, недаремно ж бо кажуть: солдат спить – служба йде.

Наступного дня знову засмагали, а наступної ночі знову спали на траві. Найдивовижніше, що нікому з них, окрім командира, начальника штабу та пілотів, що спали в своїх кріслах поруч з радіостанціями, навіть на гадку не могло спасти, що там, одразу за смугою, в залі аеропорту й далі – в селах, містах, по всій країні люди чогось очікують, на щось надіються, чимось живуть.

Солдат, котрий перебуває в стані «до особливого розпорядження», за всіма статутами та інструкціями позбавлений будь-якої інформації. Коли він повернеться в казарму, виявиться, що його брутально обманули – він повернувся не додому, а в іншу країну. Може, й не чужу, проте стеменно в іншу. У кінці злітної смуги солдатів триматимуть дві ночі та три дні. Потім буде команда «Відбій. Додому». Вони звично завантажаться, і знову в несамовитому ритмі працюватимуть і військові, й цивільні диспетчери повітряного руху, але це буде вже якось буденно. Ніби-

то ті самі три хвилини на зліт, проте не буде наднапруги, страху незнання й невідання.

Просто красиво та захопливо. Потім ці «бували» авіадиспетчери розкажуть молодим: вам таке й не снилося.

Наступного дня ми з дружиною, нашою доброю знайомою Лідою та її чоловіком копали картоплю на своїх городах-ділянках, що їх виділяли для працівників аеропорту в зоні відчуження злітних смуг. Саме в полі по транзистору ми й почули те історично-трепетне «Україна стала незалежною». Спека спала, на широкому полі тут і там копошилися люди, збираючи картопляний урожай, проте щось було не так, і це всі відчули, бо не відчуті не могли. Коли вітер повертався з боку кінця злітних смуг, він приносив незвичний запах, якщо це можна було назвати запахом. Це був **сморід**. Навіть за більш ніж три кілометри через поле відчувався стійкий запах людської сечі та екскрементів, яких не могли заглушити навіть газові вихлопи авіаційних двигунів, що ревіли на форсажі.

— А все це прийшло військо, — пояснила Ліда. — Уявляєте, посадили на три доби дивізію майже десять тисяч чоловік і забули. Сказали: лежіть, спіть, їжте кашу. А туалет? Там, у полі зору тисяч пасажирів і аеродромних служб, чисте поле й тільки один туалет для обслуги, коли комусь раптом щось прикортить. Уже третя зміна з усіма можливими засобами, пожежними машинами та автообмивниками з реактивними пінними установками не може добратися до тієї «шпаківні».

...У кожного своє відчуття тієї чи іншої життєвої, сімейної або історичної події. У мене спомин про путч — із запахом. І ніяких аналогій чи алегорій. Хоч як тут без них?

А ще за тиждень ми з Лідою вели своїх дітей до школи. У такий вимріяний і вистражданий україномовний клас у нашій аеропортівській школі. І ніяке військо, путчі чи події не змогли перешкодити його відкриттю. А запеклими ретроgrадами й русифікаторами згодом чомусь оголосили місцевого завміськвно та директора школи, які саме й доклали особистих титанічних зусиль, щоб цей клас з'явився. У нас завжди так заведено: винні сусіди, колеги, агенти чи інші слуги **системи**, а не

людиноненависницькі імперські ідеї, які вони не втілювати не можуть. Ви спитаєте — а який зв'язок?..

Вже потім хлопці з оперативно-технічного управління КДБ при моєму звільненні з комітету чи, вибачте, вже з СНБУ (Служби національної безпеки України — так тимчасово називалась наша контора до 25 березня 1992-го) подарують мені на згадку магнітофонний запис нашої з Лідою розмови 19 серпня 1991 року, де ми насправді обговорювали можливість організації справжньої авіакатастрофи. Думаю, таким трофеєм мало хто похвалиться. От тільки ніякі музеї не стоять до мене в черзі по цей раритет.

«ПСЕВДОНИМА СОБІ НЕ ВИБРАВ» ЛЕСЬ ТАНЮК НЕ ЗДОГАДУВАВСЯ, ЯК НА НЬОМУ ЗАРОБЛЯЛО КДБ

27 листопада 1992 року в київській газеті «Молода гвардія» ректор Інституту підвищення кваліфікації працівників культури Мінкультури України пан В. Чернець у своїй публікації надав матеріали КДБ, які мають на меті нас переконати, що народний депутат України, відомий театральний режисер, критик, письменник і драматург Лесь Степанович Танюк начебто є агентом всесоюзної «охранки».

Мені, колишньому оперативному працівникові органів державної безпеки з багатолітнім досвідом агентурно-оперативної роботи, дали ознайомитися з копіями матеріалів КДБ щодо Л.С. Танюка та оцінити їхню достовірність.

З чого почати? Мабуть, із того, що найбільшою таємницею кожної спецслужби (і КДБ не виняток) є справжні імена її агентури. І не тільки діючої, а й архівної, тобто тієї, що не використовується. За всіма цивілізованими правилами, за якими, до речі, жив і КДБ, матеріали на агентів, обраних депутатами різних рівнів, мають знищуватись («Інструкція з оперативного обліку в КДБ СРСР», доведена наказом голови КДБ СРСР № 0076 — 1972 р.). Якщо вони не знищені, то є підстави спитати в керівників спецслужби (мабуть, у суді), як могло бути порушено конституційно закріплені права людини, а також власні нормативні акти.

За яких умов ці матеріали можуть зберігатися в архівах спецслужб? Відповідаю: тільки в тому випадку, коли документи (тут – особова справа агента «Тарас») свого часу визнано як такі, що мають оперативну або історичну цінність. Логічно було б запитати: а де поділася робоча справа цього агента, коли впливля особова? Для тих, хто не розуміє, поясню: робоча справа – це тека, де зберігаються оригінали агентурних повідомлень, які писав агент. Якби «Тарас» був свого часу реальним агентом, не думаю, що те, що писав він, було б не менш цікавим від писаного про нього. Якщо це справді так, то питання до керівництва Служби безпеки України: як могло статися, що оперативні архіви, «святая святих» спецслужби, стали прохідним двором для різних політичних шантажистів? Не таємниця-бо, що, вмівши ними оперувати, можна спровокувати все що завгодно – від політичної нестабільності до громадянської війни. Справа збереження таких архівів – турбота не тільки спецслужби, а й законодавців. Де закон про архіви? Де гарантії невикористання державних таємниць у політичній боротьбі?

Тепер почитаймо самі матеріали. Перше, що впадає у вічі, це те, що, «враховуючи особисті якості Танюка, підписку про таємну співпрацю від нього не відбирали, псевдоніма собі він не вибрав». Ця фраза для мене, як колишнього оперативного працівника, свідчить, що Танюка, можливо, дійсно вербували, але дістали одкоша. Для того, щоб виправдатись перед начальством (бо ж вербовку було не тільки заплановано, за неї, мабуть, уже й відзвітували), ці попсуй-вербувальники й наважилися на такий запис у справі. Щодо Танюка, то куди він подінеться? Адже він на «залізному контакті». Можна організувати навіть контрольну зустріч агента з начальством. Того ж, що його «завербували» й видали за агента, Танюкові не відомо.

Знаю конкретні факти, коли оперативні працівники звітували про вербовки «авторитетів» або й іноземців, підозрюваних у підривної роботі проти СРСР, про які ці «агенти» ні сном-духом не знали, зі спецслужбами не співпрацювали, та й узагалі з операми не зустрічались.

У матеріалах немає текстів, писаних рукою Танюка для КДБ, а тому про його свідому співпрацю зі спецслужбами не може бути й мови. Ще один варіант. В оперативній роботі існує такий тер-

мін, як «агент втёмную» (як переклали це українською мовою фахівці з Академії Служби безпеки України, вибачте, не знаю). Це означає, що КДБ практикувало вербування агентів, котрі й самі не знали, що вони співпрацюють із КДБ. Мовилося, як звичайно, про людей, які свідомо на вербовку не йшли. В матеріалах очевидні спроби переконати нас, що Танюк Л.С. думав, що зможе обдурити КДБ, а хлопці з цієї «контори», мовляв, всіляко підтримували цю його думку. Якщо справа розвивається саме так, то назвати Танюка Л.С. помічником КДБ було б просто нечемно. Коли держбезпека тримала «агентами в тёмную» професіоналів з ЦРУ (мені відомий такий факт), то не рівняймо їх із Танюком. Детальний аналіз текстів говорить про інше: швидше Танюк морочив тих, хто збирав на нього компромат-матеріали через агентуру, зовнішнє спостереження, прослуховування телефонів, перлюстрацію поштової кореспонденції. Сьогодні ж Танюк Л.С. має всі підстави подати до суду на правопорушників з КДБ, щоб відшкодувати моральні збитки від такої, з дозволу сказати, «співпраці».

Ще одне. Розгляньмо відомості про одержані винагороди за співпрацю. Головне це не розписки Танюка, а документ звітності оперативних працівників про витрати грошових сум. Документ викликає сумнів ще й тому, що, скажімо, записи №№ 1, 2, 3, 4 зроблено за одним заходом (одне чорнило й один почерк), але перший датовано 1975-м, а останній – 1978 роком. Так само в один день зроблено записи № 6 і № 7 – один за 1979-й, другий за 1980 рік. І, нарешті, запис № 2 – за 1978 рік, а наступний № 3 – за 1977-й, хоча логічно було б навпаки.

Ну а в те, щоб Танюк Л.С. написав розписку про отримання саме 30 крб. (тридцяти срібників – а таку суму, за свідченням відомості, було йому вручено вперше), пробачте, й зовсім не повірю. Це психологічний виклик. Цей прийом застосовують опера-ціоністи для закріплення психологічного тиску на агента. Але в будь-якій спецшколі майбутніх оперів вчать уникати цієї магічної цифри, особливо в роботі з віруючими та інтелігентами.

Суми понад 40 крб. видавати агентам можна було тільки з дозволу не нижче як заступника начальника управління та з до-конечною аргументацією (рапортом). Суми по 100 крб. і більше, що фігурують у відомостях, могли давати тільки особливо цін-

ним агентам, однак таким, як свідчать надані матеріали, Танюк не був.

У матеріалах також фігурує друкарська копія агентурного повідомлення Л. Танюка, підписаного літерою «Т». Як ми пам'ятаємо, Танюк собі псевдоніма не вибрав, а отже його й не знав. Бо якби знав, то підписався б «Тарас». Та й самий псевдонім «Тарас» – погане свідчення про рівень розуміння українського націоналізму фахівцями 5-го управління КДБ СРСР (а там були фахівці достоту високого класу) або тими, хто готував фальшивку.

Викликає здивування також і те, що в анкеті «діючого й особливо цінного агента», яким намагаються показати Танюка Л.С., не заповнено графи «До особової справи № ...». Якби це був справді діючий агент, якому платять аж по 100 крб. винагороди (тоді це були великі гроші), то його справу керівництво переглядало б раз на два-три місяці. І майже за десять років співпраці хоч одному генералові чи полковникові впало б у вічі таке неподобство, як відсутність номера особової справи агента (сам за таке свого часу діставав зауваження).

Те саме бачимо в рапорті на вербовку агента, де згадується батько Танюка, такий собі агент «Петров». Якби це писав я, то мене б спитали: а який у цього Петрова діючий чи архівний номер?

Особливо цікавою є та частина, де пояснюється, що книжки Танюка про Крушельницького, Куліша, Курбаса та інших є замовленням КДБ для «зміцнення легенди агента». Тут явно простежується тенденція підверстати для звіту все в ряд. Навіть те, що не «в'яжеться». Але тільки так оперативник міг пояснити начальству, чому Танюк, який ніби перевиховався від націоналізму, все ж продовжує «націоналістичну діяльність».

З паперів випливає, що Танюка готували до засилання в центри ОУН, але за двадцять років московської праці жодного разу так і не випустили за кордон. Це свідчить про те, що він, як і інші дисиденти, був невиїзний.

У паперах багато натяків на допомогу Танюкові у працевлаштуванні. Але факти свідчать, що Танюка звільняли з театру саме після рішень партбюро цих театрів. Отже й тут непогодженість.

Таким чином, висновок перший: матеріали, що я їх оцінював, – фальшивка, виготовлена зі знанням справи, але без знання оперативної діяльності. Висновок другий: Леся Танюка, можли-

во, дійсно використовував КДБ як джерело інформації (за оперативною термінологією «агент в темну»), яка надалі підлягала аналізу, про що сам агент не знав і не здогадувався. Однак якби це було так, в особовій справі обов'язково мають бути про це згадки з резолюціями керівництва. Висновок третій: справу дійсно підготовлено в ті часи з метою компрометації Танюка в майбутньому. Висновок четвертий: це «липова ксива» фальшивого агента, на якого нечесні оперативні працівники списували витрати і яким звітували про роботу, яка насправді не виконувалась. Висновок п'ятий та остаточний: на підставі оцінюваних матеріалів закидати Танюкові Леся Степановичу свідому співпрацю з КДБ може тільки людина упереджена або ж просто невіглас.

Я б порадив Леся Степановичу вимагати:

- порушення прокуратурою кримінальної справи про факт розповсюдження в залі засідань Верховної Ради України документів, які компрометують народного депутата України;

- пояснень від керівництва СБУ: як міг статися витік матеріалів з архівів і чому не виконано власну нормативну вимогу про знищення відповідних документів, які плямують честь і гідність депутатів.

На послідку хотілося б відзначити в так званих документах досліджуваної агентурної справи згадки про справи групових оперативних розробок «88», «Мережа», «Блок», що їх вів КДБ УРСР 70-80-ми роками. Ці масштабні чекістські операції проводились на вимогу та з санкції московського ЦК КПРС. Справи ці об'єднані однією метою: знищити ґрунт, на якому могли б прорости паростки української національної свідомості, остаточно й безповоротно дискредитувати українську державну мрію, зрусифікувати українську націю, асимілювати її в «совецкий общерусский» народ. І відповідальні за ці справи не агенти, яких зваблювали, обдурювали й примушували до співпраці зі спецслужбами, а поважні тепер генерали та персональні пенсіонери республіканського значення. Саме на їхній совісті злочини проти нації, а на їхніх руках кров людей, вина яких – любов до свого народу. І за такі злочини в нашому законодавстві немає терміну давності. А для того, щоб припинити в майбутньому всілякі політичні спекуляції щодо справжніх жертв цих

операцій, до яких я зараховую не тільки «об'єктів», а й, не останньою чергою, справжніх агентів всіх рівнів і категорій, треба набратися сміливості та опублікувати матеріали справ «88», «Мережа», «Блок», «Художник-верхолаз» в об'ємі, що забезпечило б захист справжніх імен їхніх розробників, «об'єктів» і використання агентури. Адже ці справи були відчайдушною спробою компартійної промосковської верхівки реанімувати й повторити пріснопам'ятну «справу СВУ» 30-их. Водночас ці справи є невблаганною констатацією та літописом відчайдушної боротьби справжніх патріотів мого народу за його державну незалежність.

ФАКТИ ВІДКРИВАЮТЬ ОЧІ

*Інтерв'ю «Народній газеті» в травні 1995 року.
Записав її кореспондент Володимир БІЛКЕЙ.*

Останнім часом до мене дійшли відомості від моїх колишніх колег по КДБ про планомірне знищення архівів, що стосуються так званого «українського буржуазного націоналізму». Не знаю, чи справді це так, але мова йтиметься про самі архіви. Свого часу через мої руки пройшло сотні таких паперів, що мають неоціненне значення для відтворення правдивої історії України. Хоча близько 30, а то й усі 50 відсотків їх не відповідають дійсності, бо фальшували їх офіцери держбезпеки.

Хочу наголосити: все, що зараз кажу, бачив на власні очі в документах і чув безпосередньо від свідків та учасників подій.

Полковник Шорубалко (не знаю, чи живий він ще), перебуваючи вже на пенсії, читав нам лекції, в яких радив, як легко визначити й запам'ятати чисельність УПА: 200 – 200 – 200. Тобто 200 тисяч «бандитів» було знищено, 200 тисяч захоплено в полон, 200 тисяч пішло на захід. Отже, чисельність УПА – 600 тисяч. А полковник Шорубалко був не якимось там рядовим, чи навіть середньої руки НКВСником, а офіцером-«бандоловом» (слово ж яке!), який особисто брав участь у ліквідації командувача УПА генерала Романа Шухевича. Потім, уже шістдесятими, він обіймав

генеральську посаду начальника 2-го (контррозвідального) управління КДБ УРСР.

Якось я, вже за часів незалежності, мав зустріч із легендарним Миколою Лебедем, який очолював службу безпеки УПА, і той розповідав, що постійно діюча повстанська армія нараховувала 40-50 тисяч осіб. А КДБ завищував дані про чисельність повстанців тому, що проти них було кинуте 10 дивізій НКВС, а це щонайменше 100 тисяч чоловік (останні дані з інтернету – чисельність угруповання радянських військ, що були підпорядковані МДБ СРСР в західній Україні налічувала 350 тис. військовослужбовців. Це без міліції та військовослужбовців Прикарпатського військового округу, що теж залучались до бойових дій). Документи, які я бачив, свідчили, що активна боротьба УПА тривала до 1957 року, й навіть 1962-го траплялися окремі бойові акції. І якщо взяти число 600 тисяч – оце, мабуть, і буде та кількість бійців, що пройшла через УПА за 10-15 років.

Я людина військова, тому мені знайомі цифри так званої мобілізаційної готовності. А саме: визначено, що 15 чоловік мирного населення дають одного, хто за віком, здоров'ям здатен носити зброю. Отже, помноживши 50 тисяч на 15 років, ми й дістанемо приблизно ту кількість вояків – 600 тисяч, що представляли наявні в ті часи 8 – 9 мільйонів населення західних теренів України. Оця досить приблизна математика й твердить, що проти більшовицької імперії піднявся ВЕСЬ НАРОД. І саме цей факт старанно замовчувався.

Надзвичайно багато документів з архівів КДБ, свідчень пройшло переді мною в зв'язку з відомою статтею А. Сахніна в московській «Литературной газеті» (1980 р.), де він викрив командира та «героя» партизанського загону ім. Щорса, що нібито діяв на Київщині й Чернігівщині, – Олександра Єлисеєвича Кривця. Згори було дано команду довести, що загін такий був і хоробро воював. Ті документи відкрили мені очі на всю правду.

Я особисто опитав близько 150 ветеранів, серед яких були й колишні партизани, ветерани УПА, радянської армії, які проживали в Басані, Баришівці, Яготині, Згурівці. Працюючи в складі групи офіцерів, я вивчив багато документів з архівів КДБ Київської обл. Потім на спільних нарадах ми доповідали керівництву про результати роботи, де зазначали: з документів випливає, що на-

весні 1942 року на території Київщини (здебільшого це південні райони – Богуславський, Кагарлицький, Рокитнянський, а також всі райони лівобережжя) існувала така пропорція: на одного радянського партизана в боротьбі проти фашистських окупантів припадало десять партизанів ОУН-УПА. Отже, практично антифашистський партизанський рух організувала ОУН. Я бачив конкретні прізвиська, біографії оунівців, що їх писали пізніше вже радянські мобілізаційні «работники».

Звідки ж узявся міф про масову героїчну боротьбу саме радянських партизанів, очолюваних компартією? Значною мірою цьому сприяло те, що коли 1942-го підійшла Червона армія, багато хто просто поміняв відзнаки УПА на червоні стрічки та зірки. І їх можна зрозуміти чисто по-людському (згадаймо відомий кінофільм «Весілля в Малинівці»). Я анітрохи не хочу принизити цих людей, але то було саме так. Близько половини, яких опитав, стверджували, що пішли воювати проти німців незалежно від кольору загонового знамена. Проти окупантів-німців – і край! А як боротьбу підняли та очолили люди з ОУН, то й опинилися вони під жовто-блакитними прапорами.

Отже, розповіді учасників партизанської боротьби засвідчили, що половина бійців була просто проти німців, а половина свідомо боролася з окупантами за українську національну ідею. Ці документи бачили також свідки, які могли б захистити мене в разі потреби в суді.

Є село Медвин у Богуславському районі із населенням на той час близько 7 тисяч мешканців. Так от у вересні 1945 року з нього вислали понад 800 чоловік «на поселення у віддалені райони СРСР» як «банд-посібників ОУН-УПА». Це, вважайте, вся молодь села. Я читав документ – лише поширеним у цьому селі прізвиськом Смоляр було заповнено 4 сторінки, а іншими – ще 6-8 сторінок. Уявляєте, 800 «банд-посібників ОУН-УПА» в одному селі й не десь на Заході, а за кілька десятків кілометрів на південь од столиці! І здебільша це була молодь 1924-28-го років народження.

Усе, що я розповідаю, ґрунтується лише на документах, які сам тримав у руках.

Торкнуся й іншої теми – відносин УПА та НКВС. В останні роки моєї служби я мав на особистому зв'язку в категорії позаштат-

них співробітників колишнього офіцера НКВС-КДБ, назвімо його Михайло Іванович. Цей дідусь живий, я його й учора бачив на базарі, віталися. Раніше він, колишній підполковник, ніколи нікому цього не розповідав, навіть синові. Та якось, розчулившись у численних розмовах зі мною, і з почуттям, як мені здалося, провини, розповів цікаву історію.

1953-54 років його, як агента-нелегала, приписаного до одного з райвідділів держбезпеки у Рівненській області, заслали в УПА на територію Івано-Франківщини. Його завданням було їздити по селах, виходити на зв'язок із агентами НКВС і збирати інформацію про дії «бандформувань». І хоч ефективність його роботи була очевидно вкрай низька, командування його чомусь постійно до неї заохочувало. А коли, граючи роль бандерівця, оперативник ішов знайомими селами по другому- третьому колу, то виявляв, що після його попередніх відвідин майже всю агентуру НКВС знищила служба безпеки ОУН-УПА. Лише через десятки років він зрозумів, яка підла роль йому відводилася. А суть її полягала ось у чому.

Свою агентуру для нелегальної діяльності проти УПА НКВС вербувало передусім з недосвідчених людей, надісланих у Західну Україну зі східних областей (учителів, агрономів тощо). І ось своїми походеньками Михайло Іванович, напевно будучи «під ковпаком» упівських есбістів, не відаючи, що так задувало командування, «світив» майже всю решту агентури НКВС на місцях, «підставляючи» її під службу безпеки УПА. У результаті, зумисне жертвуючи життям десятків- сотень завербованих людей, НКВС забезпечувала «потрібну кількість жертв бандерівського підпілля». Це була справді єзуїтська операція, яка окрім «військового» мала ще й друге – «політичне» призначення: на Східну Україну йшли повідомлення, що їхніх земляків, які поїхали на Захід допомагати місцевому населенню будувати мирне життя, знищили бандити-бандерівці. Тобто свідомо вбивався клин ненависті між різними регіонами України, адже коли чиниться злочин проти народу, треба створити образ ворога, на якого можна завжди нацькувати своїх же власних жертв.

ВИРВАНА СТОРІНКА З ПІДРУЧНИКА ІСТОРІЇ

Якщо помітив уважний читач, попередня новела, газетне інтерв'ю, видруковано 1995 року. Тоді я був уже готовий багато чого сказати, проте не все. Деякі факти навіть тоді, через чотири роки по звільненні та в умовах зовсім іншої держави, все одно залишались в таємниці підсвідомості, котра не те що зупиняла, а не вважала за потрібне оприлюднювати моменти непояснювані, незбагненні, нелогічні та аж занадто суперечливі.

Якийсь час тому мені до рук потрапила стаття доктора історії, керівника центру політології Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАНУ України Юрія Шаповала, темою якої була надтаємна й надважлива операція, яку на свій страх і ризик проводив всесильний шеф МДБ СРСР Берія. Мова йтиметься про декілька весняних місяців 1953-го, коли одразу після смерті тирана, цей претендент на найвищий партійний і державний пост вирішив круто змінити політичний курс радянської держави. Це була відчайдушна спроба групи генералів радянських спецслужб замиритися з усіма на той час легальними й нелегальними, терористичними та бойовими антирадянськими рухами, які воювали, спроба повернутися до давно офіційно проголошуваних владним режимом моральних і біблійних ідеологічних засад.

Що ж це за така «група генералів»? За роки війни маршал держбезпеки грузин Лаврентій Берія оточив себе особисто відданими й багато разів перевіреними помічниками:

– генерал-лейтенант держбезпеки, українець Павло Судоплатов, під час війни заступник начальника радянської політичної розвідки. Так, це саме той Судоплатов, який особисто брав участь у «ліквідаціях» і організовував найзухваліші «акти» супроти негодних Москві політиків. Це той Судоплатов, який, починаючи з моменту виникнення організованого українського повстанського руху 1942-го, був беззмінним керівником і провідником московської каральної та репресивної політики в західних областях України;

– генерал-лейтенант держбезпеки, українець Павло Мешик, заступник начальника знаменитої фронтової контррозвідки

СМЕРШ, одночасно заступник командувача 1-го Українського фронту. З 1945-го й до самої смерті Сталіна опікується «контррозвідальним забезпеченням» атомного проекту СРСР;

– генерал-лейтенант держбезпеки, єврей Соломон Мільштейн, під час війни керівник військової контррозвідки (нач. з управління НКДБ), а з 1951-го – начальник ГУЛАГу.

У команді Берії були також вірні йому генерали: вірменин Богдан Кобулов, грузин Володимир Деканозов, єврей Лев Влодзимирський, грузин Сергій Гоглідзе, – жодного (!!!) етнічного росіянина. Був, правда, один росіянин за паспортом – генерал Всеволод Меркулов, народжений в Азербайджані з батьківщиною в Тифлісі (Тбілісі).

Це саме вони планували та організовували придушення будь-яких протестів і виступів в СРСР. Вони доводили до підлеглих розстрільні плани й зобов'язання. Вони, ціною масових невинних жертв, забезпечували успіх радянської індустріалізації й загалом «соціалістичне будівництво». Вони були виконавці сатанинських планів кремлівського керівництва, планів залякувань, пригноблень, покарань і депортацій цілих народів. Вони – автори Соловків, Сандормоху, Катині, Биківні та сотень менших досі невідомих місць масових «ліквідацій». Це в їхні голови зайшов нелюдський план «банно-прачечних» ешелонів, коли залізничні ешелони набивали молодими жінками та дівчатами для того, щоб «розвантажити» їх у зеківських зонах, набитих кримінальниками. Живими звідти не вертався ніхто.

Історія людства знає випадки масових вбивств і масових сексуальних зґвалтувань, але мені невідомі випадки масових вбивств саме зґвалтуванням. Такі «секретні ешелони» йшли в ГУЛАГ тільки в післявоєнні часи й тільки з Західної України.

Воістину, дурна людина часто буває жорстокою, проте розумна – жорстокою без міри. І от раптом саме ці нелюди вирішили все це ЗУПИНИТИ.

Після смерті Сталіна (5 березня 1953 року) претендент на московський престол, член політбюро ЦК КПРС маршал Берія, розмірковуючи над радянським спадком, що так несподівано потрапив йому в руки, вирішує зробити вже не поліційно-військовий, а чисто політичний хід: замирення з антибільшовицькими під-

піллями, які далі чинили організований збройний опір більшовицькій владі. Це «лісові брати» Прибалтики, відчайдухи чеченці, окремі групи басмачів Середньої Азії та, найголовніше, українські повстанці, що змінили тактику боротьби й чинили відчайдушний опір вже партизанськими методами.

Аналіз берієвських ініціатив свідчить, що в історії напевно виникло б поняття не хрущовської, а берієвської «відлиги». Хрущов і Горбачов лише експлуатували (й далеко не кращим чином) його пропозиції. Ось ці основні ініціативи:

- амністія 28 березня 1953 року, за якою на волю вийшло 1,2 млн. засуджених і було припинено 400 тис. слідчих справ;
- проект, адресований Президії ЦК КПРС, щодо широкої політичної амністії;
- підняття питання про передачу ГУЛАГу у відання Міністерства юстиції з наступною ліквідацією першого;
- наказ для МВС від 4 квітня 1953 року «Про заборону застосовувати до заарештованих будь-які засоби примусу та фізичного впливу».

Він підготував до Президії ЦК нотатки про серйозні помилки в проведенні колективізації в Прибалтиці та Західній Україні, про грубі порушення національної політики, репресії в Прибалтиці, Білорусії, Україні. Він закликав відмовитися від накидання соціалізму тодішній НДР, з якої сотнями тисяч тікали мешканці, пропонував створити єдину Німеччину. Саме Берія першим у тодішньому керівництві вважав за доцільне виключити з політичного лексикону слово «бандит», яким зазвичай називали учасників повстанського руху. Він казав, що в Україні немає «ніяких бандитів, а є тільки націоналістично настроєна частина населення».

26 травня 1953 року Президія ЦК КПРС ухвалила постанову «Питання західних областей Української РСР». У ній визнавалися серйозні масштаби та наслідки грубих дій режиму на західно-українських землях. Зокрема наголошувалося, що «боротьбу з націоналістичним підпіллям не можна вести, лише використовуючи масові репресії та чекістсько-військові операції, що безглузде застосування репресій викликає лише невдоволення населення». Під впливом цього документа Пленум ЦК КПУ 4 липня 1953 року звільняє з поста першого секретаря ЦК КПУ заклопошаного й антисеміта Леоніда Мельникова. Міністром вну-

трішніх справ УРСР уже 19 березня 1953-го став Павло Мешик, а заступником – Соломон Мільштейн. Було змінено начальників провідних підрозділів центрального апарату, 18 з 25 начальників УМВС, створено комісію з розслідування діяльності Слідчої частини МВС УРСР. Починається перевірка законності діяльності так званих спецгруп НКВС, що діяли (м'яко сказати) на Західній Україні під виглядом повстанців.

Новий міністр одразу ж зарекомендував себе великим оригіналом. У членів парткому МВС очі лізли на лоба, коли Мешик запросто заявляв: «Слухати «Голос Америки» й «Бі-Бі-Сі» – не кримінал, я й сам їх слухаю». Або: «Із задоволенням вивчаю «Історію України» Грушевського». «Як це так? – обурювались ідейно закомплексовані. – Міністр приймає в себе для бесід «прихованих націоналістів» Володимира Сосюру та Остапа Вишню, який відсидів 10 років!» Тим часом міністр вивчав соціально-економічну ситуацію, перш за все в Західній Україні. Звертав увагу на «перегини» в колгоспному будівництві, масові необґрунтовані репресії, переслідування Української греко-католицької (уніатської) церкви та оперативну обстановку в «неспокійних» областях. У результаті 30 травня 1953 року Мешик підготував для Москви нотатку, в якій керівництво Компартії України прямо звинувачувалося в грубих діях при створенні колгоспів, насильстві, репресіях. З різкою критикою партуправлінців він виступив і на згаданому Пленумі ЦК КПУ в червні 1953 року. Керівник української спецслужби був категоричним противником некомпетентного втручання номенклатури в оперативно-розшукову діяльність органів.

Як згадував генерал НКВС Павло Судоплатов, ставленик Берії Мешик міг зухвало поради першому секретареві ЦК КПУ вчити українську мову або вимагати від секретаря обкому повернути «позичений» для полювання катер пожежного нагляду.

Новаторство нової «команди» МВС УРСР одразу ж виявилось й в ділянці оперативно-судової практики. 10 квітня 1953 року видається директива про заборону застосовувати війська МВС без особистого дозволу начальників УМВС, тоді як раніше їх застосовували за будь-якого прохання райапаратів. Трохи раніше, 23 березня, надходить вказівка про арешт членів ОУН тільки з санкції МВС. 4 травня міністр розпорядився призупинити вико-

нання смертних вироків та арешти оунівців, які являться з повинною. Починається перегляд справ з метою повернення засуджених «бандоунівців», висланих членів їхніх сімей та «банд-посібників». Окрім того, «непримиренним» давали на розум, що в разі відмови від крайніх методів боротьби діалог сторін можливий.

Однозначно, такі новації настроїли проти Мешика та Мільштейна значну частину оперативного складу, особливо в Західній Україні. Адже під сумнів ставилась випробувана роками тактика, що базувалась на масованих «чекістсько-військових операціях», «активних допитах на місці», жорстоких методах вербовки.

За безпосереднім керівництвом Павла Судоплатова, розвідструктури київського центру заходять у прямий контакт з керівництвом ОУН на предмет консультацій з визначення взаємоприйнятних позицій, за яких можливе припинення збройного протистояння. У бездонних глибинах ГУЛАГу знаходять рідних сестер Степана Бандери й етапують їх до Києва. Сюди з таборів також переводять захоплених і полонених раніше керівників УПА й ведуть із ними відповідну роботу з переконання у справжності благих намірів з тим, щоб вони особисто вплинули на рішення лідерів ОУН в еміграції.

Судячи з опублікованих розсекречених архівних матеріалів, наміри цієї берієвської групи генералів були надзвичайно серйозні й готувались вони на високому професійному рівні. Маючи практично всі повноваження та можливості, вони змінили не тільки керівників українських силових структур республіканського та обласного рівня, а й усіх генералів внутрішніх та прикордонних військ не тільки західноукраїнського регіону, а й аналогічних структур Польщі, Чехословаччини та Угорщини, яким було поставлено відповідні завдання.

За часів моєї оперської служби був у мене такий собі «негласний помічник», керівник резидентської ланки моїх агентів, колишній підполковник держбезпеки на пенсії Михайло Іванович. Під час численних зустрічей, очікувань агентів чи просто під час планових інструктажів ми завжди мали досить часу для розмов «за життя».

Узагалі робота гебешного опера має таку специфіку, що пенсіонери не те що не можуть, а просто не хочуть згадувати всю ту навмисно сплановану підлість, яку вони були вимушені робити або з примусу, або ж і з власної ініціативи. Та й чим хизуватись, чим хвалитись? Шантажами, погрозами, брутальним ґвалтом, примусом чи ламанням через коліно? Протягом років опер звикає до цього, тому що основний час проводить на роботі серед таких, як сам, де його й заохочують, і виправдовують, де його хвалять або карають, проте ніхто й не подумає його присоромити. І за що? Це вже потім, коли «государева служба» лишилась десь там далеко, коли сини чи онуки, пишаючись таким от батьком-дідом, раптом запитують, а скільки шпигунів той спіймав, отоді однозначно й постає дилема: або брехати, або мовчати. Більшість мовчить, посилаючись на якусь там «державну таємницю», хоча які там можуть бути таємниці про діяльність сільського опера в українській глибинці, який не те що шпигуна, а й кордон бачить лише в Криму у відпустці на морському горизонті.

Це до міліцейського пенсіонера-опера не присікуються, тому що знають – він працював з криміналітетом. Робота потрібна, робота конечна, хоча брудна, бридка й невдячна, а все ж достойна. Та гебешний опер тільки вдає з себе шляхетного, бо ж боровся все життя з власним народом. І не просто так, а до крові й на смерть. Рядові гебешні пенсіонери, як ведеться, або ж продовжують своє минуле життя як «негласні помічники» або, навпаки, як гласні партійно-пропагандистські функціонери, маючи потребу щодня виправдовувати самих себе причетністю до «професійного ґвалту». Утім переважна більшість своє даліше життя живе, геть порвавши з минулим так, ніби його й ніколи не було. Не було – а значить ніяких контактів з колегами чи послідовниками, ніяких зустрічей, ніяких споминів.

Мій Михайло Іванович належав одночасно й до перших, і до других. Я його ще застав служилим на посаді начальника районного відділення, що десь за рік після моєї появи в цій системі, звільнився на пенсію. Ніхто з нас, молодих, не знав, хто він, цей сивочолий та трохи кульгавий, проте все ще статний, чоловік. І тільки через роки, коли попав саме в його колишнє рай-

відділення й прийняв його на зв'язок, я дізнався про нього з його ж розповідей.

Починав Михайло Іванович свою службу 1952-го молодим авантюристом, який за будь-що намагавсь вирватися з свого закріпаченого села на Полтавщині. Заради цього він був готовий багато на що, як не на все. Так, закінчивши строкову службу, він, молодий прикордонник, після прискореної курсової підготовки попав на неспокійну Волинь яструбком-нелегалом в одне з тамтешніх райвідділень МДБ. За тих буремних часів збройного протистояння територіальні органи держбезпеки практикували як легальні, так і нелегальні форми діяльності, для чого кожне райвідділення мало в зоні впливу своїх офіцерів-нелегалів, переважно вихідців зі східних областей України, що знали мову, місцеві звичаї та працювали з агентурою з-поміж місцевих жителів. Працювали так званим «вахтовим методом», тобто два тижні в районі, легендуючись під якогось інспектора чи перевіряльника, ночуючи на явочних чи конспіративних квартирах або й взагалі де прийдеться, а тиждень «дома, в райвідділенні», відсипаючись та відписуючись про пережите. А ще їх, як «вільних і незалучених», «вешешники» (внутрішні війська) залучали до нагальних бойових операцій чи вилазок. Більш ніж рік такої служби ніхто не витримував, і якщо кому таланило дотягнути термін, то далі їх переводили звідси «у тил». Про пережиті жертви, кров, відчай і ненависть такі зазвичай не розказують. Та й про що казати – або ти, або тебе. Іншої ради не було.

У райвідділенні було більш як десяток офіцерів-українців і лиш начальник із заступником – росіяни. Які могли бути у них взаємини, коли всі перебували в одному човні, коли за рік служби склад відділення практично повністю змінювався: на місце загиблих присилали інших і кожен відчував, що наступним небіжчиком міг бути саме він. Однією командою мусили бути з коальної потреби, адже в бойових вилазках не раз рятували один одному життя. Настрій всередині цього невеличкого колективу був гнітючий, проміж себе про високе та чисте не говорили, не випивали, молодим було не до дівчат (знали, що й за те, й за те можна наложити головою), весь час перебували в напрузі, в тривожному очікуванні. Між собою дружили мало. Це вже потім, десь у сімдесяті, місцеві управління КДБ організовано за-

прошували ветеранів на зустрічі й вже тоді вони линули один до одного, як до найрідніших, хоча були ледве знайомі.

Михайло Іванович розповідав, що смерть Сталіна всі сприйняли з великою надією. Росіян-начальників якось одразу перевели кудись «у тил», на їхні місця прийшли офіцери рангом вищій переважно з київського центрального апарату. Одразу ж нагальним стало питання про недопущення марних чи випадкових жертв, особливо серед мирного населення, й, це вже річ нечувана, про кримінальну відповідальність за це. Те саме було в сусідніх відділах, органах міліції та підрозділах внутрішніх військ, що базувались тут же. Усе це неоднозначно навіювало думки про кардинальні зміни, що з одного боку радувало, з іншого викликало тривогу своєю невідомістю та непоясненністю.

Раптом із центру надійшов наказ припинити практику використання нелегалів, і Михайло Іванович декілька місяців просидів у райвідділенні, нарешті діставши можливість познайомитися з такими ж, як і він, колегами, про існування яких знав, але не мав змоги не те що спілкуватись, а й бачитися з ними.

Зміни державної політики стали помітними не тільки їм, силовикам. Потихеньку скорочувалась чисельність внутрішніх військ, нарешті знайшлася можливість для ремонту техніки, яку почали організовано відправляти «в тил». Одномоментно припинились пошукові чекістсько-військові операції та інші бойові вилазки. Заходи з планового розмінування й розчищення територій містечок, сіл, лісових і сільськогосподарських угідь від мін, боєприпасів та інших атрибутів війни стали основними. Повідомлення про «бандитські вилазки» ставали не просто рідкістю, а вже якоюсь незрозумілою та недоречною подією. Протягом тільки двох весняних місяців Указами Президії Верховної Ради СРСР було оголошено аж дві амністії для тих, хто припинить участь у діяльності «бандформувань», тих же, за ким «немає скоєних злочинів», узагалі обіцяли після здачі зброї відпускати додому, не перевіряючи.

Місцеве населення, що перебувало в цьому непевному стані чи то війни, чи то миру майже десятиріччя, не йняло віри, однак Михайло Іванович з товаришами вже були переконані: НАРЕШТІ.

Літо настало в солодкому сподіванні, бо за цей час у відділенні була тільки одна втрата, та й то на міні. Спати лягали вже без пістолета під подушкою, а перед сном можна було дещо й почитати – світло у вікні перестало бути небезпечним.

Слідкували за повідомленнями з Москви: хто ж стане новим очільником партії та країни. Проміж себе перешіптувались, мовляв, ох цей наш Берія, ще не керівник держави, а вже он як закрутив...

І раптом це знамените «холодне літо 53-го» – як грім з безхмарного неба: «Берія – ворог народу». Протягом лише якогось тижня майже всіх офіцерів силових структур і підрозділів, вищих за майора, замінили на «рязанських» і «тамбовських», у відділеннях раптом з'явилися московські «політпрацівники», яких зроду-віку в безпеці не водилось, і які стали популярно роз'ясняти про «посилення політичної боротьби», про підступність і жорстокість «бандформувань» і про те, що «нам дано зброю не для того, чтобы оно ржавело в пирамидах».

На щастя, рік «нелегальної» роботи Михайла Івановича на цей час вже збіг. Йому невимовно поталанило, бо він був одним із тих небагатьох, кому випало планово замінитись живим і здоровим, щоб з відчуттям виконаного обов'язку відбутися «в тил» для дальшої служби. Через десяток років «подвиги» Михайла Івановича згадають і нагородять його орденом «Червона зірка», якого привселюдно він ніколи не носитиме. Офіцери держбезпеки нагородами не хизуються.

Степан Бандера (1909-1959), політичний діяч, ідеолог і теоретик українського націоналістичного руху. Оцінки його діяльності вкрай полярні. Популярний серед жителів західної і центральної України. Для багатьох українців його ім'я стало символом боротьби за незалежність. Серед жителів сходу, а також Польщі та Росії, ставлення до нього негативне. Поняття «бандерівці», похідне від його прізвища, стало загальним і застосовується до всіх українських націоналістів, незалежно від їх ставлення до Бандери

Маршал Радянського Союзу Лаврентій Берія (1899-1953), генеральний комісар держбезпеки, одіозний керівник радянської спецслужби з 1939 р. Окрім заслуг під час війни, причетний до організації співпраці НКВД та гітлерівського гестапо (1940), депортації народів (1944-1948), ядерного проекту СРСР (1946-53), спроби замирення з українським антибільшовицьким опором (1953)

Генерал-лейтенант ГБ Солломон Мільштейн (1899-1955), висуванець і вірний соратник Берії. Керівник військової контррозвідки Червоної армії (1943-1948), начальник ГУЛагу МГБ СРСР (1951-1953). Як заступник міністра внутрішніх справ УРСР (1953) організовував примирення з українським антибільшовицьким повстанським рухом на території СРСР

Полковник ГБ Іван Шорубалко (1920-1989), член оперативно-бойової групи НКВД з ліквідації командувача УПА Романа Шухевича (1950). Начальник Управління 2-Н МГБ УРСР (1959). Після втечі з-під варти полоненого повстанця Василя Кука (1960) за ініціативою Політбюро ЦК КПРС звільнений з посади та розжалуваний. Поновлений на службі після відставки Микити Хрущова (1964). Пізніше викладач Вищих курсів КДБ УРСР (м. Київ)

В органи держбезпеки тоді, 1982-го, мене призвали «за прямим зарахуванням», тобто одразу ж призначили на посаду «оперуповноваженого територіального підрозділу», й лише через півроку мені припала честь опанувати теорію оперативного мистецтва у спеціальному вищому навчальному закладі КДБ СРСР. А ці півроку мені доводилось щось робити. Ось саме для цього в обласному управлінні, для таких, як я, дюжини молодих оперів з вулиці, й було організовано з десяток лекційно-теоретичних днів, під час яких популярно пояснювали суть роботи, що її доведеться виконувати наступні роки нашої служби. А щоб нудну рутину «основ контррозвідувальної діяльності», зашифровану від стороннього ока під назвою СД-1 (спецдисципліна 1), сприймали ми як гоже й в потрібному ракурсі, до нас із лекціями запросили декількох легендарних «аксакалів» контррозвідки, прізвища яких тоді нам ні про що не говорили.

Так буденним порядком я прослухав лекцію якогось пенсіонера КДБ, колишнього начальника 2-го управління КДБ УРСР кінця п'ятдесятих – початку шістдесятих років, відставного полковника Шорубалко. Цю лекцію сумлінно занотував у своєму робочому зошиті, на якому секретна частина управління поставила суворий гриф «цілком таємно». Цей зошит протягом усього часу моєї оперської діяльності, дарма що я переводивсь по службі, вірно пересилали мені навздогін з попереднього місця на нове фельд'єгерською службою країни. Ту лекцію я не раз і не двічі зачитував моїм товаришам по зброї, бо словам не вірили. Не кожному ж бо в житті випадає така нагода доторкнутись до ІСТОРІЇ.

Своє кар'єрне сходження колишній полковник почав бойовиком у групі самого Павла Судоплатова, а коли 1950 року генерал-«ліквідатор» вийшов на слід командувача повстанців Романа Шухевича, в його особистій команді був і молодий капітан держбезпеки Шарубалко. Декілька років по тому він, уже підполковник, був безпосередньо причетний до організації вдалої оперативної комбінації з підставою переверованого упівця командувачеві УПА Василю Куку. Тоді Кука захопили, як то кажуть, «без шума и пыли», що дало можливість подати громадськості його начебто добровільну здачу радянській владі. Далі Шорубалко особисто працює з Василем Куком, добивається від нього покайних заяв, що гучно тиражуються радянською пресою на весь світ. Ці досягнення піднесли вже полковника Шорубалко до генеральської посади начальника управління київського центру, одначе невдачний «агент впливу» Кук, заслуживши довіру чекістів, раптом втікає з конспіративної квартири. Утік, щоправда, недалеко й ненадовго. За декілька днів його знову затримали й запроторили вже до в'язниці, однак саме цих декількох днів вистачило нашому мало-мало не генералові, щоб утратити все. Казали, що нібито за особистим розпорядженням самого Генерального секретаря ЦК КПРС його було розжалувано та звільнено з органів держбезпеки без пенсії. Йому пригадали все: і те, що був у команді Судоплатова, й те, що, будучи справжнім професіоналом і вірним берієвцем, виконував найделікатніші завдання свого нового шефа, міністра внутрішніх справ УРСР 1953 року, генерала Павла Мешика. Кажуть, ці «найделікатніші» завдання

не були навіть позначені в службовому формулярі офіцера, одначе про них знав перший секретар ЦК КПРС Микита Сергійович Хрущов.

О ця тривожна весна 53-го! Який поворот долі! Які були мрії, плани та дії! Як близько була надія про волю, що прийде колись!..

Жменька вищих генералів держбезпеки при доброму здоров'ї, в розповні сили. Усі освічені, досвідчені, «обстріляні», бувальці. Вони вже дивилися смерті у вічі, вони вже пройшли через абсолютну владу й переступили через «не можу», залишаючись РАБАМИ безглуздої та бездушної системи. Саме цього вони не пробачили системі, якій вірно служили. Ні, не треба їх ідеалізувати, робити героями чи жертвами. Не треба їх вважати подвижниками чи ідеалістами. Вони були на своєму місці, і їм випав шанс кардинально ЗМІНИТИ КРАЇНУ, й вони РИЗИКНУЛИ. Ризикнули та заплатили за це життям. Того ж 1953-го маршала Лаврентія Берію та генерала-лейтенанта Павла Мешика було розжалувано, в закритому судовому засіданні засуджено й у темних підвалах таємно розстріляно, щоб і досі не мати ні могил, ні реабілітації, ні доброї пам'яті. Навіть після їхньої смерті було проведено спеціальну операцію з дискредитації їхньої пам'яті в майбутньому. Їх так боялись, що знищили поспіхом. І тільки після цього похопились: а слідство? Адже йшлося про діяльність військових округів, які перебували в стані війни. Йшлося про десятки, якщо не сотні, закордонних агентів, які вже змінювали ПОЛІТИКУ КРАЇНИ.

Ще двох уже колишніх генерал-лейтенантів Соломона Мільштейна й Павла Судоплатова безперестанку допитували протягом цілого року, після чого Мільштейна розстріляли, а Судоплатова, зважаючи на особливі (специфічні) особисті заслуги та на те, що він фахівець саме з вибіркового терору, а до масового стосунку не мав, залишили жити, кинувши у в'язницю на довгі п'ятнадцять років.

Того ж таки холодного п'ятдесят третього закінчили життя з кулею в потилиці також і вже колишні генерали держбезпеки Кобулов, Деканозов, Влодзимирський, Гоглідзе та, нібито, росіянин Меркулов. А ще генерали Церетелі, Мічурін-Равер, Сумба-тов-Топурідзе, Савицький, Шарія, Людвігов, Мамулов, Ордин-

цев, Рапава. Так чекістів не виконували навіть тридцять сьомого. У чому ж їхня провина? За що така кара? Ні, всі вони як були, так і залишились вірними московськими слугами. Однак вони, вихідці з узбіччя російської імперії, мали сміливість заявити про злочинність і пагубність для великої держави відверто шовіністичної національної політики, що її проводив московський центр. Те, що Радянський Союз, світова ядерна держава, стоїть на грані розвалу, було ясно їм іще тоді, й вони зробили все, щоб цьому запобігти. Вони зробили це так, як самі розуміли. Одне вони розуміли стеменно: без справжньої волі національних республік Союзу держава не має перспективи. Вони однозначно заявили: ВІЙНА З УКРАЇНСЬКИМ ПОВСТАНСЬКИМ РУХОМ – НЕ ПРОСТО ЗЛОЧИН, А ВІЙНА ПРОТИ ВЛАСНОГО НАРОДУ, ЯКУ ТРЕБА БУДЬ-ЩО ПРИПИНИТИ.

Чому саме вони? Чому саме ті, кому довелося придушувати шляхетний національно-визвольний рух особисто? І не просто придушувати, а запламувати свої руки невинною кров'ю по самісінькі лікті. Та тому, що вони знали цей рух і його носіїв як ніхто. Тому, що утверджуючи більшовицькі ідеї, вони були не шовіністами, а звичайнісінькими найманцями-перевертнями з примусу та примхи грайливої долі, як і та національна старшина, що століття тому утверджувала своє право існувати, зацуравши своє коріння й заходившись пропагувати ідеї імперської «русскости» наперекір своїм потаємним маминим «нерусским» колисковим, що так і не витравився з глибин їхньої пам'яті. Безжальні професіонали-кати, вони, генерали-грузини, вірмени, українці та гебреї при першій же нагоді відвернулись від невідчепно-остогідлого владаючого шовінізму на користь, як не дивно, звичайних загальнолюдських милосердно-християнських цінностей.

А ще ці швидкі розстріли практично всіх вищих керівників тодішньої радянської спецслужби потрібні були для того, щоб усю вину за багаторічний сталінський терор звалити на них, «деяких окремих», вивішивши з-під можливої критики й звинувачень шовіністично спрямовану більшовицьку імперську ідеологію, її теоретиків та провідників. Може, хтось не погодиться з цим моїм твердженням. Однак мені, тому, хто був у колі таких, як вони, здається, що саме в цьому я маю рацію.

Читаючи лекцію, колишній полковник Шорубалко не проголошував гасел. Він ні до чого не закликав, не каюся й ні про що не жалкував. Він просто висловлював приватну думку учасника подій, що помилки й примхи вищого керівництва держави часто мають досить важкі наслідки для мільйонів... у цьому місці він зупинився й поправився: для десятків мільйонів наших громадян.

Коли я звільнявся з органів держбезпеки, здав свій пістолет, посвідчення й, віддаючи ключі, останній раз зайшов у кабінет і оглянувши вміст сейфу, то раптом мені стало жалко залишати там той найперший зошит з «цілком таємними» крамольними думками моїх кривавих попередників про ВОЛЮ, ЩО ПРИЙДЕ КОЛИСЬ...

Останнє дійство, яке я вчинив наостанок, – особисто спалив цей зошит за актом у спеціально для цього призначеній грубці в присутності двох своїх вже колишніх колег.

ГЕРОЇ-ЗРАДНИКИ

Готуючи книжку до другого видання, ми з редактором, після деяких суперечок, вирішили прибрати посвяту, що містилася в першому. На його слушну думку, вона багатослівна й для пересічного читача не зовсім зрозуміла, та й особа Віктора Орехова мало кому відома, а для тих, хто знає, – досить суперечлива. Довелося погодитись, а вже ввечері того дня з'явилась ця, ще одна, новела про того, хто зрадив замовника, але не зрадив присягу, хто поставив честь офіцера вище за забаганки правителів.

І все-таки Біблія найвеличніша книга. Кожен знаходить там те, що хоче. Так і я. Біблія – це перший в писаній історії людства підручник професійної розвідки та контррозвідки з описом як усіх тонкощів агентурно-оперативної діяльності, так і особистої й суспільної морально-правової її оцінки. Першого в історії героя-зрадника теж описує Біблія. Згадайте євангельську оповідку про Саула-Павла. Згадайте про вірних, мучеників і святих, на яких нібито раптом зійшло прозріння.

Чи можна когось із наших сучасників порівняти зі святим Павлом? Питання аж надто зухвале. Але чому в мене воно раптово

виникло? Розвідка та контррозвідка використовує різні валюти, але найцінніші з них – довіра й конкретна урядово-розвідувальна інформація.

Почнемо з першого. Довіра – це не вимога до учасників розвідувального чи контррозвідувального процесу, співробітників (офіцерів) чи їхніх «помічників» (агентурний апарат). Це обов'язкова умова. Не може співробітник (агент) отак раптово вийти з гри. Він не може звільнитись, самоусунутись чи відмовитись від виконання своєї діяльності. Поставлені завдання він має або виконати, або ж померти. І якщо з агентом простіше – його можна змусити або ж ліквідувати (про що чесно попереджують), то й до співробітника таке саме ставлення. І продиктовано його ПРАВИЛАМИ ГРИ. Отут і постає питання добору виконавців, яке в моїй Україні є аж занадто важливе, тому що наявний вже понад 20 років незалежності політичний розклад пропонує такі діаметрально-протилежні позиції, які навіть із поміркованого погляду можна розглядати як зраду Батьківщини.

Можна сперечатися, хто більший патріот: комуніст чи націоналіст, однак ясно, що в одній команді тієї самої спецслужби вони ефективно не співпрацюватимуть. Сучасне керівництво української спецслужби це формально колишні комуністи. Чому формально? Тому що вони свого часу позбулися партквитків, та ще невідомо, чи позбулися вони своїх колишніх комуністичних переконань. А чи служать там сьогодні націоналісти без партквитків і з відповідними переконаннями? Оцього я не знаю (але знати дуже хочеться). А ще не знаю, як це дратівливе питання розв'язують замовники цих пікантних шпигунських послуг – сучасні керівники держави, лідери політичних партій, течій і рухів, бо питання це НАДЗВИЧАЙНО ВАЖЛИВЕ й від його ефективного розв'язання залежить, кому служить державна Служба – державі чи персоні?

Це що стосується першого – довіри. А з першого впливає й друге – урядово-розвідувальна інформація. На неї, до речі, дуже великий попит і немаленька ціна у вічнозелених доларах. Історія знає чимало гучних імен осіб, що вдало продали чужу інформацію, щоб потім жити безбідно. Однак тихо-мирно й, головне, сито жити їм не дають. Такі «купівлі-продажі», як ведеться, дуже нещадно караються й про це дуже дохідливо пояснюють

усім, кому «довірено». Таких успішно відстрілюють навіть попри перебування на чужих територіях і під охороною чужих урядів. А ще, вибачте за відвертість, таких не шкода.

У кожному територіальному відділенні КДБ того часу була грубезна, сторінок так на триста-чотириста, книга-альбом розшукуваних зрадників Батьківщини з фотографіями, короткими біографіями та описами «проступка перед Родиной». Цю книгу, з огляду на справжню заклопотаність нагальними справами, начальник давав нам погортати перед черговою комплексною перевіркою або перед відвідинами відділення секретарем парткому обласного управління. Колишній другий секретар якогось там столичного райкому партії, терміново призваний на службу з первинним військовим званням підполковника, дуже вже полюбляв перевірити наші знання з цього унікального, чудернацького й абсолютно непотрібного в наших сільських районах предмета. Отоді, гортаючи цю книгу-альбом, ми зі здивуванням помічали закономірності серед утікачів. Якщо рядовий-сержант-старшина чи моряк-пілот-стюардеса – неповерненці, то переважно безпартійні, рідше члени ВЛКСМ. А от колишні офіцери КДБ-ГРУ та поважні чини дипломатії геть усі були «членами...», й кількість цих «членів...» в книзі була не менша за кількість рядових-сержантів-старшин та інших невійськових «галушок» разом узятих. Я вже не кажу про те, що серед «неповерненців» нерідко були власне партпрацівники різних рівнів.

От тільки в наших відділеннях не було такої книги, де б ми могли пізнавати тих, хто втік до нас. Кажуть, що взагалі такі були, але їхня кількість разуче, в сотні й сотні разів, відрізнялась від кількості зрадників «наших рідних». Свого часу вибір на користь «вірогідного супротивника» зробило немало радянських розвідників. У кожного своя причина, але тільки в небагатьох ця причина – справа всього життя або сенс земного існування. Так колишній радянський військовий розвідник Володимир Різун втік на захід, щоб стати письменником Віктором Суворовим, повстати супроти гучної радянсько-російської історичної брехні й донести до людства страшну правду про Велику війну. Це справа всього життя, і якщо це справді так – можна перед ним зняти капелюха. Полковник Олег Пеньковський, якщо вірити тому ж таки Вікторові Суворову, співпрацюючи з американською

та англійською розвідками, свідомо душі позбувся заради відвернення третьої світової війни. Або Олег Гордієвський. Дізнавшись у нього про паніку в стані радянського керівництва, викликану тим, що під виглядом військових навчань готується ядерний удар по СРСР, Британія та США змогли так змінити параметри навчань, що це заспокоїло московське політбюро. Супроти саява поставленої мети цих «зрадників» вірність ленінсько-сталінсько-брежнєвським ідеалам помітно тьмяніє.

Питання вірності хазяям перед розвідниками не стоїть. Коли вони попадаються у ворожі руки, то здають усе, й про це їхні хазяї пречудово знають. Зрозуміло, що на випадок провалу їх забезпечують і ампулами з отрутою, і застрелитись вони повинні... Однак не все так просто. Людина завжди хоче жити, а справжній розвідник ще й повинен вижити. Вижити навіть через «зраду». В разі провалу розвідник «зраджує», тобто здає все, що знає, а тому знати він повинен небагато – такі умови гри. Коли ж він виживає, і «враги» йому повірили та ще й «перевербували», тобто поставили завдання (розкрили свою зацікавленість певними конкретними питаннями), – це вже серйозна інформація, яка підлягає аналізу. Це успіх, з яким сміливо можна повертатись ДОДОМУ.

Так знаменитий англійський шпигун-ас Сідней Рейлі, коли його 1925 року ОДПУ «накрило мокрим рядом», тут-таки вже під час затримання запропонував чекістам свої послуги. Натомість і він просив небагато – життя. Йому це урочисто пообіцяли, але «випотрошили» й... прикінчили. Своєю безславною кончиною британський попсуй-шпигун довів, що він усе-таки не ас, а справжні аси, виявляється, служать зовсім не інтересам її Величності. Мабуть, тому пізніше й виявивсь запитаним у сучасному західному суспільстві кіносеріал про Джеймса Бонда, така собі ілюзорна компенсація супроти реальних гучних провалів і поразок розвідок «західних демократій» перед розвідками «тоталітарними».

А ось ще дещо з історії «органів». 1938 року безслідно пропав головний радник з внутрішньої безпеки та контррозвідки уряду повсталого республіканської Іспанії, він же резидент радянської розвідки Олександр Орлов. У цього добродія було багато імен, але справжнє – Лейба Фельдбін. Тільки через чверть століття

виявилося, що він весь цей час благополучно, а головне дійсно «тихо-мирно» проживав в Америці. Він нікому нічого не продав. Пан Лейба просто рятував свою шкуру й втік навіть не від сталінізму, а від азартних виконавців репресій, що повернулися, в даному випадку, проти найвірнішого свого адепта. Він як був, так і залишився вірним ленінсько-сталінським імперським ідеалам і навіть вже через десятиліття, шістдесятими, передав КДБ список співробітників ЦРУ й ФБР, яких, на його думку, могла використати радянська розвідка. І то не все ще, пізніше, п'ятдесятими-шістдесятими, завербована за його особистою участю (залучена до розвідувальної роботи на користь СРСР) мережа агентів прислужиться гучними провалами зовнішньої політики англійського та американського урядів. В історію вона ввійде під назвиськом «кембриджської п'ятірки», а один з них, тоді завербованих агентів, стане видатним радянським розвідником Кімом Філбі. До речі, автор цих рядків мав честь особисто слухати цю непересічну й, без сумніву, історичну особу в Ташкентській школі контррозвідки. Запам'яталися вже тоді недоречний навіть серед нас, тодішніх молодих чекістів, його більшовицько-комуністично-геополітичний пафос і сигарети «Памир», на які Кім Філбі, зважаючи на сталий брак справжніх сигар, до яких звик «у тому житті», вимушений був перейти за роки перебування в СРСР. Мені здалося (вибачте, це моє особисте, дещо упереджене, враження), що цей випещений британський джентльмен-денді, котрий майже два повоєнних десятиліття керував англійськими розвідувальними резидентурами всього Близького Сходу, проживаючи останні роки в Радянському Союзі, втратив свій лоск. На мій погляд, його сорочка, галстук та московського покрою костюм були не першої свіжості, та й «блошині» пахощі одеколону «Красная Москва» це тільки підтверджували. Він явно «відпрацьовував номер». Одне тільки й залишилось у нього британсько-імперське: вперте небажання вчити мову країни проживання. Перекладала мудрі думки, спогади й настанови «легенди світової розвідки» його вже московська дружина. Він мав вигляд замученого та стомленого колись породистого пса, з милості підгодовуваного поблажливим хазяїном. Такий собі пес Бровко на пенсії зі старовинної української казки.

Унікальна й суперечлива постать Богдана Сташинського. Спочатку, як і всі ми, агент КДБ, потім київська чекістська офіцерська школа (на Великій Васильківській, колишній Червоноармійській), де було його натаскано на агента-ліквідатора-бойовика. Саме він був тим відточеним вістряч чітко спланованої та віртуозно організованої асом розвідки Павлом Судоплатовим чекістської піраміди, яка вистрілила отрутою в обличчя Степана Бандери. До речі, генерал Судоплатов, наш земляк, з Мелітополя. Так от супроти нього Отто Скорцені, гітлерівський улюбленик, викрадач Муссоліні, просто хлопчик у коротких штанцях. Майстерну (без лапок) роботу Сташинського було оцінено орденом Бойового Червоного Прапора й новенькими погонами капітана КДБ. На нього чекали запаморочливі пригоди, близькі й далекі екзотичні країни та блискуча кар'єра. Аж раптом... любов до жінки, німкені Інги Поль, якій КДБ поставило умову зробити аборт і вбити його дитину. Сташинський втікає з нею в Західну Німеччину й здається поліції, а на відкритому й публічному судовому процесі викриває кровожерливість «миролюбного» більшовизму.

Саме в цей суд потім пішов унікальний історичний документ, в якому чорним по білому за підписом голови КДБ СРСР Володимира Семичасного (ще один наш землячок, з Дніпропетровщини) стверджується, що КДБ СРСР ніякими компрометуючими матеріалами щодо Степана Андрійовича Бандери «не располагает». Цей папірець можна й тепер оглянути в одному з маленьких мюнхенських музеїв. Такі, з дозволу сказати, документи оперативники називають «липа», й потім, навіть через роки, існує можливість їх спростувати чи провести щодо них відповідні історичні розслідування. Однак сучасні московські «імпер-демократи» цих нестикувань «не помічають», а тому на таке повинна вказувати спецслужба вже наша, українська, бо це її святий обов'язок.

Далі слід Сташинського губиться надовго нібито десь у південній Африці. Однак ось нещодавно одна з епатажних київських журналісток, знову-таки «нібито», взяла в нього інтерв'ю. Виявляється, він живий-здоровий, проживає під чужим прізвиськом у Києві, пенсіонер СБУ. А мюнхенський суд 1962 року – чергова чекістська локшина на вуха західних розвідок.

От чим мені подобаються життєписи великих шпигунів, то це тим, що будь-які, навіть найнеймовірніші, чутки та брехні ми маємо сприймати за повноцінні версії й з відповідальністю до них ставитись. – Закон жанру.

Чи вірю я всім оцим Різунам, Пеньковським, Гордієвським, Фельдбіним, Кімам Філбі, Сташинським і їм подібним? Відповідь: хочеться вірити. Хочеться тому, що таке може бути. Такі причини правдоподібні. Однак навіть якщо ступінь правдоподібності шляхетності причин їхньої особистої зради наближається до 100 відсотків, це не є 100 відсотків.

Сідней Рейлі (Георгій Розенблум) (1873-1925), народився і вчився в Одесі. Британський розвідник, що діяв в 1910-20 роках на Близькому Сході і в Росії. Поставляв зброю з Нью-Йорка до Росії (1914-1918), консультант англійського прем'єра Уїнстона Черчилля з російських питань (1918-1920), захоплений чекістами на кордоні в результаті реалізації знаменитої операції «Трест» (1925). Один з прабразів Джеймса Бонда в романах Яна Флемінга

Олександр Орлов (Лейба Фельбін) (1895-1973), радянський розвідник-утікач. Старший майор ГБ (відповідає званню полковника), резидент НКВД і радник республіканського уряду Іспанії (1937-1938). З липня 1938-го – неперевірений. Проживав в США, викладав в університетах. Відомий як письменник за книгами «Таємна історія сталінських злочинів» (1952) та «Посібник з контррозвідки та веденню партизанської війни» (1962)

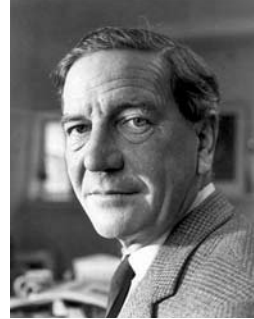
Олег Пеньковський (1919-1963), полковник ГРУ ГШ збройних сил СРСР (розжалуваний). Звинувачений в шпигунстві на користь Великобританії і США та в зраді Батьківщині. За оцінками багатьох авторитетних світових політологів та істориків, він є найрезультативнішим агентом Заходу з тих, хто коли-небудь працював проти СРСР. Розстріляний за вироком Військової колегії Верховного суду СРСР (1963)

Олег Гордієвський (нар. 1938), колишній полковник Першого головного управління КДБ СРСР (політична розвідка). Найважливіший агент Заходу (кличка OVATION) в СРСР (1974-1985). За служіння безпеці Сполученого Королівства представлений королеві Великобританії Єлизаветі Другій до ордена святого Михаїла та святого Георгія (2007). Живе на півдні Англії. Заочно заслужений в СРСР до смертної кари

Володимир Різун, письменницький псевдонім Віктор Суворов (нар. 1947 на Черкащині), радянський розвідник-утікач. Капітан ГРУ збройних сил СРСР, офіцер женецької резидентури. Письменник та дослідник історії. Широковідомий автор скандальної війни викладеної в книгах «Криголам», «День М», «Остання республіка». З 1976 з сім'єю проживає в Англії під охороною британської поліції. Заочно засуджений в СРСР до смертної кари

Кім Філбі (1912-1988), один з керівників британської розвідки, комуніст, завербований в складі «кембриджської четвірки» найефективніших радянських шпигунів (1933). Керував резидентурою англійської розвідки в Стамбулі (1947-1949), місією боротьби з комуністичною загрозою у Вашингтоні (1949-1951). Підозрювався в зраді (1952), але знову на службі як розвідник-нелегал SIS в Бейруті (1956). Викритий, під загрозою арешту тікає в СРСР (1963). Викладач Вищої школи КДБ СРСР

Проте існує в історії сучасних спецслужб персонаж, якому я вірю абсолютно. Вірю тому, що він ніколи й нікого не зраджував, а свято, наперекір обставинам, наказам і примусам, додержував однієї, раз і на все життя складеної, присяги. Цей персонаж нікому нічого не пояснював і не виправдовувався. Віру не доводять, а ідеали сповідують, бо це є сенс земного буття і справа всього життя. Так живуть тільки тому, що інакше не виходить. Інакше й бути не має.

Його ім'я – Віктор Олексійович Орехов, капітан КДБ, що народився (1944 р.), виріс і відбувся як особистість в українських Сумах. В «органи» прийшов сам. Після строкової служби солдатом-прикордонником закінчив 2-й факультет розвідки та контррозвідки знаменитої московської Вищої школи КДБ СРСР ім. Дзержинського, там же вивчив турецьку мову. Службу почи-

нав молодшим оперуповноваженим у московському управлінні КДБ, «обслуговував» Інститут текстильної промисловості, де так, як і я в Згурівці свого часу, безуспішно вишукував шпигунів. Плебейсько-пролетарське походження не давало можливості претендувати на престижні напрямки, тобто закордонну розвідку чи чисту контррозвідку, однак старанність, педантичність, ініціативність і відданість партії помітили, після чого йому було довірено найвідповідальнішу з погляду керівництва ділянку роботи – боротьбу з дисидентством. Тут теж не пас задніх, бо заохочувався по службі закордонним відрядженням (неофіційно вважалося відпусткою) – супроводжував гастрольну трупу Большого театру протягом більш ніж двох місяців у Японії. Ця мила робота називалася «кирпич» (від попереджувального знаку заборони руху: бути останньою ланкою попередження втікачів за кордон). Орехов щиро вважав, що з дисидентами треба боротися, позаяк вони поширюють наклепницькі чутки, які ганьблять велику радянську країну. Вербував, викликав на «профілактичні» бесіди, замовляв, коли було треба, «прослушку».

– «Прослушка», тобто встановлення в квартирі апаратури, що дозволяла знати все – і бачити, і слухати, що в цій квартирі відбувається, – доволі копітний захід, – пояснював пізніше Орехов. – Спочатку ти повинен з'ясувати, хто живе в квартирах поруч, вище й нижче, а інколи й у всьому під'їзді. Потім треба знайти можливість цих мешканців позбутися. Йдеш на підприємства, домовляєшся з кадровиками, щоб цим людям дали відпустку, – власне, знаходиш і путівки в пристойний будинок відпочинку чи санаторій. Комусь просто пояснюєш, що з міркувань держбезпеки йому треба виїхати на дачу або у відрядження. Проблем не було. Потім приїжджає спеціальна бригада з 12-го відділу та встановлює апаратуру: мікрокамера виводиться через стелю верхньої квартири чи встановлюється в непримітному місці – де-небудь за шафою в одній з кімнат. Встановили, а потім спеціальний художник зі складу бригади підфарбовує пошкоджені шпалери так, що ви ніколи не здогадаєтесь, що там. Усе це, безперечно, робиться тільки у випадку, коли «об'єкта» немає в місті. Коли ж людина, якою ми цікавимось, нікуди не поїхала, то технологія інша. Одна бригада комітетників знаходить спосіб за-

блокувати її на роботі, інша блокує місце роботи дружини, третя проникає в квартиру й виконує завдання».

Доводилось Орехову виїжджати й на обшуки. І на негласні теж. Це означало, що квартиру дисидента, якого мали намір посадити, обшукували, коли власника, природно, не було вдома. Визначали, де й що лежить, – частіше шукали заборонену літературу, – а потім приходили вже на обшук офіційний, з ордером на руках.

Орехов працював добре, та й жив непогано. «Ти зрозумій, – казав він журналістові, – я був елітою: зарплата 330 рублів – на ті часи непогані гроші, до будь-якої крамниці заходив із чорного ходу (КДБ!), черг не знав, до будь-якого міністра двері відчиняв ногою (КДБ!) – усі ж боялись. Телефонував будь-якому начальникові: «Я Орехов з КДБ...» – «Коли вам зручно?» Працював із дисидентами, читав літературу, яку в них вилучав, – там видав, сам видав, книги Солженіцина, Авторханова, Зінов'єва. Загалом, в якийсь момент зрозумів: усе правильно вони пишуть! Ну, перегинають палицю, звичайно, не без того, але ж – правда: безлад у нас скрізь і багно, й саджаємо ми людей, які хочуть добра цій країні».

Одного разу запросив Орехов «для бесіди» Марка Морозова – КДБ знало, що він розповсюджує антирадянську літературу. Певніше, не запросив, а затримав біля дому. В портфелі у Морозова (це було відомо, адже телефон його прослуховувався) лежав «Архіпелаг ГУЛАГ» Солженіцина. Побалакали. Морозов став постачати капітанові правозахисну літературу – з просвітительською метою, а Орехов... Якось Орехов сказав йому: попереду такого-то – в нього в одязі «жучок»-мікропередатчик. Потім зателефонував з автомата (важче зафіксувати звідки дзвінок): тоді-то мають заарештувати Юрія Орлова.

«Доля досить дивним чином звела мене з Ореховим, – розповідав наприкінці 1980-х відомий правозахисник і головний редактор підпільної газети «Експресс-Хроника», що виходила довгі роки в СРСР, Олександр Подрабинек. – 10 жовтня 1977 року він у складі бригади співробітників УКДБ проводив обшук у мене на квартирі в Москві, а через два місяці він же (під псевдонімом) повідомив мене про підготовані проти мене матеріали для порушення кримінальної справи. 19 травня 1978 року пра-

цівники його відділу заарештували мене, але про день арешту я знав від Орехова ще за три дні до цього. Коли в грудні 1977 року КДБ змушував мене виїхати з СРСР, погрожуючи порушенням проти мене та мого брата кримінальних справ, Орехов надав інформацію, яка попереджала про серйозність намірів КДБ. Кількість обшуків, про які нас попереджував Орехов, рахується двозначною цифрою».

Звичайно, ні від обшуків, ні від арештів Орехов дисидентів не рятував, та й не міг порятувати, хоч і як бажав би. Однак було важливо, що чекісти вже не заставляли їх зненацька. Вони встигали щось приховати, встигали попередити друзів і знайомих, давали знати про це й західним репортерам: отже, буде розголос, а розголосу КДБ не любить.

У січні 1977 року Орехов попередив про майбутній арешт Орлова, і той на тиждень щез, хоч його квартира була під зовнішнім наглядом. Потім Орлова заарештували, але тиждень життя він усе-таки відвоював: коли попереду в'язниці й роки таборів, цілий тиждень це зовсім немало. У лютому 1977 року попередив Орехов і про проведення спеціальних оперативно-технічних заходів стосовно Щаранського та про інші майбутні обшуки в інших громадян.

Анатолій (Натан) Щаранський боровся за право гебреїв виїжджати до Ізраїля. Чекісти встановили на ньому радіоактивну мітку, щоб відстежувати його переміщення та зустрічі. Після попередження Орехова Щаранський спустив мітку в унітаз, і вона вирушила в плавання трубами московської каналізації, а «наружка» КДБ – за нею зверху, чудуючи на хаотичність переміщення «об'єкта», допоки не з'ясувала, що він її пошив у дурні.

Віктор Орехов розумів і навіть знав, що його «вирахують», однак дії його перед арештом були не діями приреченого, а відповідальним вибором. Він не міг інакше й свідомо готувався або ж до публічного суду, або ж до реакції на цей суд. Так, з боку навченого та підготовленого професіонала-оперативника це примітивний, нічим не виправданий ідеалізм, однак, поклавши руку на серце, будьмо відверті: а чи могло б наше чи будь-яке інше суспільство змінитися без таких, як він?

На суді Марк Морозов детально розповів про взаємини Орехова з дисидентами, що стало незаперечним доказом злочину

зрадника-чекіста й вплинуло на жорстокий вирок суду. Пізніше Марк повісився в Чистопольській тюрмі.

На питання «Коли ви почули вирок – 8 років ув'язнення, вам не стало страшно?» Орехов відповів: «Та що ви, я пісні співав! Я був упевнений, що ось зараз і розберуться: все-таки випадок не буденний – капітан КДБ! Дізнаються, з'ясують і зрозуміють, що допомагав я не грабіжникам і ґвалтівникам, а людям, що бажають кращого своїй країні».

З в'язниці Орехов писав листи: голові КДБ Андропову, членові політбюро, головному ідеологові країни Суслову, генсеку Брежнєву. Наївно намагався їх переконати, що діяв якраз в інтересах державної безпеки, бо ж дисиденти – люди, що турбуються про свою Вітчизну, а боротьба з ними – компрометація держави й розбазарювання народних коштів. Відповіді він не діставав. На волю Орехов вийшов 1986-го: з визначеного трибуналом терміну йому не скинули ні дня, ні години. Повернувшись до Москви, Орехов створив кооператив і шив разом з новими колегами осінні та зимові куртки. Гарні куртки. Спілкування з текстильниками свого часу далось взнаки. 1990-ми роками Орехов прилучився до політичної діяльності. Співпрацював із комітетом «Гласність» Сергія Григор'янца, брав участь і організовував конференції «КДБ: вчора, сьогодні, завтра». 19 травня 1995 року його затримали співробітники ДАІ за порушення правил дорожнього руху. Його обшукали й знайшли... пістолет «парабелум» із сімома патронами. Права на носіння зброї в Орехова не було. Справу не стали порушувати, але «пробили по базі» й встановили, що Орехов раніше служив у КДБ й сидів. Про його затримання довідався його колишній начальник по КДБ генерал-полковник Анатолій Трофимов, начальник Московського управління ФСБ. Новий тюремний термін Орехову було забезпечено. Він діставав три роки позбавлення волі. Коли про повторне засудження Орехова довідався колишній дисидент, на той час громадянин США Юрій Орлов, він одразу ж забив на сполох. Усе покинув, прилетів до Москви та вмовив узятися за справу першокласного юриста Андрія Рахмиловича, а Орехова переконав терміново змінити адвоката (попереднього йому підставило ФСБ). У результаті касаційного розгляду справи у Віктора з трьох років неволі залишився рік.

Після звільнення Орехов прийшов працювати в «Гласність». Його власний кооператив було розорено, та й дружина стала на полягати на виїзді в США.

Вікторові важко було залишати в Росії сина (від першого шлюбу) та його матір, до того ж, він успішно працював у «Гласності», організовував уже шосту конференцію «КДБ: вчора, сьогодні, завтра» й виступав на ній, однак становище Орехова ставало небезпечним: для ФСБ він був зрадник, а головне правозахисний світ «нової» Росії не мав нічого спільного з тими дисидентами кінця 70-х років, які приголомшили колись капітана КДБ Орехова абсолютною чистотою й самовідданістю, готовністю до подвигу та любов'ю до своєї країни, заради якої той і йшов на погибель. Повагавшись трохи, Віктор звернувся по еміграційну візу в посольство США.

Перед від'їздом з Батьківщини Орехов привів у «Гласність» сержанта міліції, якого колись сам умовив служити. Той говорив з відчаєм:

– Доводиться йти зі служби. Братись до поборів і підкидати комусь наркотики я не хочу, а без цього мої товариші мені не вірять, вважають, що я стукач. Але ж я йшов у міліцію, щоб допомагати людям...

Якийсь час Віктор Орехов жив у США, працював рознощиком піци, але після того, як наважився дати розширене інтерв'ю-сповідь французькому журналістові Ніколо Жалло, від гріха якомога далі, змінив місце проживання.

Віктор Орехов: на початку служби (1970) і після відсидки в Марійських таборах (1986)

Письменницькі правила, яких я, вільний публіцист-борзописець, попри мою незгоду й небажання, повинен дотримуватись, вимагають, щоб у цей нарис я ввів або щось своє, або ж запропонував якусь історію, яка б міцно прив'язала описане з темою моєї книжки. На жаль, з Віктором Ореховим я, як під час своєї служби, так і потім, не перетинався ні прямо, ні дотично, ні опосередковано. Коли я призивавсь у чекістські лави, він уже сидів. Про нього на одній з лекцій нам розказували як про зухвалого й цинічного зрадника, що посягнув на святе. Після тієї лекції на перекурі, наодинці й потай, мій «співкамерник» Гена, що вже потім дослужився в СБУ до полковника, розговорився: «Та нормальний чоловіча цей Орехов. Він усе бачив, усе знав і на все йшов свідомо. Йому б не в КДБ, а в політбюро... Хоча там його б напевно вдали. Не доросли ми до Орехова».

Віктор Орехов – це постать світового рівня. Це мораль і совість спецслужб. Не скрізь такі є, й не кожна земля їх народжує. І з'явився він не в супердемократичній Америці чи добропорядній Англії. Він чесно служив Росії, однак туди він потрапив уже ВЕЛИКИМ ВІКТОРОМ ОРЕХОВИМ, бо його породила, виплекала й виховала моя Україна.

У новелі я посилаюсь на тексти книжки Ніколо Жалло «Дисидент із КДБ», спогади відомого правозахисника Сергія Григор'янця та статті журналісток Євгенії Альбац та Зої Свєтової в «The new times».

ІНКВІЗИТОРИ-ЖАНДАРМИ ЧИ ЯНИЧАРИ-ОПРИЧНИКИ-ЧЕКІСТИ?

*Жандармерія – (фр.) geandarme, спочатку (фр.) gens d'arme – люди зброї, озброєний почет, почесна охорона.
Опричнина – (давньорус.) особливий, інша версія (татар.) – припнутий до сидла, раб, слуга, лакей.*

Спецслужби має кожна держава, яка себе поважає. Це є конче потрібний і навіть обов'язковий атрибут влади, дійовий інструмент захисту державних підвалин, ідеології, національної еконо-

міки та способу життя. Але це інструмент не просто гострий – він двосічний, гострий з обох боків. І навіть у цивілізованих і високоорганізованих суспільствах, що ефективно контролюють свою владу, нерідко трапляються зловживання цим механізмом, механізмом умовного використання закону й беззаконня. Свого часу ще Фелікс Дзержинський, ідеолог і організатор більшовицької ЧК (Чрезвычайной комиссии Совета Народных Комиссаров СССР по борьбе с контрреволюцией и саботажем), виправдовуючи жорстоку діяльність свого утвору, казав: «У боротьбі проти контрреволюції ми використовуємо всі ті доступні форми та методи, які вони використовують проти нас».

Казати, що я описую щось таємне чи невідоме, було б неправдою. Форми діяльності спецслужб описано ще в Біблії, й вони обігруються мало не в кожному детективі, що претендує на оригінальність. Ці рядки пишу під враженням щойно переглянутого оscarоносного фільму світового кіноавторитета Стівена Спілберга «Мюнхен», в якому яскраво показано методичне й цілеспрямоване фізичне знищення лідерів палестинського руху ізраїльською спецслужбою «Моссад» на початку 70-х у відповідь на теракт на мюнхенській Олімпіаді-72. Їх вишукували й знищували на території інших держав, свідомо порушуючи чужі закони, спокій і суверенітет. Даючи команду на проведення цієї страшної та жорстокої операції, тодішня прем'єр-міністр Ізраїлю Голда Меїр, вустами своєї кіногероїні, бере всю відповідальність за проведення операції не на свою державу чи свою високу посаду, а особисто на себе.

Чи ж відповідала ця операція державній політиці та міжнародному праву? Питання залишається відкритим, бо воно є питання моралі й совісті політичних лідерів.

У фільмі також порушено питання й про ціну діяльності спецслужб: і в доларах, і в людських життях. Будь-яка спецслужба – це доволі дорога іграшка (деяким націям навіть купила на неї не стане), і її діяльність має відповідати національним ідеалам і державній ідеології.

Звідси постають наступні запитання. Хто особисто чи яка політична сила несе відповідальність за спрямування спецслужб своєї країни проти власного народу? Хто нині в моїй незалежній Україні несе відповідальність за ефективне, в інтересах всього

суспільства, використання спецслужб? Я розумію, що ці запитання не знайдуть відповіді. Ніхто в історії людства на такі запитання ніколи не відповідав і ніколи не відповість.

Не все в Радянському Союзі було погане. Був економічний поступ, були вражаючі наукові, організаційні та суспільні досягнення. Була гордість за **свою** державу. Не все варто відкидати, найцінніше треба забрати в майбутнє. Перлина державного організму – спеціальні служби – мають і надалі залишатися державною структурою та **вірно** служити моїй незалежній Україні. Проте без переосмислення радянського періоду нашої історії, без визначення національних пріоритетів, честі та патріотизму, без покаяння й витравлення з себе постгеноцидного страху – це зробити неможливо.

Шляхетні ідеї комунізму перегукуються з біблійними заповідями, які були й залишаються мрією будь-якого суспільства та всього людства. Проте віру в соціальну справедливість було цинічно перетворено на засіб упокорення та пригноблення народів невеликою купкою авантюристів, що уявили себе народними вождями. Це і є найбільший злочин послідовників комуністичної ідеології. От скажімо, чи замислювався хто-небудь, чому так часто змінювалася назва радянської спецслужби? Спочатку ЧК, потім ГПУ-ОГПУ (Объединенное государственное политическое управление). Далі її сховали в надрах НКВД (Народный комиссариат внутренних дел), де міліція ховалась за скромною вивіскою ГУМ (Главное управление милиции), а вся решта, серед неї й ГУЛАГ (Главное управление лагерей), була під орудою спецслужби. Перед війною, 1940-го, спецслужбу було виділено в НКГБ (Народный комиссариат государственной безопасности), який з 1946-го трансформувався у всесильне МГБ (Министерство государственной безопасности). І тільки після смерті тирана та рішень XX з'їзду партії, 1956 року, вона дістала назву КГБ (Комитет государственной безопасности при Совете Министров СССР). Цікаво, що змінюючи назву структури, чомусь забували змінити її день народження. До цього часу «День чекиста» справжні чекісти й у нас, і в Росії святкують 20 грудня, в день підписання ленінського декрету про створення ВЧК 1917 року.

Ці перейменування та зміни вивіски – відверті спроби відхреститися від злочинів попередників і показати себе «білими

й пухнастими». Чому ж немає успадкування традицій і наступності? А нічим хвалитися, панове. Десятки мільйонів закатованих і знищених своїх власних громадян кажуть самі за себе. Спитаєте, звідки цифри? Із книги Олександра Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ». Відомий російський письменник, совість нації, Нобелівський лауреат поставив собі за мету порахувати всі жертви ленінсько-сталінських репресій разом з агресивними війнами, голодоморами, депортаціями й дістав результат: не менш як 50 мільйонів радянських людей.

Хтось жартома порівняв мене з Суворовим-Різуном. Відповідаю – не порівнюйте, адже я про зовсім інше. Наш колишній співвітчизник, здається, етнічний українець Віктор Різун (письменницький псевдонім – Суворов), – це колишній офіцер ГРУ ГШ (Головного Розвідувального Управління Генерального штабу) радянської армії, яке до КДБ не має ніякого стосунку. Радянська армія навіть з розгорнутими дивізіями, що воювали, тисячами танків, літаків і гармат завжди підпорядковувалась КДБ. Так було задумано. Це єдина армія в світі, яка не мала власної контррозвідки чи військової поліції. Їхню роль виконували так звані ОО (особые отделы), що підпорядковувались 3-му головному управлінню КДБ СРСР. У роки війни «особые отделы» частин діючої армії мали інтригуючу назву «Смерш» (смерть шпионам), насправді наганяючи жах на солдатів Червоної армії. 1943 року створено три структури з однаковими назвами: СМЕРШ НКВС, а також СМЕРШі Наркомату оборони й Наркомату флоту. В часи спекуляції історією тієї війни почалась героїзація СМЕРШу. Деякі сучасні історики війни, справедливо засуджуючи діяльність СМЕРШ НКВС, допускають лояльність щодо СМЕРШів армії та флоту, «забуваючи», що саме «фронтові контррозвідники» забезпечували протягом усіх чотирьох воєнних років показові розстріли «зрадників Батьківщини», які проводилися в усіх без винятку фронтових підрозділах діючої Червоної армії, а 1945-го саме вони висмикнули з передової й кинули за ґрати артилерійського капітана Олександра Солженіцина, майбутнього автора «Архіпелаг ГУЛАГ».

Кажуть, що КДБ і ГРУ суперничали й навіть інколи ворогували – смішно таке чути. Ну як може ГРУ суперничати з КДБ, коли

саме військову розвідку контролював Комітет, зокрема й з допомогою агентури в її лавах? Так, військовій розвідці багато чого дозволялося. У неї були власна агентура, відповідна техніка й засоби, вона мала навіть власні посольські резидентури в столицях іноземних держав, але все контролював КДБ, бо він і задумувався як всесильний. Більш ніж рік КДБ проводив розробку полковника військової розвідки Олега Пеньковського, таємно зібрав докази й довів у суді його співпрацю з англійською розвідкою MI5 (Military Intelligence sektor 5) і американською CIA (Central Intelligence Agency), тобто Центральним розвідувальним управлінням США (справа «Пров» 1963 року), а хвалене ГРУ про це нічого не знало.

У діяльності спецслужб не буває затишшя чи перемир'я. Оперативний процес безупинний і безкінечний, як саме життя. Поки є держава, поки існують її власні національні інтереси, меткіші й хитріші сусіди **завжди** будуть на них зазіхати. Хто ефективно боронитиме наші народні інтереси – партнер, союзник чи «православний старший брат»? «У нас немає вічних союзників і постійних ворогів – вічні й сталі наші інтереси. Наш обов'язок – захищати їх» (з промови в англійській палаті громад 1 березня 1858 року міністра закордонних справ і прем'єр-міністра Великобританії Генрі Темпла Пальмерстрона; її він виголосив під час обговорення в парламенті британської зовнішньої політики).

Звідки ж узявся, як сформувався та за якими принципами чи законами існує державний інститут донощництва, «стукацтва» чи секретного співробітництва? Професіональні історики знають, що сучасні розвинені суспільства чи цивілізації умовно діляться на два основних типи: західний та східний, що характеризуються за принципами побудови й функціонування, іншими словами на демократію й тоталітаризм.

Перший характеризується перевагою інтересів людини над інтересами суспільства, а другий – навпаки, у демократичному суспільстві влада служить громадянину, а в тоталітарному людина служить владі. В першому правитель перебуває на службі в суспільства, а в другому він – одноосібний його власник, а населення – не громадяни, а піддані. Винятки історія знає: маніакальні садисти римський Нерон чи німецький Гітлер на Заході су-

проти освічених правителів Сходу самаркандського Улугбека чи Лі Куан Ю, прем'єр-міністра Сінгапуру 1959-1990 рр., батька «економічного дива». Утім такі винятки тільки підтверджують основне правило: російський Сталін, китайський Мао Цзедун чи кампучійський Пол Пот на Заході з'явитися не могли за визначенням, а коли й з'являлись їм подібні, супроти них піднімалося суспільство, яке, згідно з західними моральними та правовими канонами, **має право на повстання**.

Коли влада служить людині, то обов'язок громадянина допомагати цій владі, а тому донести владі про кримінальний злочин чи про порушення закону, хай навіть і незначного, не є річ негарна чи підла. Інакше ведеться в тоталітарних суспільствах (восток – дело тонкое). Там стукач – ворог набагато підступніший, ніж його хазяїн, чию волю та чиї завдання він виконує. Якщо на заході «посполитому» цікаво **кому** доносять, то на сході – **хто** доносить.

Суспільство та окремі його представники, тобто громадяни, радо помагають владі (зокрема й поліції) тільки тоді, коли вони їй довіряють. У суспільствах тоталітарних правителі завжди до народу ставляться як до невдячних підданих, а тому й дістають таку саму «любов» у вигляді такої самої тотальної недовіри до влади. У традиціях українського суспільства недовіра до «своєї» влади набагато більша, ніж у тих самих росіян, хоча б тому, що «наша влада» уже понад 300 років узагалі не українська. І не тільки за мовою, а й за народженням, за походженням, за ментальністю та культурою. Саме ця влада безсоромно несла «своєму» народові ситуативні союзи з загарбниками (турками, татарами, поляками, москалями чи німцями), кріпосництво, війни, реквізиції та голодомори. Саме ця влада протягом століть мала й має «свій» народ за бандитів, націоналістів, екстремістів чи терористів, а тому й має відповідну масову «народну вдячність». У США, кажуть, активні й свідомі громадяни на своїх будинках вивішують спеціальні плакати із зображенням ока, які попереджують, що їхній власник співпрацює з поліцією. Чи ж можливе таке в нас?

Тоталітарна влада – це не народ і не частина народу. Вона не живе народними турботами, бо має «позанародне», так зване спецобслуговування (лікарняне, санаторне, курортне, пенсійне),

а в радянські часи (може, хто забув чи не знає) ще й спецзабезпечення продуктами харчування, легкої промисловості чи так званим дефіцитом (автомобілі, імпортні товари, поїздки за кордон). У термінології радянських спецслужб (на відміну від спецслужб Заходу) навіть були спеціальні терміни, якими розрізняли «стукачів» владних від «стукачів» «посполитих»: довірені та агенти. Довірені не були, як агенти, пов'язані розписками, особовими справами й не повинні були ОБОВ'ЯЗКОВО писати агентурні повідомлення. Довірені також не стояли на обліку в архівних оперативно-довідкових картотеках.

На Заході всі «стукачі» – як наші довірені. Після використання як джерел інформації чи добровільних або ж і залежних помічників спецслужб їм гарантують безпеку, інкогніто (нерозголошення співробітництва з боку держави). А ще їм гарно платять. Принаймі на порядок більше, аніж «стукачам» нашим. А ще якщо їхній «стукач» наживає якихось негараздів під час виконання завдань (каліцтво, інвалідність, втрату роботи, сім'ї тощо), йому гарантують компенсації, державні стипендії або й пенсійне утримання від держави. Розрекламована Голлівудом знаменита американська програма захисту свідків розрахована передовсім на забезпечення свого ж агентурного апарату. Агентами ж у них називають офіційних співробітників. Наші ж співробітники – це офіцерство спецслужб, а наш агентурний апарат – «стукачі», що скидаються на безправних рабів.

А де є ми з нашою рідною та благословенною Україною, на Заході чи на Сході? За всіма історичними, культурними та ментальними ознаками наше суспільство західне (як перегукується наше «моя хата з краю» з британським «мій дім – моя фортеця»), однак за ознаками побудови суспільства ми однозначно на Сході. І підтвердженням цьому наше ставлення до «стукацтва». Ось як у фольклорі:

*«З міліцією не дружи,
Жінці правди не кажи...»*

Хто не знає цього двовірша? Утім той самий фольклор і відповідає: «міліція» в нас з'явилась за російських більшовиків,

до того вона не так називалась, а значить, у фольклор і не потрапила. А ще «міліція», усі добре це знають і розуміють, у даному віршику означає не поліційно-міліційний орган правопорядку, а саме орган політичного вишукування – ЧК-ГПУ-НКВС-КДБ. Міліція теж має агентуру, мають її й податківці, й прикордонники, й військовики. Та й ніяке серйозне прокурорське слідство без неї не обійдеться. Але кінцевий результат інший, а тому співпраця з правоохоронцями не має такого негативного сприйняття в суспільстві.

Прокуратура – це орган підтримання обвинувачення в суді, окрім того, вона веде слідство з усіх без винятку злочинів. Міліція має право на досудове слідство, й вона ж, **за завданням прокуратури**, проводить деякі слідчі дії та веде слідство з незначних злочинів. А ще міліційні оперативники, знову ж таки за завданням прокуратури, проводять агентурно-оперативні заходи з **розслідування кримінальних злочинів**.

Інша річ – спецслужба (СБУ). Їй належить правоохоронна та контррозвідувальна оперативна діяльність із попередження й розслідування державних злочинів (Особлива частина Кримінального кодексу) та досудове слідство. Але перчинка спецслужби – це **організація** спецоперацій. Спецоперації – це і є вбивства, шантаж, підкуп, провокації, примус до потрібних дій тощо. Мабуть, ви пам'ятаєте з детективної літератури чи з популярних серіалів таке поняття, як «Біла стріла». Це такий собі міфічний міліційний підрозділ, який без суду та слідства ліквідує (вбиває) кримінальних верховод чи якихось дуже впливових злочинців. Авторитетно заявляю: міліція таких підрозділів не має. Це протизаконно, а міліція (поліція), хоч би там що, – орган, наголошую, виключно правоохоронний (хоч порушень там повно, однак порушення вони й є порушення, бо караються, що передбачено тим самим Кримінальним кодексом). Це що стосується міліції. А от спецслужби такі підрозділи **мають**. У спецслужбі підрозділ «А» (його ще називають «Альфа») діє на території своєї держави, а підрозділ «В» (умовна назва «Вимпел») діє на території інших держав. Військова ж розвідка, діяльність якої взагалі ніякими правоохоронними законами чи нормативними актами не регламентована, теж має такий підрозділ. І називається він спецназ ГРУ ГШ.

Посилаючись на події останнього часу, які пов'язані з Майданом-2014, мені можуть заперечити, мовляв, Міністерство внутрішніх справ має свої спецпідрозділи «Беркут», «Сокіл», «Грифон», «Титан», «Ягуар», «Кобра» що спочатку підпорядковувались міліційним управлінням громадської безпеки й патрульно-постової служби. Відповідь: ці підрозділи в українській міліції є допоміжними. Вони почали створюватися ще 1987 року як силова підтримка агентурно-оперативних і слідчих структур кримінального розшуку, борців з економічними розкраданнями, автоінспекції, податкових органів і прокуратури. Їхнє використання можливе як законна дія з санкції прокуратури в рамках розслідування кримінальних справ, перешкоджання та знешкодження організованих злочинних угруповань (ОЗУ).

І хоч лунають аргументи про незаконне створення «Беркута» (наказом міністра внутрішніх справ, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України тільки в січні 2014 року – що є аж занадто сумнівним), ці підрозділи в структурі МВС мають свою законну нішу, а застосування їх проти мітингувальників однозначно поза правовим полем, і відповідальність за це лягає на прокуратуру, а також на керівництво МВС та владних замовників, чия воля вони виконують. «Би́ки» потрібні будь-якій владі. Однак «биків» варто тримати в ярмі та... годувати, інакше вони затопчуть і заб'ють. А ще – відповідальність за «биків» несе погонич.

Вершина (чи, може, й основа?) державного механізму спецслужби зародилась не з приходом до влади більшовиків. Її народження треба шукати в глибині віків. Повторюся, що основні принципи агентурно-оперативної діяльності прописано ще в Біблії. А от організаційні принципи цього суспільного інституту заклали Малюта Скуратов. Знаєте такого? Всесильний шеф опричини часів московського царя Івана IV Грозного. Проте, слава Богу, на територію литовсько-гетьманської України його влада не поширювалася. Порівнювати спецслужбу Московської держави з західною папською інквізицією річ не зовсім коректна. Мета була різна: боротьба з єрессю це не утримання мас у покорі (хоч тут можна й дискутувати). 1711 року Петро I також створив у себе «Приказ протоинквизиторских дел», що проіснував лише 5 років і його ліквідували «как противоречащий православию».

Зі скасуванням опричини внутрішня агентура Московського царства не зникла, а просто змінила забарвлення (цей прийом уже в XX столітті неодноразово будуть застосовувати більшовики). Якийсь час про неї не було історичних відомостей (а може, й є, та в Росії архіви навіть 300-річної давнини на замку), аж раптом вона проявилася вже за Петра I як структура «тайного приказа». Приналежність до нього була настільки соціально значимою, що навіть у «Табель о рангах» того самого Петра звання «тайный советник» увійшло як ознака генеральського рівня.

Після Петра «тайный приказ» розцвів і зміцнів, увібравши в себе «посольский» і «малороссийский» прикази. Завдяки його діяльності, «История государства Российского» це підтверджує, неодноразово зміщували, а то й убивали царів чи їхніх правонаступників, а 1825 року саме завдяки напрочуд дієвій агентурній мережі стало можливим викриття таємної антидержавної змови, яка ввійшла в історію під назвою «повстання декабристів». Жорстокість придушення заслужених і родовитих представників вершків суспільства, пояснюється наявністю в царя всієї достеменної інформації про цей підпільний рух. І одержати такі відомості можна було тільки з допомогою надійної, вчасно впровадженної та глибоко вкоріненої професійної агентури (хрестоматійний приклад для підручника з контррозвідки).

На Заході під той час уже відбушувала Велика французька революція, закінчилися наполеонівські війни, реставрувалась монархія у Франції й зміцнювалась у Великій Британії. Там теж народилися спецслужби, якими керували аристократи, вірні слуги престолів чи віддані слуги республіканських ідей. Служити королям та республікам там було за честь. В Росії ж... пам'ятаєте, в Бориса Акуніна? «Граф, вы ведь дворянин. Почему в жандармерии? Разве нет иных способов служить Отечеству?» Утім це лиш письменницький прийом. Насправді ж служба у Філерській службі «особого присутствия» канцелярії Його Імператорської Величності була не просто неповажною – ганебною. Можливо, випадки служби аристократів там і були, проте авторові, як досліднику, що багато років цікавиться темою, такі досі невідомі.

Питання: чому служити Батьківщині таким способом було непрестижно? Відповідь у законах побудови суспільства. Східний варіант: чому цар гнобител? Тому що він не просто влада. Він, як

і скрізь на Сході, – найбагатша та найвпливовіша особа імперії, і влада його абсолютна. Це знали всі, а надто аристократи, які вже тоді мали широкі контакти з Заходом, проте всмоктані з молоком матері національні особливості (по-сучасному «національний менталітет») не дозволяли через це переступити – суспільна мораль стояла на сторожі.

Історія стверджує, що рання українська державність теж мала свою контррозвідку. Легенди ходили про чигиринського городового отамана часів хмельниччини Лавріна Капусту, можна також згадати одного з керівників контррозвідки УНР, а пізніше патрона контррозвідки УПА Івана Литвиненка. А скільки чорнила витратили й досі витрачають вірні пси московської імперії на дискредитацію, без сумніву, найталановитішого керівника контррозвідки ОУН Миколи Арсенича! За якими документами досліджувалась їхня діяльність? Де ці документи? В яких архівах?

З усім тим, українська агентура ніколи не була й бути не могла інструментом утримання в покорі. У ті непрості часи воєнних лихоліть її боротьба була безкомпромісна, немилосердна й жорстока (а як же інакше – на війні, як на війні), проте відкрита й шляхетна. Це був західний тип спецслужб. Нині ж українська спецслужба тільки на словах звільняється від павликів морозових, героїв, що зраджують своїх батьків заради ідеалів правителів, які в східних типах спецслужб **безсмертні**, є їхньою основою на відміну від західних. Чи це насправді так – питання не до мене. Я в СБУ не служив.

Триста п'ятдесят років перебування в єдиній державі за законами східної деспотії залишили в колись західному українському суспільстві незгладимі сліди. Тепер ми повинні визначитись самі: доносництво (стукацтво) на користь держави – це прикрий пережиток минулого чи українська національна ментальна чеснота, яку ми візьмемо в майбутнє?

У моїй службовій практиці був досить показовий випадок. У кожному підрозділі, й у нашому тим паче, служили молоді, веселі й дотепні хлопці, які, не зважаючи на рівень заклопотаності й секретності, все ж завжди знаходили можливість поблазнювати, пожартувати й похизуватися. Кожна така компанія (і наша теж) вигадувала для себе термінологію. Якось наш заводіяка в Переяславському відділенні капітан Євген придумав замінити по-

ширене слово «шкурки», яким ми називали письмові агентурні повідомлення, словом «донос». Хтось із наших навіть обурився, хтось не став реагувати на дурницю, а як реагував я, вже й не згадаю. Однак на наступній зустрічі зі своїм особливо цінним агентом «Демон» після ґрунтовної бесіди я запропонував йому викласти розказане в... «доносі». Чому в мене вирвалося недоречно й відверто дурне в цій ситуації слово, не можу й тепер пояснити. Реакція «Демона» була відповідна. Він був хлопцем гоноровим, свого часу на вербовку йшов важко, обсталяючи допомогу органам багатьма обов'язковими умовами, співпрацю помітно обтяжувався, розшифровки боявся... І тут раптом. Щоб зарадитися в ситуації, мені довелося наступну годину випрошувати в нього пробащення, доводити випадковість і недоречність сказаного й т.д., й т.д. А коли я розказав цю історію хлопцям у відділенні, капітан Євген взяв мене на кпини: «Та що ти з ними возишся, знайшов кого вислуховувати – кулаком межі очі, носом по яйцях і в стійло. Хай знають, що вони, падли-стукачі-покидьки, заробити в нас можуть або ж на горіхи, або ж тільки тридцять срібників за зраду свого Юди».

Нещодавно я зустрів на одній з київських вулиць свого колишнього колегу-«співкамерника» Гену, вже відставного полковника Служби безпеки України. Зайшли в кав'ярню. Довга некваплива розмова і... майже відчай:

«Кому ми служили? Старались, ризикували, вишукували сигнали, проводили комбінації, виводили на чисту воду казнокрадів, документально доводили брудні чиновницькі оборудки, хапали за руку високопоставлених крадіїв – і що? Наші матеріали йдуть у прокуратуру тільки з санкції президентської адміністрації. Отже знову «соціалістична законність»?.. А «кришування» депутатських бізнесів? А участь у рейдерствах? А залякування опозиції?

Задokumentували оплату російських чорноморських особистів їхній агентурі з громадян України. Справу в прокуратуру не спрямовано – мовчимо. Ізраїльський «Моссад» знімає в Полтаві з потяга «Київ-Харків» українського громадянина палестинського походження й вивозить його в Ізраїль – в СБУ нікого не зняли, не понизили, навіть не наклали стягнення (підозрюю, не було навіть службового розслідування). Затримали на Одещині офіцера ро-

сійської військової розвідки, який на нашій території (!!!) заарештував громадянина України! І що? Відпустили на прохання російської сторони.»

— А чи не забув ти нашого рухівського агента Легін з Борисполя? — раптом запитався Гена. — Прибіг якось до мене, вже за часів незалежності, просив заступитись. Сильно жалівся, що якийсь майор з СБУ шантажує й погрожує йому та змушує «стукати» на УРП (пам'ятаєш, була така партія?)»

Контррозвідка — це державний механізм, що законодавчо самоорганізується на суспільні вимоги й який сам, без спонукань, відповідно реагує. Та якщо не реагує — однозначно була команда «СТОП». І, боюсь, така команда надходила навіть не з Кабінету міністрів.

Немає відповіді на ці питання й бути не може за визначенням, допоки існують спецслужби. Неможливий ефективний контроль за спецслужбами з боку суспільства. І немає іншого рецепту справедливості, окрім особистої честі, совісті й патріотизму наших державних мужів.

Декілька слів про Едварда Сноудена. Якщо хтось пропустив, то це парубок-романтик, що служив в Агентстві національної безпеки США. Ця контора (аналог нашого 16-го управління КДБ СРСР — управління радіотехнічної розвідки) бюджетним коштом проводить тотальне про-, під- і вислуховування, підглядування та документування не тільки своїх вітчизняних, а й усіх світових електронних засобів зв'язку й комунікацій, якими користуються уряди, війська, спецслужби, бізнеси, злочинність і простий люд. Те, що ця діяльність незаконна й (увага!) МОЖЕ (наголошую — МОЖЕ) втрутитися в приватне життя будь-якого громадянина, говорити зайве.

Пана Сноудена я охарактеризував би як слинявого тюття, якому американська держава довірила свою таємницю, а він її продав. Продав, посилаючись на міфи та брехні про права людини та захист права особистості на приватне життя. Я не знаю, чи були в цій справі біблійні тридцять срібників. Судячи з того, що пан «правдолюб» осів у «красній Москві», мабуть, так. Хоча в Бачуріному (штаб-квартира Служби зовнішньої розвідки Росії) є аси, які могли навішати йому локшини на вуха й за безкоштовно.

Тотальне стеження ведуть УСІ СПЕЦСЛУЖБИ, котрі себе považають. І закон цих спецслужб суворий, проте справедливий: якщо ти «проколовся», виконуючи «государеву» службу — несеш відповідальність особисто. Держава «в особі» твоєї рідної спецслужби тебе здає без жалю. Це знають усі, хто був коли-небудь причетний до будь-якої спецслужби світу. Це її обов'язкова умова. Про це чесно попереджають тоді, коли жадані погони ще не приміряно. І якщо ти на це погоджуєшся, а потім зраджуєш — ти зрадник, а тому переслідування Едварда Сноудена з боку Сполучених Штатів логічне та справедливе. Оприлюднення форм, методів, кодів і паролів цієї «делікатної» діяльності завдало Америці занадто багато фінансових та іміджевих прикростей. Такого не прощають. Одна річ СЛУХАТИ й серед почутого та вивіданого відшукувати ознаки й докази злочинів, які можуть зашкодити твоєму суспільству, інша — незаконно ВИКОРИСТОВУВАТИ почуте й побачене з негідною та злочинною метою. Наприклад, щоб загартувати чужий бізнес, заощадження або використати інформацію для дискредитації політичних конкурентів чи навіть для захоплення всієї повноти державної влади. Таке у вільному західному світі неприпустимо, а коли воно й трапляється, то переслідують його згідно з усіма наявними писаними й неписаними законами, й Вотергейтська справа 1973 року це підтверджує.

Повторюся: сучасні держави та суспільства не знайшли й не знають ефективних, дієвих і законних методів контролю за діяльністю спецслужб. Як можна контролювати агентуру, не знаючи про її існування, чи як фінансувати технічні програми проникнення в комунікації, що їх використовують уряди, дипломати чи армії країн, вірогідних противників, конкурентів, нейтралів чи й навіть союзників? Якщо уряд раптом офіційно ухвалить таке рішення, то це означатиме ні що інше, як оголошення війни. Але хто сказав, що цього робити не можна? І хто сказав, що цього робити не треба? Проте де межі цих «можна» й «треба»?

Вільний демократичний світ ЗАПЕРЕЧУЄ використання спецслужб супроти політичних конкурентів, дисидентів і правозахисників, водночас для радянських (і, підозрюю, російських-українських-африканських) спецслужб це основа їхньої діяльності.

Саме ця тема і є основною в моїх роздумах, аналізах і в цьому скромному творі.

Честь спецслужби не в самих фактах підслуховувань і підглядань, а в використанні підслуханого та підглянутого ВИКЛЮЧНО в інтересах суспільства. У цьому й полягає різниця між ними та нами.

СОРОК ПРОТИ СОТНІ

Якось до рук мені потрапила книга «100 великих розвідників» московського автора, ветерана радянських органів держбезпеки Ігоря Дамаскіна. Дорікати йому нібито й нічим, бо він намагається бути максимально (на його думку) об'єктивним. Тут згадуються Нат Пінкертон, Мата Харі та Алан Даллас, Вільгельм Канаріс, Вальтер Шелленберг і Рейнхард Гелен. Не забуто й Брюса Локкарта із Сіднеєм Рейлі. Серед згаданих і світові письменники з великим досвідом шпигунської діяльності: Даніель Дефо, Пьер Огюст Бомарше, Джон Ле Карре, Грем Грін і автор знаменитого «Агента 007» Ян Флемінг. До «100 великих...» занесено менше ніж 10 росіян, з-поміж яких легендарні постаті Миколи Скобліна, Миколи Кузнецова, Конона Молодого та Зої Рибкіної (яку після служби знали вже як російську дитячу письменницю Зою Воскресенську). До московської «культури спецслужб» також долучено таких «росіян», як італієць Артур Артузов (Фраучі), латиш Ян Берзін (Петеріс), грузин Лаврентій Берія, англієць Кім Філбі, євреї Наум Ейтінгтон і Леопольд Треппер, німці Ріхард Зорге й Рудольф Абель (Фішер). Урешті автор книжки має рацію, адже ці «неросіяни» вірою та правдою служили російському більшовизмові й великій Росії.

Не забуто й Павла Судоплатова, в характеристиці якого бракує відомостей про його українство. У книжці українців узагалі згадано тільки як світову заразу чи неминуче зло, з яким чесні, освічені й цивілізовані повинні нещадно боротись. А ще автор книжки змалював Судоплатова як вірного більшовика, з чим я категорично не згоден, бо його хазяїв (замовників) виведено за дужки. Бо ж саме там, звернувши, ухвалюються рішення про акції й

саме там повинні нести відповідальність, хоча в суспільстві та державі не скасовано постулат про «злочин, яким є виконання злочинного наказу».

На жаль, у ті часи ще не було української державності, й Судоплатов служив державності іншій. **Спецслужби завжди працюють на державність – в іншому разі чужі держави (наприклад, Росія, Польща чи Ізраїль) їхню діяльність кваліфікують як бандитизм.** Генерал НКВС Судоплатов чесно воював проти українського націоналістичного підпілля, жорстоко й немилосердно карав як окремих виконавців, так і все населення краю, яке це підпілля підтримувало. Однак він, професійний розвідник, диверсант і терорист, діставши наказ про конечну потребу замиритись зі своїми ворогами, цей наказ виконав без сумнівів, не вагаючись. І якби його шеф Лаврентій Берія тоді 1953-го переміг Микиту Хрущова, то сьогодні ми того самого Павла Анатолійовича Судоплатова шанували б як одного з яскравих борців за українську незалежність.

Однаке згадана книжка, як і всі «ідеологічно правильні», висвітлює не справжню історію, а її трактування з погляду старих імперій, а те, що не ліпиться в іконостас кремлівських героїв – просто замовчується. Викинуто з історії світових спецслужб видатних контррозвідників-українців Лавріна Капусту, Івана Литвиненка та Миколу Арсенича. Те, що досягнення останнього, легендарного генерала безпеки УПА, захоплювали світового терориста № 1 Ернесто Че Гевару й генерала-президента Шарля Де Голля та вивчають у провідних сучасних, серед них і російських, військових академіях, автор до уваги не бере. Ну а тих, про кого не можна замовчати, нахабно оббріхує.

Так сталося зі скандально знаменитим Львовою Задовим. Видатний і успішний світового рівня самоук-професіонал у багатьох популярних книжках і кінофільмах постає як негативний герой. Більшовицький літературний класик Олексій Толстой у своїй трилогії «Ходіння по муках» змалював його безпринципним кривавим бандитом, а відомий кінофільм «Весілля в Малинівці» показує карикатурного Попандопула, прозоро натякаючи саме на нього. Хто ж він насправді?

Начальник контррозвідки Донецького корпусу та всієї Повстанської армії, а також особистий ад'ютант епатажного народ-

ного месника Нестора Махна. Це він роками протистояв численним «спецопераціям» білої розвідки й красної ЧК, сотнями розв'язував шпигунські головоломки й боронив «народного батька-отамана» від десятків і десятків професійно організованих замахів на його життя. Дивовижно, але після підступного розгрому махновців і вимушеної багатолітньої еміграції він примудрився ще послужити в закордонній розвідці ОДПУ. Проте навіть унікальна єврейська хитрість не врятувала його від розстрілу в сталінських катівнях. Євреї вважають за своїх навіть тих, у чиїх жилах тече тільки чверть єврейської крові. Чому ж ми не вважаємо своїми тих, хто виріс на нашій землі й пролив кров, захищаючи її від чужинців? Чи маємо ми право сьогодні відмовити цій людині посісти заслужене місце серед героїв, борців за українську незалежність?

Дозволю собі спробувати визначити найталановитіших і найвизначніших українців, що свого часу були причетні до організації спецслужб чи до таємної боротьби за українську незалежність або ж і проти неї. Я відібрав лише (аж !!!) сорок осіб і відніс їх до різних колонок (див. нижче). Певна річ, це поділ умовний, дискусійний і не остаточний.

Можна було б до цього списку додати киянку Марію Фортус, розвідницю, що стала прототипом героїні фільму «Салют, Маріє!». Полковника розвідки Петра Гудимовича з Новгород-Сіверського чи вдалих агентів-нелегалів, що полювали за атомними секретами: Моріса Коена, виходця з Таращі, Якова Голоса з Катеринославщини, одесита Семена Семенова та Федора Хілька з Мелітополя. Про кожного з них можна писати книжки, й вони цього заслуговували, однак їхня діяльність із Україною, з боротьбою за незалежність і національно-визвольними змаганнями пов'язана не була. Вони служили чужим державам і націям.

Можливо, багато хто заперечить постать Богдана Сташинського, якого я відніс до лівої колонки, – відповідь: суд над системою, яка практикує політичні вбивства, був би неможливим без його свідомого та відчайдушного рішення. Без суду не було б міжнародної легітимізації українського збройного національно-визвольного опору, й це, на мій погляд, переважає. Якщо ж у когось інша думка чи хтось із читачів буде вважати, що когось віднесено не туди, або захоче щось доповнити, прошу відгукнутись. Одне

ми повинні знати: це вже історія. Наша історія. Історія становлення української державності. А це її герої, котрих ми, громадяни нової незалежної України, повинні знати, пам'ятати й шанувати. Шанувати, незважаючи на кольори партійних знамен і політичні симпатії.

Діячі національної спецслужби часів незалежної України ще повинні заслужити честь бути представленими в цьому списку. Великі зірки та генеральські лампаси ще не є підставою для мого суб'єктивного вибору. Нинішні «лицарі плаща та кинджала», незважаючи на свій запал, результатів на ниві захисту моєї держави не досягли. Бездарна й майже безкоштовна здача ядерної зброї та шельфу острова Зміїний, кольчужний, касетний скандал, скандал навколо чорноморських маяків, отруєння Президента, відмова Україні у вступі в НАТО, ганебна й болюча газова капітуляція на їхній совісті. Це провал, коли потрібну урядові інформацію розвідка не добуває. А ще більший провал, коли, маючи потрібну інформацію, керівники спецслужб не спроможні переконати урядовців у конечній потребі потрібних дій.

Чому таке стало можливим? Може, тому, що на службу в розвідку неможливо потрапити навіть з погашеною судимістю, а в її замовники... як кажуть, «no comment».

Розвідувальна та контррозвідувальна діяльність, як жодна інша професія, безпосередньо пов'язана з особистою честю, совістю й патріотизмом. І це не красиві слова, а обов'язкова умова добору виконавців і їхньої щоденної ратної праці.

Богдан Хмельницький (1596 – 1657), генеральний писар Запорізької Січі; ідеолог, організатор і перший начальник таємної дипломатії Гетьманщини, пізніше гетьман України.

Полковник Іван Ніс (бл. 1655 – 1715), генеральний суддя при гетьманові Івані Мазепі, московський резидент, агент впливу; сприяв здачі гетьманської столиці Батурин військам Петра I (1708).

Іван Брюховецький (1623 – 1668), подвійний агент Москви в канцеляріях Хмельницького та Виговського, надалі запорізький кошовий і гетьман України; першим з гетьманів відвідав Москву, де підписав «московські статті» (1665), що сильно обмежували самоврядування Гетьманщини; закінчив спробою організації антимосковського повстання, козаки живцем його розірвали за запроданство Москві.

Полковник Лаврін Капуста (бл. 1610 – 1658), посол з особливих доручень, начальник розвідки й контррозвідки в канцелярії гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Виговського; начальник гетьманської особистої охорони.

Юрій Франц Кульчицький (1640 – 1694), український купець, солдат, товмач. Під час облоги Відня (1683), як турецький купець, пройшов крізь ворожий стан, передав об'єднаному європейському військові дані про обложених, стан турецьких позицій та повернувся в обложене місто. Після зняття облоги вперше в Європі запровадив торгівлю кавою.

Граф Андрій Войнаровський (1680 – 1740), керівник військової розвідки гетьмана Івана Мазепи (1708 – 1709); радник гетьмана Пилипа Орлика, ідеолог та активний організатор антиросійської коаліції європейських держав.

Олександр Безбородько (1747 – 1799), дипломат, талановитий аналітик розвідки, канцлер Російської імперії «(без нашого відома в Європі не стрілить жодна гармата)», організатор закріпачення України (1783).

Генерал-лейтенант Франції Григорій Орлик (1702 – 1759), син гетьмана Пилипа Орлика; докладав ефективних зусиль до створення антиросійської коаліції держав, щоб з її допомогою утвердити незалежність України.

Генерал-фельдмаршал Іван Паскевич (Пасько) (1782 – 1856), «упокоритель» Кавказу та Польщі, організатор ефективних агентурно-оперативних заходів з дискредитації польського визвольного руху, русифікатор західноукраїнських земель.

Генерал-ад'ютант Михайло Драгомиров (1830 – 1905), київський, подільський та волинський генерал-губернатор; з його «мовчазної згоди», а насправді за його таємною підтримкою в часи дії Емського й Валувського указів (1875 – 1879) відроджувалась українська освіта й культура.

Генерал-лейтенант Павло Скоропадський (1873 – 1945), гетьман України (1918); ініціатор створення державних інституцій: дипломатії, розвідки, контррозвідки; організував у Берліні (1944) таємну нараду всіх українських опозиційних діячів: голови УНР в екзилі Андрія Лівицького, лідерів різних гілок опору: Степана Бандери, Ярослава Стецька, Андрія Мельника, Тараса Бульби-Боровця.

Володимир Антонов-Овсієнко (1883 – 1938), організатор збройної та таємної боротьби проти УНР, надалі посол у Чехії (1924), Литві (1928), Польщі (1930), Іспанії (1936 – 1937).

Пантелеймон Калюжний (1897 – 1936), професійний художник, есер-самостійник, агент ГПУ «Консул», що очолював «українську лінію» англійської розвідки в Бухаресті (1928); просував розвідувальні та дезінформаційні матеріали, які спонукали Лондон до зближення з СРСР проти гітлерівської Німеччини.

Віктор Петров (Домонтович, Бер) (1894 – 1969), агент НКВС-МДБ, якого використовували проти ОУНівського підпілля в окупованій Україні (1941 – 1943) та Німеччині (1943 – 1949), кавалер ордена «Отечественная война» І ступеня (1965); доктор археології, український письменник.

Микола Глущенко (1901 – 1977), навчався в художній школі Шарлоттенбурга (Німеччина) за кошти гетьманату (1918), як професійний художник мав широкі контакти серед мистецької богеми Європи; його завербувала радянська розвідка як агента «Ярема» (1926); дані про напад Німеччини на СРСР, які він добув, доведено до Сталіна ще 10 червня 1941 р.; з 1944-го професор Київського художнього інституту.

Полковник Федір Боржинський (1879 – 1919), філолог-сходознавець, учасник російсько-японської війни (1904–1905); офіцер розвідки штабу Іркутського військового округу; склав першу детальну карту Монголії (1911), воював у Польщі (1915), на Кавказі (1917); консул України (резидент гетьмана) на Кубані (1918); вбили білі «за измену России», таємно поховано його в Юзівці (сучасному Донецьку).

Полковник Сергій Карин-Даниленко (1898 – 1985), резидент радянської розвідки (1931), застач відділу ГУДБ НКВС СРСР (1936), арешт (1937), реабілітація (1939), організатор партизанського руху на території УРСР (1941), активний учасник погрому греко-католицької церкви (1946); український письменник.

Старший сержант Олександр Лященко (1922 – 1998), боєць дивізійної розвідки, повний кавалер ордена Слави, на фронті з 1941-го, захищав Сталінград, визволяв Україну, Польщу, втратив ногу під Данцигом.

Генерал-хорунжий Олександр Кузьмінський (1884 – 1975); закінчив курс Військової академії ГШ російської імператорської армії, штабс-капітан (1917); штабний офіцер армії УНР (1918), нач. розвідуправління ГШ ЗС УНР (1919), головноуповноважений Українського ЦК в Галичині (1921), еміграція (з 1939-го).

Полковник Микола Чеботарів (1884 – 1972), начальник політичного департаменту Міністерства внутрішніх справ УНР, начальник особистої охорони лідера УНР Симона Петлюри (1919 – 1921), еміграція (з 1939-го).

Євген Березняк (1914 – 2013), радянський військовий розвідник «майор Вихор», рятівник міста Краків. Арешт НКВС, слідство (1944 – 1945); як працівник системи Мін-освіти УРСР активно провадив українізацію полонізованих шкіл Галичини (1946 – 1950); реабілітовано (1965), Герой України (2003).

Лев Задов-Зінковський (1893 – 1938), анархіст-комуніст (1912 – 1924); боєць-повстанець (1918), заступник начштабу бригади, начальник контррозвідки корпусу / заст. нач контррозвідки повстанської армії, ад'ютант Нестора Махна (1919 – 1921), еміграція (1921 – 1924); оперативник іноземного відділу ГПУ (1925); його репресовано й страчено (1938).

Яків Водяний (1886 – 1940), член партії есерів; арешт, ув'язнення, заслання (1906), еміграція в Японію та Австралію (1911 – 1917); організатор Вільного козацтва (1917), повстанський отаман Холодного яру (1920 – 1922), офіцер розвідки уряду УНР в екзилі (1927 – 1930), арешт НКВС у Львові (1939) та страта.

Генерал-хорунжий Володимир Змієнко (1886 – 1938), начштабу дивізії імператорської армії, підполковник (1917), начштабу дивізії, командувач східного фронту Дієвої армії УНР (1918 – 1919), заступник коменданта оборони Замостя (Польща), де завдано поразки 1-й кінній армії Бudyonного (1920); начальник розвідки ГШ військового міністерства УНР в екзилі (1927).

Кіногерой Олексія Деркача (кінофільм «Тегеран-43»)

Полковник Олексій Деркач (1914 – 2012), радянський військовий контррозвідник, керував бойовими опергрупами НКВС, які забезпечували перемови лідерів антигітлерівської коаліції в Тегерані (1943); дві його спецоперації занесено до переліку 50-ти найцікавіших операцій розвідок світу.

Полковник Леонід Ліницький (1900 – 1954), служив у розвідуправлінні Червоної армії (1919); пораненого його евакуюють в Югославію (1920), де він проникає в керівні структури білої еміграції й виконує завдання ОГПУ; його викриває поліція, заарештовує, засуджує (1935), вивозить до СРСР (1938); надалі офіцер радянської політичної розвідки: Югославія (1941 – 1945), Індія (1946), Китай (1949 – 1954).

Полковник Микола Прокоп'юк (1902 – 1975), Герой Радянського Союзу (1944), співробітник ЧК (1921), прикордонник (1923), офіцер зовнішньої розвідки (1935), воював в Іспанії (1937-1938); командир розвідувально-диверсійного загону «Охотники» (1942 – 1945).

Полковник Іван Литвиненко (1891 – 1947), служив у політичній розвідці УНР (1918 – 1919), керував контррозвідкою уряду УНР в екзилі (1926 – 1940), начальник розвідки крайового штабу УПА-Північ (1942), начальник старшинської (офіцерської) розвідшколи УПА (1942 – 1945), НКВС його захопило й стратило.

Генерал безпеки Микола Арсенич-Березовський (1910 – 1947), фактичний творець військової розвідки УПА та СБ ОУН (1941 – 1947), ідеолог нової збройної тактики ОУН після закінчення II світової війни, загинув у бою з НКВС. Діяльність СБ ОУН вивчали НКВС і гестапо, її й тепер аналізують у спецвиданнях Росії.

Полковник Василь Вишиваний (Вільгельм Франц фон Габсбург) (1895 – 1948), учасник перемов з боку УНР у Брест-Литовську (1918), конкурент Павла Скоропадського на посаду гетьмана України, заввідділу закордонних зв'язків ГУ розвідки ГШ армії УНР (1919 – 1920), голова Українського національного вільнокозацького товариства у Відні (1921 – 1938), співпрацював з лідером ОУН Коновальцем (1937 – 1938), організовував та координував український антифашистський опір в Європі з англійською розвідкою та розвідкою французького Опору (1940 – 1945); його захопила контррозвідка «Смерш» у Відні (1947); закатовано в Києві; український поет.

Генерал-лейтенант ГБ Павло Судоплатов (1907 – 1996), професійний розвідник, безпосередній вбивця лідера ОУН Євгена Коновальця (1938), організатор замаху НКДБ на Гітлера (1941) та політичних «ліквідацій»: радянського опозиціонера Льва Троцького (1940), українського радянського діяча Олександра Шумського (1946), греко-католицького єпископа Теодора Ромжа (1947), командувача УПА Романа Шухевича (1950); засуджено його (1953) на 15 років ув'язнення, реабілітовано в Росії (1992).

Генерал-лейтенант ВС Тимофій Строкач (1903 – 1963), начальник Українського штабу партизанського руху (1943), перший українець міністр внутрішніх справ УРСР (1946).

Генерал-лейтенант ГБ Павло Мешик (1910-1953), перший українець нарком ГБ УРСР (1941), застнак ГУ «Смерш» – застком 1 Українського фронту (1943), застнак радянської «ядерної програми» (1945), як міністр внутрішніх справ УРСР (1953) був організатор (за завданням Берії) примирення зі збройним підпіллям ОУН-УПА; його стратив МДБ.

Микола Лебідь (1910 – 1998), перший керівник СБ ОУН (1940 – 1941), міністр держбезпеки в уряді Ярослава Стецька (1941), організатор протигітлерівського резистансу (опору) (1941), вів перемови з польською Армією Крайовою про спільну боротьбу проти гітлерівців (1941– 1944), з 1948-го керівник контррозвідки закордонних частин ОУН-Р.

Капітан ГБ (?) Богдан Сташинський (нар. 1931), агент-бойовик, ліквідатор Степана Бандери (1959), здався мюнхенській поліції, на суді (1962) визнав причетність КДБ СРСР до організації низки політичних убивств; нині, за деякими даними, нібито проживає в Києві, пенсіонер СБУ.

Підполковник Олександр Святогоров-Зорич (1913 – 2008), готував диверсійно-розвідувальні групи, що закидалися в тил фашистів (1941 – 1943), ліквідатор низки німецьких генералів (1944), підстава ОУН у Берліні (1945 – 1948), резидент радянської розвідки в Празі (1953 – 1961); прототип героя кінофільму «Щит і меч».

Генерал-лейтенант Кузьма Дерев'яноко (1904 – 1954), організатор та перший командир спецназу ГРУ ГШ, нач. розвідуправління армії (1942), начштабу армії Південно-Західного, 1-го та 3-го Українського фронтів (1943); від імені СРСР підписував Акт про капітуляцію Японії (1945); перший іноземний розвідник, що оцінив наслідки ядерного бомбардування Хіросими та Нагасакі; заступник начальника ГРУ ГШ (1951), помер від променевої хвороби; Герой України (2007).

Генерал армії Семен Цвігун (1917 – 1982), учитель, з 1939-го в органах НКВС, оперативник (1941), нач. відділу військової контррозвідки, партизанський командир (1941 – 1945), заст. (1967), перший заст. голови КДБ при СМ СРСР (1968); консультант фільму «Семнадцять мгновений весни», кіносценарист, письменник.

Генерал армії Євген Марчук (нар. 1941), генерал КДБ СРСР, організатор та перший голова Служби безпеки України (СБУ), прем'єр-міністр України (1995 – 1996), секретар РНБО України (1999 – 2003), міністр оборони (2003 – 2004), радник президента Ющенка (2008 – 2010).

Генерал-полковник ГБ Микола Голушко (нар. 1937), останній голова КДБ УРСР, незалежність України не визнав; з його наказу знищено на місці або вивезено до Росії (1991) значні масиви (десятки тон) цінних оперативних та історичних архівів НКВС-КДБ УРСР, директор ФСБ Росії (1993-1994).

Валентин Наливайченко (нар. 1966), вихованець Інституту КДБ СРСР ім. Андропова (розвідакадемія); як керівник Служби безпеки України (2006-2010) започаткував реформування СБУ в спецслужбу європейського зразка, ініціював і організував фахове розслідування геноциду українського народу в часи Голодомору-33, а 2014-го очолив антидиверсійну та антитерористичну протидію пугінській збройній агресії.

ОПОВІДАННЯ НА ЗАДАНУ ТЕМУ

ГЕРОЙ НЕДОПИСАНОГО РОМАНУ

*«Мене часто запитують: чи ви не той Висоцький,
з яким ми виходили з оточення? Чи, може,
ви той, що служив у сусідньому полку?
Відповідаю: ні, не виходив, не служив, не воював.
Я з іншого покоління, з того, що довойовує»
З інтерв'ю поета й барда Володимира Висоцького*

*«Війна не закінчилась, поки не поховано
останнього загиблого солдата»
Наполеон Бонапарт*

В Яготині проти залізничного вокзалу колись стояла школа. Стара, двоповерхова. Якийсь час там було медичне училище, переведене сюди з Чорнобиля після аварії на ЧАЕС, а тепер будівлю знесли. Надто вже солоденьке місце для торгашів-перекупників та лихварів, щоби звертати увагу на якісь там національні або історичні традиції в оцій глушині. А те, що це місце святе для тисяч тих, хто народився й виріс у цьому містечку (зокрема й для мене), тих, які й досі не вірять і не уявляють, що отак можна зі святою церквою, краєзнавчим музеєм, батьківською хатою, або ж і з рідною школою...

Спорудили її першими роками буремного ХХ століття разом із залізничним вокзалом і місцевим цукровим заводом як школу, якою й була вона протягом 80 років. У цій будівлі школа була завжди, і в лихі роки, і в не дуже. Навіть під час окупації, коли на другому поверсі розташовувалась німецька залізнична жандармерія, на першому поверсі в п'ятому класі вчилася моя мама. На початку 60-х і мене привели туди в перший клас. Я пам'ятаю свою школу красивою, затишною та просторою. У ліву руч від школи розмістився Поштовий провулок – маленька вуличка, якою ніколи не їздили ні машини, ні підводи. Це був такий собі пішохідний прохід, посеред якого колись росли розкішні дерева рідкісного в наш час гльоду. Зазирнув у словник і виявив, що правильно треба писати «глюду» й що це не дерево, а кущ, проте язык не повертається вимовляти згідно з правилом орфоєпії, бо в моїй дитячій пам'яті так і лишилося: «глід – гльоду» – великі

хімерно покручені дерева, на які ми, первачки, на перервах між уроками лазили поласувати солодкими й терпкими плодами. Хто саджав і вирощував цей глід – для мене велика таїна. Можливо, й достояли б ці дерева до нашого часу, якби не танки.

Десь у середині чи наприкінці 60-х посеред спекотного літа на місцеву залізничну станцію прибули численні ешелони зі справжнісінькою військовою технікою. Одних танків Т-34 було більш ніж півсотня. А ще ж КВ («Клим Ворошилов») та ІСи («Іосиф Сталин»), радянські самохідні артилерійські установки часів війни, «Тигри», «Пантери», «Фердинанди», розмальовані німецькими хрестами, установки гвардійських мінометів «Катюша» на справжніх «Студебекерах», різноманітні артилерійські системи, полуторки та багато солдатів. Уся пристанційна територія перетворилася на великий військовий табір: солдати з автоматами – охорона, кухні, ремонтні майстерні та навіть будка на модерновому тоді всюдиході ЗІЛ-157 з крейдианим написом «ШТАБ». Усе це прибувало, розвантажувалося й накопичувалося протягом трьох-чотирьох днів, і для нас, містечкових дітлахів, що військову людину бачили дуже рідко, це було справжнє свято. Нас від техніки вартові відганяли для годиться, а тому можна було залізти на танк, повисіти на його гарматі, а декого (зокрема й мене) навіть допускали всередину подивитися в приціл і покрутити танкову башту. Яке ж було моє розчарування, коли залізши в німецьку «Пантеру» й поглянувши в перископ, я побачив листовий сталевий каркас, яким був обшитий серійний сучасний танк Т-55. Справжніх німецьких танків тут не було – був лиш самохідний муляж. Відповідь з'явилася проста, проте загадково-романтична: усе це призначено для зйомок справжнісінького кіно.

Саме кіно мали знімати десь на Переяславщині, куди вся ця армада мала добиратися своїм ходом. Батальні сцени танкового Прохорівського бойовища (на Курській дузі) та переправа через Дніпро за участю десятків артистів, сотень статистів і тисяч справжніх солдатів було відзнято саме там. На той час автомобільного мосту через залізницю ще не існувало, а через переїзд важку військову техніку не пускали залізничники, тим і вирішили перетнути залізницю під нею, через старий міст-тунель, до якого можна було добратися тільки через Поштовий провулок.

Розказували, що плодами «гльоду» яготинці рятувалися ще 33-го. Вистояли дерева й під час німецької окупації, коли в місті вже заходилися рубати знаменитий репнінський парк, який тоді ще суперничав з білоцерківською «Олександрією» та уманською «Софією». Їх навіть не рубали – дерева «гльоду» зніс перший танк. Наступні ж танки просто розтовкли рослину на порох. Деревя помирали мовчки на очах цікавеньких городян, дітей та підлітків, і тільки за парканом якась старенька бабуся плакала. Вона з жахом дивилася на зірчасті й хрестаті танки, що мирно рухались однією колоною, та оплакувала дерева й своє життя, тримаючи в жмені пригорщу яскраво-червоних плодів «гльоду».

Років через три-чотири, коли всі вже згадувати перестали про цю історію, на екрани кінотеатрів країни вийшла кіноопея «Визволення». Пригадуючи розвантаження танків у нашому містечку, ми пильно вдивлялися в кадри кінострічки, де і в німецьких панцерників, і в радянських танків були чомусь однакові шаці харківського зразка. Пізніше я дізнався, що одним з авторів сценарію цієї кіноопеї був відомий російський письменник Юрій Бондарев. У фільмі було екранізовано епізод одного з його воєнних романів. Пізніше, 1985-го, цю повість було художньо втілено на екрані під авторською назвою «Батальйони просять вогню». У стрічці йшлося про запеклі та драматичні бої на Букринському плацдармі, які відіграли вирішальну роль у визволенні Києва. Головну роль – капітана Цветаєва у «Визволенні» зіграв Микола Олялін, а в «Батальйонах» – капітана Єрмакова – Олександр Збруєв. Відомі й популярні артисти, всесоюзна слава...

Коли ж мені свого часу довелося служити опером районного масштабу, то мав честь познайомитися з прототипом цього кіноперсонажа. Саме з нього письменник Бондарев списав свого героя. Саме його ратний подвиг увіковічено в романах і кінострічках. Однак якби екранізували його подальшу післявоєнну долю, то, вважаю, «Оскар» за сценарне розв'язання вже давно був би в Києві, а різні там Спілберги й Кемерони повісилися б із заздрощів. Такого матеріалу не мав сам Голлівуд.

Приймаючи справи у свого попередника, я отримав новісіньку тоненьку теку, під скромною назвою «Дело оперативного наблюдения с окраской антисоветская агитация и пропаганда в

форме клевети на советский государственный и общественный строй». З документів, що були в цій теці, було ясно, що маємо справу з запеклим і майже професіональним наклепником, який колись тягнув лямку в ГУЛАГ, потім неодноразово піддавався так званій «профілактиці», проти нього ще двічі порушувались кримінальні справи, але чомусь на стадії слідства гальмувалися, й знову «об'єкт» попадав під нагляд КДБ.

З одного боку – «вражина», а з іншого – його милували в останню хвилину. І так з ... 1956-го року! Тобто під наглядом КДБ майже **тридцять** (!) років. Він був уже «под наблюдением», коли я ще тільки-но народився. Єдине, що мені передали до цієї справи усно: «Не заходь із ним у контакт – через нього погорів не один опер. І навіть не два. Справа гнила. Окрім агентурних довідок підшивай також чергові «пасквілі», які «об'єкт» надсилав в Київ і Москву та які неодмінно вертаються до нас. А ще кожні півроку з тебе план оперативно-агентурних заходів у справі й, зрозуміло, ці заходи виконуватимеш сам. На все інше не звертай уваги.

І я не звертав. Приблизно за рік мені «для концентрації в справі» передали два таких листи об'ємом два звичайні шкільні зошити в клітинку, кожна з яких правила за рядок рукописного письма. Ясна річ, «бридню» цю читати ніхто не мав ні часу, ні бажання. І я також. Однак якось, заступивши на добове чергування, почав гортати сторінки старих літерних справ і таки добрався до «крамольної писанини» цього набридливого дідугана. По-перше, мене вразив стиль і літературна якість листів, а по-друге... Та невже це нікого не зацікавило? І невже ніхто за всі ці 30 років так і не дочитав їх до кінця?

Отже, розповідь капітана Цвєтаєва-Єрмакова після описаних Юрієм Бондарєвим подій штурму Букринського плацдарму.

Насправді прототип кіношного капітана Цвєтаєва-Єрмакова мав інше ім'я. Я в своїй розповіді назву його прізвищем Каніболоцький. Аркадій Каніболоцький.

Після розгрому сміливців на Букринському плацдармі на той, на «наш», безпечний берег добралось менш як десяток бійців із більш ніж півторатисячного ударно-штурмового зведеного полку, посиленого невідомо скількома тисячами «чорної піхоти».

«Чорна піхота» – це не те, що ви думаєте. Це не штрафники й

не зеки. Це селюки з українських сіл Полтавщини, Чернігівщини та Київщини, не обмундировані, майже неозброєні, яких гнали «НКВДшные заградотряды» попереду штурмових колон на мінні поля, на замасковані ДОТи і ДЗОТи, з яких створювали «псевдо-штурмові» наступальні колони для відвертання вогню від основних груп прориву. Це про них говорив маршал Жуков на нараді командувачів армій, корпусів і дивізій 1-го Українського фронту: «Чем больше мы их утопим в Днепре, тем меньше нам придется их ссылать в Сибирь».

Саме таким військом після загибелі командування полку довелося командувати Аркадієві Каніболоцькому цілий місяць оборони плацдарму. У складі залишків полку були не тільки штурмовики та «чорні піхотинці» – до них також пристали десантники, яких закинуло радянське командування для організації диверсій в тилу німців. Із декількох тисяч десантників, закинутих місяць тому до них, як до основних сил, добралось ледве кілька десятків. Решту було або розстріляно в повітрі, або ж вони потрапили в полон, бо приземлилися в розташуванні німецьких військ, або ж їх винищила в нерівних боях німецька польова жандармерія, яка зачищала свої тили. На плацдарм, як до «своїх» пробиралися й партизани, й місцеві патріоти, й жалісливі жіночки з глеками молока, – і все це під ураганим кулеметно-артилерійським вогнем під час безперервних, серед іншого й нічних, запеклих і психічних атак всієї сили вермахту.

Саме там, на плацдармі, взявши на себе керування обороною, командир роти, що вимушено став командиром полку, капітан Каніболоцький осягнув глибину ідіотизму, цинізму та нелюдського садизму радянського командування, що свідомо створило людську м'ясорубку, кинувши в бій десятки тисяч людських життів. Десятки тисяч він нарахував тоді, під час боїв на плацдармі, а потім, ставши аматором-дослідником цих боїв, жахнувся, читаючи документи. Рахунок ішов на сотні й сотні тисяч людських життів.

Його звіт про бої на плацдармі читав сам Сталін, який потім передав його на ознайомлення всім командирам дивізій Червоної армії й до вивчення в Академії Генерального штабу. Після боїв на плацдармі Каніболоцького щедро нагородили орденом Суворова III ступеня, надали звання майора та перевели на посаду інструктора

Генерального штабу з планування підготовки штурмових та десантних операцій. Ще через півроку він уже став підполковником, а перемогу зустрів у полковницьких погонах із запрошенням на викладацьку роботу в одну з військових академій. Проте, вже полковник, Каніболоцький попросився у мобілізаційний відділ, де добився направлення служити на місця букринських боїв – військовим комісаром цього району Київської області.

З літа 1945-го по 1950 рік саме він очолював роботи з розмінування майже 1 500 гектарів берегової смуги та прилеглих полів, густо нашпигованих смертельним боезапасом. Саме він організував жіночу роту мінерів, до яких, після спеціальної підготовки, залучали кмітливих і здібних місцевих підлітків. Саме він був на кожному похороні своїх підлеглих, що майже п'ять років після капітуляції агресора гинули на рідній землі від вибухів «еха війны». Саме тут, розмінуючи мінні поля через два роки по закінченні війни, загинула його кохана, лейтенант саперних військ синьоока білявка Галина. Їхнє палке кохання мільйони глядачів побачать на екранах усього світу, та ніхто не знатиме, що воно так трагічно обірвалося, бо автор сценарію, російський письменник Юрій Бондарєв, писатиме книжки про війну, а не про життя після неї.

Ще літа 1945-го Аркадій Каніболоцький назбирає сотні солдатських медальйонів, які ні обласний воєнком, ні мобілізаційні генерали з Москви не хотіли приймати. Не раз і не двічі він одверто говорив з ними, а вони лише розводили руками, мовляв, розумієш, така настанова ЦК партії – не можна всі ці полеглі мільйони визнавати загиблими «при захисті ССРСР», адже тоді доведеться платити страшні суми пенсій сім'ям полеглих. З ним іще рахувалися й умовляли його, та він і сам усе розумів. Для виправдання дій повоєнного кремлівського керівництва він сам знаходив десятки доказів і аргументів. Якось привіз у київський облвійськкомат три мішки солдатських медальйонів, що їх віднайшли місцеві жителі та сапери на Букринському плацдармі. Його ще терпіли й розуміли, але він уже знав, що не витримає.

Та якось йому до рук потрапив ще довоєнний чи, може, навіть дореволюційний журнал, де була статейка про захисників Порт-

Артура. Врешті не сама невеличка заміточка його вразила – його вразила фотографія під нею, що зафіксувала одну з численних могил на кладовищі в тому далекому китайському місті. Могили облаштували й доглядали, схоже, самі китайці. Надгробна плита з якогось дорогого каменю, скромний білий обеліск, де повідомлялося російською мовою офіцерське звання, прізвище та ім'я полеглого, чорною фарбою, люблячою та вірною жіночою рукою каліграфічно написано: «Я нашла тебя. Мария». Під написом була ще й дата «12.IV.1912». Сім років вірна дружина шукала свого чоловіка. Їй довелося подолати тисячі сибірських кілометрів, кордони, чужі мови та звичаї, інші, абсолютно відмінні від нашої, релігії та культури, проте скрізь вона знаходила розуміння й поміч у пошуку свого єдиного кохання та єдиної на все життя долі.

То що ж це за режим такий імперський, нелюдський, цинічний і підлий, який кидає не просто на забуття, а на історичний брехливий глум сотні тисяч чи, може, навіть мільйони не просто людських життів, а життів, відданих саме за цей режим, саме цю ідею?

З цього моменту він утратив спокій, перестав спати. Він не знав, що саме має робити, проте розумів, що робити щось не просто мусить – це його обов'язок. Тоді тридцятип'ятирічний полковник сідає за стіл і пише. Він пише про все, що знає: про бої на плацдармі, про ганебну підготовку командування до них, про нехтування людськими життями як на фронтах, так і після боїв. Ці листи він шле в Москву, в Кремль, самому... І полковник на цьому не зупиняється. Він дістає солдатські медальйони, які лежать у нього в мішках (при тому що носити фамільний медальйон солдати-фронтовики вважали дурною прикметою, за якою це притягувало смерть), і пише сотні листів на зазначені в них адреси. Листи він підписує: «Районний військовий комісар полковник Каніболоцький», ставить свій підпис і печатку військкомату, цим самим даючи підстави родичам полеглих солдат вимагати законну пенсію від держави за втрату годувальника, що загинув «при захисті ССРСР». Оцього йому вже не простили. У вересні 1950-го полковника Каніболоцького заарештовують, позбавляють військового звання, всіх орденів і медалей, що їх заслужив, проти нього порушують кримінальну справу, яка завершується судом і вироком – 10 років сибірських таборів.

1957-го письменник Бондарєв почав писати свій роман «Батальйони просят огня», але матеріал до нього став збирати раніше, одразу після знаменитого XX з'їзду КПРС, на якому Хрущов назвав Сталіна злочинцем. Того самого з'їздівського 1956-го Бондарєву до рук потрапляє звіт тимчасового виконувача обов'язків командира зведеного ударно-штурмового полку капітана Каніболоцького, а також (о диво!) листи вже розжалуваного, але того самого, капітана, чи пак полковника, до «великого вождя й учителя». Те, що він прочитав, уразило навіть його, солдата-фронтовика.

Саме за клопотанням письменника, що був тоді у фаворі та виконував важливе партійне завдання, нашого героя було достроково звільнено з місця позбавлення волі, щоправда, без погашення судимості. Тоді ж вони зустрічалися, й, за словами колишнього полковника, Бондарєв дав слово описати його життя в романі. Письменник виконав свою обіцянку й роман написав. Твір було екранізовано навіть двічі, проте не будемо дорікати літераторові, що не описав другої половини життя свого героя, бо якби він це зробив, то разом із Олександром Солженіциним совістю російської нації став би і Юрій Бондарєв.

А колишній полковник повернувся жити на місце своєї воєнної молодості, втраченого кохання й служби, що не склалася. Мабуть, він і тепер живе в селі, яке лежить на тому самому Букринському виступі, що з трьох боків омивається Дніпром. Аркадій Каніболоцький так і не одружився, бо не зміг забути своєї єдиної та вірної. Він уже не пише нікому не потрібні листи в політбюро, бо немає самого політбюро. Проте й досі пише листи за адресами, знайденими на солдатських медальйонах, і підписується «Районний військовий комісар полковник Каніболоцький». От тільки печатки під своїм підписом уже не ставить. Її в нього забрали ще тоді, 1950-го. Над письмовим столом колишнього полковника висять три фотографії: перша – його незабутньої Галини, друга – письменника Юрія Бондарєва, а на третій зображено одного з тих десяти, кого він вивів на свій берег тоді, 1943-го. То був рядовий-десантник Григорій Чухрай. Це потім він стане знаменитим кінорежисером, а його «Баллада о солдате» здобуде американського «Оскара» та премію Каннського кінофестивалю 1961-го року.

Григорій обіцяв зняти фільм-продовження про повоєнні поневір'яння Аркадія Каніболоцького, але коли його сміливе й відверте «Чистое небо» в 70-х заборонили показувати, він більше не зміг дивитися в очі своєму командирові.

8 травня 2011 року всеукраїнський телеканал «1+1» показав чотирисерійний документальний фільм «Рівень секретності 18», знятий за розсекреченими в часи президентства Ющенка архівними документами, що й підтверджували в кадрі історики, дослідники та свідки подій. У фільмі вперше було озвучено цифру людських втрат під час битви за Дніпро – 417 тисяч осіб, а в боях за Букринський плацдарм – близько 250 тисяч осіб (хоча деякі історики припускають, що жертв у кілька разів більше). Щоб порівняти: за два роки окупації фашисти замучили, розстріляли та отруїли в «душогубках» понад 195 тисяч киян.

Живі ще свідки зазначають, що взимку 1943 – 1944 років двокілометрова ширина Дніпра нижче від Переяслава була перекрита греблею із змерзлих людських трупів. Спеціально прибулі сапери підривали затори з криги та м'яса, щоб запобігти повені й пропустити воду.

У травні 1965-го місту Києву урочисто нададуть звання «місто-герой». Людські втрати ніхто не рахуватиме, бо це – **найбільша сталінська таємниця** Другої світової. Ця цифра – табу. За її озвучення сміливець діставав 10 років концтаборів і тридцять років переслідувань, цькувань та обструкцій, що сором'язливо називались оперативним спостереженням.

ПІДЛЯГАЄ РЕАБІЛІТАЦІЇ?

Оглядаючись на роки служби оперативником КДБ УРСР, згадую тільки декілька епізодів, що в них довелося брати участь. Ті епізоди були й героїчні, й кумедні, й навіть такі, що й згадувати соромно, не вважаючи на те, що творив їх із примусу та на команду керівництва. Проте був один момент, який вдався у тямку особливо. Тоді якось не надав йому значення, однак із часом, а особливо коли змінилась і ідеологія, й сама держава, стало ясно, що я був причетний до великої таємниці, суперечливої, неоднозначної, трагічної. Я й сам бачу деякі суперечності та навіть нестикування в цій оповіді, однак наважуюсь записати саме так, як її мені оповідали.

Останній гетьман України (1750 – 1764) Кирило Розумовський був чоловік заможний. Його маєтності – це передусім Яготин, Розумівка Яготинського району, навкруги – землі його найближчих соратників: Згурівка, родове помістя Кочубеїв, та Тепловка Пирятинського району, родове помістя особистого царського спостережника за гетьманом графа Теплова. У цих місцях дотепер живуть люди зі славетними українськими прізвищами. Одне з таких – Галаган. У Згурівці навіть є невеличкий мікрорайон, названий Галагани, де й тепер проживають сучасні нащадки цього славетного роду.

1984 – 1985 років мене, як офіцера КДБ УРСР, залучили до широкомасштабної перевірки знаменитої справи О. Кривця, автора та героя книжки «Багряними дорогами», що описує діяльність партизанського загону ім. Щорса (1941 – 1943 рр.).

Річ у тім, що після смерті Юрія Андропова, коли Генсеком ЦК КПРС став Костянтин Черненко, живий тоді ще Олександр Кривець, керівник промислово-аграрного об'єднання цукрової промисловості Київської області (1945 – 1980), якого підтримало найвище керівництво ЦК КПУ та республіканської держбезпеки, звернувся безпосередньо до Генсека з проханням «розібратися» в справі про зняття з нього звання Героя Радянського Союзу. Це був справді винятковий випадок в історії СРСР, коли нагородженого з дотриманням обов'язкової процедури після розгромних

статей в московській «Литературной газеті» Указом Президії Верховної Ради СРСР було позбавлено звання Героя Радянського Союзу.

Отож 1984 року в КДБ УРСР було створено групу з перевірки згаданої справи. До цієї групи залучили й мене як оперуповноваженого Переяслав-Хмельницького райвідділення УКДБ УРСР м. Києва та Київської області, діяльність якого поширювалася й на Згурівщину.

Протягом досить тривалого часу (приблизно з літа 1984 по весну 1985 року) я особисто опитав близько 150 чоловік: ветеранів війни, ветеранів партизанського руху, колишніх зеків, що відсиділи в ГУЛАГу від 10 до 25 років, свідків тих подій, що проживали на території Згурівського та Яготинського районів. Окрім мене, таку саму роботу виконували оперативні працівники Чернігівського УКДБ, що опікувалися Бобровицьким та Прилуцьким районами. Ми не тільки опитували цих людей, а й записували їхні розповіді та задокументовували письмові пояснення. Саме тоді доля звела мене з цією непересічною особистістю.

Отже – Галаган. Борис Григорович. Тоді, 1984-го, вже 80-літній Борис Григорович залишався одним з головних свідків скандальної діяльності партизанського загону ім. Щорса, не тільки особисто знав О.Є. Кривця, а й пам'ятав про його «заслуги» перед Вітчизною, тому й КДБ увагою своєю його не могла оминати.

Почалося все зі знайомства. 1904 року народження, уродженець Згурівки, з селян, кадровий офіцер, керівник диверсійно-розвідувальної групи (ДРГ) Головного розвідувального управління Генерального штабу (ГРУ ГШ) Червоної армії. За плечима роки навчання й досвід організації підривної та диверсійної роботи в тилах японської Квантунської армії на Далекому Сході. Після війни його звинуватили в пособництві німецьким окупантам та в керівництві осередком ОУН-УПА, за що він одбув у сталінських таборах 25 років. Зі Згурівки Борис виїхав десь перед колективізацією. Служив у війську, попав у розвідку, вчив східні мови (казав, що колись знав китайську). Під час служби тужив за рідною землею, за своїм людом. «Коли, бувало, почую, як співають дівчата по-нашому, – в горлі стискає...» Про Голодомор 1932-33-го чув, та не вірив. І от 1941-го доля привела його до-

дому. І що ж там чекало? Після Голодомору минуло лиш вісім років. Від великої родини нікого не зосталось: батько, мати, брати та сестри вимерли. На рідному обійсті – чужі люди. Прихистили тітка та двоюрідна сестра, в яких він і жив. Вони розповіли йому про мученицьку смерть його родини. Могили рідних шукає дотепер. Під час окупації, «прости Боже, скориставшись своїм службовим становищем німецького ставленика, чотирьох красних «активістів-ударників», які тоді, 1933-го, безпосередньо витрушували в людей хліб і збіжжя, самолічно кончив».

Незважаючи на свої 80, Борис Григорович мав ясний розум, добру пам'ять і був неперевершений дотепний оповідач. До моїх запитань поставився з неприхованою цікавістю, а коли по закінченні розмови я пообіцяв прийти ще, мовляв, можливо, потрібні будуть уточнення чи подробиці, – неабияк зрадів. Ще б пак, за останні 20 років я був єдиним, перед ким йому можна було висповідатися. А висповідатися було в чому.

30 червня 1941 року у Львові керівники ОУН Ярослав Стецько та Степан Бандера несподівано для німців та всупереч попереднім з ними домовленостям зухвало проголосили відновлення незалежності України, чим сплутали карти наперед спланованої війни як Гітлерові, так і Сталінові.

Гітлер дав команду на репресії керівництва ОУН, водночас заплуштивши очі на діяльність так званих похідних груп ОУН, дії яких згодом поширились на всю територію України. Гітлерові не потрібна була якась там незалежна Україна, йому була потрібна Україна як протекторат рейху, а рядові ОУНівці під час військових дій нехай утримують у покорі український народ. Що робити з ними після війни, буде видно (як відомо Я. Стецька, С. Бандеру та багато їхніх соратників було кинуте в концтабір Заксенгаузен).

Сталін же в проголошенні незалежності побачив для своєї імперії ще більшу загрозу: незалежна Україна як союзник фашистської Німеччини могла виставити проти Радянського Союзу не один десяток боєздатних дивізій і серйозно вплинути на хід військового протистояння.

За словами Бориса Галагана, вже в липні 1941-го в Москві терміново організовують так звані «курси для постановки за-

вдань» еліті радянських спецслужб: так він був присутній на міжвідомчих нарадах разом із диверсантами, тиловиками та кадровиками Червоної Армії, аналітиками НКВС, Генплану, оперативними працівниками з НКВС та Генпрокуратури (загалом було їх близько 50 генералів та старших офіцерів). З погляду сучасного дослідника радянських спецслужб така нарада була б неможлива через високу вірогідність витoku інформації та міжособистісної розшифровки осіб-виконавців майбутніх акцій, однак зважаючи на вкрай гостру проблему, що тоді виникла (втрата керованості, безлад), і час (початок війни), – вважаю, що є всі підстави вірити її учасникові – майору Червоної Армії Борисові Галагану.

Отже нашого героя терміново відкликають із Далекого Сходу до Москви, призначають командиром ДРГ (диверсійно-розвідувальної групи) й знайомлять із її членами, серед яких був і його земляк з Бориспільщини капітан держбезпеки Іван Кудря. Це йому через двадцять років по війні буде посмертно надано звання Героя Радянського Союзу, а на його честь назвуть одну з вулиць Києва. Завдання групи: фізична ліквідація керівників та членів похідних груп ОУН, протидія утворенню центральних органів ОУН у Києві та дискредитація ОУН перед німцями. Треба сказати, що на Київщину з цією метою було закинута ще три такі групи. Для виконання цього завдання потрібна була база. У серпні 1941 року перед самою окупацією в Згурівці з'являється «щойно звільнений з місць позбавлення волі політкаторжанин» Борис Галаган. Лише перший секретар райкому знав про справжню мету його приїзду.

Нагадаймо ту атмосферу серпня-вересня 1941 року на Київщині та й в усій Україні. Паніка, надія, зловтіха, страх, мародерство, безлад і безвладдя, легалізація криміналітету з одночасними драконівськими заходами НКВС із утримання бодай якогось порядку, арешти й розстріли за підозрою та без неї. Розпач і руйнація. Поширення чуток німецькою агентурою та зухвала пропаганда активістів ОУН, які з'явилися невідомо звідки, а потім виявилось, що всі вони місцеві, й серед них є навіть працівники міліції та партійці.

До приходу німців треба багато зробити. Галаган щотижня їздить до Києва, де розмістився кістяк його групи. Він мусив передбачити все: проживання, засоби до існування, легалізацію,

документи, тайники, зв'язок для роботи, зв'язок на випадок провалу, запасні місця схову, явочні та конспіративні квартири... Найскладніше – йому було заборонено заходити в контакт із представниками місцевих спецслужб. Далі він організовує три «закладки» для майбутніх партизанських баз у лісових масивах: біля села Піски Бобровицького району, що на Чернігівщині, а також біля сіл Софіївки й Турівки Згурівського району Київської області, куди таємно завозиться продовольство, зброя, набої, медикаменти, одяг. Організувати «закладки» – легко сказано. Насправді ж треба знайти виконавців, яких гарантовано евакуюють, далі десь щось отримати, навантажити на підводи чи авто, завезти, розвантажити, замаскувати та ще й залегендувати так, щоб ніхто з місцевих не здогадався, що там воно таке.

Задля дальшої легалізації Галаган особисто знайомиться з активістами ОУН як у Києві, так і в області, видаючи себе за людину, яка в розпачі шукає ради. Він забезпечує себе рекомендаціями проводу ОУН для дальшої діяльності як провідника ОУН у Згурівці.

Він зробив багато, проте не все. Вересень 1941-го. Танки гітлерівського генерала Гудеріана замикають кільце в районі Лохвиці Полтавської області. В оточення попадає 400-тисячне угруповання радянських військ. Згурівка в центрі подій, однак допомагати своїм не можна. Скористатись цим міжвладдям може тільки професіонал, і Галагана на сходці села обирають на сільського старосту, першого помічника окупаційної влади. Зауважмо, що єдиною структурою, яка працювала тоді ефективно та злагоджено, були похідні групи ОУН. Провідника ОУН на Згурівщині Борис Галаган ні на слідстві, під час свого арешту та суду, ні через 40 років після війни, так і не назвав. Та й не дивно, адже він оповідав про війну мені, офіцерові держбезпеки. Єдине, що сказав: «Може, ця людина ще жива. Навіщо їй неприємності?»

Проводячи протягом півтора-двох місяців проукраїнську, антибільшовицьку та антифашистську агітацію серед населення «на грані фолу», на грані арештів і розстрілів без суду й слідства, ОУНівці зробили неможливе: вони створили резерв кандидатів для висунення в структури окупаційної влади й у поліцію. А якщо зважити на те, що цих людей не призначали, а обирало населення, – у

таке важко повірити. Проте це незаперечний факт, підтверджений архівними даними. Зрозуміло, що далеко не всі вони служили «українській справі», не всі витримали тягар тих лихоліть, багато хто з них дійсно причетний до видачі німцям та розстрілів як партактивістів, так і людей просто випадкових. Зі свідчень Галагана, в тому ж Яготині староста й працівники управи 1942-го організували справжній єврейський погром, під час якого на березі річки Супій у колишньому гетьманському парку було розстріляно близько 40 осіб, серед них жінок, дітей та літніх людей.

Навесні 1942 року згурівські та яготинські ОУНівці, за словами Бориса Галагана, влаштували справжнє полювання на яготинських старост. Жорстокість породжувала жорстокість. Їх знищували разом із сім'ями. На питання, чи причетний він до цього особисто, помовчав, а потім якимось мляво витиснув: «та ні».

Тут треба дати пояснення. Річ у тому, що восени 1941-го, в той короткий період міжправління, коли червоні тільки-но пішли, а ОУНівські похідні групи спішно встановлювали свою, українську владу, прийшли німці мусили миритися з цією владою, покладаючи на неї функції свого окупаційного управління. Так, до речі, було й у Києві, де містом майже до січня 1942-го керувала ОУНівська управа, яка навіть намагалася використовувати свій легальний статус для протестів і перешкоджання масовим розстрілам у Бабиному яру, за що й поплатилася. У січні-лютому 1942-го членів київської міської управи – Олега Ольжича, Олену Телігу, Івана Рогача, Ореста й Анну Чемеринських, Івана Кошика та Михайла Телігу німці розстріляли в тому ж таки Бабиному яру. На місцях ставленики німців і ОУНівців часом мирились, а подеколи жорстоко ворогували. Так сталося й в Яготині, де німецькі пособники брали участь у єврейських погромах, за що їх переслідували їхні «ОУНівські колеги».

Усю свою енергію Борис Галаган спрямовує в діяльність сільського старости. За його словами, він перебирає на себе керівництво осередком ОУН, намагається встановити зв'язок з УПА, передати керівництву УГВР ініціативу про створення УПА-Схід. Проте розуміє, що ініціативи треба втілювати в життя, а в нього лиш один однодумець – згурівський підстароста Віталій Товстенко, молодий тямущий парубок, якого він особисто завербував.

Партизанський загін ім. Щорса, яким керував О. Кривець дійсно існував із весни 1942-го до приходу Червоної армії восени 1943-го. Він розташувався в криївці-«закладці», яку організував перед приходом німців сам Галаган. У загоні було 10-15 осіб, які, за його словами, активних бойових дій не проводили, більше відлежувались та переховувались. Книжку «Багряними дорогами» Борис Галаган читав, але від коментарів відмовився, мовляв, давно то було. Треба було вижити. За всяку ціну.

Софіївську та Турівську бази-«закладки» Галаган ліквідував як такі, що не пригодилися. Керувати своєю київською групою після вибухів на Хрещатику в жовтні 1941-го, організованих за прямою сталінською вказівкою, без попередження свого ж підпілля було майже неможливо: у групі почалися сварки та боротьба за владу, до чого призвела поведінка самого Бориса, проте інакше він чинити не міг.

Питання, на чийому боці він воює, постало руба, адже треба було постійно їздити до Києва, де його керівництва потребувала група, його група. Його поведінка стала помітна підлеглим, а закон підпільної боротьби суворий і жорстокий – його мали не просто усунути від керівництва, а терміново ліквідувати. Свої стали чужими. І тільки завдяки тому, що проживав у Згурівці, він уцілів. Деякий час іще працював за інерцією, а потім упав в апатію. Просто перестав їздити до Києва. Просто пропав.

Радянський розвідник майор Борис Галаган виконував завдання. Проте він виконував завдання у себе вдома, на своїй землі, яка пережила страшний Голодомор. Цю війну він переживав разом зі своїм народом, на своїй землі. Під час окупації Борис Григорович бачив сліди злочинів більшовиків у Згурівці та навколишніх селах – злочини 1932-33 років, тим йому було вже не до партизанів і не до ОУН. І навіть не до німців. Під час слідства смершівці вилучають у колишнього розвідника Галагана декілька товстих тек документів, що їх він викрав у райкомі, райвиконкомі, військкоматі й міліції під час евакуації, та декілька кримінальних справ зі свідченнями й розповідями очевидців голоду.

Борис Григорович уже не мав ні сил, ні бажання щось робити. Саме в цей час він ліквідовує «ударників-активістів» часів 1932-

33 років, якихось випадкових німців чи мад'ярів, а потім починає заглядати в чарку й урешті опускається на дно. Під час війни навіть на перевірку інформації про місцеперебування члена групи йшло дуже багато часу. Борис Галаган скористався цим. Ще деякий час автоматично виконував обов'язки голови управи.

1943-го фронт підкотився до Згурівки. Борис Галаган був професіонал, він міг легко піти з німцями чи просто зникнути. У нього були гроші, зброя, здоров'я... Не було бажання. Та, власне, й іти було нікуди. На чужині він уже був. Знав, що його розстріляють, і навіть хотів цього. Не хотів лише одного – слідства й суду. Проте саме це він і дістав. Арешт привів його до тям – йому захотілося жити.

Про розвідника Бориса Галагана ще тоді, 1984-го, я доповів за командою вищому начальству. На нього приїжджали подивитись не тільки мій безпосередній начальник, а й деякі високі чини КДБ з Києва. Просто так, з цікавості. Утім чомусь він ні з ким не був відвертим. Окрім мене.

Кінець свого життя він просидів на лавці під своїм тином. Його ніколи не вітали піонери з Перемогою, не запрошували до шкіл на зустрічі, ветерани обходили стороною й сичали в спину, йому не належали подарунки чи матеріальна допомога. А дітлахи глузували:

– Он поліцей іде, німецький пособник, – і жбурляли в його бік груддя.

Я не знаю, чи дожив Борис Григорович до проголошення незалежності України. 1991-го йому мало бути лиш 87. Мабуть, дожив. Він мусив це зробити. З принципу.

А Указом Президента СРСР від 16 липня 1991 р. було скасовано Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 лютого 1980 р. про позбавлення звання Героя Радянського Союзу Кривця Олександра Єлисеєвича. Йому повернули також усі нагороди.

НІ МОГИЛИ, НІ ХРЕСТА

Мій батько – офіцер-фронтовик Червоної Армії, один з небагатьох, хто почав війну 1941-го, а закінчив 1945-го в Празі. Ще чотири роки по тому служив у радянських окупаційних військах у Німеччині.

Дядька Дмитра весною 1942-го з полтавського села в сімнадцятирічному віці німці забрали на роботи в допоміжні технічні частини вермахту. Восени того ж 1942-го на території Підляшшя (сучасної східної Польщі) він тікає від них і йде в ліси, де вступає до лав УПА. Влітку 1943-го в складі двох сотень бійців УПА та польських військовиків Армії Крайової (був такий момент в історії війни) йде на допомогу білоруським партизанам, проти яких Гітлер кинув 6 піхотних дивізій. Сталін допомагати білорусам відмовивсь – мовляв, не до вас, у мене війна з фашистами. За партизанську діяльність дядько Дмитро мав медаль «Партизан Отечественной войны» II ступеня. Після звільнення Білорусії в лавах Червоної Армії довойовував танкістом. Усе життя до самої смерті 1973-го дядько Дмитро панічно ховав правду про примусову працю на німців і про боротьбу проти них у лавах УПА. За це-бо – тюрма...

Дядька Григорія в жовтні 1943-го розстріляли офіцери контррозвідки «СМЕРШ» на очах жителів того самого полтавського села, його дружини й дітей. Розстріляли «за пособничество...», яке виражалося в тому, що він був простий сільський вчитель і залишався ним під час окупації. Що було насправді – ніхто не знає, а хто знає – не каже. Через 45 років після розстрілу дядька Григорія я зробив запит щодо нього в усі можливі архіви.

Архів Червоної Армії (м. Подольськ, Московська обл.): не призивався, не служив.

Архів МВС УРСР (м. Київ): матеріали органів дізнання відсутні, під судом та під слідством не перебував.

Архів КДБ УРСР (м. Київ): на агентурному та оперативному обліку не перебував.

Архів 3-го управління КДБ СРСР (м. Москва): у фільтраційних справах та справах оперативного обліку не проходить.

Архів 10-го відділу КДБ СРСР (м. Москва): на агентурному

та оперативному обліку абверу, СД, гестапо, військової поліції вермахту, румунської військової сигуранци, контррозвідки РОА, контррозвідки 14-ї дивізії ваффен СС «Галичина» та 15-ї козачої бригади ваффен СС не перебував.

Архів чекістсько-військових операцій (м. Оренбург): в оперативних обліках учасників та бандпособників ОУН-УПА даних немає.

Архів районного ЗАГС: свідоцтво про смерть не видавалося.

Архів сільради: даних про смерть та поховання на території сільради немає.

Отже, розстріляли на очах усього села без суду та слідства. По-зрадницьки, залишивши сиротами двох малих дітей. Розстрілювали на «визволеній території», по-хазяйськи, нікуди не поспішаючи, не від кого не тікаючи, не лишаючи ніяких слідів. Це були не бандити й не фашисти. Це були «освободители» з НКВС, які виконували злочинний навіть на той час цілком таємний наказ товариша Сталіна «О зачистке тылов действующей армии от националистического подполья и пособников ОУН-УПА».

Відзначаючи черговий день «Победи», батько з дядьком Дмитром завжди бідкалися, що не можуть поставити на могилі Григорія хреста. Не відкидаю, що ті, хто розстрілював (і ті, хто віддавав наказ про розстріл), сьогодні, якщо дожили, попиваючи «наркомівські» сто грамів, куплені за «чесно» заслужену пенсію, котру виплачує їм моя держава, подзвонюючи бойовими орденами, святкують «Победу» й клянуть «проклятих бандерівців». Те покоління, на жаль, відійшло ще за СРСР. Хреста на могилі дядька Григорія досі немає. Немає й самої могили. Відомо, що цедесь у селі Тепловка Пирятинського району на Полтавщині. Таких, як він в Україні – сотні тисяч. Ні реабілітації, ні могили, ні хреста.

СВІДЧЕННЯ

ЖИТЕЛЯ СЕЛА МИКОЛАЇВКА КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ЗАДЕРІ ЛЕОНІДА ПАВЛОВИЧА

Це сталося в лютому-березні 1944 року в селі, що лежить за 8 кілометрів від Стеблева вище по річці Рось. На березі Росі в урочищі Камінна Лука (від «камін»», місце вигину річки) розташувалась батарея з 5 бойових машин гвардійських мінометів «Катюша» з обслугою приблизно 30–40 червоноармійців. 9-річний Леонід з молодшим братом Петром були в розташуванні батареї та спостерігали процес заряджання реактивних установок бойовими ракетами. Після команди командира всі солдати почали відбігати від установок. У цей час один з командирів побачив хлопців і погнав їх від машин. Хлопці відбігли метрів на 200–300 й стали на схилі яру, звідки добре було видно розташування батареї. Прогриміло декілька залпів у бік містечка Стеблева та в бік села Киданівка. Після залпів десь за годину чи більше до батареї прискакав на коні напівроздягнений офіцер із пістолетом у руці й, голосно лаючись, погнався за командиром батареї. З розмов, що вели солдати, хлопці зрозуміли, що одним із залпів накрило підрозділ Червоної Армії й це прибув його командир «на розборки».

Через день-два батарея забралася з села, а ще через декілька днів до села увійшов підрозділ контррозвідки «Смерш» у складі теж 30–40 військових, які стали поголовно викликати селян і опитувати: хто стріляв з «катюш», куди стріляв, як стріляв. Налякані селяни не могли нічого до пуття пояснити. Розслідування велось цілий день, а на вечір смершівці змусили селян їх годувати й поїти. Напившись п'яними, вже потемки, солдати почали бігати по хатах та ґвалтувати сільських дівчат і жінок. Перед очима в маленького Льоні та його брата їхня мати намагалась захистити дівчат від ґвалту, сунулася з кулаками на солдатів, і вони її розстріляли. Було розстріляно ще декілька жінок. Батько був дома, слабував і лежав на печі. Діти прибігли й розказали

йому про смерть мами. Цілу ніч і батько, й діти плакали. Тільки вранці, коли солдати покинули село, батько з сусідами знайшли розстріляних жінок і похоронили.

Пізніше стало відомо, що цими залпами «катюш» було знищено опорні пункти німецьких військ у містечку Стеблів та селі Киданівка разом із мирними жителями. Після того, як фронт пішов далі, виявилось, що в Стеблеві та Киданівці не залишилося жодного цілого чи хоча б напівзруйнованого будинку, жодної хати, жодної печі. Кількість людей, що загинули, невідома, проте значна. Вижили тільки ті, що ховались у навколишніх лісах. Леонід Павлович згадував слова батька: «За німців такого не було, як за наших...»

ПРО НЕСПРАВЖНЮ ВІЙНУ

Якось різонуло слух...

У грудні 2010-го, в своєму публічному телевізійному інтерв'ю мій колишній колега по службі в органах КДБ, а нині лідер Росії Володимир Путін видав: «Росія – нація переможців... Росія навіть без України перемогла б у війні, бо з усіх втрат російських було 70 %».

Моя ж влада сором'язливо промовчала, а українське Міністерство закордонних справ у відповідь промимрило щось непевне. Промовчали й члени ветеранських організацій, що вже давно перестали бути громадськими організаціями, а перетворилися на чергу до дармового корита та гурток з формування антиукраїнської п'ятої колони, що за пайку готова виступити проти своєї української Батьківщини.

Я сприймаю це висловлювання «колеги» як особисту образу та ляпас українському народові, його жертвам, пам'яті мільйонів полеглих у ту страшну війну та її ветеранам. Немає вже мого батька – фронтовика, його бойових товаришів, померла переважна більшість моїх знайомих, сусідів і вчителів, що пережили той жах. Вони вже не мають можливості відповісти. Проте будьмо справедливими, якби така можливість і була – вони, мабуть, промовчали б. Як мовчали, йдучи в атаку й знаючи, що за їхніми спинами загороджувальні загони НКВС, що до «рідного» ГУЛАГу ближче, ніж до фашистських окопів. Як не наважувалися висказати щось потаємне чи крамольне, боячись сексотського вуха... У такому мовчанні прожили все своє життя. Вони не знали іншого, не уявляли, що можна про **це** говорити, що можна **це** критикувати, що можна **це** змінити.

Вернімося ж до слів Путіна: «Росія навіть без України перемогла б у війні, бо з усіх втрат російських було 70 %». Якими ж цифрами оперує мій «колега»? На питання каверзних журналістів уточнити про 70 % втрат він став казати про відсотки вкладу в перемогу, а потім чомусь про відсотки Росії в союзному бюджеті. Він навіть пригадав, що український республіканський бюджет завжди був дотаційний і, наприклад, 1990 року дотувався з союznego на 6 млрд. рублів.

Тому питання до пана Путіна: а як могло 22 % населення Союзу, що їх складала українська людність, заробити лише 16 % союзних активів, які Україні нарахували «при розлученні»? І це при тому, що та ж Москва погоджується: валовий продукт на душу населення того ж таки 1990-го в УРСР був вищий за цей показник тої самої душі населення Російської Федерації.

Основний військово-транспортний літак Червоної Армії часів війни Лі-2 (названий за іменем головного інженера складального майданчика в Ташкенті Б. Лісунова), він же ПС-84 (пасажирський самолет 84), він же американський транспортний літак DC-3 «Дуглас». Випускався з 1940 року на казанському заводі № 124 за закупленою в США ліцензією, а також поставлявся за ленд-лізом значними кількостями (що нині заперечують російські дослідники історії війни).

Ленд-ліз (від англ. lend — давати в борг і lease — здавати в оренду, під найм) — державна програма, за якою США передавали своїм союзникам у Другій світовій війні боєприпаси, техніку, продовольство й стратегічну сировину.

У радянській і сучасній російській історіографії стверджується, що розмір допомоги СРСР за ленд-лізом був досить малим — загалом близько 4 % від витрачених країною на війну, а танки та авіація поставлялися переважно застарілих моделей, тоді як за кордоном наполягали, що перемогу над Німеччиною було забезпечено західною зброєю й що без ленд-лізу Радянський Союз не вистояв би.

Маршал Жуков у післявоєнних бесідах казав:

«Ось тепер кажуть, що союзники ніколи нам не допомагали... Але ж не можна заперечувати, що американці нам гнали стільки матеріалів, без яких ми не змогли б формувати свої резерви й не змогли б вести далі війну... У нас не було вибухівки, пороку. Не було чим споряджувати гвинтівкові набії. Американці посправжньому виручили нас із порохом, вибухівкою. А скільки вони нам гнали листової сталі! Хіба ми змогли б швидко налагодити виробництво танків, якби не американська допомога сталлю? ...Без американських вантажівок нам нічим було б тягати нашу артилерію. А нині представляють справу так, ніби у нас усього цього було вдосталь».

З донесення голови КДБ В. Семичасного М. С. Хрущову;
гриф «цілком таємно»

Відповіддю на ці шулерські підрахунки є та, що значний відсоток бюджету УРСР (до 40%) вважався не українським, а «союзним» (тобто, знову ж таки, російським). А це прибутки від видобувної та металургійної промисловості, військово-промислового комплексу, вся радіо- та електронна промисловість, досягнення фундаментальної науки, ракетно-космічний комплекс, весь залізничний, морський та авіаційний транспорт, а також усі виробництва з його створення та обслуговування. Досягнення видатних українців Сергія Корольова, Архипа Люльки, Юрія Кондратюка-Шаргея вже російські, а досягнення українців російського походження Олега Антонова, Миколи Амосова чи Михайла Янгеля (батько якого мав «російське» прізвище Янгол) – теж російські... Це скидається на розподіл знаменитого Попандопула з Одеси: «Это тебе, это mine, а это опять тебе...» Було б смішно, якби не було так гірко.

А тепер про подвиг радянського народу. Ніхто з професіональних дослідників історії не досліджував роль і місце НКДБ-НКВС у забезпеченні фронтового «масового героїзму». Віктор Суворов-Різун у своєму «Криголамі» тільки обмовився про існування «другого стратегічного ешелону» Червоної Армії, що налічував мільйони солдат і офіцерів і складався не з резервних армійських військових з'єднань і частин, а з частин НКВС, які навіть однострої мали інші – зелені петлиці та кашкети прикордонників. Інколи, особливо під час відступу, ці війська стиналися в бойових сутичках із військами вермахту й тоді стояли на смерть. Так, на смерть, бо знали, що фашисти чекістів у полон не беруть і пощади не буде. Такими самими жорстокими та нещадними вони були й зі своїми солдатами-червоноармійцями.

Якось я, вже тридцятирічний офіцер КДБ, поздоровляючи батька з черговою річницею Дня Перемоги, запитав, який спогад про війну справив на нього найсильніше враження. Почуте приголомшило. Батько відповів, що найсильніше враження під час війни на нього справили розстріли зрадників Батьківщини перед строем солдат на фронті. Вже потім я дізнався, що через діючі частини Червоної Армії пройшло 14 млн. військовослужбовців, а розстріляно як зрадників Батьківщини за вибоками й без них – 1 млн. своїх солдатів. Ясна річ, такі цифри вираховували й вистраждали в палких дискусіях незалежні авторитетні дослідники, вони

суперечливі та приблизні, бо «вся бухгалтерія» тієї війни» й досі повністю недоступна – «Совершенно секретно. Хранить вечно». Минуло більш як піввіку від дня закінчення війни, а ми й досі не знаємо її справжньої історії. Деякі документи тих часів, що раптом стали «доступними», не просто вражають – вони цю історію перекреслюють.

Піднято з архівів і опубліковано також спільний наказ того ж НКВС і політуправління Червоної Армії про **забезпечення присутності кожного червоноармійця діючої армії при страті зрадника Батьківщини**. Виявляється, розстріли були звичайною формою «патріотичного виховання» червоноармійців. Так виховувався й на цьому ґрунтувався радянський патріотизм.

В армії Римської імперії **децимація**, тобто страта кожного десятого солдата, була покаранням тієї військової частини, що в бою зганьбила свою честь і зрадила свій обов'язок.

За що ж було покарано «непобедимую и легендарную» Червону Армію, армію нації переможців? Володимир Путін у своєму інтерв'ю говорив про націю переможців і не згадав про націю переможених українців, через чию територію армії, що воювали, пройшли двічі. Не обмовивсь він і за Сталінів наказ «про випалену землю», за в'язнів українських тюрем, яких розстріляв НКВС, за підірваний Хрещатик і Успенський собор у Києві, за висаджені в повітря українські заводи, залізниці, шахти й Дніпрельстан, за знищених чекістами-НКВСниками поранених червоноармійців військового шпиталю Одеського гарнізону, за покинуте напризволяще 100-тисячне угруповання червоноармійців і червонофлотців в оточеному Севастополі та ще багато за що. Таке згадувати «переможцям» не випадає.

Та коли це неправда – відкрийте архіви й покажіть мені, що це не так. Що ж за таємниці зберігаються в російських архівах? Яку ж правду там заховано? Мою чи пана Путіна?

З дитинства пам'ятаю нібито побрехеньку, яку чув у батьковій розмові з одним із його друзів-фронтовиків. Маршал Жуков під час інспекційної перевірки 62-ї армії, що готувалась до наступу, наказним порядком позбавив командувача цієї армії, сталінградського героя генерала Чуйкова права носити особисту табельну зброю. Він дав йому палицю й сказав: «Винуватців бий по голові,

а стріляти в них забороняю». Як же ж то я чудував, коли цю саму історію прочитав у цілком таємних доповідних генерала (майбутнього маршала) Соколовського генеральному штабові. Він наводить і цифри: особисто генерал Чуйков розстріляв 16 штабних офіцерів ввіреної йому армії та підлеглих дивізій.

В інтернеті з ініціативи путінських інформаційних диверсантів розгорнуто цілу дискусію навколо знаменитого вислову маршала Жукова «Чем больше мы их утопим в Днепре, тем меньше их надо будет ссылать в Сибирь» про наших селян, яких гнали на мінні поля, на ДОТи й ДЗОТи й чиїми тілами було загачено двокілометровий Дніпро, – мовляв, не було такого!!! А як же цитати в мемуарах російських-радянських генералів? Сталінські ж генерали-українці, присутні на тій нараді (чи може «сталінське» заперечує «українське») Іван Черняхівський і Кузьма Дерев'янка, Герой України у версії пана Ющенка, мемуарів не залишили, а от воєнні звіти Пилипа Жмаченка в секретних спецбібліотеках наявні, хоч про свою присутність там він чомусь не згадує.

Зрозуміло, що ця фраза ні в які мемуари, навіть цілком таємні, потрапити не могла, як не могло потрапити туди підтвердження використання командуванням фронту «чорної піхоти». «Не було такої», а якщо й була, то це словосполучення «сором'язливо» використовували на позначення підрозділів тимчасово озброєних в'язнів радянського ГУЛАГу. Утім наявність «чорної піхоти» з десятків, якщо не сотень тисяч неозброєних і необмундированих сільських українських дядьків, попри протидію московського Генштабу, було документально доведено тільки 2010 року. Ці вірогідні слова маршала Жукова, виявляється, фронтовики цитували ще з тієї вікопомної осені й тепер уже не важливо, казав це він, чи ні. Головне – проблема використання «чорної піхоти» на нараді в командувача 1 Українського фронту в селі Требухів під Броварами тоді, восени 1943-го, в присутності Жукова, ОБГОВО-РЮВАЛАСЯ. І цей факт доведено.

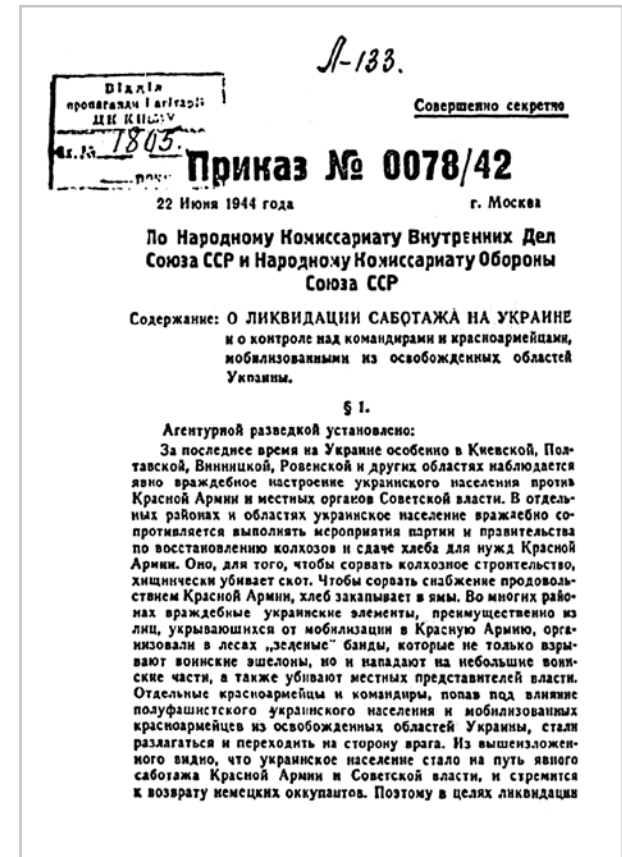
Не було, виявляється, й спільного наказу НКВС та НКО СРСР № 0078/42 від 22 червня 1944 року, підписаного тим самим маршалом Жуковим і ще одним сталінським маршалом Берією, про виселення у віддалені райони країни Рад **всіх українців, що проживали під владою німецьких окупантів** (серед них мала б бути й моя, тоді чотирнадцятирічна, мама). Виявляється – це все брехня?

Аж ось несподівано знайшовся оригінал другого екземпляра цього наказу. І не в архівах, в яких досі ховають правду про ті події. Знайшовся він саме там, де йому й належало бути – в особистому архіві його виконавця. Знайшов його московський письменник Фелікс Чуєв в архіві В.С. Рясного, який з 1943 р. був наркомом внутрішніх справ України. Рясной розповів Чуєву: «Я наметил активнейших врагов русского народа и советской власти – матерых волков. Несколько эшелонов мои молодцы заполнили и отправили. Но потом вдруг – остановка. В чем дело сперва не знал ни я, нарком, ни кто-либо другой. Что-то произошло между украинскими начальниками и центральными руководителями, возникли разногласия – стоит ли этим делом заниматься?» Надалі Василь Степанович дізнався з газет, що його, Рясного, Президія Верховної Ради СРСР нагородила орденом Бойового Червоного Прапора «за успешную борьбу с ОУ-Новцами и депортацию внутренних анти-советчиков».

Отже, обвинувачення висунуто...

Отже, обвинувачення висунуто...

Це фотокопія німецької листівки з текстом Наказу. А нижче повний його текст.

**ПРИКАЗ НКВД СССР и НКО СССР № 0078/42
О ДЕПОРТАЦИИ В ОТДАЛЕННЫЕ РАЙОНЫ ВСЕХ УКРАИНЦЕВ,
ПРОЖИВАВШИХ ПОД ОККУПАЦИЕЙ**

22 июня 1944 г.

Совершенно секретно

ПРИКАЗ № 0078/42
22 июня 1944 года г. Москва

По Народному Комиссариату Внутренних Дел СОЮЗА ССР
и Народному Комиссариату Оборона Союза ССР

Агентурной разведкой установлено:

За последнее время на Украине, особенно в Киевской, Полтавской, Винницкой, Ровенской и других областях, наблюдается явно враждебное настроение украинского населения против Красной Армии и местных органов Советской власти. В отдельных районах, областях украинское население враждебно сопротивляется выполнять мероприятия партии и правительства по восстановлению колхозов и сдаче хлеба для нужд Красной Армии. Оно, для того чтобы сорвать колхозное строительство, хищнически убивает скот.

Чтобы сорвать снабжение продовольствием Красной Армии, хлеб закапывает в ямы. Во многих районах враждебные украинские элементы, преимущественно из лиц, укрывающихся от мобилизации в Красную Армию, организовывали в лесах «зеленые» банды, которые не только взрывают воинские эшелоны, но и нападают на небольшие воинские части, а также убивают местных представителей власти. Отдельные красноармейцы и командиры, попав под влияние полуфашистского украинского населения и мобилизованных красноармейцев из освобожденных областей Украины, стали разлагаться и переходить на сторону врага. Из вышеизложенного видно, что украинское население стало на путь явного саботажа Красной Армии и Советской власти и стремится к возврату немецких оккупантов. Поэтому, в целях ликвидации и конт-

роля над мобилизованными красноармейцами и командирами освобожденных областей Украины,

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. Выслать в отдаленные края Союза ССР всех украинцев, проживавших под властью немецких оккупантов.

2. Выселение производить:

а) В первую очередь украинцев, которые работали и служили у немцев;

б) Во вторую очередь выслать всех остальных украинцев, которые знакомы с жизнью во время немецкой оккупации;

в) Выселение начать после того, как будет собран урожай и сдан государству для нужд Красной Армии;

г) Выселение производить только ночью и внезапно, чтобы не дать скрыться одним и не дать знать членам его семьи, которые находятся в Красной Армии.

3. Над красноармейцами и командирами из оккупированных областей установить следующий контроль:

а) Завести в особых отделах специальные дела на каждого;

б) Все письма проверять не через цензуру, а через особ[ый] отдел;

в) Прикрепить одного секретного сотрудника на 5 человек командиров и кр[асноармей]цев.

4. Для борьбы с антисоветскими бандами перебросить 12 и 25 карательные дивизии НКВД.

Приказ объявить до командира полка включительно.

Народный комиссар внутренних дел Союза ССР
БЕРИЯ

Зам. народного комиссара обороны Союза ССР
маршал Советского Союза

ЖУКОВ

Верно: Начальник 4-го Отделения полковник
(ФЕОДОРОВ)

Однак це тепер, а тоді, у вісімдесятих, вивчення історії Великої Вітчизняної війни для офіцерів Збройних Сил СРСР було **обов'язковим**. І всі вчили цю історію «в части касающейся». Танкісти вчили історію танкових проривів, пілоти – історію повітряних армій, а офіцери КДБ вчили її за іншою, особливою, програмою. То невже свого часу слухач школи КДБ Володимир Путін вчив не те, що вчив я? Чи, може, він і контррозвідку вчив не за навчальною справою «Пров» на зрадника Пеньковського, а розвідку не за «Красною капелою» розвідника Леопольда Треппера? Невже спецбібліотека школи КДБ, де навчався Путін, мала якісь інші фонди? Чи, може, пан Путін погано вчився? А чи, може, я щось не так зрозумів?

Чому ж пан Путін **свідомо** підігрує імперському великодержавному російському **нацизмові**?

У тому ж таки інтерв'ю пан Путін згадує одного з лідерів білого руху генерала Денікіна, для якого велика Росія була сенсом його буття, а питання самовизначення національних околиць не існувало й не могло бути темою перемов із Антантою. Спитаємо пана Путіна, чи не тому генерал Антон Денікін зазнав поразки, що не дослухався до порад свого друга та колеги – тоді українського гетьмана генерала Павла Скоропадського, розділивши свої армії супроти Леніна та Петлюри й після чого його військо... було розбито дощенту?

Російська імперія повинна бути єдина та неподільна. Навіть якщо при цьому сама Росія буде червоною від невинної крові. Навіть якщо Росія стане геть-чисто ГУЛАГом. Навіть якщо Росії це коштуватиме мільйони життів і десятиріччя несвободи. Навіть якщо Росії доведеться заплатити за це рівнем життя свого народу, своїми природними ресурсами та своїм майбутнім. На жаль, цю ідеологію сьогодні підтримує досить значна частина росіян. Їхнім лідером є пан Путін. Схоже, настав час відібрати в мене успадковану від батька перемогу? Ні, пане Путін. Коли я буваю в Москві й підходжу до пам'ятника Жукову на Красній площі, я завжди згадую слова мого батька, фронтовика, бойового офіцера Червоної Армії: «Якби не Жуков, ми виграли б війну раніше й з меншими втратами, а якби не Сталін, то війни взагалі б не було».

I

Якось іще школярами, прибираючи братську могилу до чергової річниці Свята Перемоги, ми віднесли назбиране сміття від пам'ятника загиблим воїнам метрів за п'ятдесят і викинули. Раптом якась жіночка залементувала:

– Що ви робите? Ви ж кидаєте сміття на кості полеглих, – ми були вражені.

Вже потім нам пояснили, що 1943-го на тому місці була могила більш як сто метрів завдовжки. Туди поклали понад тисячу радянських солдатів, що загинули внаслідок бомбардувань німцями залізничної станції. Тут же була могила для фрагментів невпізнаних людських тіл: рук, ніг, голів і шматків м'яса. Пізніше на цій великій братській могилі поставили пам'ятник. Власне, саме місце пам'ятника стало могилою, а поросла деревами та кущами довжелезна погребова яма – прогулянковим сквериком. Через двадцять п'ять років тільки старі люди пам'ятали, що цей маленький сквер і є велика братська могила.

Я виріс на вулиці, де жили тільки ветерани тієї війни. Тому уяві мого покоління, дітей батьків-фронтовиків, міцно укорінилось: ось наші батьки воювали, перемогли, а тепер ми живемо в мирі та щасті. І тільки тепер, спогадуючи ті їхні щемливі оповіді поміж своїх, невеличкими свідками яких ми ставали, та чувши про їхнє (тоді незбагненне для нас), мало не поголовне, небажання зватися героями тієї війни, достоту уявляєш собі, що то за явище таке страхотливе ота війна, дивуєш випадкові тому щасливому, який зберіг нашим батькам життя й дав це життя нам.

– Ми не мали звідти повернутись.

– Нам просто пощастило, адже більшість зосталася там.

– З передової не повертались.

Таке ми чули уривками. Це була нібито неправда, бо «правду» про війну ми вчили в школі. Та «правда» була з червоними прапорами над парадними колонами, що наступали на ворога під гучні марші духових оркестрів. І та «правда» якось не в'язалася з майже сороміцькими спогадами наших батьків.

Мені було невимовно прикро, як колись батько в компанії на запитання, як він пройшов війну, напівжартома відповів: «Пів-

війни я просидів у тихвінських болотах, а ще піввійни при штабі дивізії. Ті ж, хто був на **СПРАВЖНІЙ** війні, – там і лишились».

II

Батько виріс у мальовничому українському селі Малютинці Пирятинського району Полтавської області в селянській родині, з дитинства був привчений до простої селянської праці, помагав своєму батькові, моєму дідові Євмену, який у часи НЕПу мав у селі свою лавку, був заможним селянином, проте... Десь року 1929-го дід нібито «проторгувався» й вимушений був іти в колгосп. Уже потім я дізнався про нестерпні економічні умови, які створила влада незалежним господарям, змушуючи їх погоджуватися на рабські умови колективізації. Підлітком батько пережив Голодомор, розказував, що його мати, баба Катерина, готувала кашу з шовковичних листків (село масово вирощувало шовковиці для збору тутового шовкопряда – товаришеві Сталіну треба було багато парашутного шовку). Чому про це згадую? Батько не раз намагався розказати мені байки фронтових замполітів про обіцянки советської влади після перемоги дати селянам землю. Проте ця тема мені тоді була нецікава, бо ж усе хотілось запитати в свого батька-фронтовика, скільки ж він сам особисто убив німців, а той все повертався до солодких речей замполітів. Так я й не дослухав тієї його оповіді, про що тепер жалкую... Видно, щось було в тих обіцянках таке, що змушувало офіцера-фронтовика через двадцять-тридцять років після страшної війни повертатися до цих селянських мрій.

1938 року, закінчивши середню школу, батько вступив до Дніпропетровського гірничого інституту, де йому довелося навчатися лише кілька місяців. Цікаво, що за цей надзвичайно короткий термін він примудрився взяти участь у декількох жорстоких студентських бійках. Ні, не з блатними й не зі шпаною. Це були бійки між «нашими» та кацапами. «Наших» били часто, «наші» мовчки втирали юшки й не давали здачі, бо за здачу можна було дістати реальний «срок» за «український буржуазний націоналізм». Однак після таких випадків декого з кацапів іноді знахо-

дили або з розпоротим животом, або з проломленою головою й тихо хоронили. Здається, такі випадки міліція й не розслідувала. Такі бійки в передвоєнному післяголодоморному Дніпропетровську не були дивиною.

Восени того ж 1938-го батька зі студентської лави призвали на службу в Червону Армію й направили вчитися в Новосибірське військово-училище зв'язку. Товариш Сталін готувався до великої війни, яку він планував розпочати 1941-го, й до того часу йому потрібна була вивчена, навчена й досвідчена армія, готова до «визвольного походу». Того року зі студентів було знято броню, і їх масово забирали у військові училища для підготовки як майбутніх красних командирів.

Сталінові та «советской Родине» потрібні були молоді, здорові, освічені й розумні командири. Так без «власного бажання», без відбору та вступних іспитів батько став курсантом Новосибірського військового училища зв'язку. Пройшов повний курс без жодної відпустки, й ось улітку 1941-го сподіваний випуск.

22 червня, в неділю, шикувались на плацу. Позаду було три роки навчання, випускні іспити, й ось вони вже стоять у новеньких хромових чоботях, напівшерстяних мундирах, підперезані скрипучим ремінням, з сиротливим маленьким кубиком в петлицях, – от-от стануть молодшими лейтенантами. 12.00 – «Рівняйсь! Струнко!» Зачитується наказ про надання їм офіцерських звань, а потім до трибуни допустили замполіта. Його промова запам'яталась на все життя: «Вместе с великим германским народом...» Потім був оркестр, музика, танці... А о 15.00 за місцевим часом, коли в Москві пробило полудень, раптом заговорило радіо: «Вероломное нападение...»

Ви зможете згадати, що саме казав директор школи, ректор вишу чи навіть «сам» (!) генерал, начальник школи контррозвідки на вашому випуску? Особисто я – ні. І думаю, що навряд чи хто пам'ятає. А от мій батько запам'ятав. На все своє життя. Ці слова йому до смерті закарбувалися в свідомості, тому що були про вічну дружбу з режимом, з яким уже більш ніж пів доби тривала смертельна війна.

III

Серпень 1941-го, донецькі степи, осіння спека. Високо в небі висить американський «Дуглас» з червоними зірками на крилах і на фюзеляжі, пристосований для перевезення й десантування військ. Він уже не «Дуглас», а радянський військовий літак Лі-2 – з парашутною диверсійно-розвідувальною групою, завданням якої було виконання сатанинського наказу товариша Сталіна про «випалену землю». Відступаючи, спеціальні підрозділи Червоної Армії без жалю знищували народне добро, висаджували в повітря заводи, фабрики, шахти, дороги та мости...

Диверсійно-розвідувальна група, у складі якої був двадцяти-однорічний лейтенант, мала знищувати зібраний урожай разом з елеваторами в донецьких степах. Про те, що місцеве населення залишиться без хліба, сталінські опричники до уваги не брали. На момент закиду групи вже було висаджено в повітря Дніпрельстан, де втопили два власні стрілецькі корпуси Червоної Армії та місцевих без ліку, зруйновано радянськими радіомінами Київ, українські промислові та культурні об'єкти, які «муляли око» кремлівській владі.

Про свої виходи у ворожий тил батько не розказував. Тільки на питання, чи стрибав з парашутом, відповідав, що робив це двічі. Також розказував про принципи групового десантування, коли перед стрибком всі зважувались, а десантувались один за одним, попереду – найважчий. Першим був батько, бо, окрім зброї та спорядження, на нього чіпляли ще й радіостанцію з двома комплектами акумуляторних батарей. А ще батько розповідав, що група в тилу ворога

Лейтенант Микола Ушенко,
Німеччина, Коттбус, 1947 рік

ховалась і від німців, і від «наших», місцевих донецьких шахтарів, які пильно охороняли свої елеватори з хлібом. Той факт, що по групу, в якій був молодий лейтенант Микола Ушенко, двічі прислали літак, щоб забрати назад після успішно виконаного завдання, говорить про те, що донецькі хлопці свій хліб так і не вберегли.

Уже взимку, після виконання цієї місії, він переходить з підпорядкування розвідувального, в складі якого були ДРГ, у діючу армію. Так батько став командиром взводу зв'язку, що забезпечувала штаб дивізії.

Спочатку командував взводом телефонного дротового зв'язку. Це була важка й надзвичайно небезпечна служба. Двічі під час боїв він втрачав майже всіх своїх бійців, що один за одним ішли усувати несправність чи порив телефонної лінії на передовій або навіть на нейтральній смузі. Живим zostавсь завдяки своєму ординарцеві (під час війни офіцери мали ординарців), воронізькому 50-річному сільському дядькові, який опікувався молодим і відчайдушним офіцером, що повсякчас зривався на який-небудь подвиг, проте не раз відчував на «своєму загрижку» важку дядькову руку, яка його втримувала. Батько наказав, щоб я запам'ятав ім'я його «спасителя» – рядового Кіндратія Махортова. З ним він благополучно пройшов усю війну й уже в Празі, в самому її кінці, ординарця втратив. Той підірвався на міні. Через двадцять років після війни батько знайшов свого янгола-хранителя в одному з інтернатів для калік-ветеранів – без рук, без ніг. Про ту страшну зустріч розповідати не захотів. Пізніше я дізнався, що Махортову, видно, ще «пощастило», адже наприкінці 40-х з наказу московського Політбюро десятки тисяч фронтовиків, переважно інваліди-ампутанти, що жили поза сім'ями, в одну мить зникли. НКВСники завантажували їх в ешелони, десь вивозили й розстрілювали. Так Країна Рад очищувалась від зайвих ротів, звільнялася від непотрібних державі пенсійних витрат і антисанітарії.

Десь наприкінці 1941-го батька призначили командиром взводу радіозв'язку штабу стрілецької дивізії, завдяки чому йому вже не доводилося ризикувати своїм життям під час боїв.

IV

Отже, молодий лейтенант потрапив у звичайну стрілецьку дивізію, яка глухо сиділа в обороні поблизу Тихвіна. Трохи північніше дислокувалася знаменита 2-а ударна армія генерала Власова. Батько розказував, що їхня дивізія значно відрізнялася від ударної, найперше особовим складом, а це були здебільш немолоді запасники, та й озброєнням і технікою була укомплектована недовостатньо. Ударні армії були кадрові, солдати – досвідчені, по два-три роки служби, офіцери ж зазвичай із бойовим досвідом Хасана, Халхін-Гола, фінської кампанії та оборонних боїв під Москвою.

Весь 1942-й та майже половину 1943-го воєнних років дивізія не змінювала своєї дислокації, сиділа в тих самих окопах і бліндажах. Особовий склад протоптав не просто стежки, а дороги-проспекти до своїх штабів, кухонь, тилів і сусідських підрозділів.

Не раз батько ходив по таких стежках у справах і не раз зустрічав капітана з сусіднього полку, в обличчі якого було щось щемливо знайоме. Одного разу батько не витримав і при черговій зустрічі звернувся до нього:

- Вибачайте, а ви не з Полтавщини?
- З Полтавщини.
- А не з Пирятинського району?
- Так, із Пирятинського.
- А не з Малютинець?
- Так, саме з Малютинець.

Отак батько далеко від домівки знайшов односільця, який був на декілька років старший, в селі вони не товаришували й ледве знали, а тут, у засніжених просторах передпівнічної Росії, відчували себе трохи не братами, адже були ще й тезками – Миколами. Із земляком можна було побалакати відверто, не боячись усяди-сущих стукачів.

Якось вони групою з шести офіцерів йшли через велике засніжене поле «нічийної смуги», що ген-ген, кілометрів за два, закінчувалась залізницею, якою інколи курсував німецький бронепотяг, для якого маленька група військовиків не становила якоїсь загрози чи інтересу. Прогуркотів артилерійський залп. Група навіть не залягла – всі з цікавістю спостерігали політ снарядів над головами, що залишали за собою ледь помітні повітряні сліди.

– Переліт, – промовив земляк-капітан.

Перемовляючись, йшли неглибоким снігом далі. Через деякий час з'явилися хмарки над бронепотягом, а за декілька секунд разом зі звуковою хвилею на них обрушився шквал вогню. Військовики впали. Їх накрило залпом снарядів, що не долетіли до цілі. У вухах дзвеніло, проте піднявши голову й озирнувшись навкруг, батько вже завважив тишу. Хлопці поволі підіймалися, струшуючи з шапок і шинелей сніг, перемішаний із землею. Було навіть дещо смішно – як їх накрило й обсипало. Та землячок чомусь не вставав.

– Уставай, чого розлігся? – батько підійшов і носком чобота торкнувся стегна чоловіка, що лежав. Той не реагував.

– Миколо, не балуй, – проте той так і не поворухнувся.

Усі кинулись до капітана, перевернули, розстебнули гімнастерку й побачили в шинельному сукні на спині невеличкий, на менш ніж сантиметр, отвір – осколок прямо в серце.

Похоронка пішла в архів, бо Полтавщина вже була під німцем, а батько ще довго складав листа в своє рідне село. Лише через півтора року, коли Малютинці визволили, він першим же листом сповістив батька про те, що сам живий, а земляк-тезка Микола загинув ще в лютому 1942-го під Тихвіном.

V

Довго стояв фронт під Тихвіном. Сюди ворогуючі сили прийшли ще оповесні 1942-го під час оточення Ленінграда. Звідси 2-а ударна армія генерала Власова, всупереч стратегічній і оперативній обстановці, з примхи Сталіна гнана «верним» красним маршалом Ворошиловим, рушила на прорив блокади й сама ж загрузла в снігах. Тут її було розбито, взято в полон самого Власова з усім його штабом, хоча обставини полонення достеменно невідомі й досі.

Дивізія, в якій служив батько, розташовувалася також тут, але з зовнішнього боку вогняної дуги, хоч вогняною її назвати було важко – періодичні артилерійські дуелі, вилазки силами не більш як батальйоном, окопи, обжиті за два роки бліндажі, тиха природа Передполяр'я, ліси, озера, білі ночі на початку літа... Якби

ще не стріляли – не війна, а курорт. Восени 1943-го в тихе болото дійшли вісті, що «наші» підійшли до Дніпра, а значить, рідні батькові Малютинці вже звільнено від німців. Одразу ж написав додому листа, в якому сповістив, що живий-здоровий, описав своє життя-буття (як його можна було описати, знаючи, що всі без винятку солдатські листи додому читають особист із замполітом), а вже невдовзі одібрав від батька вісточку. Тато сповіщав, що село німця пережило, у їхній хаті проживає сестра Рая з двома хлопчиками, а їхній батько Григорій загинув. Як загинув сестрин чоловік, за яких обставин, де він служив чи за кого воював, дід Йовмин не писав.

Ще в листі повідомлялося, що молодший брат Митя теж воює. І лише після війни батько дізнався, що Митю восени 1941-го забрали німці, й випала йому доля служити їм підневільно, втікати від них у ліси до українських повстанців, іти на поміч білоруським партизанам, а після звільнення Білорусі ще довойовувати в лавах Червоної Армії механіком-водієм танка Т-34. Так судила доля, що з Митею вони будуть служити в одній і тій самій танковій армії Рибалка, в травні 1945-го увійдуть у Прагу, перемогу святкуватимуть у натовпі пражців і червоних солдат на площі перед Карловим університетом, а зустрінуться лиш через чотири роки по тому в рідних Малютинцях на батьковому весіллі.

Та все це буде потім, а зараз, ховаючи батькового листа на самісінький спід особистого речового мішка, роздумував мій тато про свій дальший шлях, адже всі чекали наступу – німцям уже несила було далі утримувати Ленінград у блокаді. Фронт повільно, але неухильно відкочувався на захід.

Наступу довго чекати не довелося: якось розвідка донесла, що німецькі позиції, що їх можна було з околиці лісу спостерігати в бінокль, порожні. Збирались недовго, хоч залишати обжиті бліндажі й іти невідь-куди було лячно. Дивізія була не гвардійська й не ударна, а проста стрілецька. У танковому полку не більше як десяток танків і самоходок, що обслуговувались півсотнею ЗіСів, полуторок і... підвод, артилерія ж була вся на гужовому ході. Ось туди, до танкістів і артилерії, притулився і штаб дивізії зі своїми «строого секретними» паперами, ад'ютантами, секретарками, шифрувальниками та ротою зв'язку, в якій командиром одного

із взводів служив мій батько, двадцятитрирічний лейтенант Микола Ушенко.

Рушили, весело їхали по розбитих ґрунтовках, де, незважаючи на весну (все-таки це не благословенна Україна), ще де-не-де лежав сніг. Їхали ніби в гостину, ні пострілів тобі, ні вибухів, ані завивання літаків, лиш подеколи пообіч дороги попереджувальні таблички «Міни», що їх порозставляли сапери. Чи є там міни, а чи немає – Бог святий знає. Сапери – то такі хлопці, що аби набути в очах штабних значущої ваги, могли ті таблички порозставляти й просто так, для остраху. Нарешті в'їхали в село – і зразу всім стало не до сміху. Село, чи то якесь мордовське, чи то чудське, було, мабуть, колись дерев'яне, а тепер ущент спалене – самі печі.

Зосталась тільки одна кам'яна будівля, споруджена з цегли ще домиколаївських часів. Видно, тут був німецький штаб, а до війни, очевидно, сільрада чи міліцейська дільниця. Солдати розбрелися хто куди, лаштуючи місця для ночівлі, а батька, як офіцера зв'язку, одразу ж запрягли за роботу – адже штаб без зв'язку не штаб. Якийсь час він морочився біля радіостанції, а потім пішов перевіряти своїх «дротівників» (відділення забезпечення дрогового телефонного зв'язку), що мали тягти дроти й до сусідів, і до старого розташування, де залишався комутаційний вузол. Пробіг в один бік кілометрів із десять, а тоді в інший, затим, повернувши на старе розташування, теж кілометрів із сім, тільки вже в сутінках ледве добрався до свого штабу, де його чекали разом і сніданок, і обід. Штабні командири з ад'ютантами розташувалися в горішніх кімнатах, а в просторому кам'яному підвалі, біля нашвидкуруч облаштованої буржуйки, що пашіла жаром, сиділо, стояло й вешталось, мабуть, чоловік із сорок чи то й більше. Усі одночасно розмовляли, кричали, співали, а дехто примудрявся навіть спати. Батько, тримаючи в руках два чи три казанки, хліб, кухоль з чаєм і ще щось їстівне, примостився в якомусь тихому куточку за широкими спинами штабних офіцерів і став вечеряти тим, що було на снідання й обід...

Далі була порожнеча, темрява й пронизливе гудіння у вухах. Ударна хвиля від закладеного німцями в підвалі фугасу відкинула його та вдарила об холодну й мокру стіну, зверху ж на нього впало ще зо п'ять тіл, які ще за мить до того були живими людь-

ми. Саме ці, вже мертві тіла, прийняли на себе всю масу осколків фугасу, цегли, бетону та штукатурки, рятуючи цим життя моєму батькові.

Єдине, що запам'яталося йому тієї миті – те, що в обличчя попав чийсь іще теплий і вологий від крові мозок...

Лише через місяць до батька повернувся слух, ще за місяць – мова, а вже невдовзі його визнали придатним до військової служби, й він повернувся в свою дивізію з двома нашивками над лівою кишенею гімнастерки: червоною за поранення та жовтою за контузію.

VI

«Переправа, переправа, берег левый, берег правый» – вчили ми колись у школі рядки з фронтової поеми «Василий Тёркин» Олександра Твардовського. Своє до цих рядків додав і батько.

На жаль, я тепер не згадаю, про переправу через яку річку розказував батько – через Нарву, Даугаву, Німан чи Віслу... Батько називав, та я своїм дитячим розумом не запам'ятав. Нині дивлюсь на карту й завважую, що річку Волхов дивізія долала без батька – він тоді лікувався в шпиталі, а одужавши, попав на переправу. Врешті якихось подробиць він не наводив. Одне казав – Бог війни його милував, а янгол-охоронець був насторожі й відвів...

На березі річки офіцери керували своїми підрозділами, готуючись до переправи. Основними були техніка та зброя. Якщо малися понтони (а вони вже були), їх використовували для переправи танків і бронемашин, а також легкої артилерії, кулеметів і набоїв. Решту вантажу доправляли на той бік хто як міг. Комуś пощастило – він знайшов рибальського човна, хтось знайшов якусь бочку, а котрийсь майстрував плота з того, що під рукою, інший просто набивав плащ-палатку хмизом. І всі заздрили їздовим, бо знали: ухопившись за вуздечку коня, добратись на той бік шансів найбільше. Якщо кінь не загине.

Батько відповідав за переправу радіостанцій, акумуляторних батарей до них, а також бігав і прилаштовував до великих човнів

інших підрозділів хоч би по одному своєму солдату з дротяною катушкою – зв'язок на тому березі мав бути за всяку ціну. Без зв'язку утримати плацдарм буде надзвичайно проблематично – про це знали всі, а тому від батька не надто відмахувались.

Нарешті ввірений взвод до форсування готовий. Мандраж перед атакою, сигнал ракетою, дружні голоси офіцерів і старшин «Ребята вперед, не отставать, расстреляю, мать-перемать...» (гасла атакувальників про «Родину и Сталина» придумують вже після війни ті, хто на фронтах не бував), і маса людей одночасно вискакує з лісу та мчить до берега, на плечах несучи свої «плавзасоби». Тільки-но увійшли у воду – почавсь кулеметно-артилерійський обстріл з німецького боку. Тут і там вибухали снаряди...

– Не залегать, головы не гнуть, быстрее в воду, там вас не достанут! – кричали офіцери й мали рацію: снаряд, що попав у воду, осколків не дає – у воді гинуть тільки від прямого попадання, а це не так просто, отже, в воді є шанс доплисти.

Батько скочив на перший передовий пліт, солдати відіпхнулись од берега завчасу вирізнаними дишлами, аж раптом: «Взводный, мать твою, планшет потерял!» Він мацнув себе за бік, де мав бути планшет, та тільки намацав обидва огризки ремінців, якимось дивом одночасно акуратно перерізаних осколком, і зіскочив у холодну воду. Було вже по шию, але мерщій назад до берега, адже без планшета, без кодів, шифрів і позивних усі ці радіостанції та дрти на тому березі ставали нікому непотрібні. Ось він берег, ось планшет... Батько розвертається до води і в цю мить бачить, що пліт, на якому він допіру був, злітає в повітря. Він заляк, незважаючи на вибухи, стрілянину, крики, ґвалт і стогони... На місці, де тільки що був пліт, падав дощ від піднятої в повітря води. Хтось штовхнув його в спину: «Скорей, чего стал?» Батько автоматично підбіг до іншого плоту й весь час, поки вони пливли до берега, дивився на те місце, де був його перший пліт і де він мав загинути – ніхто так і не вплив.

VII

Колись я, школяр п'ятого чи шостого класу, здобув повну й беззаперечну перемогу над кривдником із сусіднього класу. Би-

лись навкулачки, і я його повалив, а коли він усе-таки спромігся зіп'ятись на ноги, то тільки для того, щоб ганебно нахивати п'ятами. Щоправда, й мені трішки дісталось – тягнуло скулу й нило під оком, але то пусте, головне – я переміг! Гордий, з почуттям виконаного обов'язку, я зайшов у хату, проте мама, поглянувши на мене, тільки сплеснула руками: «Ой лишенько, що це?» Виявляється, за час, поки я йшов додому, під оком вже напухла велика гематома й удавати, що буцім нічого не сталося, було марно. Виховну роботу зі мною почала мама, а продовжив батько, коли прийшов з роботи. Він уважно оглянув ґулю, що вже почала міняти своє забарвлення, поцмокав язиком, обережно поторкав її пальцем і сказав:

– У мене на фронті ґуля була більша – весь взвод і навіть штабні приходили подивитись. Мені в лоб попала «шальная пуля». Видно, це був рикошет або куля була «на излёте», тобто така, що вже втратила швидкість і вбивчу силу. Була зима, я був у шапці-вушанці, куля попала прямо в зірочку на шапці. Я навіть не впав, просто присів від болю. Зате днів із десять ходив героєм і хизувався своїм синяком.

А ввечері по телевізору ми всією сім'єю дивились чергову серію «Адьютанта его превосходительства», де полковник Щукін сказав ад'ютантові командувача капітану Кольцову:

– Иногда синяки и ссадины украшают мужчину.

VIII

Восени 1944-го Червона Армія підійшла до Варшави, але, щоб увійти в місто, треба було форсувати велику річку Віслу, тому з ходу оволодіти столицею Польщі наступальні війська не могли. Серед цих військ була й стрілецька дивізія, в якій служив командиром взводу мій батько. Коли вже місто можна було побачити в бінокль на високому західному березі великої польської річки, прийшло повідомлення, що поляки в місті підняли повстання проти німців. Не зважаючи на те, що війська пройшли понад двісті кілометрів, що відстали тили, а палива й боеприпасів було без лишку, солдати чекали наказу про наступ і форсування водної перешкоди. Проте такого наказу не надходило, навпа-

ки, надійшла команда окопуватися, підготуватись до прийняття нового поповнення, а також до ремонту техніки, озброєнь, поповнення боезапасу, витратних матеріалів, спорядження тощо. Тоді ще ніхто не знав, що товариш Сталін навмисно зупинив наступ, щоб руками фашистів придушити польське повстання, яке в разі успіху могло привести до проголошення незалежної польської держави, з якою Сталінові навряд чи вдалося б узгодити свої людиноненависницькі імперські плани.

Те затишшя тривало три, можливо, чотири місяці. У цей період дивізія одержала нового командувача, старого заслуженого генерала, що прийшов замість молодого, норовливого та амбітного полковника-самодура. Новий командувач хазяйським оком оглядав дивізію, цікавився всім господарством не поверхово, а докладно, зі знанням справи, виказуючи такт, розуміння й людяність. Ці риси переважній більшості фронтових начальників були геть не властиві, а тому насторожували.

Якось генерал поцікавивсь у дивізійних кадровиків: хто з особового складу дивізії, що налічувала понад 5 тисяч солдатів і офіцерів, воює в дивізії з початку війни. Довго штабні шукали й нарешті дали відповідь: з 1941 року в складі дивізії залишилося тільки 12 військовиків.

– Всех их ко мне, – скомандував генерал.

І ось четверо офіцерів, серед яких був мій батько, і вісім солдатів стояли струнко перед командувачем.

– Ну орлы, ну молодцы. Значит, с сорок первого воюете. А где же ваши награды?

– Так не заслужили, – знітились у шерензі.

– Как не заслужили? – не вгавав генерал.

– Так не было наградений, воюем, живы да и всё.

– Начальник штаба, – гукнув командувач, – выдать всем за каждый год боёв по медали.

Отак мій батько одержав в одну мить відразу три солдатські медалі «За отвагу».

– Чому солдатські, – вже через роки запитав я в нього.

– А тому, – відповідав він, – що командувач дивізії мав право самочинно нагородити солдатів і старшин медалями, найвагомішою з яких була срібна медаль «За отвагу». Офіцерів та тих солдатів, що заслуговували на ордени, треба було представляти спе-

ціальним поданням до Верховної Ради СРСР і тоді звідти чекати на відповідні укази про нагородження, яких могло й не бути.

За війну батько мав:

– орден «Красная звезда» (давали після війни офіцерам-фронтовикам кадрової армії при звільненні з лав Збройних Сил СРСР);

– медаль «За боевые заслуги» (нагороджували офіцерів-фронтовиків Збройних Сил на честь 10-річчя Перемоги: тоді до ювілейних нагород іще не додумались; ювілейні бранзулетки, як казав батько, це вже заслуга Брежнєва та компанії);

– згадані вище три медалі «За отвагу»;

– так звані гуртові медалі: «За оборону Ленінграда», «За освобождение Варшавы», «За освобождение Праги» й «За победу над Германией».

Не було в батька медалей «За взятие...», які прирівнювались до медалі «За отвагу». Особам, нагородженим медалями «За отвагу», «За взятие...», а також орденами, до 1956 року виплачували хай і невелику, проте щомісячну стипендію від держави, а при виході на пенсію ця стипендія додавалась до «денежного довольства». Медалі «За взятие Кёнигсберга», «За взятие Будапешта» й «За взятие Берлина» давали солдатам і офіцерам ударних і штурмових частин, що брали участь в однойменних бойових діях. 1956-го за ініціативою Хрущова стипендію за державні нагороди в СРСР було скасовано, не вважаючи на те, що вона досі існує в усіх цивілізованих країнах світу. Цікаво, що в написі на медалі «За победу над Германией» слово «победа» викарбувано з маленької літери. Це через те, що до 1965 року «победа» не вважалася святом, бо Сталін, втілюючи Ленінів задум про «агрессивно-освободительную Вторую империалистическую войну», не досяг «победы коммунизма в мировом масштабе». Він навіть не підкорив Європи – відтяв лиш невеликий її східний шматок.

Узагалі батько був бойовий офіцер, але вважався штабним. За воєнні роки, природно, з'явилися в нього товариші серед штабних і друзі. Опісля розказував, що якимось йому пропонували **купити** той або інший орден чи навіть звання Героя Радянського Союзу. Один з його фронтових товаришів так і зробив і став Героєм.

Я не пам'ятаю, щоб батько коли-небудь заматюкався. Навіть тоді, коли лайка рвалася з вуст, він стримувався. Однак розпові-

даючи про технологію «отличия достойных и заслуженных», він процитував віршик воєнної пори:

*Івану за атаку – х.. в сраку,
А Машке за п.... – «Красную звезду».*

Віршик, щоправда, соромітний, проте ні тоді, ні тепер не смішно. Бо це правда.

Нагород батько після війни **ніколи** не чіпляв, усі бойові медалі вішалися на груди малолітнього сина, який, звісно, після численних гулянь надворі серед однолітків їх усі погубив.

1985-го, на сорокаріччя Перемоги, радянський уряд розщедрився на нагородження всіх без винятку офіційних ветеранів Великої Вітчизняної війни орденами «Отечественная война», чим остаточно девальгував не тільки цю бойову нагороду, а й усі інші. Райком, у кращих радянських традиціях, вирішив почати вручення орденів з урочистого нагородження «наближених до престолу», на що вказали голові районної ради ветеранів. Зрозуміло, що той не міг проминути ветерана, син якого, тобто я, був на той час неабияким цабе районним.

Мене урочисто попередили, щоб мій батько такого-то числа й на таку-то годину прибув у райком на нагородження, про що я одразу ж повідомив його. Проте батько на вручення так і не з'явився. Ще довго наш місцевий районний військовий комісар запрошував його отримати таки належну йому нагороду. За воєнні нагороди батькові чомусь завжди було соромно.

IX

Січень 1945-го, Польща, Сандомирський плацдарм, відлига...

Полк, у складі якого воював молодий офіцер, під час наступу було відрізано від своїх німецькими танками й самоходками. Солдати залягли в чистому полі, окопувались, чекали темряви. Батько, якому тоді було всього 24 роки, з розгону вскочив у чийсь окопчик. Підняв очі, аж тут їхній поштар, на якого підрозділ чекав уже майже тиждень. Лежать поруч у багнюці годину, другу.

– А гляньмо, друже, пошту – може, мені щось прийшло.

Поштар довго рився в сумці й нарешті витягнув листа з дому. Було ще видно, й можна було читати. З дому, з Полтавщини, писали, що померла мама... Звістка приголомшила... Навкруги тиша, ніхто не стріляє, всі поглядають на небо, що облягло хмарами. Поволі сутеніло. Незважаючи на застереження, офіцер встав і неквапом побрів через поле до лінії окопів своїх, до яких не могли прорватися цілий день. Батько розказував, що в голові в нього наче щось запаморочилось, він відчував якусь байдужість до всього, ні про що не думав, а все йшов і йшов, поки на нього не накричали й не втягнули в траншею. Виявилось, що це вже свої. Аж ось ті, що лежали в полі й дивились на батьків «демарш» через поле, майже всі разом устали й побігли до траншей. Здавалося, зараз добіжать до рятівних окопів. Лишалось вже метрів 200, 150, 100... І раптом трасуючі черги з крупнокаліберних німецьких кулеметів. Люди залягли, але ховатися було ніде. Кулі та снаряди переорювали землю, в повітря підкидало відірвані ноги, руки, голови... Батько дививсь на це жахливе побоїще, і його знудило...

Уже вночі полковник вишикував перед собою сімох офіцерів, що добігли й вижили: «Ваш полк потерял знамя части. Если до утра не найдете – расстрел!» Цілісіньку ніч у цілковитій темряві вони повзали по холодній багнюці, перевертали трупи й шукали прапороносця, в якого під шинеллю могло бути сховане знамено. Коли німці освітлювали поле з прожекторів – завмирали. Коли промінь відходив далі – знов починали моторошний і проклятий пошук, а в голові било, як дзвін: «До утра не найдёте – расстрел!» Батько відчув, як пальці рук і ніг втрачають чутливість. Шукаючись, загубив шапку, наткнувся на якесь тіло, зняв шапку з загиблого. Ось-ось буде розвиднятися, всі на межі відчаю – де ж прапороносець?

– Є, є, знайшов, до мене! – пролунав вигук, і тут же промінь світла освітив того, що кричав. Трасуючі сліпучі кулі полетіли й розірвали його навпіл, а потім іще довго колошматили й орали те місце, де він посмів звестися.

Затихло. Що тут робити, треба лізти туди, на пристріляне місце, й шукати те проклятує знамено: «Не найдете – расстрел!»

Прапороносець був привалений двома чи, може, вже й трьома тілами. Під шинеллю прапор. Довго знімав з нього, потім об-

мотувався сам і поповзом, завмираючи під променями прожектора, потихеньку пробирався до окопів. Ще трохи, ще... Головою вперед у траншею.

– Прапор у мене. Крикніть хлопцям, щоб повертались.

– Ну, хохол, молодец, садись, пожри.

Батько сидів і чекав своїх із поля, щоб поснідати разом. Чекав більш ніж годину – ніхто не прийшов.

Так закінчився той пам'ятний для мого батька день війни. Полк залишився зі знаменом, а на весь полк – тільки один офіцер – лейтенант, командир взводу зв'язку. Полк відвели на переформування й це врятувало батькові життя. Адже через декілька днів почався новий штурм, що закінчився практично повним винищенням підрозділу, який їх замінив. Така була безглузда ціна врятованого прапора військової частини. Чи варта ж була вона людських життів?

Х

Кадри помпезної московської кінохроніки завжди показують Парад Перемоги в Москві, на Красній площі, який відбувся 24 червня 1945 року та який приймав замість генераліссимуса Сталіна чомусь маршал Жуков. Він, правда, видатний воєначальник (і такий самий видатний самодур, мародер і людиноненависник, що не зважав на мораль, людські життя й матеріальні втрати), а проте не Верховний головнокомандувач.

Чому ж порушено багатовікову традицію військових парадів, що укладалася ще з часів Римської імперії? Відповідь – у ставленні до «Победи» Сталіна й політбюро. Для них «Победа» перемогою не була, бо не було досягнуто воєнної мети – захоплення та підкорення під більшовицькими гаслами всієї Європи, а то й цілого світу.

Узагалі перший парад Перемоги пройшов у Берліні вже 4 травня 1945 року, й приймав його радянський генерал Берзарін. Військові були в тих самих гімнастках, що в них воювали, а навкруг іще диміли руїни. Потім у Берліні був парад Перемоги 7 вересня 1945-го, після звістки про капітуляцію Японії. Радянські військові

були в польовій формі, й участь брали тільки представники чотирьох союзницьких армій. Утім проходив у Берліні ще один парад націй-переможців улітку 1946-го. На нього було запрошено представників усіх армій, що воювали проти фашизму, узяв участь у параді й мій батько, двадцятишестирічний лейтенант Микола Ушенко. Щоправда, участь узяв «наполовину».

Напередодні, як і завжди до всіх парадів, військо готувалося. Спочатку всіх добирали за зростом і статуєю, потім підбирали військові однострої та взуття. Це радянські солдати, що дислокувалися на території СРСР, ходили в кирзових чоботях. А радянський солдат, що служив за кордоном, ходив виключно в хромових чоботях і в напівшерстяному мундирі. Муштрували солдатів довго, й, здається, командири залишились задоволені. Треба сказати, що в день параду була страшна спека. Колони ж військовиків пригнали на місце параду години за три до його початку. Немилосердне сонце, важкий напівшерстяний мундир, хромові чоботи, якими вони стояли на розпеченій сковорідці берлінського бруку, зробили своє, й деякі «слабые и нестойкие» падали, підкошені тепловим ударом. Батько стійко зносив «трудности и лишения воинской службы», вистояв ці довгі години в строю, разом з усіма прокричав традиційні «Ура!», що були відповіддю на заклик «Слава русскому оружию!», й лише коли пролунала команда «Шагом...», слово «марш» він уже почув неясно, тому що в очах йому попливло... Хлопці витягли його зі строю, посадили в затінок на тротуар. Підбіг замполіт: «Что, хохол, напился? Нашел время». Батько потихеньку приходив до тями. Йому було невимовно прикро, що його, офіцера-фронтовика, який завжди віддавав охочим свої «наркомовские сто грамм» (що не раз рятувало йому життя), назвали п'яницею.

Повз батька їхали танки та артсистеми, маршируючи, проходило червоне військо, за ним американське, англійське, французьке, йшли канадці, австралійці та новозеландці, були навіть греки, індійці й ісландці. Поляки наполягали на своїй участі в параді окремо, проте союзники, з політичних причин, їм відмовили. Відмовили також чехам, словакам і югославам.

«Приватизацію» Перемоги розпочав не Путін. Це давня імперська традиція.

Нині в російськомовному сегменті інтернету досить багато текстів і коментарів, що заперечують сам факт проведення Параду націй в Берліні. Перераховуються берлінські Паради перемоги 4 травня 1945-го та 7 вересня 1945-го з посиланням, що на них радянські війська брали участь у польовій формі.

Заперечення самого Параду націй проросійськими «вболівальниками» викликано спробою замовчати недопуск до участі в параді, як факт невизнання сторонами, які воювали, на догоду сталінському керівництву, частин Війська Польського, чехословацької та югославської армій.

Вище подано одну з тих тридцяти дев'яти фотографій, розміщених на американському сайті, які було зроблено під час Параду націй 1946 року. Частина Червоної Армії на фоні берлінських руїн саме в парадних одностроях. Десять серед них має бути й мій батько.

Про українців же взагалі не йшлося. Українські повстанці в той час вели тяжкі бої проти «визволителів», а в Берліні тоді інших українських вояків не було. І сидів мій батько, «русский солдат» з полтавського села, на узбіччі Александер-пляц без форменого кашкета, з розстебнутим коміром і розмірковував, що «русское оружие» йому таке саме чуже, як і те «оружие», що ось тут брязкотило на берлінській бруківці...

Він пройшов у чужій армії несправжню війну, на якій його було просто й нахабно обдурено. Через двадцять років він буде тихо заздрити своєму рідному братові:

— Ти, Митре, хоча б у повстанцях був, під нашим прапором...

XI

Я навмисно описую те, про що чув від батька. Придумати можна було й щось яскравіше. Зараз же хочу описати те, що він якось розказував не мені, а моїм старшим двоюрідним братам.

Батько ніколи нічого не прикрашав, але в ту правду, яку розповідав, важко було повірити. Отож хочу розповісти одну оповідку, яка видається неймовірною. Вже в добу інтернету я провів за комп'ютером багато годин у пошуках підтвердження сказаному ним чи бодай якихось згадок про щось подібне – але не знайшов. Однак не повірити батькові – не можу.

Після закінчення бойових дій, десь 1945-1946 років, поділ завойованої Німеччини був іще умовний, у багатьох містах радянські військовики стояли поруч із військовими частинами американської, англійської та французької армій. Мій батько служив в одній з танкових частин радянської окупаційної армії, що була розквартирована в німецькому містечку Коттбусі, де поруч були й американці.

Служба службою, а дозвілля радянські та американські офіцери, а також іще й американські солдати проводили в доволі уцілілому містечку. Рядових же радянських солдатів сюди не допускали – за добре «охраняемым» парканом їм, видно, на думку командування, було краще.

Усі ці офіцери, солдати й численний навколовійський люд, самі розумієте, були люди молоді, але вже загартовані в боях, раділи тому, що живі й саме вони, а не до них, ходять на свіжі могили, жили надіями на прекрасне завтра та мріяли. А ще проводили свій вільний час у місцевих ресторанах, барах, танцмайданчиках (чи пак дансингах). Там вони вільно спілкувалися між собою, дружили, обмінювались враженнями, плітками, хизувались один перед одним своїми воєнними подвигами, вишколом, зброєю... Якось одного такого загального вихідного між американськими й радянськими добряче напідпитку гарячими парубками сталося непорозуміння, що переросло в бійку. Тут же прилетів американський патруль їхньої «мілітарі поліс» і пов'язав не тільки призвідників сутички, а й захопив за компанію ще когось. Видно, за своїми демократично-американськими

правилами, які були не зрозумілі радянцям, розбороняючи забі-як, патруль не зважав на національності, однострої та відзнаки й запхнув усіх огулом до однієї буцегарні. А що бійка тривала далі, то за тими ж американськими правилами геть усіх учасників бешкету піддали вже дуже зрозумілій радянцям їхній поліцейській екзекуції, іншими словами – віддухопелили бешкетників по-міліцейському. На момент екзекуції в американську буцегарню нагодилося вже наше рідне начальство разом з НКВСниками, які й розцінили подію як «посягання на завоювання соціалізму». Далі події розгорталися наступним чином.

У місці розквартирування та базування радянського танкового полку пролунала бойова тривога, причину якої відразу ж довели до особового складу – американці почали проти нас бойові дії. Дурість п'яного начальства була очевидна, однак ніхто не ослухався, й танки передового батальйону рушили на місто. Розпочався справжній танковий бій. Однак бій був тільки з одного боку: американці, розпечені своєю демократією, не могли навіть усвідомити потреби організовувати опір, а тому їх захопили зненацька, подолали й перемогли, завдавши втрат, які налічували сотні загиблих і поранених. Їхню військову частину було вщент розгромлено та розграбовано. Тієї ж ночі в місто примчало найвище військове начальство обох армій, бойові дії та мародерство вдалося зупинити. На ранок почалося шкоро слідство та спрощений суд. Батькові та ще деяким учасникам побоїща якимось чином удалося уникнути покарання, однак переважну більшість гарячих червоних командирів і їхніх підлеглих відправили прямісінько в ГУЛАГ. Про санкції щодо своїх на американському боці – невідомо й досі. Про особисту участь мого батька в цьому дійстві мені теж невідомо. Конфлікт було локалізовано, врешті це був і не конфлікт між країнами та арміями, а п'яний бешкет, що добре розуміли обидві сторони. Однак саме цей конфлікт, чи, може, щось подібне, стало остаточною причиною розводу армій, розділу Німеччини й початку холодної війни. Ну а ми, радянці, все киваємо на Черчилля, маючи на оці його промову у Фултоні, мовляв, то все він почав.

БЕРЛІН. ТРАВЕНЬ 1945-го. СОРОМНО

Пам'ятаю, наприкінці 1960-х я, юний кореспондент шкільної піонерської стінгазети, брав інтерв'ю у ветерана війни Шурбованого Миколи Федоровича. Признатися чесно, тільки це й пам'ятаю. А ось учора, відвідуючи своє рідне містечко на Лівобережній Україні, раптом зустрів його, вісімдесятирічного ветерана. Він пригадав мене, а я – те інтерв'ю. Він теж його пам'ятає. А чого б не пам'ятати, адже я спитав його про кількість німців, яких він особисто вбив, чим не просто спантеличив, а й загнав ветерана в глухий кут. Те безжальне питання наївного школяра глибоко запало йому в душу, й майже сорок літ уже, як воно десь там свербить і муляє. Йому дуже хотілося побалакати, виговоритись, «висповідатись». Він, не зважаючи на свій поважний вік, активний, в курсі політичних подій, читає пресу, навіть часто бродить інтернетом... Сіли на лавку під вишнями, що так дружно зацвіли цьогоріч, і Микола Федорович повернувся туди, в свою молодість, у Берлін, у травень 1945-го.

Пам'ятає, що саме в день свого двадцятиліття, 20 травня 1945-го, йому вручили першу бойову медаль «За освобождение Варшавы». Медалі «За взятие Берлина» та «За победу над Германией» він отримає після берлінського параду Перемоги 7 вересня 1945-го, в якому візьме участь, а орден Богдана Хмельницького III ступеня – по демобілізації 1950 року (завалювався в штабі, ось і дали хохлові поносити). Загалом прослужив шість років, із яких півтора року боїв.

– Прибув десь наприкінці квітня до нас у бригаду начальник штабу, капітан, холостий.

– Як холостий? – запитую.

– Холостий – значить із голими грудьми, без нагород. Так от до вересня, до параду Перемоги, він мав пристойний «іконостас» із п'яти орденів і стількох медалей. З того часу я до офіцерських нагород маю алергію, бо бойові ордени, особливо в повоєнну добу, мали здатність продаватися-купуватися...

Тепер інколи пам'ять його хибить, але те, що війну закінчив ефрейтором, радистом 209-ї гвардійської гаубичної бригади, пам'ятає твердо. Пам'ятає навіть марку радіостанції – SCR-248 – на

шасі автомобіля «Студебекер» (техніку американського виробництва).

– А чи могли б ми перемогти без американської допомоги? – питаю.

– На це питання відповів маршал Жуков, – відказав ветеран. – «Без американських матеріалів ми не змогли б формувати свої резерви й не змогли б вести далі війну» – ці слова маршала підслухали нишпорки Семичасного, голови КДБ 1962 року, й доповіли Хрущову.

– А ви розписались на рейхстазі?

– Ні. Біля рейхстагу був, але розписуватись не став. Вважав це несправедливим, бо я особисто в його штурмі участі не брав. Тепер про це жалкую.

Той травень у Берліні був спекотний, квітучий і жахливий: величезні руйнування від американських бомбардувань і від нашої артилерії. Утім найстрашнішим було інше: огульне мародерство, грабунок, безглузді вбивства та руйнації. Те, що не можна було забрати чи привласнити – спалювалось, ламалось, пошкоджувалось. Не просто зневага, а цинічне знущання над чужою власністю без урахування того, де вона була: на вулиці, в установі, офісі чи приватній квартирі. Мародерство, грабежі та розгроми були результатом наказу Сталіна ще від 1941 року про «випалену землю»: що можна – вивозилося, що не можна – знищувалося. До цього привчалась армія всі чотири роки війни, й у Берліні це було просто неможливо зупинити.

Кожен солдат мав свій трофей в особистому речовому мішку. Якщо поталанить – золото, персні, жіночі ювелірні прикраси. Шиком було зберігати в ротного каптенармуса відібраний велосипед, гітару чи радіоприймач. У офіцерів рівень трофеїв був вищий, у генералів – ще вищий.

Про гвалт. Так, це було. Не так багато, як тепер кажуть, але було. З іншого боку, німкені тоді були готові віддаватись (і віддавалися) за бутерброд, банку тушкованого м'яса. В переможеному, розграбованому місті, де раптом було припинено будь-яке централізоване постачання, панували інші цінності. Якось до нашого командування прийшла делегація від німців: «Ви користуєте наших жінок. Ми просимо після цього їх не вбивати й не калічити. І, якщо можна, платіть». Вимога оплати за гвалт

так обурила офіцерів, що німців хотіли навіть розстріляти. Деякі наші офіцери заохочували гвалт і радо брали в ньому участь, деякі сором'язливо спостерігали, інші, навіть ризикуючи життям, захищали переможених, а дехто й гинув за них від рук своїх же, і це вже по завершенні війни.

Був наказ: нагодувавши особовий склад, годувати тутешнє населення. Німці шикувались у довгі мовчазні черги до наших польових кухонь і покірно брали те, що їм дадуть. Ні разу між ними в чергах не виникало свар, лайок чи ганебних голодних розбірок. НІ РАЗУ! Це вражало, викликало до них повагу, а ще це зупиняло. Зупиняла також і повна антисанітарія. Якось, наприкінці травня, скупавсь я в Шпрее, потім якийсь час страждав від невідомого висипу на тілі. У результаті розгрому міста в річкові води потрапили нечистоти, хімікати, фекалії. Антисанітарія посилювалась іще й тим, що наші медсанбати не пропонували абсолютно ніякого лікування тим солдатам, що заразилися чи захворіли. Вони неймовірно страждали й нерідко помирали. Про медичну профілактику не було навіть і мови.

Протягом того травня мені довелося чотири рази своєю будкою їздити з Берліна до нашого Володимира-Волинського, повертати додому співгромадян, колишніх радянських військовополонених і гастарбайтерів. Поверталися під конвоєм НКВС, бо не всі хотіли покидати ту розгромлену, але вже вільну Європу.

Того літа наші солдати панічно боялись дизентерії, сифілісу та особистів-смершівців, що лютували прямо-таки безкарно. Тільки вже восени почав вимальовуватися якийсь елементарний порядок і стало видно, що тут живуть люди. Різні, але ЛЮДИ.

Війна, що почалась відразу, закінчувалася поступово.

ТОЧКИ ДОТИКУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ГІТЛЕРІВСЬКОГО НАЦИЗМУ

За умовами Брестського миру, що його було підписано 3 березня 1918 року, радянський уряд припинив війну з Українською Народною Республікою та уклав з нею мир. Однак уже 28 березня в результаті державного перевороту в Україні до влади прийшов гетьман, прямий нащадок гетьмана Війська Запорізького, вихованець Петербурзького пажеського корпусу, кавалергард, флігель-ад'ютант і генерал-лейтенант царської армії Павло Петрович Скоропадський.

За Брестським миром Україна не мала права на свою армію, проте гетьман, людина військова та освічена, розумів згубність для держави цієї позиції, а тому, використовуючи всі свої особисті зв'язки з командувачем німецьких окупаційних сил генералом Вільгельмом Гренером та з його мовчазної згоди, пішов на формування корпусу синьожупанників. Не встиг.

Людина свого часу й син свого стану, він відтворював Україну як дружню та партнерську частину великої монархічної Росії, але Росія була вже іншою. Іншою була й Україна, де гетьманські ініціативи не викликали розуміння, а тому через сім із половиною місяців у результаті військового перевороту соціалістів-автономістів Петлюри та Винниченка владу було втрачено, й гетьман виїхав в еміграцію.

Деякий час жив у Швейцарії, пізніше, після того, як йому призначили персональну пенсію від кайзера Німеччини, перебрався в Берлін. Кайзерівська пенсія давала можливість бути незалежним, і гетьман, скільки стає йому сили й розуміння ситуації, береться до політичної діяльності.

Вже 1920 року він організовує в Берліні Український союз хліборобів-державників, до якого прилучаються визначні емігрантські теоретики української державності В'ячеслав Липинський та Сергій Шемет. 1926 року при Берлінському університеті коштом гетьмана засновується Український науковий інститут, де він читає лекції російською мовою (українською гетьман володів на спрощено-побутовому рівні).

Весною 1933-го Скоропадський за рекомендацією рейхспрезидента Гінденбурга дістає першу аудієнцію у рейхсканцлера Гітлера й переконує його ініціювати допомогу тим, хто голодує в Україні. Сталін прийняти поміч Німеччини відмовився через «відсутність тих, хто голодує».

З приходом до влади Гітлера з його політикою відродження армії, гетьмана запрошують читати лекції в Академії німецького Генерального штабу. Практично весь німецький генералітет визнає високий авторитет російського аристократа – «українського короля». Пізніше, гетьманівна Олена, дочка Скоропадського, згадає, з якою шанобливістю підводилися всі німецькі генерали, коли гетьман увіходив в аудиторію, а якось присутній при цьому Гітлер нервово засіпався, вагаючись, уставати чи ні.

1936-го Гітлер надає гетьманові звання генерал-полковника, але Павло Петрович гордо відмовляється: «Я царський генерал і підвищення можу прийняти тільки з монархової волі».

Навесні 1939-го Скоропадський різко виступає проти окупації угорськими військами Карпатської України, голосно називаючи союзників фашистів агресорами та окупантами.

Ставлення гетьмана до фашизму характеризується вже тим, що свого сина він відправив у Лондон, а дочок – у Швейцарію. «Лояльність» до влади виражалася в домашніх прийомах німецьких генералів, серед яких завсідниками були Йодль, Кейтель, Гот. 1942-44-го років прийомів удостоєно також колишніх радянських генералів Андрія Власова й Сергія Буняченка.

Узимку 1940-1941 років 68-річний Павло Петрович Скоропадський дістає від рейхсфюрера Генріха Гімmlера пропозицію створити й очолити Український легіон у складі вермахту, на що висуває умови: легіон можливий тільки як самостійне військове формування незалежної держави Україна. Отож – визнання незалежності України союзною Німеччиною, й він, «український король», формує армію цієї держави для звільнення своєї Батьківщини. Щоб дістати визнання незалежності України таким способом, гетьман шукає й знаходить союзників з-поміж німецької верхівки, а саме всесильного шефа військової розвідки (абвера) адмірала Вільгельма Канаріса та «міністра іноземних справ» фашистської партії «російського прибалта» Альфреда Розенберга. Вони використовують усі свої сили та вплив для позитивно-

го розв'язання «українського питання», але Гітлер непохитний. Коли 22 червня 1941-го Німеччина вирішить реалізувати план «Барбаросса», Канаріс у відчаї вигукне: «Війну вже програно, бо ми відмовили нашому найвірнішому союзникові».

Як відомо, німці все-таки створили так званий «український легіон» у складі батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд», однак це військо так і не стало в бій на боці Гітлера. На тому не край, вже 13 серпня 1941 року батальйони було роззброєно й розформовано, більшість українських офіцерів розстріляли, репресували, інших використали в поліцейсько-жандармських акціях. Особовий склад самих батальйонів згодом став ядром організованої через рік Української повстанської армії.

Українська дивізія СС «Галичина», яку влітку 1943-го сформували у Львові німці, після першого (й останнього) бою на боці вермахту в липні 1944-го перестала існувати як бойова одиниця.

У листопаді 1944 року гетьман Скоропадський дістає від Гімmlера нову пропозицію – створити Український Національний Комітет. При цьому він наполягав, щоб УНК був складовою частиною «Комітету звільнення народів Росії», який очолював генерал Власов.

Після деякого торгу Павло Петрович поставив умову: звільнення з німецьких концтаборів усіх лідерів українського національно-визвольного руху. Гімmlер здивувався: «Нащо вони вам? Вони, навіть сидючи в таборі, примудрилися перелаятися». Однак гетьман наполягав.

Тоді ж, у листопаді 1944-го, в гетьманському помісті у Ванзеї біля Берліна з'явилися колишні в'язні Заксенгаузена: полковник Андрій Мельник, лідер ОУН-м, президент УНР в екзилі Андрій Лівіцький, Степан Бандера, лідер ОУН-б, зі своїм заступником Ярославом Стецьком і Тарас Бульба-Боровець, один з організаторів Української повстанської армії, якого арештували німці під час перемов у Берліні за рік до того. Вони справді ні про що не домовились, бо проти будь-якої співпраці з німцями виступили Бандера й Стецько.

12 квітня 1945 року німецький уряд нарешті визнав Український Національний Комітет (українського емігрантського генерала Війська Польського Павла Шандрука) як незалежного ні від кого представника українського народу й навіть надав йому пра-

во формувати Українську Національну Армію. 19 квітня 1945-го залишки дивізії «Галичина», вже під назвою 1-ї української дивізії УНА, навіть приймуть присягу на вірність Україні (а не Німеччині), однак це вже ні на що не вплине. До бою в Другій світовій війні вони вже не стануть.

16 квітня 1945 року під час бомбардування англо-американської авіації буде смертельно поранено «українського короля» гетьмана Скоропадського. Лідери самостійної України й далі чубитимуться, а українські повстанці в Галичині, Підляшші, Холмщині, на Волині, Поліссі та Поділлі стікатимуть кров'ю в боях з НКВС і увійдуть у брехливу радянську історію та свідомість радянських людей не як український національно-визвольний рух, а як пособники фашистів.

МАХНО, МАРУСЯ, ЗЕЛЕНИЙ ТА ГАЙДАМАКИ ХОЛОДНОГО ЯРУ

«Національно-визвольний рух українського народу». Чи не правда, подібне словосполучення різке слух совкові й росіянину, а у квасного патріота при цьому зводить скули та починається напад сказу? «Який там визвольний рух? – скаже останній. – Бандити, зрадники, кати-антисеміти, фашистські прислужники...» Це про всіх: і про Мазепу, й про Петлюру, й про Бандеру. Окрім згаданих, інших у Москві (якби тільки там) не знають і знати не хочуть. А якщо й згадують, то тільки в комічно-знущальному аспекті. Наприклад, Нестор Махно – «вискочень, невірноважений і непередбачуваний авантюрист». Навіть багатосерійний телефільм зняли. Майже як продовження «Свадьби в Малиновке». З усім тим, Ленін дарував йому орден Червоного Прапора, та й Врангель із ним загравав. Його воєнну тактику запозичили червоні командарми (Будьонний і Ворошилов), маршали (Тухачевський і Шапошников) і навіть німецькі танкові аси (Гудеріан і Манштейн).

А хто що чув про банду Марусі? Була така в Ростові, була й в Одесі. Революціонерки чи кримінальниці – невідомо. А ще була отаманиха Маруся, чи то союзниця, чи то підлегла батька Махна. Але я не про них, а про загін Марусі на українському Поліссі, всього-но за якихось 150 кілометрів на захід від Києва.

Її справжнє ім'я Олександра Соколовська. Сонячна, ніжна, непорочна, юна 17-річна гімназистка. І водночас – грізна козачка-месниця-воїн, поруч із якою тьмяніє слава Жанни д'Арк. «Життя змусило мене стати отаманихою, – казала вона. – Усі люди, що тепер біля мене, дісталися мені в спадок від мого брата, якого замордували красні. Деякий час загоном керував мій батько, якого спіткала та сама доля, й отоді я й змушена була взятись за діло. Ви думаєте, мені потрібна війна? Що мені з неї? Я дівчина молода, хочу жити, але що робити? Все, що в нас було, розбито й розграбовано. Спалили навіть ту школу, де колись починала вчитися... Тепер, як бачите, мене берегти нікому, навіть навпаки... Я вас бережу...»

Нестор Махно (1888–1934), член анархістської організації (1906); ув'язнено – 1911–1917; як голова ради робітничих і селянських депутатів формує «селянські вільні батальйони» (1917), командувач Революційної повстанської армії України, керівник селянського повстанського руху (1918–1921), емігрував (1921–1934). Поховано в Парижі.

Отаман Зелений (Данило Терпило) (1886-1919), член партії соціалістів-революціонерів; заарештовано 1907 р.; учасник Першої світової війни (1914-1917), навчається в Житомирській школі прапорщиків (1917); отаман загону повстанців; як командувач Першої Дніпровської повстанської дивізії займає Київ (1918). Воює проти Петлюри та проти більшовиків. Поранено в бою з денікінцями. Помер від ран, поховано в Трипіллі. Могила не збереглася.

Василь Чучупак (1895-1920), навчався в Києві, сільський учитель. У діючій армії з 1914 р.; прапорщик російської армії (1916); після демобілізації вчителював (1917); командир сотні самооборони (1918-1919), командир полку гайдамаків, головний отаман Холодного яру (1919-1920). Загинув у бою, поховано в Мельниках, могила відновлено в 1942 р.

Отаман Маруся (Олександра Соколовська) (1902-1919), зв'язкова, агітпропагандист повстанського загону на Житомирщині. Після загибелі командирів повстанців, рідних братів Олекси, Дмитра та рідного батька, начальника штабу, очолила командування загону з понад 1000 бійців. Загинула від пострілу зрадника (за іншою версією важко пораненою попала в полон до російських більшовиків, які замучили її). Могила не збереглася.

У квітні 1919-го проти її мобільного 3-тисячного селянського вояцтва червоні кинули 21-й, 22-й піхотні полки та 5 кінний полк імені тов. Троцького. Розбила й прогнала. У полон не брала й не розстрілювала. Роззброювала та проганяла. Весну, літо й осінь контролювала половину сучасної Житомирської області.

На початку листопада військо Марусі чисельністю 300 шабель, 700 багнетів, 10 кулеметів і 3 гармати розбило білий офіцерський полк під Мотовилівкою, але в момент вікторії вона раптом дістає звістку про перехід в контрнаступ червоних з боку Фастова. Під час перегруповування військ московський чекіст по-зрадницькому вбиває її пострілом у спину.

Чи ось Данило Терпило, колишній царський прапорщик. Не знаєте такого? Ну як це, отаман Зелений.

– Ааа, – протягне московський знавець, – ізнову бандит. – Що тут відповіси?

Повноцінне мобільне військо з'єднання чисельністю 36 тисяч навчених і вишколених вояків-добровольців, що діяли протягом двох років.

У травні 1919-го більшовицька влада кинула проти повстанців об'єднаний загін чисельністю 21 тисяча бійців. Червоні задіяли навіть Дніпровську флотилію з її артилерією та 2-тисячним десантом. Безперервні бойові дії тривали більше ніж місяць, однак об'єднавшись із загонами отамана Григор'єва, до речі, теж колишнього царського прапорщика, у ніч проти 27 липня Зелений вибиває більшовиків із Трипілля.

У Переяславі 15 червня 1919 року отаман Зелений урочисто, в присутності місцевого населення та свого 30-тисячного війська, скасував Переяславський договір 1654 року про «возз'єднання» з Московією.

Зелений воював проти більшовиків на теренах усього півдня сучасної Київської області, а також на території Чернігівської, Полтавської та Подільської губерній.

Та особисто я (і не тільки) вважаю найвизначнішою постаттю українського національно-визвольного руху того часу Василя Чучупака. Про нього в Росії не знають. Та й сам я про це ім'я дізнався тільки років зо двадцять тому, випадково прочитавши дев'яте (вісім попередніх вийшли за океаном) видання книжки

Юрія Горліс-Горського «Холодний яр». Те, що це не байка, стало ясно дещо пізніше.

У центрі України, на межі сучасних Кіровоградської та Черкаської областей, на березі Дніпра є великий лісовий масив. Ще Тарас Шевченко оспівав цей гайдамацький край, край творчої праці, православної віри та мрій «про волю, що прийде колись». Урочище Холодний Яр, в осередді якого національне надбання – Мотронинський монастир. 1918 року «союзні» німецькі війська посягнули на святиню. Місцеві селяни намагались організувати опір, але їх розбили. Після поразки односільці звернулись до Василя, колишнього фронтовика Першої світової, царського прапорщика: «Будь нам за отамана». На початку того ж літа повстанський загін Василя Чучупаки підтримав повстання отамана Григор'єва, а до осені він уже командир полку гайдамаків Холодного Яру.

Успішно воював проти білогвардійців, на початку січня 1920 року брав участь у взятті Черкас. У лютому його полк у складі армії УНР здійснив так званий Перший зимовий похід, метою якого було збереження української армії на українському терені. Стиснуте одночасно трьома арміями – Добровольчою, Червоною та Військом Польським, маючи надвеликі втрати від тифу, 10-тисячне військо, три чверті складу якого припадало на штаби, нерегулярні частини, обози й поранених, уникнуло цілковитого знищення. Територія Черкащини, яку контролювало 12 загонів (полків) головного отамана Холодного Яру Василя Чучупаки, була останньою українською землею, де встановилась радянська влада. Загинув Василь не в бою, а в результаті «вдало проведеної чекістської операції».

Він із тих, хто воює за свою, українську, справу навіть мертвий. Його могила, єдина з могил народних героїв того часу, збереглася дотепер. Червоні, щоправда, її знищили, але під час німецько-фашистської окупації, влітку 1942 року, вдячні селяни її відновили.

Його життя та боротьбу оспівав у своєму художньо-поетичному творі «Залишенець. Чорний ворон» сучасний український письменник Василь Шкляр. У наш не вельми охочий до читання час шоу, кіно, телевізора й інтернету продати 600 тисяч екземплярів нібито непопулярною українською мовою книжки – це

треба примудритись. Кажуть, що правом на екранізацію серйозно цікавляться Ежі Гофман і Мел Гібсон. Державний комітет присудив Василю Шкляру Національну премію України ім. Тараса Шевченка за 2011 рік, але... Не дав президент Янукович премію авторові. Відмовивсь одержувати премію письменник доти, доки міністром освіти України буде відомий «діяч» Митя Табачник.

Ну хто в цьому винен? Звичайно ж, Чучупака. Чи, може, Бандера?

Чому ж такі герої та й не добились державної незалежності свого народу? Що можна сказати?..

Безвідповідальні соціалістичні лідери української Центральної Ради Грушевський, Винниченко та Петлюра в листопаді 1917-го розпустили мільйонну регулярну армію. Не потрібна, бачте, армія звільненому народові. Братська Росія не скривдить, а братська Німеччина не посміє. І скривдили, й посміли. А вже через півроку гетьман-генерал Павло Скоропадський напівпідпільно та всупереч Брестському мирові почне гарячково збирати докупати залишки колись могутньої військової сили... Не встигне.

Першими жертвами безвідповідальної пацифістської політики стали три сотні київських студентів і юнкерів під Крутами 29 січня 1918 року, рівно 95 років тому.

Ой як не хочеться комусь порівнювати їхній подвиг із подвигом античних 300 спартанців. Ой знову б обплювати, як і в радянські часи...

Але залишилася з того часу на вустах народних правдиво народна, українська, непопулярна, заборонена й не зовсім пристойна пісня:

*«...А як прийдуть до нас знову московські онуки,
То кров за кров, а смерть за смерть, а муки за муки».*

ЧОМУ ЛЕОНІДОВІ МЛЄЧИНУ НЕ ДАЄ СПОКІЙ СТЕПАН БАНДЕРА?

Слухаю сьогодні, в день виборів українського парламенту, 28 жовтня (2012 рік), радіо «Голос России». Як завжди розповідають про зарубіжжя, як про «дальнє», так і «ближнє». Розповідають і про парламентські вибори в Україні. І треба ж, що саме в день виборів, коли чинним українським законодавством агітацію заборонено, радіостанції мовлення «Голос России», розміщені на території України, передають в ефір виступ нібито незалежного російського історика Леоніда Млечина, поважного та «неупередженого» дослідника історії України й автора знаменитого двосерійного фільму про Степана Бандеру «Рассекреченная жизнь».

І про що ж говорить Млечин цього дня? Хто про що, а Млечин — про Бандеру. Ну не дає Бандера спокій тим росіянам, що відпрацьовують гроші російського бюджету. Видно, таке замовлення. Така установка. Така позиція тих, хто «розпилює» бюджет.

Як тільки мова мовиться за українську незалежність, за проблеми державності й міждержавні (переважно з Росією) відносини, одразу втягують Бандеру. А коли виходять за межі цих тем і починають за не менш звичне — вугілля, хліб, газ, інвестиції, театр чи футбол, усе одно вертають до Бандери. Чому? Сам Млечин відповідає на це питання: дефіцит героїв. Нема, щоб на роль легендарного національного лідера висунути, наприклад, медика, вчителя чи інженера. Треба доконче борця, що реально воював за незалежність. Тут же Млечин зауважує, мовляв, у Росії те саме. Російські «герої-борці» шляхетністю також не обтяжені, усе м'ясники та кати. Але Росії можна, а Україні — зась. Ну що ж, про Бандеру, так про Бандеру.

Теза перша: Бандера співпрацював із фашистами. Говорять це з такою впевненістю, що можна навіть повірити. Не співпрацювали Бандера та його організація ОУН-б з фашистами. Перемови провадили, було. Торгувались, так. Брили на себе зобов'язання й навіть присягали — відповідає дійсності, але співпрацювати, тобто виконувати їхні накази, координувати політичні акції та бойові дії — даруйте, такого не було, це брехня.

Перемови з Гітлером може вести Сталін та його уряд — скажімо, допомагати Гітлерові навчати військових, постачати ресурси, матеріали, техніку — це нормально. Координувати військові дії проти Польщі та проводити спільний парад перемоги — теж. Росії можна. Україні — ні. Проголошення незалежності України 30 червня 1941 року у Львові викликало в Гітлера напад сказаної люті. До ОУН, його лідерів та військових підрозділів моментально застосовують санкції: український легіон (зокрема батальйон «Нахтігаль») роззброюється, самозваний український уряд розпускається, лідерів ОУН Стецька, Бандеру та інших кидають у концтабір Заксенгаузен, лідерів рангом нижче розстрілюють.

Теза друга: бандерівський опір Червоній Армії сприяв фашистам. Ну що ж, можна погодитись, але тільки з заувагою: цей «опір», у вигляді організованих бойових дій Української повстанської армії, почався восени 1942 року, коли Червону Армію було притиснуто до Волги. І ще варто зазначити, що з погляду тодішніх ОУНівців і німецькі фашисти, й російські більшовики були чужинцями, зайдами, окупантами та агресорами. УПА не була учасником антигітлерівської коаліції чи стороною Другої світової, й боролись бандерівці за своє — незалежну Україну.

Теза третя: підтвердженням «співпраці» Бандери з фашистами є діяльність знаменитої дивізії СС «Галичина». Можна погодитись, якщо свідомо нехтувати історичний факт категоричного неприйняття Бандери та його ОУН-б формування цієї дивізії і, навіть, опору йому (на щастя, документи на цю тему вже розсекречено й вони доступні). 1943-го, коли формувалась дивізія, вже діяла УПА, якій ой як були потрібні свіжі сили. Відтік молодих галичан в СС (а на збірні пункти прийшло 85 тис. юнаків, призвано 13 тис.) був кісткою в горлі для ОУН. Але хто про це знає? Російські підручники про таке не пишуть.

Теза четверта: події на Волині літа 1943-го. Ну, тут сучасним українським історикам крити нічим: це були не бойові дії, це була справді кривава братовбивча різня. Правда, Леонід Млечин тут же зауважує, що винні в цьому були обидві сторони, й українці, й поляки. Додає він також, що українці та поляки знайшли в собі сили через шістьдесят років після подій визнати їх взаємним злочинном, президенти країн публічно просили один в одного пробачення й пробачали (сучасна Росія такі речі не практикує).

Однак забув згадати пан Млечин роль радянських військ у цій трагедії. Яких військ? Вікіпедія мовить, що двотисячне партизанське з'єднання під командуванням у той час вже генерал-майора Героя Радянського Союзу Сидора Ковпака 12 червня 1943-го починає свій знаменитий «Карпатський рейд», рухаючись із району Пінська (Білорусь) у Карпати. А шлях із Пінська в Карпати лежить через Волинь, яка (ах, який прикрий збіг!) горить вогнем «бунту безглузлого й нещадного». Питання: а що робили на огненній Волині радянські партизани? Пожежу гасили? Чому не загасили? А може, роздмухували?

А ще не згадує Млечин того історичного факту, що під час бойових дій між польською Армією Крайовою та УПА в керівництві АК постійно був присутній особистий представник Бандери Микола Лебідь. Спитати б, а що він там робив? Може, зраджував Бандеру, а може, дійсно гасив пожежу?

Теза п'ята: післявоєнний збройний опір радянській владі. Тут, сказати правду, Млечин намагається бути об'єктивним, він навіть згадує про діяльність спецгруп НКВС, які під виглядом бандерівців чинили сваволю й злочини, на що ведучий одразу ж і відреагував, мовляв, була війна. Прегарний аргумент. Для чужинців-окупантів, що прийшли силою зброї потверджувати свої порядки, це, виявляється, війна, й солдат – не злочинець. А ось для місцевого населення, що захищає рідну землю, це – розбій, з усіма юридичними та історичними наслідками.

Теза шоста: єврейські погроми. Так, це серйозно. Тільки у Львові за даними деяких дослідників за період із червня 1941-го по грудень 1942-го загинуло близько 100 тисяч євреїв, серед яких старі, жінки й навіть діти. Трагедія, якій немає прощення. Однак чомусь в ефірі Леонід Млечин усіляко уникає коментувати цей історичний факт.

Чи не тому, що вина українців у цій трагедії надумана? Чи не тому, що пан Млечин, як історик, знайомий з розсекреченими документами, де ОУН вже 4 липня 1941 року відмовляється від німецької пропозиції з організації єврейських погромів? Чи не тому, що він добре знає про те, що цей факт науково й документально вивчався лиш один раз за всю повоєнну історію й вивчався саме за президентства Ющенка? Знає й те, що українська спецслужба, державний правоохоронний орган, офіційно заявила: ОУН, як політична сила, до цієї трагедії не причетна.

Теза сьома, сучасна: хлопці, минуло більше ніж 70 років – незалежна держава пише свою власну історію, а сучасні українські політичні рухи шукають і знаходять в ній національних героїв – символів незалежності. Так, я згоден, що Степан Андрійович Бандера, як історичний персонаж, не найкраща кандидатура на роль національного героя, навіть якщо прибрати всі брехні, написані про нього за останні півстоліття. Як не зовсім пристойний герой для Англії Робін Гуд, якого поважають не за грабежі, а за чуйність. Та й росіяни шанують своїх Степана Разіна з Омеляном Пугачовим не за показові та криваві вбивства. Не згадуємо й ми гріхи наших Устима Кармелюка та Олекси Довбуша, віддаючи натомість шану їхнім чеснотам. Та й на вшанування вищезгаданих історичних постатей не збираються багатотисячні смолоскипні процесії громадян, і їхні імена не звучать гаслами в політичній боротьбі саме сьогодні.

Отже, він не просто якийсь там неоднозначний чи суперечливий історичний персонаж. Хоч би як комусь хотілось і хоч би хто як до нього ставивсь особисто, мусимо визнати, що Степан Бандера – наш український народний і національний герой. З його іменем міцно пов'язана історія українського люду, наших батьків і дідів, його ім'я стало знаковим для тієї частини населення, яка не сприйняла покійного радянського рабства. Може комусь і не до вподоби, але в Україні слово «бандерівець» вже звучить гордо! Далєбі, його кандидатура дуже зручна для сучасного українського політикуму, як для лівого, так і для правого. А ще вона дуже зручна для того, щоб героїзувати й міфологізувати історію, виховувати національну гідність (у Росії свого Бандери не було) та одночасно й накликати прокльони на українську незалежність. Ще й саме слово «бандера» в перекладі з іспанської – прапор. То які ще потрібні аналогії?

Чому ж Бандера такий незручний для Росії? Та не Бандера Росії незручний, а сама українська незалежність. Той же Млечин каже, що реакція росіян на Бандеру – це атавізм. Далі він стверджує, що розуміє та приймає прагнення українців до міфологізації своєї історії й навіть милостиво дає нам це право. Дякуємо вам, пане Млечин. Красно дякуємо. От тільки якого біса ви знову згадуєте Бандеру в день виборів українського парламенту?

КОЛІР ЖИТТЯ

БІЛОКУР Катерина Василівна (1900-1961), народилась, прожила все життя та померла в с. Богданівка Яготинського району Київської області; народна художниця України (1956), українська майстриня декоративного живопису, селянка-колгоспниця, художниця-самоук; її роботи зберігаються в Музеї образотворчого мистецтва (Київ), Луврі (Париж), музеї Прадо (Мадрид), відомих приватних колекціях, представляли багатонаціональне радянське мистецтво на Всесвітніх виставках у Монреалі (1967), Осаці (1970), Лондоні (1980).

(Українська Радянська Енциклопедія, т. 1, стор. 454)

Буває так, що прокидаєшся, і в тобі живе сон. Ти його вже забув, напружуючи пам'ять, намагаєшся згадати деталі, але він вже згинув, залишивши в душі якусь світлу тривогу, щось таке, що ти міг знати лише в дитинстві або... або навіть до свого народження.

Одне я знаю напевно – цю історію мені ніхто не розповідав. Можливо, це підсвідомо зафіксувала дитяча пам'ять: розмови батьків з дідом – про речі, які я ще не міг збагнути. Можливо, це генна пам'ять, адже багато з того, що я згадував, було за двадцять років до мого народження. Я цього не пам'ятав, можливо, й ніколи не знав, та ось минулого тижня випадково почув радіопередачу про Катерину Білокур, про її нещасливу любов. Так-так, пригадую, саме це. Це ж вона, та жінка з Богданівки, яка приходила до мого діда з проханням написати Сталінові листа. Вона вже писала за свого парубка (так, саме за парубка), та їй не відповіли. Вона знала, що Сталін «відповідає» дідові, то й попрохала, щоб за її парубка написав саме дід.

Тоді, в тридцятих, поповнюючи дармову робочу силу для «індустриалізації робітничо-селянської імперії», радянські чекісти, наслідуючи методи ординців, практикували хапати молодь в українських селах та містечках прямо на танцях чи вечорницях, щоб потім засудити їх «за сопроотивление органам» з відбуванням покарань «на стройках народного хозяйства СССР». Так до ГУЛАГу попав простий сільський парубок, перше й останнє кохання майбутньої всесвітньо відомої художниці. До своєї Катерини він так і не вернувся, бо мій дід так і не зміг добитись його звільнення.

Про свою біду вона розказувала так, що дід, який не соромився за своє «адвокатство» вимагати чарку, нічого їй не сказав. Бабуся Марія мовила, що самого «дякую» цієї жінки з Богданівки вистачало, щоб дід не пив тиждень. Від цієї жінки віяло Богом. Дідові вона подякує через двадцять років. Ні, не дідові, – мені. Так-так. Ця жінка з Богданівки прийшла в хату, де ще хазяйнувала моя бабуся Марія, якої я ніколи не бачив. Це було 1934 року. За двадцять років до мого народження.

Я хочу розказати про малюнки Катерини Білокур, які, крім мене, ніхто не бачив. Дослідники її творчості навіть не знають про їхнє існування. Художниця Катерина Білокур – це мисткиня сміливих і відчайдушних життєвих кольорів. А ці малюнки, про які я хочу розказати, – негатив її творчості. Її нещасна любов, її біль, її заповідь нащадкам, адже виконала вона їх вже десь 1957 року, цебто за три роки до своєї смерті. Не знаю чому, але я певен, що, малюючи ці картини, вона знала – радянська тиранія, імперське кріпацтво й несвобода впадуть, і її творчість цей момент наближає. А починалась ця історія з діда.

Мій дід, Колесник Олександр Іванович, походив зі старовинного священицького роду, що майже сторіччя проживала на Чернігівщині. Він, як і всі його брати, мав вищу духовну освіту й, напевно, вів би далі просвітительську духовну діяльність, якій присвятила себе вся його сім'я.

Ще замолоду мій дід зустрів революцію та громадянську війну. Судячи з того, що синод РПЦ (Російської православної церкви) наклав анафему на Раду народних комісарів на чолі з Леніним, а для УАПЦ (Української автокефальної православної церкви) лєнінський уряд був урядом ворожої держави, можна вважати, що більшовики в мого діда симпатій не викликали. Сімейних спогадів про дідів героїзм у роки громадянської теж до мене не дійшло. Знаю тільки, що 1925 року одержав він парафію в селі Кобижча Бобровицького району на Чернігівщині, куди приїхав зі своєю попадею, дочкою з роду Тимченків, відомого тим, що з нього вийшло декілька православних єпископів. Народили вони семеро діток та й жили б на славу, на пожиток Богові, родині своїй та Україні, якби не жорстоке ХХ століття з масовим психозом комуністичного імперіалізму.

1933-го всенародне лихо торкнулося й мого діда: в результаті терору голодом, розрахованого класиком марксизму-ленінізму та впровадженого в життя вірними ленінцями, він за один цей страшний рік поховав своїх чотирьох дітей. Після цього він кидає напризволяще парафію і з залишками своєї сім'ї, серед яких була й моя мама, покидає страшну для себе Кобижчу та перебирається до Яготина.

Важко жила сім'я, не маючи ні дому, ні постійного заробітку. Маючи вищу духовну освіту, дід влаштувався рахівником-обліковцем на залізничну станцію, однак, зламаний важкою долею, став попивати оковиту. Сімейні перекази не залишили причин того дідового падіння, та й ми, сьогоднішні, мабуть, не маємо права судити те покоління. Від матері, та й від інших людей, мені відомо, що дід був чоловік вельми доброзичливий, Божу добрість до людей проніс через усе своє життя, не гублячи її ні за яких скрутних обставин. Навіть позбавлений сану й парафії, він і далі залишався духовним пастирем для людей: до нього йшли та йшли зі своїми бідами...

То були страшні роки – буремні тридцяті, страшні тридцяті. Російські більшовики ламали хребет своєму власному народові, а українцям пригадували спробу української незалежності з Симоном Петлюрою, Василем Чучупакою в Холодному Яру, Нестором Махном у Гуляйполі – ці воістину всенародні антимосковські та антибільшовицькі рухи та повстання 20-х років XX століття. Українську інтелігенцію, мозок і дух нації, звозили на Соловки й просто знищували. Для українського селянства питання постало рубка: іти в безвість чи в колгосп. За колгоспну Україну мій народ платив людськими життями – від 6 до 15 мільйонів. Рахував їх через сорок років Роберт Конквіст.

На кінець тридцятих дід Олександр опанував важку на той час адвокатську професію. У роботі він використовував метод «народної адвокатури»: спрямуванням слізних прохань, заяв, позовів і листів до «батька народів» – «великого» Сталіна. Його наполегливість, епістолярний та адвокатський дар, вміння знаходити аргументи для тирана давали свої плоди, і в Яготин інколи поверталися засуджені.

Ще й досі живуть у Яготині люди, врятовані адвокатським хистом мого діда. Ці люди, зламані, пригнічені й пригноблені,

як і мій дід, часто підносили йому чарку, від якої той не відмовлявся.

Сорокового року в Яготині померла його дружина, моя бабуса Марія, й дід лишився сам з трьома дітьми.

«Треба закінчити три університети, щоб стати культурною людиною, – казав середньовічний любомудр. – Перший – дід, другий – батько, третій – син». Свій перший університет православний пастор Іван Колесник закінчив наприкінці XIX сторіччя. Другий університет його син (а мій дід) закінчив під час Першої світової війни. Третього університету не закінчив ніхто. Моя мама закінчила тільки шість класів, початкову освіту мали й мої дядьки. Ніхто з третього покоління Колесників не здобув навіть середньої освіти. Розірвалася ниточка поколінь, і мій університет знову буде першим.

Найперше, що я пам'ятаю в житті, – це дідусева маленька хатинка напроти яготинського залізничного вокзалу. Чути гудки паровозів, брязкання буферів, свистки та крики шляхових майстрів. Батьки мої працювали, сестра ходила до школи. Довгі дні я залишався наодинці з дідом. Я не знаю, чи були в моєму ранньому дитинстві книжки, чи ні, – не пам'ятаю. Однак упам'ятку мені одна книга – велика, таємнича, магічна й чарівна – дідівська Біблія. Дідусь розказував мені біблійські сказання та притчі у формі казок. Чи то він не міг так розказати й так прочитати, чи то я своїм дитячим розумом не міг цього охопити, але я страшенно боявся цієї книги. Боявся Біблії. Вона була в чорній потертій обкладинці, і від неї чомусь повівало холодом. Тепер мені здається, що Біблія в мене асоціювалася зі смертю, першим абстрактним і філософським поняттям, яке усвідомлює дитина. І поняття це мене дуже тоді лякало. Я боявся цієї книжки, й дідусь, бачивши це, нічого не міг вдіяти. Та ось одного разу він приніс і поклав переді мною на стіл цю саму книгу, чорну Біблію. Розгорнув її, і я побачив дивовижні квіти, чудернацьких тварин, птахів, міфічних звірів. Особливо мене вразив колір тих квітів, щось середнє між червоним і жовтогарячим. Цей колір перемагав холод, смерть, він веселив, він робив цю книгу привабливою. Її хотілося розглядати, читати, хоч, на жаль, читати тоді я не вмів. На чистих сторінках книги, а також на берегах якась невідома мені чарівна

рука зробила дивоглядні малюнки. Малюнки для мене. Відтоді я перестав боятись цієї книги, я полюбив її, як полюбив потім інші книжки.

Минуло декілька років. Ми з татом, мамою, сестричкою переїхали до нашого нового будинку. Невдовзі я пішов до школи, в перший клас. Нарешті саме для мене, а не для моєї сестри купили кольорові олівці. Я захоплено малював. Не знаю, що малював, але, пам'ятаю, все намагався відтворити той колір, який прийшов до мене з першим життєвим враженням. Я довго грів чуба над цим завданням, обмалював усі зошити, майже всі книжки, поки нарешті цим не зацікавилась мама. Вона спитала якось: «Що ти малюєш?» Я відповів, що мені хочеться відтворити колір тих квітів, якими були розмальовані сторінки дідової Біблії. Мама всміхнулась і через деякий час принесла мені від дідуся цю книжку. Я розкрив її і... не повірив своїм очам: малюнки в Біблії було виконано звичайним хімічним олівцем на білих, хоч і пожовклих, сторінках. Малюнки були не кольорові.

Мама розповіла, що якось дідусь зустрів на вокзалі знайому тітку з Богданівки, якій колись давно чимось допоміг. Вона була одна з тих небагатьох, хто не частував діда чаркою за його «адвокатство». Розказавши про онуків страх, дід попрохав її розмалювати Біблію так, як вона вміє. І ця жінка в залі чекання яготинського вокзалу малювала для мене квіти.

Коли я пішов у другий клас (це було 1962 року), дідусь помер. З ним пішла у вічність його історія: біди й радощі, клопоти. Загубилась і його Біблія. Моя Біблія. Цю книгу я не зберіг, бо не міг тоді усвідомлювати її цінності та значущості. У мене з'явилися нові книжки, нове життя, новий світ. І лише коли став дорослим, я зрозумів, про яку жінку з Богданівки йшлося. Це була українська народна художниця Катерина Білокур, що все життя прожила в селі, тяжко працювала, часто приховувала від оточення свою творчість. Серед рідних та односельців вона не знаходила співчуття й розуміння, бо її вважали такою, що не від світу цього – «буйною». Тільки випадково вона стала знаменитою. Про те, що її роботами захоплювались сильні світу, що їх вивчали в найкращих і найпрестижніших художніх школах за межами Союзу, а сам великий Пабло Пікассо вважав їх вершиною довершеності, вона знала, проте втіхи якоїсь особливої не

відчувала, в житті їй від цього не легшало. Катерина Білокур жила в своєму кольоровому світі в той чорно-білий час. І тільки той, хто випадково потрапляв у її коло, зочив барви її. Мені в житті поталанило бачити ті кольори.

ІНТЕРВ'Ю «ЗАКОРДОННІЙ ГАЗЕТИ» (НЬЮ-ДЖЕРСІ, США), 28.02.2014

– Чи була СБУ активним чинником в останніх подіях?

Насамперед, щоб ви мали підстави об'єктивно оцінювати мої відповіді, повинен сказати, що я служив офіцером-агентуристом КДБ з 1983-го по 1991-й рік, звільнили мене з посади за 12 днів до путчу, тобто 7 серпня 1991 року «з власного бажання» (існувало таке формулювання). Тоді я був звичайним оперативником, до посад начальника навіть маленького підрозділу не доріс. З того часу до спецслужб стосунку не мав, тобто не був агентом-резидентом-утримувачем-консультантом-експертом чи публічним відбілювачем служби. Та спецслужби, ця моя рожева мрія, моє покликання, мій ідеал і мій світогляд, і досі не відпустили мене. На якийсь час я повністю порвав з ними, однак з часів Помаранчевої революції, коли випадково стрів свого колегу, що вже збирався на пенсіон, цікавість до них відродилася. Я поновив спілкування зі «своїми», що вже були полковниками, а один і генералом. Виявилося, що майже всі вони (українські україномовні офіцери) перебували в прихованій опозиції до влади й тихо скаржились на неминучу участь у війні проти опозиційних сил. Тобто саме проти політичної опозиції на боці влади, а не проти «окремих радикальних чи терористичних проявів». Ніхто мені нічого прямо не казав – це було б розголошенням. Я піймав хлопців на «термінології».

Термін «український буржуазний націоналізм» виник десь у 1930-х, коли зайшла конечна потреба в московських спецслужб серйозно «взятись» за ОУН. Відтоді цей напрям у роботі радянських спецслужб був профілюючим, бо мав свої інтереси й в діяльності всіх розвідок (серед них і військової), і контррозвідок, а також всіх спеціальних (лінійних, тобто галузевих), територіальних підрозділів. Цьому приділялась основна увага в кадрах (щоб на службу не потрапили приховані українські патріоти), це було основою виховання та підготовки кадрового складу.

Мій товариш, генерал, якось років зо три тому, в бесіді проговорився: «кримськотатарський напрям». Це відразу мені багато

про що сказало. Я парирував: «А український націоналістичний напрям?» І по тому, як мій генерал зняковів і замовк, я зробив висновок: ТАК. Мовиться не про «окремих, затятих», а саме про політичний рух. Тобто український націоналістичний патріотичний рух для теперішньої влади був ворожим – супроти нього було організовано справжню таємну війну з усіма відомими та можливими в теорії наслідками.

А тепер до вашого питання. СБУ було не активним чинником, а одним з організаторів антиукраїнської боротьби в Україні. Навіть не підозрюю, а переконаний, що фахівці з аналітичних центрів СБУ вже давно зняли погони й сиділи в Раді національної безпеки та оборони України, а їхні плани та вказівки реалізовувала не тільки СБУ, а й Міністерство освіти й науки, Міністерство культури й усі інші державні відомства в частині, що стосується цього питання.

– Чи маєте ви тверде переконання, що українські спецслужби однозначно були на боці Януковича?

За роки правління Януковича замінено ВВЕСЬ БЕЗ ВИНЯТКУ генералітет СБУ (МВС, прокуратури, більшу частину суддів, практично всіх керівників інших галузей і відомств). Питання – кому муляв той нормальний обізнаний, досвідчений професіонал, який миттєво за дзвінком міг розв'язувати ті надважливі державні питання, що «пробивають» місяцями, та якому до пенсії лишалось років 5-7?

Є в мене близький знайомий, тепер підполковник. Якийсь час тому він перевівся з міста Хмельницький (на українському Поділлі). Розказував про маніяка, російського шовініста в керівництві СБУ області, через якого звідти втекли, а то й звільнились десятки старших офіцерів. Недавні масові протести в регіонах показали: єдиним підрозділом СБУ, що відкрив вогонь на ураження по демонстрантах було Управління СБУ в Хмельницькій області. Чи, може, це збіг?

До керівництва СБУ (й не тільки) було допущено не професіоналів, що повинні бути нейтральні, а організатори та керівники «охоронних фірм», з допомогою яких донецькі мафіозні клани передусім «відтискували» та привласнювали чужий бізнес. Ці

«силовики» стали настільки запитаними, що їхніми послугами стало користуватись навіть... МВС (показовий випадок з розгромом кримськотатарського базару на верхів'ї гори Ай-Петрі декілька років тому, подія чи «нібито конфлікт», у який міліція не втручалася, – випадок непоодинокий).

Ці потрібні «охоронці» стали настільки впливовими та всемогутніми, що їх і призначили на найвищі керівні посади в СБУ. Саме тому, що СБУ керував... льотчик, який просто не розумів специфіки роботи, до організації ліквідування Майдану було як консультантів залучено (знову-таки, нібито колишніх) російських фахівців.

– Чи можете поміркувати, який відсоток працівників СБУ є ідейно українські державники, а який відсоток – ідейно настронені на путінську Росію?

Тут питання не у відсотку, а у вимогах до кадрових служб. Вимоги до підбору майбутніх співробітників ставить навіть не голова Служби, а керівництво держави. Генерали чи кадровики можуть «пропхнути» свого, але тільки тоді, коли цей «свій» відповідатиме певним політичним вимогам. Я пам'ятаю, коли 1990-го нам спустили вимогу підбору на роботу в органи КДБ «істинних партійців, радянських патріотів, не заплямованих співпрацею чи контактами з опозиційними до КПРС структурами».

Я знаю напевно, що президент Кравчук довгий час (близько року-півтора) не підписував такої вимоги й знаю напевно, що Кучма підписав таку вимогу мало не першою з-поміж тих, що були в офіційних документах.

– Як ви вважаєте, наскільки достовірну інформацію про те, що діється на Майдані, у «Правому секторі», у сотнях Самооборони, мало СБУ?

Те, що СБУ мала повну й достовірну інформацію про стан опозиції та її бойових підрозділів, – немає навіть сумніву. Однак питання не в тому, є інформація чи ні, а в тому, як її оцінити.

Разом із керівниками Служби (які, на мою думку, були не професіонали, а звичайні бандити) на «хлібні» місця прийшли й такі

самі «аналітики» – керівники аналітичних центрів, які завжди, навіть за СРСР, у службі мали особливий статус щодо висловлення своєї думки (це вже я переповідаю слова мого приятеля-генерала).

Судячи з планів операцій «Бумеранг» і «Хвиля», опублікованих в інтернеті, їхні положення відповідали реальній загрозі для тодішньої влади. Однак не десь щось зламалося, а прокинулася приспана національна підсвідомість, і спіткнувся «той вірний російськомовний хохол», чиїми руками було призначено залити Майдан кров'ю. Розроблені плани були реальними, щоб їх виконати, але розраховані вони були на сліпого, тупого та «вірнопідданого» виконавця, а виконавець виявився трішки не таким.

Далебі, цей виконавець скоїв злочин. Він бив, він топтав державне жовто-блакитне знамено й матюкав бандерівців, але цей виконавець не міг усвідомити, що, окрім цього плану, існує ще й шість-сім снайперських пар, про які ні МВС, ні СБУ ані сном-духом.

«Беркут» зламався не від сили Майдану, а від усвідомлення того, що його підступно зраджено, усвідомлення, яке настало по втраті з десятка своїх, застрелених у спину. Тут треба наголосити – вони не відступили. Вони покинули поле бою, захищаючи своє життя від активістів Майдану. Вони вже були деморалізовані. Я їх не виправдовую – це тупі бики, що нічого, окрім мордобоя, не вміють. Утім навіть їхнього розуму стало їм, щоб збагнути зраду. З усім тим, їхні командири – це свідомі московські шовіністи, що безкарно промивали їм мізки «українським націоналізмом». Я сам був «промитим» і знаю, що від такого одномоментно не виліковуються.

– Як Ви оцінюєте сенсаційну новину про те, що лідер «Правого сектора» Ярош підпільно зустрічався з Януковичем?

Не бачу сенсації. Перед штурмом обстановка була напружена, керівництво держави та силових структур не могло визначитись – часом навіть бандитові нелегко обрати рішення пролити кров людську. Був оперативно-переговорний процес, у якому брали участь усі, від кого могло щось залежати. Сам факт того, що особисто президент Янукович зважився на зустріч із якимось там

Ярошем, свідчить про вагомість трьохсотенного загону, що той очолював. Не бачу тут ні зради, ні підступу. Янукович був готовий на все, щоб розв'язати конфлікт «без ексцесів». Однак «без ексцесів» хотів не врегулювання, а перемоги, бо навіть в останній момент вимагав... капітуляції Майдану.

Як оперативник, вважаю, що таємні переговори – нормальний інструмент нормального керівника. Однак Янукович використовував цей інструмент для збереження та підтвердження своєї влади, а тому, видно, Яроша оцінив адекватно, й саме це було точкою спонукати до наміру штурмувати Майдан. Чи правильно зробив Ярош, пішовши на переговори з Януковичем? Якщо вас, громадянина держави, кличе консультуватись сам легітимний президент – ваші дії?

– Чому інформація про зустріч Януковича та Яроша вийшла від журналістів?

Зустріч була таємна (й досі пам'ятаю свою першу зустріч зі справжнім агентом). Очевидьки, Ярош або мовчав, і інформація пішла не від нього, або ж довірив цю ТАЄМНИЦЮ найближчому оточенню. Коли ж почалися бої – всім уже було не до таємниць. А тут вже, видно, хтось із довірених «похваставсь» (не знаю, як було насправді, – це моє припущення), а борзописці журналюги – як уродилися.

Окремо хочу сказати про журналістів і про їхню роль. Ні Майдану, ні протистояння, ні перемоги без них не було б. Правдивість, гласність і своєчасність інформації забезпечили успіх української революції.

Це, мабуть, один з тих випадків, коли не треба було бути міністром внутрішніх справ, головою СБУ чи Президентом, щоб бачити повну картину того, що відбувається. Роль агентури, оперативників і технічних служб з успіхом виконали журналісти, кореспонденти й репортери, а коментатори й політологи були справжніми аналітиками в прямому ефірі.

І отут я зазначу – мене привчали працювати на постачання аналітика своєчасною інформацією. Для мене аналітик це щось неначе близьке до Бога, бо він має право все знати, зобов'язаний думати, прогнозувати й висловлювати свою (мою, оперативни-

ка) думку. Дивлячись сьогодні телевизор, вважаю, що політологи інформантств переграли аналітиків з МВС, СБУ й РНБОУ. Переграли на нуль. І нове керівництво держави повинне тепер добре подумати: кому надалі оплачувати прогнози.

– Як вважаєте, чому «Правий сектор» і образ Яроша останніми днями так возвеличують? Тим часом як мас-медіа почала шалену кампанію проти «Свободи». «Свобода» мала 5 сотень. Загинуло ШІСТНАДЦЯТЕРО членів і прихильників «Свободи». З сотні «Правого сектора» – здається, жодного загиблого.

ВО «Свобода» – парламентська політична партія, яка за час своєї легітимної діяльності має здобутки, але має й гучні провали. Це норма, бо коли ми за неї голосували – сподівалися більшого. А ще «Свобода» – це одна з небагатьох (узагалі-то чи не єдина, якщо не рахувати комуністів) партій зі своєю ідеологією. Ідеологія неоднозначна й на сьогодні в українському суспільстві не зовсім популярна.

Так, я теж десь хочу бути націоналістом, але от навіть я... виявляється, «колишній». А тому ніби вже зіпсований. А ще, виявляється, щоб бути в лавах «Свободи», я повинен довести, що маю батьків українців. А якщо хтось із них, раптом, не українець? До того ж, я повинен працювати на Україну. Але я працюю на неї, підробляючи (і не без успіхів) на радіостанції «Ехо Москви». Отже?..

Щодо «Правого сектора» мені важко визначитись. Їхня роль у силовому захисті Майдану ще буде досліджуватись, адже окрім них у потрібний момент і в потрібному місці не виявилось іншої СИЛИ добра супроти сили зла. Мені здається, «Правий сектор» – це молоді радикали того самого, що й «Свобода», спрямування, й задля української мети вони зобов'язані терміново згуртуватись (хоча б про око майбутнього виборця). Бо аж надто багато в нашій Україні та поза нею сил (зокрема й легальних політичних), для яких політичний розбрат борців за українську ідею – подарунок долі.

Щодо загиблих із «Правого сектора» – на сотні гробів не писали, хто в кожному із них і звідки. А є ще три сотні зниклих безвісти.

Тих, кого викрадали, захоплювали, й чиї вже мертві тіла вивозили в невідомому напрямку.

Закликаю – не рахуйте мертвих, бо серед них і сімнадцятеро тих, хто стояв проти. А вони виконували наказ. Сам знаю, як важко (а часом і неможливо) відрізнити наказ, який ти повинен виконати відповідно до присяги на вірність народові України, й наказ, виконання якого буде вважатися злочином, коли тебе за твою вірність переслідуватимуть як злочинця. Злочинці – ті, хто ставить нас перед таким вибором. Злочинці – ті, хто не карає це зло. Щоб таке зло в майбутній Україні було неможливе – «Свобода», «Правий сектор» і всі інші українські патріоти повинні бути на одному боці.

– Чи бачите ви присутність російських спецслужб у Києві? Які здобутки та промахи російських спецслужб?

Офіційно кадрові співробітники російських спецслужб в Україні є тільки в Управлінні «особых» відділів Чорноморського флоту (військова контррозвідка РФ, яку неодноразово ловили на фінансуванні Комуністичної партії України). Консультують СБУ «колишні», у посольстві в Києві та в консульствах: шпигуни під дипломатичним прикриттям. І не вкусиш, у Росії теж не дурні – підставлятися не будуть.

На мій погляд, спецслужби Росії спрацювали на відмінно, але, по-перше, їхні партнери до них не дуже й прислухалися, бо між ними існує чималий елемент недовіри. По-друге, в Україні їм довелося працювати проти реального супротивника. Мушу відкритись: я свого часу претендував на посаду консультанта спецслужби однієї з українських патріотичних організацій – програв конкурс генералові. Не думаю, що той генерал, який мене обійшов, виявивсь поганим консультантом. І по-третє. Свого часу я служив у «московській» спецслужбі й знаю їхню пиху, недовіру та неповагу до партнерів. Колись, будучи офіцером, я тісно спілкувався з колегою, який до того служив із десятирок років у Німеччині, де керував ланкою агентів КДБ – німців у Міністерстві держбезпеки НДР. Це говорить про імперський принцип роботи спецслужби – не думаю, що за 20 років це змінилося. І ще. Російські (чи будь-які інші) спецслужби не будуть працювати там, де

не мають підтримки своїх імперських інтересів, а отже для нашої української контррозвідки – непочатий край роботи.

– Спецслужби яких інших країн, на вашу думку, активно брали участь чи шпигували в Києві останні місяці? Моссад, польська розвідка, ЦРУ, німецькі спецслужби?

Усі спецслужби, які себе поважають, працюють у Києві. Це норма. Дипломати збирають легальну інформацію, підтримують легальні контакти для використання в своїй роботі, а розвідники роблять те саме, тільки негласно. В інтернеті була інформація, що якийсь там нібито другий секретар посольства Росії висловив невдоволення й майже вилаяв на офіційному прийомі нашу міністерку юстиції, а та мовчки проковтнула. Чому? А тому, що її чоловік, керівник української зовнішньої розвідки, дає підстави так до неї публічно ставитись (навмисно цю останню фразу написав без лапок – читайте між рядків).

Поляки, ті нещодавно майже офіційно оприлюднили висновки своєї розвідки. Моссад і ЦРУ – контори з великим досвідом і традиціями – скажуть, що ми, мовляв... Та нічого вони не скажуть і не прокоментують нам, бо зобов'язані це робити лише своїм урядам.

Хибно вважати, що шпигуни це щось світле та космічне. Це річ буденна, брудна, часто підла й завжди незаконна. Це занадто негарна робота, щоб до неї брались люди, позбавлені чесного, шляхетного, аристократичного й патріотичного духу.

– Якби Володимирові Ущенку запропонували відповідати в новому уряді за перебудову СБУ, що б ви робили найперше?

Десь два роки тому мою, ще не видану, книжку «Будні районного гебіста», за рекомендацією одного з наших спільних друзів, прочитав Валентин Наливайченко. Я вагався, чи можна таке друкувати, він же мене заспокоїв і, практично, благословив книжку на друк. Без нього, Валентина Олександровича, не було б не тільки моєї книжки, а й гучної судової справи про доведення того факту, що Голодомор був геноцидом українського народу. Чи зміг би таке зробити я? Не знаю, не певен. А він зміг. І, я вірю, зможе й усе інше.

– За яких обставин чи при ухваленні яких законів нове керівництво СБУ матиме право викрити сексотів у радикальних угрупованнях, присутніх нині на майдані?

Річ у тому, що оперативний процес безкінечний, як саме життя. Агенти були, є й будуть. А для того, щоб вони були й ефективно працювали на незалежність моєї держави, викривати сексотів не можна. Сполучені Штати мають цілу державну програму захисту свідків, яку рекламують через Голлівуд, як тільки можуть. Як особа, що претендує на якесь особливе знання, стверджую: ця програма створювалася переважно для захисту агентурного апарату ФБР, ЦРУ та інших оперативних спецслужб американської демократії. Чому ми повинні до своїх «стукачів» ставитися інакше?

Я вважаю (нове керівництво до цього, безперечно, додумається, та й заступники керівника відомства з числа бійців «Правого сектора» не забудуть йому це підказати), СБУ має провести силами свого Слідчого управління своє внутрішнє розслідування, в результаті виявити всі протиправні та протизаконні діяння конкретних осіб (не тільки агентів, а й їхніх кураторів, керівників, аналітиків, консультантів і замовників) і задокументовані матеріали передати до прокуратури для представлення судові.

– Що ви скажете про списки та викриття Москаля?

Як тільки я побачив цей текст в інтернеті – в мене тенькнуло серце!

Я здогадувався, що це є. Я прямо запитував своїх «генералів і полковників», однак вони тільки ніяковіли й відводили погляд (урешті чи ж винні вони?). Здається, що навіть на 90 % знаю, хто саме набирив на клавіатурі той текст плану агентурно-оперативних заходів із протидії... Боюсь, це тільки верхівка айсберга.

ВІДПОВІДЬ НА НЕПОСТАВЛЕНЕ ЗАПИТАННЯ

Лише два дні проминуло з часу мого інтерв'ю газеті, а воно вже застаріло, бо в наш дім іде війна. Слова неймовірні та нереальні, але саме вони характеризують ситуацію, що склалася.

Кримом пересуваються невідомі військові в російській формі зі зброєю, що мається в російській армії. Вояки не мають знаків розрізнення й називають себе «самообороною російськомовного Криму». Саме це спонукало мене додати трохи роздумів до того позавчорашнього інтерв'ю, й, серед іншого, висловити версію, яку не наваживсь тоді навести.

Десь 24 чи 25 лютого телеканал «1+1» показав сюжет, в якому ідентифікував одного з військовиків, що керував тими озброєними, які розстрілювали Майдан. На всю країну було показано його обличчя й названо ім'я. Саме його журналісти назвали одним з тих, на чиїх руках кров загиблих протестувальників.

Буквально два дні тому цей же канал показав сюжет далі. Реальний полковник, начальник відділу МВС, і підполковник, командир спецпідрозділу «Омега», запросили журналістів у розміщення своєї військової частини. Вони пояснили, що справді керували підрозділом, який виконував наказ із протидії озброєним (такі дійсно були) активістам Майдану. Офіцери категорично заперечили свою причетність до розстрілів демонстрантів і висловили припущення про існування якоїсь третьої сили.

Моя згадка в попередньому інтерв'ю про шість чи сім снайперських пар ґрунтується на викладених в інтернеті перехоплених радіорозмовах цих самих снайперів, у мові яких вчувається московський акцент. А ще я мав на увазі (хоч і не посилавсь на нього) повідомлення народного депутата Інни Богословської та наявне в прокуратурі відео, на якому снайпери у формі «Беркута» стріляють як у бік демонстрантів, так і в бік правоохоронців. А тепер моя версія: про снайперські пари на Майдані справді не знали ні міліція, ні внутрішні війська, ні «Беркут», ні СБУ. Підозрюю, що про них не знав ні сам Янукович, ні будь-хто з його команди (міністри, голови Служб та командувачі військ). Зважаючи на свій деякий досвід оперативної роботи та теоретичну підготовку слухача спецшколи радянської контррозвідки, маю всі підстави

стверджувати, що снайпери були або ж російським спецпідрозділом, або особами, що виконували саме російське замовлення. І замовлення було в тому, щоб не тільки залити кров'ю Майдан, а й забруднити цією кров'ю Януковича з компанією.

Свідчення та відчайдушні попередження Андрія Іларіонова, колишнього помічника президента Росії Путіна, про садистські, жорстокі методи свого колишнього шефа, його запевнення, що в Криму Путінові потрібні гори трупів, непохибно навертають на думку про те, що й Майдан планувалося завалити ними.

Мені здавалося, що «небесна сотня» це тільки назва тих, спочатку 77, потім 87, загинулих. Учора в реанімації від ран помер іще один, 23-річний киянин, а сьогодні – 30-річний чоловік з Вишневого під Києвом. Цифра загинулих немилосердно наближається до 100. Невже їх буде більше? І їхнє вбивство на совісті Путіна, а не Януковича. Це моя версія.

2.03.2014 р.

Можна написати щось схоже на репортаж для газети, але писати текст, який читатимуть тоді, коли все вже завершиться й будуть відомі відповіді практично на всі сьогодні не зрозумілі та ще не поставлені запитання, – річ надзвичайно важка. Важка та невдячна. Адже сьогодні, 6 березня 2014 року, оперую лише наявною інформацією.

Учора ввечері на телеканалі «Громадське» колишній заступник Ради національної безпеки та оборони України генерал СБУ Юрій Прокоф'єв озвучив установлені дані про активну цілодобову роботу крематорію Байкового кладовища у дні штурму Майдану. Масово спалювали обезголовлені тіла. Чиї? Сьогодні відомі прізвища більш ніж 260 зниклих безвісти майданівців.

Не буду висувати версії, бо читач уже знає відповідь, а я ні. Я не про версії, а про вірогідність, можливості, про плани й про потребу.

1. Потреба.

Потреба одна: розігнати непокірний Майдан і придушити мирні протести, тим самим повернувши ситуацію в країні до передпротестного стану казнокрадства влади, повальної корупції,

розкрадання державного бюджету, безкарності й легітимізації злочинної неукраїнської влади в Україні. Потребу визначає найвище керівництво держави, а в нашому випадку особисто президент України Янукович Віктор Федорович.

Сп'янілий від необмеженої влади диктатор утратив зв'язок із реальністю. Свою залежність від народної волі він уважав не вартим належної уваги рудиментом «демократії», що й стало за конечну передумову такої потреби.

2. Плани.

Основним органом аналітичного прогнозування влади й розробником планів протидії Майданові останніх часів була Рада національної безпеки та оборони України, яку терміново очолив Андрій Ключев, а на його заступника було поставлено колишнього офіцера КДБ і багаторічного народного депутата від Партії регіонів Володимира Сівковича.

Як ми вже знаємо, до керівництва всіх силових відомств України – Міністерства оборони, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки, Міністерства внутрішніх справ, а найголовніше, до аналітичних центрів держави, що відповідають за консультування вищого державного керівництва та за розробку планів його дій, було допущено діячів ворожих українській державності структур Російської Федерації.

Саме ці «аналітики» та «консультанти» запропонували варіанти планів, що відповідали бажанню й вимогам політичного керівництва країни. Які ж це плани? Перший і остаточний (інші варіанти вже або застосовувались, але не дали сподіваних результатів, або ж їх було відкинуто як неефективні) – силове знищення протестного руху.

У ці плани входила й пропаганда, тобто телебачення, радіо, преса, інтернет та інші методи інформувати населення про недоцільність, неефективність і небезпеку протестів для людей. Далі було застосовано можливості правоохоронних сил і державної юстиції із затримання та судового покарання протестувальників за порушення вимог чинного законодавства. Сюди ж треба віднести гарячкові дії з організації антимайданних протестів із залученням якомога більшої кількості активістів Партії регіонів, причетних, непричетних, заробітчан і залежних, а також платних

бойовиків з підконтрольних владі охоронних структур і криміналітету, інакше кажучи «тітушок».

Щодо останнього, гадаю, незалежне слідство доведе, що всі силові акції проти Майдану, Автомайдану, журналістів і керівників протестного руху проводились за планами і за безпосередньою участю співробітників спеціальних служб держави, а саме СБУ, МВС, зовнішньої розвідки та їхньої агентури. Саме кадрові співробітники були безпосередніми організаторами та командирами численних груп «тітушок», які створювали безлад на вулицях, викрадали окремих активістів та підпалювали припарковані в дворах спальних районів автомобілі. Десь в інтернеті я натрапив на свідчення київської вчительки, яка впізнала у ватажку гурту зухвалих хуліганів-бешкетників свого колишнього учня, а нині поважного майора СБУ.

Чи були дії цих співробітників законними? Це вже як до дій. Якщо вони не мали ознак незаконної та злочинної діяльності, тобто не загрожували життю та здоров'ю громадян, їхньому майну, соціальному статусові (звільнення з роботи) чи матеріальному (фінансовому) станові – можливо, й так. Однак у кожному конкретному випадку на ці питання відповідь повинне дати слідство. Так навіть дії вищезгаданого озброєного підрозділу МВС, що застосовувало зброю проти ОЗБРОЄНИХ мітингувальників, можна визначити як законні й вчинені адекватно до обстановки, що склалася на той момент.

3. Можливості.

Згадаю можливості використання спеціальних радіотехнічних служб, що є невід'ємною структурною частиною СБУ. У нещодавньому публічному інтерв'ю колишній міністр оборони Анатолій Гриценко проговорився, що українські збройні сили мають п'ятий за потужністю в світі потенціал радіоелектронної розвідки, і її можливості дозволяють визначити прізвища всіх офіцерів військ вторгнення в Крим аж до командира роти. Від себе додаю: якщо такий потенціал має наша армія, то наші спецслужби забезпечені хай на трішечки, але краще. А це означає, що спецслужби через радіо- й телекомунікаційний ефір, плюс інтернет, повністю контролювали Майдан. Адже прослуховувалися не тільки радіо- й телефонні розмови, прослуховувалися потрібні (наперед визна-

чені розвідкою) пристрої мобільного зв'язку активістів у режимі очікування. Так, об'єм перехоплюваної інформації зашкалював, однак при правильній організації роботи, були можливості не тільки підслуховувати, а й блокувати розмови чи й глушити їх.

А ще була можливість вкидати дезінформацію. Класичний випадок з організацією пастки для автомайданівців це тільки підтверджує. Протестувальники за кермом геть не йняли віри, що так легко й просто попадуться.

Окреме питання – агентура. Наголошую: агент – не зрадник, стукач чи покидьок. Агент – це сексот (секретный сотрудник), таємний співробітник спеціальної служби відповідного міністерства чи відомства, що задіяний відповідно до затверджених планів і виконує поставлені перед ним завдання. Агентів вербують із відповідного середовища з ідейних мотивів, за гроші чи інші блага, або ж із примусу. Агентів можуть впроваджувати (не подобається мені це слово, бо я завжди користувався його російським відповідником «внедрять») у групи майданівців, у їхній актив чи керівництво для протидії або ж спрямування протестів у потрібне спецслужбам русло.

Окрім того, задіюють архівний пошук для виявлення «в потрібному середовищі» архівної агентури, тобто такої, що вже не використовується й співпрацю з якою припинено. Їх вербують заново (зокрема й звичайною пропозицією відновити співпрацю), ставлять завдання, забезпечують можливостями, матеріалами (зокрема зброєю), по змозі сприяють їхній діяльності через інших агентів. Також можуть агентів «зводити», тобто знайомити їх один з одним для виконання групових завдань, або організовувати так звані «бойові агентурно-оперативні групи». Саме так діяло НКВС на Західній Україні в боротьбі проти УПА, використовуючи групи з полонених і вже перевербованих повстанців, які очолювали або ж надійні агенти, або ж і співробітники чи офіцери НКВС. Саме на них списували звірства, масові вбивства та інші резонансні злочини, тим самим дискредитуючи народний повстанський рух. Мотиви їхньої діяльності ті самі: ідейні, матеріальні (фінансові), залежність (погрози, шантаж, безвихідь).

Саме тому я вважаю, що план СБУ з агентурно-оперативної протидії протестному рухові, який виклав в інтернеті генерал-депутат Геннадій Москаль, реальний. Чи може це бути фальшивка?

Так, може. Однак, на мою думку, він аж надто реальний, і результати його впровадження вже засвідчили журналісти.

4. Вірогідність.

У дні, коли Майдан мляво ще протестував, вагаючись і сумніваючись у доцільності та ефективності своїх дій, мені довелося мати розмову з одним колишнім колегою, який практично переконав мене в наявності у СБУ плану морально-психологічного тиску на Майдан. Цей план був теж реальним, і перед цим планом Майдан, на мій погляд, не мав шансів встояти. Майдан мусив був... розійтися. Треба було тільки не робити різких і дурних кроків керівництву держави, Партії регіонів і парламентові. За три місяці Майдану таких моментів було декілька, й те, що ці сприятливі моменти не було використано, говорить лиш за те, що країною керували люди абсолютно некомпетентні.

Я не вірю, що ці плани не було доведено до РНБО та керівництва держави. НЕ ВІРЮ.

І саме з мого «не вірю» впливає інша версія: керівництво держави, тобто Янукович особисто, довірився російському керівництву й дозволив собою маніпулювати. Він втратив реальне керування процесом. Його просто змусили виконувати інші плани, плани іншої держави.

Про плани «іншої держави» я не буду розводитись. Зазначу тільки, що імперській Росії, попри всі її заяви, дуже не вигідна сильна Україна як держава. Непотрібні й боєздатні українські збройні сили, незалежне й некероване ними керівництво України та реальний ріст добробуту української людності, тому що це означало б крах великодержавницьких імперських планів Кремля.

З якогось моменту Янукович і його команда стали виконувати плани Кремля, який силовим розгоном Майдану та придушенням протестного руху ставив його в пряму й остаточну від себе залежність. Залежність економічну, соціальну, військову та політичну. Сам факт того, що Янукович публічно запропонував обговорити Європі плани асоційованого членства України з ЄС за участю Кремля говорить багато за що. Це і є підтвердження факту практичної втрати незалежності Україною.

На мій погляд, план знищення Майдану впроваджувався вже без контролю з боку Януковича. Санкція на роботу снайперів про-

ти мирних протестувальників, організоване декількома незалежними одне від одного відомствами таємне вивезення та знищення трупів не могли бути поза увагою першої особи держави. Навіть тоді, коли він особисто давав дозвіл на використання зброї силовиками, він мав був хоча б побіжно ознайомитися з планами та можливими наслідками його застосування. ЦЕ ЙОГО ОБОВ'ЯЗОК. І якщо його виключили з цього процесу, значить було задіяно інші команди. І це Януковича не виправдовує, а навпаки, посилює його відповідальність. Він не мав права передавати свої повноваження (чи їх не контролювати) в такий напружений момент.

Колись, далекого 1945-го, американський генерал-фельдмаршал Бернард Лоу Монтгомері, коментуючи побоїще на Зеєловських висотах у передмісті Берліна за два тижні до Перемоги, де радянський «полководець» Георгій Жуков за три години безглузлого штурму втратив загиблими 110 тисяч і пораненими 400 тисяч червоноармійців, заявив: «Мені здається, Жуков командував не своєю армією».

Західний світ не розуміє та не визнає перемог, досягнутих ціною марної, непотрібної та невинуватої загибелі людей.

Можна багато говорити про моральність планів зі знищення сотень людей, але це підтверджує тільки одне – не був Янукович президентом України. Він був правителем чужої території з народом, до якого ставився з презирством і ненавистю.

Провадячи далі аналіз діяльності спецслужб у протидії масовим протестам, зауважу, що російським спецслужбам удалося поставити українського президента в залежне й безпорадне становище. І це найганебніший результат діяльності (чи бездіяльності) нашої вітчизняної контррозвідки. Переконалий, що цей випадок увійде жирним абзацом у всі майбутні підручники контррозвідок світу як приклад зради, некомпетентності й беззубої діяльності контррозвідки. Такої ганьби не мала й, сподіваюсь, не матиме жодна спецслужба будь-якої країни й за будь-якого часу. Особисто я вважаю доконче потрібним проведення спеціального службового розслідування особистої діяльності всього без винятку керівництва та генералітету українських спеціальних служб. Буде воно чи ні – ми з вами не дізнаємось. Такі речі не оприлюднюють, а можливий витік інформації заперечують. Однак я вірю, що саме так і буде.

5. Висновок.

Колись, на початку незалежності, ми були шоковані нелогічним і неможливим кроком тодішнього президента Леоніда Кравчука ввести до складу колегії Служби безпеки України «махрового націоналіста», скандального, непримиренного та некерованого опонента діючої влади Степана Хмару. Проте він там затримавсь недовго, його замінили якимось сумирним і слухняним народним депутатом. Чи є тепер такі в тій колегії – невідомо.

Життя ж ставить однозначну вимогу: в колегії Служби непримиренна опозиція має бути ОБОВ'ЯЗКОВО. Інакше буде біда.

З усім тим, хоч би які були сила, можливості, професіоналізм і ефективність спеціальних служб, вони завжди були, є та будуть безсилі супроти правди, супроти народу, що повстав за свою свободу й гідність.

ПІСЛЯМОВА

У Ташкенті я навчався в 2-й групі курсу підготовки оперативного складу КДБ СРСР, у якій, окрім іншого, обіймав посаду секретчика, тобто збирав і роздавав слухачам їхні цілком таємні зошити, роздавав, збирав і здавав у спецбібліотеку Школи цілком таємні підручники. До того ж мав привілей відвідувати спецбібліотеку (бібліотеку таємної і цілком таємної літератури) в позаурочний час (під час занять і вихідних. Інколи мені довіряли чергувати там у вихідні, що я використовував для читання малодоступного та інтригуючого досхочу).

Старостою нашої групи був старший лейтенант Володя, слухач з Астрахані, а його заступником старший лейтенант Сашко з Ленінабаду (зараз місто Худжант в Таджикистані). Взагалі-то Сашко був українцем. Свого часу закінчив Харківський авіаційний інститут і знову повернувся в свій рідний Ленінабад, де працював в аеропорту, звідки вже потрапив в КГБ.

Жили ми з ним в одній кімнаті, здружились. Ділили і хліб, і сіль, і щирі неслужбові (часто крамольні аж до антирадянських) думки. По закінченню Школи, прощаючись, я подарував йому на пам'ять довірений мені моєю дружиною талісман – дешевеньке маленьке іграшкове пластикове поросятко. З тих пір ми не бачились, не чулись і не переписувались.

Аж раптом, через роки, вже за незалежної України, я побачив його в телевізорі у новинах, де він, старший офіцер управління СБУ в одній потужній промисловій східноукраїнській області, коментував якісь рідкісні здобутки нашої української контррозвідки. Я вже був поза системою і все міркував, як же мені знайти свого однокашника, аж ось якось зустрів свого колишнього колегу по Бориспільському відділенню, котрого і попросив віднайти Сашковий телефон через можливості СБУ. На диво колега відреагував майже одразу і надав його особистий телефонний номер, при цьому повідомивши, що мій Сашко вже не Сашко, а Олександр Володимирович, заступник начальника управління, полковник.

Іздзвонились, признався, зрадив, хоча телефоном не дуже-то й розговоришся. Домовились зустрітись, однак зустріч відбулась

знову-таки через декілька років. Потім кілька разів зустрічались. Спочатку він до мене в гості, потім я до нього.

Щирих розмов вже не виходило, адже він при відповідальній державній службі, а я... Крамольні, аж до опозиційних, теми Сашко намагався обходити, а я, розуміючи ситуацію, не наполягав. Він же все відчував, а тому намагався розбавити свою нещирість деякими надтаємними смаженими відомостями, які цікаві були б тільки борзописцям-журналюгам, а не колишньому, хоча й вірному другові. Розказував про свою участь в громадянській війні в Таджикистані, про досягнення в своїй агентурній діяльності на кримсько-татарському напрямі (!!!), оповідав вбивчі факти про олігарха Ахметова, губернатора-прем'єра (тоді ще) Януковича, депутата-регіонала Єфремова, напевно знаючи, що я це або ж не використаю, або ж все одно не зможу на нього по-слатися і все це до слідства не дійде.

Тільки з преси дізнався, що Сашко дослужився до генерала, начальника управління, але поговорити навіть телефоном не вдавалось – генерал завжди сильно зайнятий.

Один раз іздзвонились минулої осені і Сашко, раптом, виказав мені своє невдоволення: «Не лізь не в своє діло» - це означало, що йому вже відомо про мої скромні намагання консультувати контррозвідку однієї з сотень Майдану...

В той день, коли після ганебної втечі власника золотого батона, Рада обрала виконуючого обов'язки голови СБУ, знову зателефонував Сашку:

– Ну як?

– Та ось, сиджу, нудьгую, ніхто не заходить, розкладаю в комп'ютері пас'янс. Всі телефони, що київські, що донецькі, мовчать. Всі мої оперативники товчуться в управлінні, курять, пліткують, нервують. Ніхто не знає що робити. Я теж не знаю. Очікую відставки.

– Чому раптом? Ти ж аксакал, все знаєш, все вмієш. Хто як не ти допоможеш новій владі?

– Знаєш, набридло, не хочу, стомився.

– Але ж все тільки починається...

– Для мене все закінчилося.

А наступного дня прочитав в інтернеті, що в тому самому обласному управлінні СБУ призначено нового начальника.

Потім увагу прикував Крим, злиття очікування вторгнення і заяви виконувача обов'язків голови СБУ про зрадників в лавах Служби, про засилля ворожої російської агентури, про масові відставки офіцерів спецслужб, про відчайдушні намагання нової влади відновити керованість структурою, про практично організацію нової української контррозвідки...

Сьогодні знову набрав Сашка:

– Ти вдома?

– Так. І нікуди звідси не збираюсь.

– То прокоментуй ситуацію.

– Для кого?

– Для мене, а не для преси. Книгу я вже написав, додати вже нічого, а в газети не дописую, без мене там тісно. Ось, тривожусь про Донбас, про референдум.

– Україна у нас одна і Донецьк – це Україна, – раптом заговорив Сашко лозунгами, – і на Донбасі теж люди. До моєї відставки, до 5 березня, в управлінні не було висаджено жодної шибки, все було керовано і моя офіцерська честь...

– До чого тут честь? – перебив я його, – Якименко, цей гопник на посаді голови СБУ. Чи ж він не твій учень? Чи ж не ти на-таскував його, чи ж не ти пригрівав ворожого агента, що зараз в розшуку? Ти прогавив? Помилився? Промахнувся? Чи може...

– Цю тему я не буду обговорювати.

– Чому? Контррозвідка Майдану теж мала в Службі своїх інформаторів. Навіть не ми, а вони нас шукали, попереджували і зливали потрібну інформацію...

– Вони зрадники!

– Невже? Ті, хто переступив через злочинні накази і усвідомив, що присяга українському народу вища за команди гопників – зрадники?

– Так, зрадники, – і він знову продовжив лозунгами, – Україна у нас одна і офіцерську честь я не порушив. За мого керування не вибили жодної шибки...

– Сашко, стривай. Чи ж про шибки ти тривожився, коли твій Якименко бігав на доповіді до російського генерал-полковника Сергія Беседи? Чи скажеш, що ти про це не знав? Чи може не в твоїй області формувались поїзди на Київ з тисячами тітушок? Ти теж цього не знав?

– Не буду про це. Не буду!

– Вже за тиждень після твоєї відставки зброю твого управління роздавали шпані на додачу до наркотиків. Невже не відчуваєш своєї відповідальності?

– Жодної шибки... офіцерська честь...

Далі мені стало нецікаво. Я зрозумів, що ми по різні боки і вже не порозуміємось.

Я й досі плекаю надію, що він все розуміє і що йому важко. І він від усвідомлення своєї помилки і свого безсилля щось виправити просто вибрав такий ось спосіб захисту чи виправдання.

Не думаю, що його притягнуть до відповідальності. Формально він чистий.

Він, як і всі вони, вірив, що можна вийти сухим з води.

Що можна вийти чистим з багна спецслужби.

Так не буває.

На дзеркальці моєї автівки тіліпається іграшкове пластикове поросятко. Те саме, з того далекого ташкентського вісімдесят третього. Під час першої нашої зустрічі після довгої розлуки, Сашко повернув його зі словами, що ця іграшка була з ним у найважчі часи його кар'єри. Тепер же його кар'єра скінчилась і талісман йому вже не потрібен.

Свого часу ми вибрали різні дороги. Вибрали свідомо, не відаючи, що дороги знову нас зведуть на буремному Майдані по різні боки барикад.

Книга іде в світ тоді, коли постало питання щодо збереження і утвердження держави українського народу.

Вже відомі загадки, які поставив Майдан, але вони ще не вирішені, бо Майдан започаткував суто революційний процес.

Ми своїми очима спостерігаємо розпад держави, який настав внаслідок двадцяти років нашого недбалого до неї відношення. Армія, яка не хоче воювати і здає зброю, танки, які не їдуть, есбеушники і міліціанти, що виступають на боці сепаратистів, прикордонники, що вільно пропускають через кордон ворогів держави, політики-зрадники, які безкарно грабували наш бюджет довгі роки, а тепер фінансують з цих вкрадених коштів війну проти своєї ж країни.

Ми бачили тисячі проплачених тітушок, яких спрямовували проти Майдану. Ми дізналися, що розстріл народного Майдану планувала обрана нами влада за допомогою інструкторів з російського ФСБ. Ми знаємо, що стріляли ті беркутівці, які не ховали і навіть хизувалися своєю ненавистю до всього українського. Жовто-чорні георгіївські стрічки – це наступальна ідеологія проти нашої поміркованості і терпимості.

Я, колишній солдат ідеологічної контррозвідки, стверджую, що не може бути держави з якимось там «нормальними загальнолюдськими цінностями». Цінності бувають або ж НАШІ, або ж ЧУЖІ. І ці цінності держава повинна чітко визначити, для того щоб їх захищати, впроваджувати та використовувати задля своїх, наших людей, громадян нашої держави.

ХТО МИ Є

Ми стартували у вересні 2006 року в Києві. Сьогодні ми працюємо майже у всіх сегментах українського книжкового ринку і видаємо художню прозу, історичну мемуаристику, ділову та світоглядну літературу й есеїстику.

Ви розгорнули одну з наших книг, яку ми створювали для того, щоб вразити, здивувати й об'єднувати читачів. Яка ціль будь-якого автора, опублікованого нами?

Розважити і навчити новому? Так. Ми працюємо для інтелектуального задоволення найвибагливішого читача. Прославитися? Цілком можливо, ми видаємо найнесподіваніші тексти, які нам вдалося знайти. Якщо ви щойно прочитали найцікавішу і найкориснішу у вашому житті книгу, розкажіть нам про неї.

Ми працюємо, щоб зацікавити вас особисто.

Якщо ми допоможемо вам створити нові ідеї, сенси, проекти і цінності – ми здійснимо українську культурну революцію і на рівні думок, емоцій, і в реальності. Ми віримо в соціальний капітал.

Революція Гідності триває. Революційне мислення і вільні мізки – це наш з вами капітал. Українці прагнуть бути ближчими до європейського культурного простору та шукають концептуальні ультрасучасні культурні ініціативи, яких не було до сьогодні.

Будьте з нами!

Владислав Кириченко,
засновник агенції «Наш Формат», громадський діяч, меценат
www.facebook.com/omnitip

Антон Мартинов,
директор агенції «Наш Формат»
www.facebook.com/antonio.martynov

Отаман Зелений

Роман Коваль

У книзі йдеться про отамана Дніпровської повстанської дивізії Зеленого (Данила Терпила), його драматичні стосунки із Симоном Петлюрою, криваві бої проти Красної армії та денікінців у 1919 році та повстансько-партизанську боротьбу на початку 1920-х років на Київщині. Події, які описані в книзі, відбуваються на території сучасних Київської, Чернігівської, Черкаської, Вінницької, Хмельницької та Львівської областей, а також у м. Києві. Книга вразить читача багатими і надзвичайно цікавими додатками, серед яких є спогади старшин УГА Луки Луціва та Василя Ілащука про організовану отаманом Зеленим втечу з денікінського полону 184 стрільців і старшин Галицької армії, спогади старшини Осадного корпусу Січових стрільців Осипа Думіна (Антон Крезуба) про перебування в 1921 році у Гоцильському партизанському загоні.

ISBN 978-966-97405-3-3

Відомості про автора:

Роман Коваль народився 10 квітня 1959 року в місті Горлівка Донецької області в родині вчителів. Освіта вища медична (Київський медичний інститут, лікувальний факультет, 1982 р.). старшим терапевтом і завідувачим поліклінічним відділенням у декількох лікарнях м. Києва. Від грудня 1989 року — член Української Гельсінської спілки, редактор газети «Прапор антикомунізму», член редколегії газети «Вільне слово», у 1990 році — редактор газети «Визволення», в 1991 — 1993 роках редактор газети «Нескорена нація».

Жлобологія

Автор і куратор проекту Антін Мухарський

ISBN 978-966-15688-2-1

«Жлобологія» – це не просто унікальне видання, в якому зібрано всю інформацію про арт-проект, опрацьовано тривалі інтерв'ю з видатними українськими культурологами, мистецтвознавцями, письменниками, художниками, громадськими діячами, – уточнює співавторка й упорядник книги, журналістка Інна Корнелюк, – Це надзвичайно цікавий творчий експеримент. Це книжка з нервами, несподіваний подарунок для тих, хто шукає відвертих думок і нових емоцій. Нічого подібного українська інтелектуальна спільнота досі не створювала!»

Для каталогу було використано глянцеви папір, розміри набагато перевищують стандартні книжкові і, на відміну від чорно-білих ілюстрацій книги, каталог містить вже кольорові малюнки Союзу Вільних художників «Воля або смерть». Саме яскраві красномовні витвори цих художників допомагають читачеві осмислити сказане в текстах, поглиблюють та деталізують рефлексії й афоризми авторів.

Серед авторів «Жлобології»: Юрій Андрухович, Юрій Винничук, Лесь Подерв'янський, Сергій Жадан, Богдан Жолдак, Володимир Ешкілев, Іван Малкович, Олександр Коваль, Антон Соломуха, Влада Ралко, Іван Семесюк, Василь Цаголов, Арсен Савадов, Андрій Кузьменко (Скрябін), Володимир Бемешко, Олексій Титаренко, Олег Сидор-Гібелінда, Сергій Васильєв, Дмитро Горбачов, Олесь Доній та багато інших відомих постатей сучасного українського мистецтва і культури.

ТВОЯ КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ — НАШ ФОРМАТ

ЩО МИ РОБИМО

Перші книги «Нашого Формату» вийшли в співпраці з видавництвами-партнерами в 2008 році, але активне книговидання агенції розвивається з кінця 2012 року. Це спільний видавничий проект «НФ» і львівського історичного Центру Досліджень Визвольного Руху – «Наш формат історії», де вийшла серія книг історика Володимира В'ятровича «**Історія з грифом «Секретно»**» (2012; 2013), «**Сила волі. Євген Коновалець**» Ігоря Дерев'яного та інші. Історична книга «**Козацький оберіг**» Дмитра Білого потрапила до «довгого списку» премії «Дитяча книга року ВВС-2013».

Найбільшу популярність серед українців здобув лонгселер всеукраїнського мистецько-культурного проекту Антіна Мухарського «**Жлобологія**», в якій феномен жлобства відверто описали скандальні, знамениті митці й науковці.

З 2014 року ми почали роботу над серією світових бестселерів українською мовою. Видавництво «Наш Формат» готує до друку 20 топових світоглядних і бізнес-книг. Першими світ побачать – «**Величні за власним вибором**», «**Від хорошого до величю**» американського економіста Джима Коллінза і «**Моє життя та робота**» Генрі Форда.

На кожен наш паперовий варіант ми видаємо електронні версії книг, які можна придбати на сайтах: nashformat.ua, smart.kyivstar.ua, store.obreey.com. Планується розміщення на iTunes, Amazon Store, Google Book, iBookstore, Kobo Bookstore та інших світових ресурсах.

«Наш Формат» запрошує до співпраці видавництва, торговельні мережі, радіостанції, українські ЗМІ, щоб разом сприяти розвитку українського мистецтва та культурного простору.

Маєте до нас пропозицію видання/перевидання цікавої книги? Пишіть на електронну адресу директорів видавництва Антону Мартинову: martynov@nashformat.ua

Арт-простір

Мистецька агенція «Наш Формат» організовує у власному клубі за адресою: **м. Київ, пров. Белінського, 5** – зустрічі з письменниками та громадськими діями, музичні концерти українських гуртів і майстер-класи. Підписуйтеся на нашу розсилку на www.nashformat.ua, у www.facebook.com/nashformat і залишайтеся в курсі останніх подій українського культурного фронту.

ДЛЯ ПРЕСИ
Відділ маркетингу та PR
(044) 222-53-49, (097) 904-36-96
pr@nashformat.ua

ДЛЯ МУЗИЧНИХ ГУРТІВ
Видавництво дисків
(044) 222-53-49, (097) 595-62-43
pub@nashformat.ua

ДЛЯ ГУРТОВИКІВ
Відділ збуту
(044) 222-53-69, (067) 247-57-17
order@nashformat.ua

ДЛЯ КЛІЄНТІВ
Інтернет-магазин
(044) 222-53-49, (067) 247-57-37
client@nashformat.ua

Інтернет-магазин www.nashformat.ua

пропонує україномовний культурний продукт – книги, музику, аудіокнижки, широкий асортимент українського кіно, символіку та подарунки-сувеніри.

Швидка доставка замовлень здійснюється по Україні та світу через найзручніші методи доставки. Оплата – готівкою, карткою Visa/Mastercard, Webmoney, Privat24, PayPal. Асортимент крамниці – понад 10 000 найменувань.

Музичний лейбл «Наш Формат» і запис аудіокниг

Ми першими в Україні розпочали випуск україномовної аудіокнижки й записали понад 200 аудіокниг.

«Наш Формат» також видав найкращі надбання світової та української літератури, яка входить у навчальні програми загальноосвітніх навчальних закладів країни. Наші аудіокнижки озвучували: Ада Роговцева, Наталя Сумська, Петро Панчук, Борис Лобода, Євген Нищук та інші актори театру і кіно. Студія звукозапису агенції – чи не єдина в Україні саундпродакшн-студія, яка спеціалізується на записі аудіокниг. У нас записані: «**Залишились**» Чорний Ворон» Василя Шкляра (2011), «**Доба. Сповідь молодого бан-дерівця**» Антіна Мухарського (2012), «**Лексикон інтимних міст**» Юрія Андруховича (2012), «**Весняні ігри в осінніх садах**» Юрія Винничука (2011).

Масштабний благодійний проект «Київстар» дарує казку дітям ми здійснили разом з оператором мобільного зв'язку «Київстар» у 2012 році. 60 волонтерів-працівників найбільшого оператора озвучили 22 дитячі казки, зокрема українських і зарубіжних письменників. Проект охопив 12 інтернатів по всій Україні.

Ми записали аудіодиски: «**Мандри**» – альбом «Світ», Орест Лютий – «А я не москаль», «**Тартак**» – «Сімка», «**Рутенія**» – «Неопалима купина», «**Пропала Грамота**» – «Чудернацька Сила» etc.

Виробництво одягу.

Принти на футболці – це форма самовираження і персональна ідеологія. Сьогодні модно й престижно носити на собі українські інтелектуальні гасла та принти витворів художників. Наші креативні футболки та реглани – з високоякісних українських матеріалів.

ДЕ МОЖНА КУПИТИ НАШІ КНИГИ

Наш Формат	м. Київ, провулок Белінського, 5; тел. 044 234 82 25	Центр української книги	м. Львів, вул. В. Великого, 36; тел. 240-21-90
Інтернет-магазин www.nashformat.ua	(044) 222-53-49	Ноти	м. Львів, пр. Шевченка, 16; тел. 261-19-64
Інтернет-магазин www.audiobooks.ua	м. Київ, просп. Московський, 6; тел. (044) 331-83-57	Глобус	м. Львів, площа Галицька, 12; тел. 274-01-77
Інтернет-магазин www.yakabo.ua	м. Київ, вул. Фрунзе, 160-Ю; тел.044 225-05-05	Наш Формат	м. Львів, вул. Братів Рогатинців, 24; тел. 032 236-70-69
Наукова думка	м.Київ, вул. Грушевського, 4; тел. (044) 278-06-96	Книгообрій	м. Львів, вул. Бузкова, 2; тел. 245-00-64
Сяйво	м.Київ, вул.Червоноармійська, 6; тел. 235-43-66, 261-43-53	Книгарня на Федорова	м. Львів, вул. Ставровігійська, 4; тел. 255-04-18
Книгарня «Є»	м. Київ, вул. Лисенка, 3; тел. 235-88-50	Арка	м. Івано-Франківськ, Вічевий майдан, 3; тел. 23-04-60
Книгарня «Є»	м. Київ, пр. Повітрофлотський 33/2; тел. 275-67-42	Букініст	м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 19; тел. 75-13-71
Книгарня «Є»	м. Київ, вул. Спаська, 5; тел. 351-13-38	Лілея-НВ	м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 18/2; тел. 55-91-70
Книгарня «Є»	м. Київ, вул. Саксаганського, 107/47, тел. 383-61-49	ФОП Дольник В.П.	м. Одеса, вул. Троїцька, 30; тел. (048) 724-62-02
Смолоскип	м. Київ, вул. Межигірська; 21 тел. 425-45-09	Рівнекнига	м. Рівне, вул. Островського, 16; тел./факс. (0362) 22-35-97
ФОП Лисенко А.	м. Київ, ринок «Петрівка» 58; ряд, 3-4 місце	Підручники і посібники	м. Тернопіль, вул. Поліська, 6; тел. (0352) 43-15-15
ФОП Гулько Ю.В.	м. Київ, ринок «Петрівка» 34; ряд, 3-4 місце	Книжкова хата ФОП Вацик Ю. Я.	м. Тернопіль, вул. Подільська, 44; тел. 23-63-55
Українська книгарня	м. Львів, проспект Шевченка, 8; тел. (032) 272-16-30	ФОП Домарецький О.Г.	м. Тернопіль, вул. Подільська, 44; тел. 25-16-00
Книгарня НТШ	м. Львів, проспект Шевченка, 8; тел. 237-12-29	Книгарня «Є»	м. Харків, вул. Сумська, 3; тел. (057) 731-59-49
Книгарня «Є»	м. Львів, проспект Свободи, 7; тел. 272-85-74	Книжковий світ	м. Хмельницький, вул. Подільська, 25; тел. (0382) 65-60-73

Літературно-художнє видання

Володимир УШЕНКО

ОЧИМА РАЙОННОГО ГЕБІСТА

(нарис)

Коректор: *Дмитро Заєць*

Редактор: *Дмитро Заєць*

Відповідальний за випуск: *Антон Мартинов*

Верстальник: *Микола Савчук*

**Враження чи зауваження щодо тексту
можна надіслати автору на vol_ushenko@ukr.net**

Підп. до друку 16.07.2014 р. Формат 60х90/16.

Ум. друк. арк. 22,5

Тираж 1000 пр. Зам. № _____.

ТОВ «НФ»

Україна, м. Київ, 01032, пров. Белінського, 5,

тел./факс: (044) 273-29-17

e-mail: pub@nashformat.ua, www.nashformat.ua

Свідоцтво ДК № 4722 від 19.05.2014